

Devrimci Marksizm

TEORİK - POLİTİK DERGİ

Sungur Savran
Mustafa Kemal Coşkun
E. Ahmet Tonak
Volkan Sakarya
Özgür Öztürk
Özdeniz Pektaş
Burak Başaranlar
Ömer Mollaer
Emre Bayır
Sungur Savran

Arap devriminin dersleri
AKP ve işçi sınıfı
iPhone işçilerini nasıl sömürüyor?
Marx ve ekoloji
21. yüzyılda sosyalist planlama
Hikmet Kıvılcımlı'da hapisane
Samir Amin ve Avrupa-merkezcilik
Marx Avrupa-merkezci miydi?
Marx ve dünya edebiyatı
Milli Mücadele üzerine polemik

39-40

Yaz/Sonbahar
2019

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, Ne Yapmalı?

Devrimci Marksizm

Sayı: 39-40

Yaz/Sonbahar 2019

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

ISSN 2687-4199

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 30 TL

Fiyatı: 25 TL (KDV Dahil)

Kapak fotoğrafı

Cezayir’de 22 Şubat 2019 tarihinden beri her Cuma büyük kentlerde yaşanan dev gösterilerden birinde, başkent Cezayir’den bir görüntü.

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

Sayı: 39-40

Yaz/Sonbahar 2019

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	5
Sungur Savran	Arap devriminin dirilişı: Türkiye için dersler	13
Mustafa Kemal Coşkun	AKP’den işçi sınıfına: “Kusura bakma arkadaş...”	63
E. Ahmet Tonak	iPhone işçilerini nasıl sömürüyor?	79
Volkan Sakarya	Marx’ın ekoloji anlayışı ve ekolojik kriz (1)	91
	<u>Sosyalist Planlama Dosyası</u>	
Özgür Öztürk	21. yüzyılda sosyalist planlama	103
	<u>Kitap değerlendirmeleri</u>	
Özdeniz Pektaş	Bir işletme olarak hapishane	127
Burak Başaranlar	Kapitalizmin evrenselciliğinden çıkış yolu var mı?	133
Ömer Mollaer	Marx Avrupa-merkezci miydi?	147
Emre Bayır	Karl Marx’ın edebi dünyası ve dünya edebiyatının çalışmalarındaki yansıması	155
	<u>Polemik</u>	
Sungur Savran	100. yıldönümünde Milli Mücadele: 12 tez	163

Bu sayı¹

Türkiye nefes almaya başlıyor. İstibdadın karşısında yer alan bütün toplumsal katmanlar yavaş yavaş da olsa eski umutsuzluklarından sıyrılmaya, baskı rejiminin yenilmez olmadığını anlamaya, mücadelelerin sonuç verebileceğini görmeye başlıyor. Elbette 31 Mart ve 23 Haziran seçimlerinde AKP-MHP ittifakına halkın verdiği ders bunda önemli bir rol oynuyor. AKP'nin içinde büyüyen çatlaklar da istibdadın zaaflarla kıvrandığını ortaya koyuyor. Türkiye adım adım bir canlanma atmosferine giriyor.

Kaz dağlarının ormanlarında, emperyalist bir Kanada altın madeni şirketi tarafından açılan büyük yaraya merhem olmak için o bölgeye akan on binler bu canlanmanın bir işareti oldu. Yargıyı bütünüyle koltuğu altına almaya yönelen cumhurbaşkanının çalışma mekânında adli yıl açılış töreninde bulunmayı reddeden ve Türkiye'nin toplam avukat sayısının yüzde 90'ından fazlasını temsil eden 52 baronun açtığı isyan bayrağı bu canlanmanın bir başka ifadesi oldu. Canlanma kültürel alana da taşıyor: "Susamam" başlığını taşıyan rap videosu, hem birçok rap şarkıcısı tarafından kolektif olarak hazırlanmış olduğu için, hem de ne kadar sınırlı olsa ve ne kadar düzen sınırları içinde kalsa da toplumsal eleştiri üzerinde yükseldiği için 10 milyondan fazla kez tıklanmış olduğundan dolayı, kültürel alanda bir canlanmanın örneği olarak görülebilir.

Bu canlanma emarelerini henüz işçi sınıfı içinde göremiyoruz. Ama Türk-İş'te sınıf mücadelecisi sendikacılığın tarihi olarak ana odaklarından biri olduğu halde son yıllarda AKP taraftarı bir yönetimin eline geçmiş olan Petrol-İş'in son kongresinde,

¹Devrimci Marksizm'in bu sayısının dizgisi Barış Pınarı harekâtının başlamasından hemen önce tamamlanmıştır. Bu yüzden bu konuya sayfalarımızda yer verilememiştir. Bu konuda hareketin değişik aşamalarında Gerçek sitesinde yayınlanmış yazılara bakılabilir.

yeniden geçmişindeki daha sol eğilimden gelen bir kadroyu seçmiş olması, canlanma denecek kadar güçlü olmasa da işçi sınıfının bilincinde de bir değişiklik olmaya başladığının bir emaresi olarak görülebilir. Tabii işçi sınıfının ruh durumu, mücadelecilik derecesi, bilinci, esas olarak, son yıllarda, özellikle 2015 yılında Türk-Metal'e karşı düzenlenen işgalli fiili grevlerde sınıfın öncü müfrezesi haline gelmiş olan metal işçisinin bugünlerde başlamakta olan toplu sözleşme görüşmelerindeki tutumuyla ve bunun da ötesinde, bütün sektörlerden çeşitli fabrikalarda ekonomik krizin etkisi altında yaşanabilecek, yaşanmaya başlamış olan işten çıkartmalarda takınılacak tavırla ortaya çıkacaktır. Türkiye işçi sınıfının bugün içinde bulunduğu durumun temelleri aşağıda Mustafa Kemal Coşkun'un yazısında daha derinlemesine tartışılıyor.

Türkiye adımını tereddüt içinde bir canlanmaya doğru atarken bölgemizde sarı-sıcı gelişmeler yaşanıyor. Bu satırlar yazılırken daha yeni Mısır'da birçok kentte binlerce, belki de on binlerce insan, Sisi'nin askeri diktatörlüğünün muhaliflere nefes bile aldırmayan baskısına rağmen sokaklara çıkmış ve Sisi'nin gitmesi için sloganlarla yürüyüşler yapmıştı. Kahire'nin Tahrir meydanından işçi kenti Mahalle Kübra'ya dek simgeleşmiş birçok yerde gösteriler yapıldı. Hareket iki geceden sonra duruldu, durulması da neredeyse kaçınılmazdı. Sisi'nin polisi hiçbir muhalife göz açtırmıyor. Bu kadarı bile şaşırtıcı bir başarı. Şimdi görev göz altındakilerle dayanışma.

Mısır'da zalim bir diktatörlüğe karşı bu başkaldırı boşlukta doğmadı. Bu yılın başından bu yana, önce Mısır'ın hemen güney komşusu olan Sudan'da, sonra da aynen Mısır gibi Kuzey Afrika'da Akdeniz'e kıyısı olan Cezayir'de iki devrim patlak vermişti zaten. Bu devrimlerin Mısır halkını etkilememesi, ona cesaret vermemesi tuhaf olurdu. Çünkü aslında bütün bunlardan önce 2011'de Tunus ve Mısır'ın merkezini oluşturduğu büyük bir Arap devrimi dalgası yaşanmıştı. Üç-beş ülke dışında bütün Arap dünyası devrim ve halk isyanı ile çalkalanmıştı. Mısır bu devrimci dalgaanın tam merkezinde yer alıyordu. Mısır işçi sınıfı ve halkı tam iki buçuk yıl boyunca dalga dalga düzenin duvarlarını topa tuttu. İki iktidar yıktı, üçüncüsünü yıkmak üzereyken Bonapartist bir askeri darbe halkın zaferini çaldı. İşte bugün kapanmayan hesap budur.

Ama hesabın kapanmadığı tek yer Mısır değil. Arap dünyası 21. yüzyıla fırtına gibi girdi. 19. ve 20. yüzyıllarda kralların, şeyhlerin, emirlerin, onları devirdiğinde ise (Irak, Suriye, Mısır, Libya vb.) diktatörlerin sultasında yaşayan ve bölgenin büyük petrol zenginliğine rağmen yoksulluktan kıvranan Arap işçisi, emekçisi, yoksul köylüsü, 21. yüzyılda artık yeter diyor. Arap halkının okumuşları, kendi ülkelerinin neden herkesten geri kalmak zorunda olduğunu sorguluyor. Bu hesap burada kapanmaz. Bölgemiz önümüzdeki yıllarda daha büyük sarsıntılar yaşayacaktır muhtemelen.

Bu sayımızın ilk yazısı doğrudan doğruya bu konuya eğiliyor. 38. sayımızın tanıtım yazısında, Arap dünyasında devam etmekte olan iki devrime ilişkin bir yazının yer almamasına hayıflanıyor ve bu sayı için Sudan ve Cezayir devrimlerini

inceleyen bir yazının sözünü veriyorduk. Sungur Savran'ın yazısı bu vaadi yerine getiriyor. Yazının ilk bölümü iki ülkedeki devrimlerin gelişme sürecini soğukkanlı bir biçimde hikâye ediyor. Buna karşılık ikinci bölüm Arap devriminin sadece bu ikinci kuşağında değil, Mısır ve Tunus'un merkezde olduğu birinci kuşağında da yaşadığı ve henüz aşamadığı sorunları ayrıntısıyla tartışıyor. Savran ilk kuşak Arap devrimlerini de *Devrimci Marksizm*'in 13-14. ve 17-18. sayılarında incelemişti. Bu yazı, orada sergilenen analizle de bağlanarak 21. yüzyılın bu ilk büyük devrimci dalgasından geleceğe ilişkin, en çok da Türkiye devrimine ilişkin sonuçlar çıkarıyor. Esas ulaştığı sonuç ise, sorunların, ancak her ülkede bir devrimci proletarya partisi ve dünya çapında bir devrimci Enternasyonal sayesinde çözülebileceği.

Sayının ikinci yazısı, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Türkiye işçi sınıfının bugün karşı karşıya kaldığı durumu tartışıyor. “AKP ve işçi sınıfı” başlıklı yazısında Mustafa Kemal Coşkun, yazısının ilk bölümünde AKP iktidarıyla birlikte işçi ve emekçi sınıfların geldiği durumu ampirik olarak ortaya koyuyor. Veriler, AKP iktidarı döneminde işçi ve emekçilerin hak kayıplarını, sendikal hakların kullanılmasının engellenmesini, özelleştirme ve taşeron işçiliğin artışı, sürekli artan işçileşmeyi çok açık biçimde gösteriyor. Yazının ikinci bölümünde Coşkun, ortaya konulan ampirik eğilimlerin büyük çoğunluğunun sınıfın aleyhinde olmasına rağmen işçi sınıfının önemli bir bölümünün neden iktidar partisine oy verdiğine ilişkin kısa bir değerlendirmeye yapıyor. Yazara göre buradaki kilit nokta, tikel çıkarlarla genel çıkarlar arasındaki çatışmalara çözüm getirebilecek özgül bir hegemonik projenin geliştirilmesi. Coşkun yazısının son bölümünde, bu durumdan kurtulmanın sosyalistlerin kendi krizine yanıt vermesiyle olabileceğini vurguluyor.

Üçüncü yazımız, Ertuğrul Ahmet Tonak arkadaşımızın üyesi olduğu Tricontinental Institute for Social Research (Tricontinental Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü) kurumunun kolektif bir çalışması olan “*The Rate of Exploitation (The Case of the iPhone)*” [“*Sömürü Oranı (iPhone Vakası)*”] başlıklı incelemenin kısaltılmış bir versiyonu (Türkçe metnin tamamı sendika.org sitesinde yayınlanmıştır). Yazıda, kapitalist dünya ekonomisindeki dönüşümlere bağlı olarak küresel meta zincirlerinin ortaya çıkışı özetlendikten sonra, iPhone imalatı bu zincir içinde ele alınıyor. Marx'ın *Kapital*'de yaptığına (iplik üretimindeki artı değer oranı) benzer bir hesaplama, Apple firmasının, her bir iPhone X satışından elde ettiği artı değer parasal karşılığının 600 doların üzerinde olduğu ortaya konuluyor. Ayrıca, iPhone X üretiminde sömürü oranının olağanüstü yüksek olduğu (yüzde 2458) gösteriliyor (başka araştırmacılar tarafından yapılan daha eski tarihli bir diğer hesaplamada, iPhone 4 için sömürü oranı yüzde 2273 çıkmıştır). Salt bu örnekten dahi anlaşılabilirliği üzere, kapitalist üretimin son yarım yüzyıldaki genişlemesi ve küresel meta üretimi zincirlerinin oluşturulması, inanılmaz ölçüde yüksek sömürü oranlarını olanaklı kılmıştır.

Bu satırların yazılmakta olduğu Eylül sonunda bütün dünyanın dikkati, iklim değişikliği üzerindeydi. Birleşmiş Milletler'in New York'ta toplanan İklim Konusunda Tedbirler 2019 Zirvesi'ni etkilemek üzere 20-27 Eylül haftası boyunca dünya

çapında geniş bir seferberlik ilan edilmişti. Bunun başını da Fridays for Future (Gelecek Uğruna Cumalar) adı altında bir süredir her Cuma öğleden sonra okullarından çıkıp eylem yapan lise ve orta okul gençliğinin oluşturduğu hareket çekiyordu. Birleşmiş Milletler sisteminin dünya emperyalist sisteminin ve kapitalist çıkarların tutsağı olduğu düşünüldüğünde, bu hareketin insanlığın geleceğine yapacağı katkıyı kuşkuyla karşılamak gerektiği açık. Ama iklim değişikliğinin insanlık için gerçekten mücadele edilmesi gereken hayati bir sorun olduğundan da kimsenin kuşkusu olmamalı.

Bu sayıdaki dördüncü yazımız da bu büyük tartışmanın Marksistler açısından felsefi temellerini ortaya koymayı amaçlıyor. Volkan Sakarya, bu sayımızdan başlayarak bir dizi yazıda Marx'ın ekoloji sorununu nasıl kavradığını ve bu kavrayışın metodolojik bakımdan ekolojik krizin anlaşılmasında nasıl önemli bir anahtar sunduğunu anlatacak. Buradaki ilk yazısı, Marx'ın ekoloji sorununu kavrayışının felsefi temellerine eğiliyor. Sakarya, Marksizmin materyalizminin temelini oluşturan üretim olgusunun insan ile doğanın alışverişinin ana biçimi olduğu gerçeğinden hareketle, bu ilişkinin insanın doğa üzerinde yarattığı etkileri incelemenin temeli olduğunu ortaya koyuyor. Kapitalist çağın artı değer açlığı nedeniyle insanın doğa ile ilişkisinde aşırı bir zorlamanın ortaya çıktığına, Marx ve Engels'in yapıtında bundan doğanın insandan “öç” alması tehlikesi olarak söz edildiğine işaret ediyor. Sakarya bu sorunları kapitalizmin insanın dünyasında yarattığı yabancılaşma olgusu ile ilişkilendiriyor ve komünizmde yabancılaşmanın aşılmasıyla birlikte doğa ile ilişkilerin de bambaşka bir mecraya gireceğini ileri sürüyor. Sakarya'nın yazısı, Marksizmin “üretimci” mantığıyla ekoloji alanında söyleyecek bir şeyi olmadığı kanısını yayan görüşlerin çürütülmesi bakımından önem taşıyor.

Okurlarımız, daha önceki sayılarda sosyalist planlama konulu bir akar dosya yayınlamaya başladığımızı hatırlayacaklardır. Geçen sayıda kısa bir ara verdiğimiz bu sürekli dosyaya elinizdeki sayıyla birlikte kaldığımız yerden devam ediyoruz. Yazarımız Özgür Öztürk'ün daha önce *Revolutionary Marxism* dergimizin 2018 yılı sayısında çıkan “Socialist Planning in the 21st Century” yazısının Türkçe çevirisine yer veriyoruz. Öztürk, bugünün teknik olanaklarıyla, birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde nasıl bir planlama sistemi kurabileceğimizi düşünmeye ve tartışmaya çalışıyor. Öztürk'e göre, Marx'ın öngördüğü türden, emek zamanı hesabına dayalı bir ekonomik planlama sistemi kısa sürede oluşturulabilir. Üstelik böyle bir sistem Sovyet tipi planlamadan çok daha etkin şekilde işleyebilir. Zaman içinde herkesin emeğini eşit kabul etmeye yönelecek bir planlama sistemi, hem her bir ürünün içerdiği emek zamanı miktarını hesaplamayı kolaylaştıracak, hem de daha önemli si parasal ilişkilerin (dolayısıyla paranın sermayeye dönüşme olasılığının) ortadan kaldırılmasını sağlayacak, böylece sosyalist inşanın en önemli ayaklarından birini oluşturacaktır. Öztürk böyle bir sistemin tam anlamıyla kurulmasının ancak dünya devriminin ilerlemesiyle olanaklı olduğunu vurguluyor, fakat aynı zamanda bu alanda hızla birçok atılım yapabileceğimizi, günümüz kapitalist toplumunun çözüm bulamadığı birçok sorunu hızla halledebileceğimizi de öne sürüyor. Birçok bakım-

dan, olanaklarımızın hayal gücümüzle sınırlı olduğunu savunuyor. Komünizm tarihin gerçek hareketi ise, bugün komünizme tüm geçmiş kuşaklardan daha yakın olduğumuzu belirtiyor.

Özdeniz Pektaş, *Devrimci Marksizm*'de geçtiğimiz yıllarda (Kış 2015, sayı 21/22) yer alan bir makalesinde, kapitalist toplumda mahkûm emeğini analiz etmişti. Bu sayıda ise yine aynı konudaki bir kitabı değerlendiriyor. Söz konusu kitap, doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın 1929-1933 yılları arasında hapis yattığı Elazığ Cezaevi'nde kaleme aldığı *Hapishane'nin İç Yüzü (Cezaevi Etüdü)* başlıklı çalışma. Birinci elden yazılmış bir hapishane sosyolojisi niteliğindeki bu yapıtta Kıvılcımlı, hapishaneyi bir "kapitalist işletme" olarak kavramaya çalışıyor ve okuyucuya ayrıntılı tasvirler sunuyor. Pektaş'a göre Kıvılcımlı'nın bu erken tarihli çalışmasının başlıca problemi, özgür olmayan emek konusunda Marx ve Engels'in kavrayışından uzaklaşarak, bu türden emeği kapitalist üretimle bağdaşmayan, ilerlemeye ve kalkınmaya engel olan geri bir tarihsel biçim gibi görmesi. Bununla birlikte, memleketimizde mahkûm emeğine dair *ilk* Marksist analiz olan *Hapishane'nin İç Yüzü*, Pektaş'a göre mahkûm emeğinin tartışılması açısından günümüzde de önemini koruyor.

Bu sayıda Avrupa-merkezcilik meselesine ve Batı dışı dünyanın Marksist analizine odaklanan iki önemli kitabın kapsamlı ve eleştirel değerlendirmelerini sunuyoruz. Bu değerlendirmelerden ilki Burak Başaranlar'ın yazısı. Başaranlar, Samir Amin'in *Avrupa-Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi* başlıklı kitabını incelediği yazısında Avrupa-merkezci ideolojinin yalnızca Avrupa ve dünya tarihini açıklamaya çalışan bir yaklaşım olarak görülemeyeceğini, bu ideolojinin emperyalist-kapitalist dünya sistemini muhafaza etme işlevinin ihmal edilmemesi gerektiğini savunuyor. Ancak Başaranlar, Avrupa-merkezcilikle mücadele yöntemleri konusunda Amin'den ayrışıyor. Amin'in Avrupa-merkezci ideolojiyi kapitalist-emperyalist dünya sistemini analiz ederek eleştirmesini değerli bulsa da, çevre ülkelerin kapitalist-emperyalist sistemdeki dezavantajlı konumlarından dolayı otomatikman devrimci bir niteliğe büründüğü konusundaki imasına katılmadığını özellikle vurguluyor.

Avrupa-merkezcilik ve Batı dışı dünya konusundaki ikinci yazı, Ömer Mollaer'in Kevin B. Anderson'ın *Marx Sınırlarda: Milliyet, Etnisite ve Batılı Olmayan Toplamlar Üzerine* başlıklı kitabına ilişkin değerlendirmeleri içeriyor. Mollaer, Anderson'ın Karl Marx'ın Avrupa-merkezci bir düşünür olduğu iddiasını çürüttüğünün altını çiziyor. Kitabın Marx'ın ırk, ulus ve etnisite konularında düşüncelerinin zaman içinde nasıl olgunlaştığını yetkin biçimde gösterdiğini, bu yönüyle Marx'ın bir tür entelektüel biyografisini sunduğunu vurguluyor.

Bu sayımızda yer alan bir başka kitap değerlendirmesi Emre Bayır'a ait. S.S. Prawer'in *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı* çalışmasını değerlendiren Bayır, kitabın Marx'ın gençlik dönemlerindeki edebiyata yaklaşımından ve edebi girişimlerinden başlamak üzere, edebiyatın siyasi mücadelesi ile şekillenen tüm yaşamındaki praksis ve ideolojisindeki yansımalarını, edebiyatçılarla kurduğu ilişkileri, teorik

yazınında edebi eserleri kullanım tarzını ve amaçlarını bir bütün olarak sergilediğini vurguluyor. Praver'in kendi katkılarıyla da birlikte Marx'ın edebiyat beğenisi, edebiyata yaklaşımı, edebiyat ve politika ilişkisi üzerine fikirleri, yazılarında edebiyatçılara nasıl yer verdiği, yazılarının edebi karakteri ve daha birçok konu hakkında doyurucu bilgiler elde etmek mümkün. Bayır'a göre Marx'ın birçok kitabından yapılmış alıntılarla kitabın bir seçme yazılar özelliği gösterdiği bile söylenebilir; kitabın tamamını okuyan birisi, her ne kadar edebiyat üzerine bir kitap olsa da, Marx ve hukuk, felsefe, siyaset, siyasal iktisat hakkındaki bilgilerini tazeleyecek. Emre Bayır'a göre kitap, tüm Marksistlerin kütüphanelerinde bulundurmaları gereken bir çalışma olduğu gibi aynı zamanda edebiyata da yakından ilgisi olanlar için ise kesinlikle keyif verici ve ilgi çekici bir eser.

Bu sayımızda yeni bir bölüm açıyor, adına "Polemik" diyoruz. Bu derginin sayfalarında yayınlanan birçok yazının aslında hep bir ölçüde polemik içerdiği sadık okuyucularımızın malumu. Bunun nedeni açık: İleri sürülen görüşler, içinden geçmekte olduğumuz dönemde hiç "moda" değil. Modaya çok duyarlı olan aydınlardan genellikle farklı fikirler öne sürdüğümüz için, kendi görüşlerimizi anlatırken kaçınılmaz olarak başkalarının görüşlerini de eleştiriyoruz. "Polemik" olarak adlandıracığımız yazıların özelliği ise, bu yazıların yazılış amacının, varlık nedeninin doğrudan doğruya başka bir görüşü veya görüşleri eleştirmek olması.

Bu sayımızdaki "Polemik" Sungur Savran'ın. Bilindiği gibi, 2019 yılı 19 Mayıs tarihinden itibaren Milli Mücadele'nin önemli uğraklarının 100. yıldönümüne denk gelen tarihlerle dolu. 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve 4 Eylül Sivas Kongresi bunların en önde gelenlerinden. Bu keyfiyet elbette gelecek yıl da başta 23 Nisan'ın 100. yıldönümü olmak üzere devam edecek. Aslında 29 Ekim 2023'e kadar Milli Mücadele, araya savaşlar, Lozan Konferansı vb. girerek hep tartışma konusu olacak. Savran, sosyalist solun büyük çoğunluğunun bu yıl başlayan yıldönümlerinde sınavdan bütünüyle kaldığı kanısında. Geçmişte Türkiye tarihinin yakın geçmişine ilişkin önemli yapıtlar vermiş, önemli tartışmalar yaşamış olan Türkiye solu, Savran'a göre, bugün geldiğimiz noktada bu konularda söyleyecek söz bile bulamıyor. Bu boşluğun yerini, bu topraklarda azınlıkların, özellikle de gayri müslim azınlıkların değişik aşamalarda katledilmiş olduğunu tekrarlayarak doldurmaya çalışıyor. Savran'a göre sorun, bazıları gerçek bazıları abartılmış olan bu katliamlardan söz edilmesi değildir. Solun tarihte başka konuşacak hiçbir şey bulamamasıdır. Bunun nedeni ise Marksizmden bütünüyle kopmasıdır. O yüzden, bugüne kadar içinde yaşadığımız yüz yıllık toplumu biçimlendiren bu büyük tarihi olaylar hakkında söyleyecek hiçbir şeyi kalmamıştır solun.

Bu tartışma hiç kuşkusuz devam edecektir. Özellikle emperyalist işgal güçlerinin 16 Mart 1920'de kapatılan Meclisi Mebusan'ın, 23 Nisan'da bu kez Ankara'da, Büyük Millet Meclisi adı altında açıldığı ve etkileri bugüne kadar gelen bir Kurucu Meclis rolü oynadığı hatırlanırsa, daha yapılacak çok tartışma vardır. O tartışmanın bir yanı da gerek Sovyet Rusya'nın ve Komintern'in, gerek Türkiye'nin kendi Marksist solunun, gerek halkın içinden gelen Kemalizm dışı başka akımların bu

dönemde oynadığı rol ile ilgilidir. Dergimiz bu temaların izini önümüzdeki sayılarda da sürdürecektir.

Kitap Tanıtımı

Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP

*Neoliberalizm,
İslamcı Sermayenin
Yükselişi ve AKP*
Hazırlayanlar:
Neşecan Balkan,
Erol Balkan,
Ahmet Öncü
Yordam Kitap

Bu kitapta daha önce birçok defa ayrı ayrı incelenmiş olan neoliberalizm ve İslamcı sermaye olguları ilk kez kapsamlı bir içerikle birlikte ele alınıyor. Böylece, son yirmi yıla özgünlüğünü kazandıran İslamcı sermaye birikiminin neoliberal politikalarla ilişkisini ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeni sınıf oluşumlarını ciddi bir biçimde incelemek olanaklı oluyor. Bu bağlamda Türkiye’de AKP dönemindeki gelişmeler, İslamcı burjuvazi ve İslamcı orta sınıf olguları mercek altına alınıyor. Ayrıca, ülkemizde ve dünyada gayet gevşek, içeriği tanımlanmamış, içine her şeyin doldurulabileceği bir kavram olarak kullanılan “orta sınıf” kavramına, daha iyi tanımlanmış, bilimsel, daha somut bir içerik ve bundan türeyen kuramsal ve ampirik tartışmalara yeni bir boyut kazandırılmaya çalışılıyor. Türkiye üzerine yapılan çalışmaların bu açıdan zenginleştirilmesi Gezi İsyanı ve benzeri siyasal olaylar sırasında gündeme getirilen sınıfsal yorumlara ve çözümlemelere eleştirel yaklaşılabilmesine olanak sağlayacaktır.

Arap devriminin dirilişı: Türkiye için dersler

Sungur Savran

Mısır ve Tunus’un yerini iki yeni ülke aldı. Sudan ve Cezayir, 2011’de başlayan büyük devrimci dalganın 2013’ten itibaren ivmesini yitirmesinden beri emperyalist savaşlarla, dış müdahalelerle ve iç savaşlarla yanıp kavrulan Arap dünyasında devrimin yeniden ayağa kalktığı ülkeler oldu. 2011’de Tunus’ta ve ardından Mısır’da yaşanan devrimler, sadece o ülkelerde ilkinde 23, ikincisinde 30 yıldır başta olan iki diktatörü devirmekle kalmamış, çok az sayıda istisna ile, bütün Arap ülkelerinde emekçi halk kitlelerinin düzene karşı eyleme geçmesiyle sonuçlanmıştı. Biz bu geniş dalgaya “Arap devrimi” adını verdik ve onun dünya devriminin üçüncü dalgasının öncü gücü olduğunu ileri sürdük.¹

Bu son noktanın anlamını kısaca özetleyelim. Marksizme göre sosyalist devrim bir dünya devrimidir. Ama sadece bir programatik hedef olarak değil. Aynı zamanda maddi, somut, yaşayan bir olgu olarak da öyledir. Büyük devrimler, her defasında büyük dalgalar halinde gelir. Dünya devrimi bileşik bir gelişme içinde

¹ Arap devrimin 2011-2013 arasındaki atılımı konusunda fikirlerimizin en sistematik ifadesi şu iki kaynakta bulunabilir: “Arap devriminin vaadleri ve zaafı”, *Devrimci Marksizm*, sayı 13-14, İlkbahar-Yaz 2011 ve “Arap devriminin sorunları”, *Devrimci Marksizm*, sayı 17-18, Kış-İlkbahar 2013.

çeşitli kıtalara yayılan bir devrimler silsilesi olarak yaşanır. İlk büyük dalga, Cihan Harbi sonunda ortaya çıkmıştır. Ekim devrimini, Avrupa ve Asya'ya yayılan, Latin Amerika'da da yankılar bulan bir devrim dalgası izlemiştir. Biz buna dünya devriminin birinci dalgası adını veriyoruz. İkinci Dünya Savaşı ise Atlas Okyanusu'ndan Japon Denizi'ne kadar (kimi başarılı, kimi başarısız) bir büyük devrimler dalgası doğurmuştur. Aralarında 20. yüzyılın en büyük olaylarından biri olan Çin devriminin de bulunduğu bu devrimler dizisine biz dünya devriminin ikinci dalgası adını veriyoruz. 2011 Tunus ve daha da önemlisi Mısır devrimleri, bizce dünya devriminin üçüncü dalgasını başlatmıştır.²

Devrimci dinamikler, Arap dünyasında hızla yayılmanın ötesinde (burada önde gelen örnekler Bahreyn, Yemen ve sadece ilk altı ayında Suriye'dir, buna karşılık Libya'nın bir devrim olmadığına ilk günden işaret ettik³), dünyanın çeşitli bölgelerine sıçradı. Bu zaman diliminde Akdeniz havzasında halk isyanlarına veya güçlü eylemlere sahne olan ülkeler arasında Yunanistan, İspanya, Gezi ile başlayan halk isyanının ve Kobani serhıldanının Türkiye'si, en önemlisi Bosna-Hersek olmak üzere bir dizi Balkan ülkesi, hatta İsrail dikkati çeker. Büyük eylemler dizisi, aynı zamanda, Wall Street İşgal hareketiyle ABD'nin 50 mahallinde ve otobüs biletlerine yapılan zamma karşı Gezi ile aynı günlerde 600 kentte ayağa kalkan Brezilya'da da görülmüştür.

2013'te Mısır'da yaşanan ve Bonapart el Sisi'nin İslamcı ve laik kampları birbirine karşı oynayarak diktatörlüğünü yerleştirmesiyle gerçekleşen karşı devrim darbesi, Arap devriminin de, dünya devriminin üçüncü dalgasının ilk evresinin de sonu olmuştur. Suriye'nin, emperyalizmin ve bölge güçlerinin (Suud, Katar, Türkiye) kışkırtmasıyla mezhep savaşı kılığında bir vekâlet savaşına, bir iç savaşa sahne olması da bu çözülmeye ciddi bir katkıda bulunmuştur. Ama üçüncü dalganın dinamikleri buharlaşmamış, biçim değiştirerek, fırsatını bulduğu yerde parlamenter kanalları zorlamaya başlamıştır. ABD'de Bernie Sanders'ın ön seçim mücadelesindeki başarısı, Britanya'da Jeremy Corbyn'in işçi sınıfından kopmanın eşiğine gelmiş olan Labour'ın (İşçi Partisi'nin) başına inanılmaz bir şekilde tırmanması, Yunanistan'da Syriza'nın, İspanya'da Podemos'un, Portekiz'de Birleşik Sol'un başarıları, daha geç bir aşamada Meksika'da Andrés Manuel López Obrador'un

2 1968 hakkındaki yazılarımızda onu da bir devrimci dalga olarak anmıştık. Bkz. "1968: bir devrimci dalganın adı", *Devrimci Marksizm*, sayı 9, Mart 2009. (Bu yazı, 1968'in 50. yıldönümü vesilesiyle dergimizin Yaz 2018 tarihini taşıyan 35. sayısında yeniden yayınlanmış bulunuyor.) Bu konuda fikirlerimiz bir ölçüde değişti: 1968'i en azından ikirciksiz biçimde bir devrimci dalga olarak görmüyoruz. Bunun nedenlerini yakında, başka çalışmalar izin verir vermez bir yazımızda açıklayabileceğimizi umuyoruz.

3 Bkz. Sungur Savran, "Libya'da İç Savaş: Arap Devriminde Bir Sapma", <https://gercekgazetesi.net/akdeniz-dunya-devriminin-yeni-havzasi/libyada-ic-savas-arap-devriminde-bir-sapma>, 24 Şubat 2011.

başkanlığa seçilmesi, hatta bir saman alevi gibi kalmış olsa da HDP'nin 7 Haziran 2015 seçim zaferi, bütün bunlar halkın devrimci atılımından elde edemediği zaferi sandıklarda aradığının açık göstergesiydi.⁴ Bu arada, 2011-2013 arasının isyan ve devrim rüzgârı aralıklarla bazı ülkelerde bir alt ezgi olarak zaman zaman yüzeye çıkıyordu: 2016 yılında Fransa'da el Khomry adıyla anılan İş Yasası'na karşı yaşanan büyük grev ve eylemler dalgası ve "Gece Ayakta" olarak bilinen Gezi Parkı benzeri canlanma ile 2016-2017'de Güney Kore'de hırsız bir sağcı Cumhurbaşkanı'na karşı milyonların haftalarca meydanları doldurması ve sonunda başkanı hem devirmesi hem hapse göndermesi, bu mücadeleliliğin en ileri örnekleriydi. Ama bir bütün olarak bakıldığında, 2014-2017 arası, bir önceki dönemin devrimci atılımının gerilediği bir dönem oldu.

2018, o yılın sonunda ona verdiğimiz adla, "rüzgârın döndüğü yıl" oldu.⁵ 2018, 12 ayda 12 halk isyanına tanık olmuştu (İran, Tunus, Romanya, Slovakya, Nikaragua, Ermenistan, Irak, Ürdün, Haiti, Fransa, Sudan, Macaristan). "Rüzgârın dönüşü"yle kast ettiğimiz buydu. Bunu yeni bir kitle mücadeleleri dalgası olarak selamlıyorduk.

2019, sadece bu listeye başkalarını katmadı (Zimbabve, Çek Cumhuriyeti, Porto Riko vb.). Bundan çok daha önemlisi, biri 2018'in sonunda başlayan, öteki ise Şubat'ta harekete geçen iki halk isyanının kısa süre içinde birer devrime dönüşmesine tanık oldu: Sudan ve Cezayir. Bu, nitel bir sıçramadır. Artık "rüzgârın dönüşü"nden değil, devrimin yeniden sahneye çıkışından söz etmemiz gerekiyor. Sudan ve Cezayir devrimlerinin Arap dünyasında 2018 ve 2019 yıllarında yaşanan büyük halk kalkışmaları (Tunus, Irak, Ürdün) ve bir başka (Arap olmayan) Ortadoğu ülkesinde (İran) çok uzun süren bir isyan ve grev dalgası ile aynı döneme rastladığı hesaba katılırsa, etkilerinin dalga dalga yayılması ihtimalini de göz önüne almalıyız.⁶

Bu tablo bizim açımızdan bir noktayı yeniden vurgulamayı gerektiriyor. Türkiye'de laiklik konusundaki haklı kaygılar dolayısıyla yaygın olan, ama kabul edilemeyecek bir oryantalizmle malûl bir görüş bir kez daha yalanlanmış oluyor:

4 HDP'nin 7 Haziran zaferinin bu listeye dâhil edilmesi şaşırtmasın. Biz 7 Haziran'ı Kürt hareketinin bazı sosyalistlerle başarılı bir şekilde birleşme taktiğine değil, en baştan Gezi dönemi halk isyanı ile ondan bir yıl sonra gerçekleşen Kobani serhıldanının yarattığı toplumsal sarsıntılara bağladık.

5 Bkz. Sungur Savran, "2018: Dünya Devriminin Üçüncü Dalgasının Yeniden Yükseliş Yılı", <https://gercekgazetesi.net/uluslararası/2018-dunya-devriminin-ucuncu-dalgasinin-yeniden-yukselis-yili>.

6 Arap devriminin iki kuşağı arasındaki ilişki bazen traji-komik olaylara da yol açıyor. Haziran ayında Mısır'da düzenlenen Afrika Futbol Kupası esnasında bir Cezayirli genç seyirci Mısır polisince gözaltına alındıktan sonra ancak ertesi gün Cezayir Büyükelçiliği'nin çabasıyla kurtarılabilirdi. Nedeni şuydu: Cezayirli genç, ülkesindeki devrimin heyecanı içinde Kahire'de stada "Hepsi gitsin!" pankartıyla gelmişti. Mısır devrimini zorla bastırmış el Sisi yönetiminin böyle bir pankarta tahammül etmesini beklemek elbette mümkün değil! (Haber *Lutte Ouvrière* dergisinden alınmıştır, 28 Haziran 2019, s. 9.)

Müslüman ülkelerin çok çeşitli nedenlerle devrimden ve sosyal mücadelelerden uzak duracağı önyargısı. 21. yüzyıl devriminin öncüsü Arap halkları, bu önyargıyı paramparça etmiştir. Üstelik Tunus ve Mısır'da devrim olduğunun inkârına dayanak olan, bütünüyle uydurma “Amerikan dizaynı” teorisi Sudan ve Cezayir’de söz konusu bile olamaz.

Birinci dalga Arap devrimini “Amerikan dizaynı” olarak niteleyen teoriye göre, ABD Ortadoğu’yu İslamcı harekete teslim etmek istiyordu. Gerçekle en ufak bir ilişkisi olmayan bir iddiaydı bu.⁷ Ama buna en azından inanılabilirlik sağlayan bir olgu vardı: Müslüman Kardeşler (bundan böyle İhvan olarak anacağız) adlı uluslararası hareket her iki ülkede de (Tunus’ta Ennahda adlı bir parti, İhvan’a yakın davranıyordu) devrim sonrası, devrimde hiçbir katkısı olmamakla birlikte,⁸ yalnızca diktatörlük döneminde bu ülkelerde en güçlü ve en zengin örgütlü muhalefet olduğu için, güçleniyor, hatta seçimleri kazanıyordu. (Devrimci kamp her iki ülkede de bu hareketlere karşıydı, ama körleri oynamak isteyenler için ne beis!)

Oysa bugün Sudan’da devrimin devirdiği Ömer el Beşir yönetimi tam da İhvan’ın iktidarı olmuştur! Yani İslamcılar ve en önemlisi İhvan karşı devrim kampındadır. Sudan devrimi bu bakımdan her türlü kuşkudan aridir. Cezayir devriminde ise, altı aylık gelişmesi içinde İslamcı hareketlerden en ufak bir iz görülmemiştir. (Cezayir’in İslamcılarının yükselişi dolayısıyla 1990’lı yıllarda yaşadığı iç savaşa aşağıda değineceğiz.) Zaten bu aşamada Arap devriminin düşmanları, biraz da bu durumun sonucunda, bütünüyle sessiz duruyorlar. Arap devriminin ikinci dalgası ilki gibi saldırılara maruz kalmıyor.

Sudan ve Cezayir devrimlerinin anlamının Arap devriminin çok ötesine taşıdığı, dünya çapında devrimin üçüncü dalgasının yeniden yükselişinin ifadesi olduğu tartışma götürmez. Biz bu yazıda bunu belirterek geçmek istiyoruz. Amacımız dünya durumunun taşıdığı devrimci potansiyelleri, bunların ne ölçüde güncelleştğini,

7 Bu konuda bizim söylediklerimizi doğrulayan birkaç yeni kaynak öneriyoruz: Michael J. McNeal & Amentahru Wahlrab (der.), *US Approaches to the Arab Uprisings: International Relations and Democracy Promotion*, Londra: I.B.Tauris, 2018. Sorunun birçok değişik yanına farklı yazarların değindiği bu kitapta özellikle editörlerin giriş yazısı tavsiye edilir: “Introduction: Contesting the Dominant Narratives of the Arab Spring”. Öteki kaynak ise şudur: Alain Gresh, “Egypte. Obama ce ‘lackey’ des Frères musulmans”, *Orient XXI*, <https://orientxxi.info/lu-vu-entendu/egypte-obama-ce-laquais-des-freres-musulmans,2615>. Yazının İngilizce çevirisi için bkz. <https://orientxxi.info/magazine/barack-obama-lackey-of-egypt-s-muslim-brotherhood,2623>.

8 Yukarıdaki kaynaklar emperyalizmin Arap devrimine yönelik politikalarıyla ilgili. Bir de işin İhvan’ın devrimlerdeki rolü ile ilgili yönü var. Tunus devrimi için yapılmış bir literatür taramasında (Jan-Erik Refle, “Literature Review – The Causes of the 2010-2011 Uprisings in Tunisia”, Université de Lausanne, GREC) yer alan şu cümle önemlidir: “...En Nahda Binali döneminde yasak olmakla birlikte başlangıçta ayaklanmada hiç rol oynamadı, ancak daha sonra önem kazandı” (s. 6). Aynı şey Mısır’da İhvan için de kelimesi kelimesine geçerlidir.

başka coğrafyalarda (mesela Sarı Yelekliler Fransası'nda veya Haiti gibi devrime çok yaklaşmış bir Latin Amerika ülkesinde) ne tür kıvılcımlar çıktığını, bir bütün olarak dünyanın devrimci patlamalara gebe olup olmadığını tartışmak değil. Bu yazıda, **amacımız, Sudan ve Cezayir devrimlerini irdeleyerek 21. yüzyılın devrimleri konusunda dersler çıkarmak**. Bu çabayı yer yer daha önce Tunus ve özellikle de Mısır devrimlerinden çıkartmaya çalıştığımız derslerle güçlendirmeye çalışacağız. Elbette her ülkenin devriminin kendine özgü birçok yanı var. Ama 21. yüzyıl başlarında en azından dört ülkede yaşanan devrimlerde görülen bazı ortak yanlardan bütün dünyanın devrimcilerinin öğreneceği şeyler mutlaka var. Ayrıca, bu dört ülkenin nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu göz önüne alındığında ve bunların her birinin Türkiye ile farklı türden tarihi ilişkileri olduğu hesaba katıldığında, çıkarılacak derslerin geleceğin Türkiye devrimi açısından daha da anlamlı olacağını söylemek mümkün.

Aşağıda önce Sudan ve Cezayir devrimlerinin gelişme evrelerini ve bu yazının yazılmakta olduğu dönemde içinde bulundukları durumu özetleyeceğiz. Bunun esas amacı, söz konusu devrimlerden ders çıkarma çabasında okuyucunun da bizimle birlikte ilerleyebilmesi için asgari bir bilgiye sahip olmasını sağlayabilmek. Bunu, bu devrimleri harekete geçiren sınıf güçleri ve başka türden aktörlerin incelenmesi izleyecek. Başka bir açıdan bakarsak, bunlar devrimlerin başarıya ulaşması yönünde etkiler yaratan faktörlerin incelenmesi olacak. Yazının ana odak noktası ise, daha önce Mısır devrimi için yapmış olduğumuz gibi, Arap devriminin sorunları olacak.⁹ Marksistlerin 21. yüzyılda yaşanan ve yaşanacak devrimlerde, kimi dünya çapında geçerli, kimi ise Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerde görülen, devrimin önündeki engeller ve sorunlar konusunda mümkün olduğunca eleştirel bir bakış elde etmeleri, bugünkü yenilgilerden ve başarısızlıklardan yarın zaferler çıkarmanın yollarından biri olacaktır.

1. Sudan devriminin ihtişamı ve sefaleti

Sudan devrimi 2018 Aralık ayında bir halk isyanı olarak başladı, Şubat ayından itibaren gerçek anlamda bir devrime dönüştü. Devrime dönüşmesinde hem halk kitlelerinin izlediği önderliğin bir programa sahip olması, dolayısıyla halkın kendini bugünkü iktidara alternatif bir iktidar olarak görmesi ve göstermesi, hem de halkın isyanının gücünün 30 yıldır başta olan diktatör Ömer el Beşir'i ve onun iktidar sistemini sarsarak iktidar güçleri içinde çatlaklar ve çelişkiler yaratması rol oynadı. Dönüm noktası hemen hemen kesin olarak saptanabilir. 22 Şubat 2019'da el Beşir Olağanüstü Hâl ilan edip eski hükümet yapısını dağıttığında rejimin ağır bir krizden geçmekte olduğu, iktidar sahiplerinin birbirine düştüğü ve halkın iktidarının görme

9 1 No.lu dipnotunda sözü edilen kaynakların ikincisi, "Arap Devriminin Sorunları"nı doğrudan doğruya Mısır örneği üzerinden inceliyordu.

mesafesine girdiği anlaşılmıştı. Biz bu aşamada halk isyanının devrime dönüştüğünü tespit ettik.¹⁰

Halkın mücadelesi, bütünüyle ekonomik dürtülerle başlamıştı. Aralık 2018’de IMF’nin basıncıyla buğday ve benzinde sübvansiyon kaldırılınca, ekmek fiyatları eski fiyatının üç katına yükseldi. 2017’de yüzde 70’e ulaşan enflasyon karşısında zaten ezilen halk, ekmek fiyatı da böylesine ani bir artışla üç katına çıkınca sokaklara döküldü. Ülke derin bir krizle sarsılıyor, yüzlerce insan ekmek kuyruklarında bekliyor, otomobili olanlar benzin alabilmek için iki gece boyunca arabalarında yatıyordu.

Sudan 2011 yılında, uzun süren bir iç savaş sonrasında, ülkenin güneyi farklı bir devlet hâline gelerek ayrıralı beri ekonomik zorluklar yaşamaktadır, çünkü petrol geliri dörtte üç oranında düşmüştür. Buna dünya çapında yaşanmakta olan depresyonun etkileri eklendiğinde ülkenin son yıllarda neden derin bir krize girdiği anlaşılabilir.

Olaylar 19 Aralık’ta ülkenin kuzeyindeki Atbara kentinde başladı. Bu kent ta sömürge döneminden beri sosyal mücadelelerde ve işçi sınıfı örgütlenmesinde başı çekmiş, Sudan Komünist Partisi’nin etkisinin güçlü olduğu bir kentti. Demiryolu işçileri sınıf mücadelesinin başını çekiyordu. Bu yüzden de “al hadid wa el nar” (“çelik ve ateşten şehir”) olarak adlandırılmıştı. Buradan olaylar birkaç gün içinde bir orman yangını gibi, başkent Hartum ve Kızıl Deniz kıyısında bulunan önemli liman kenti Port Sudan’ın da aralarında bulunduğu 15 kente yayıldı. Gençlik, gösterilerin ana bileşenlerinden biri olduğu için hükümet derhal üniversiteleri, liseleri ve öğrenci yurtlarını kapattı. 25 Aralık’ta kitle Ömer el Beşir’in çekilmesi talebiyle iktidar partisi Ulusal Kongre Partisi’nin genel merkezine yürüdü. 9 Ocak’ta ise bu kez Omdurman’da bulunan (bu kent, başkent Hartum’u oluşturan üç kentten biridir) parlamento binasına yüründü. Daha bu aşamada bile Arap devriminin ana sloganı olan “Halk rejimin düşmesini istiyor!” (“Eş şaab yurid iskat ül nizam”) yaygın olarak atılıyordu. Buna daha kısa “*Taskut bas*” (“Düş gayri”) sloganı eşlik ediyordu.

Kitle hareketinin gücü karşısında rejimde çatlaklar belirdi. Güçlü Ulusal İstihbarat ve Güvenlik Örgütü’nün (İngilizce baş harfleriyle NISS diye kısaltılıyor) başkanı, rejim içinde Ömer Beşir’in kuvvetli rakibi Salih Abdullah Kuş (Gosh) 22 Şubat Cuma günü Beşir’in görevden çekileceğini, zaten ülkenin başına üçüncü kez seçilebilmesi için gerekli olan anayasanın değiştirilmesi fikrinin ise rafa kaldırılacağını açıkladı. Aynı akşam, Ömer el Beşir rejimin önde gelenleri ile bir toplantı düzenleyerek görevine devam edeceğini, bir yıllık bir Olağanüstü Hâl ilan edildiğini, federal hükümetin feshedilmiş olduğunu, eyalet valilerinin görevinin ise askeri yet-

10 Bkz. Sungur Savran, “Sudan Devrimi”, 25 Şubat 2019, : <https://gercekgazetesi.net/uluslararası/sudan-devrimi>.

kililere devredileceğini ilan etti. Bunun Latin Amerika’da geliştirilmiş olan terminolojiyi kullanacak olursak, bir *auto-golpe* (kendi kendine darbe) anlamına geldiği ve ***Sudan’da yaşanmakta olan tarihi önemde olaylarda yeni bir evreye girildiği açıktı***. Bu artık bir halk isyanı değildi: Halk isyanı, nesnel ve/veya öznel nedenlerle politik ve daha da belirgin olarak sosyal iktidar üzerinde iddiası olacak bir kapasiteye sahip değildir. Sudan olayları, bu aşamada, bir devrim karakteri kazanmıştı.

Ömer Beşir’in 22 Şubat günü ilan ettiği Olağanüstü Hâl, Sudan devrimini sindirmeye yetmedi. O günden sonra da Sudan halkı her fırsatta Ömer Beşir’in çekilmesi, onun başında olduğu rejimin yıkılması için eylemlere başvurdu. 23-24 Mart hafta sonu başkent Hartum’da ve dünyanın bazı başkentlerinde büyük gösteriler yapıldı. Devrimin önderi konumunda olan Sudan Meslekler Birliği, 27 Mart için halkı, en büyük kentten en küçük köye kadar bulunduğu her yerde sokağa çıkarak yürüyüş yapmaya ya da oturmaya çağırdı. Bu çağrı ciddi yankı buldu. 29 Mart Cumartesi günü ise, Hartum’u oluşturan üç kentten biri olan Omdurman’da El Merik Stadı büyük bir sürprize sahne oldu. Maçın başlamasından önce tribünlerde Sudan Meslekler Birliği’nin logosu açıldı, stat dakikalarca “*Taskut bas!*” (“Düş gayri!”) sloganıyla inledi.

28-29 Mart günleri (bazı kaynaklara göre iki değil üç gün boyunca) çok başarılı bir genel grev düzenlendi. Bu genel grev, mücadelenin dolaysız biçimde bir sınıf mücadelesine dönüşmesi potansiyelini taşıyordu. Hareket o güne kadar, işçi ve emekçiler mücadelede ağırlık taşısa da genel bir halk hareketi niteliğine sahipti. Şimdi sınıf mücadelesine özgü mücadele biçimleri gündeme geliyordu.

Bunu, 6 Nisan Cumartesi günü, bazı kaynakların belirttiğine göre bütün Sudan tarihinin gördüğü en büyük kitle gösterisi izledi. Ülkenin 18 eyaletinde halk sokaklara çıktı. Hartum’da ise Genelkurmay Başkanlığı’na yürüyüş çok büyük bir kitleyle gerçekleştirildi. Bir aşamada polis göz yaşartıcı gaz sıkmış olsa da, kitle direndi ve Genelkurmay binasının önüne ulaştı. Ardından da o dev kitle Genelkurmay’ın önünde bir oturma eylemine başladı. Başkent dışındaki vilayetlerde de destek eylemleri düzenlendi. İşte bu büyük devrimci yükseliş ve genel grevin yarattığı korkudur ki Ömer el Beşir’in ve çevresinin hâkim sınıflarca ve emperyalizm tarafından harcanmasını gerekli hale getirmiştir. 11 Nisan sabahı çok erken saatlerde, devletin çeşitli baskı aygıtlarından dört komutan el Beşir’in rezidansına gitmiş, onu tutuklatarak hapse atmıştır. (El Beşir şimdilerde bir rüşvet davası dolayısıyla kafes içinde mahkemeye çıkartılıyor.)¹¹

11 Tek bir olayı konu edinen bu davada Beşir’in Suudi Arabistan’ın katil veliahtı Muhammed bin Salman’dan nakit olarak aldığı rüşvetin miktarı bile dudak uçuklatıcı: 351 milyon ABD doları, 6,7 milyon sterlin, 5,2 milyon avro ve 5 milyar Sudan sterlini (105 milyon dolar ediyor). Paranın 50 kilogramlık mısır unu çuvallarında saklandığının eklenmesi de Türkiye okuyucusu için ilginç olabilir. Bkz. <https://www.dabangasudan.org/en/all-news/article/sudan-authorities-seize-al-bashir-cash-stash> Elbette böyle bilgilerin ortaya çıkması yararlıdır, ama bu, söz konusu davanın amacının

Türkiye’de bu olay bir “askeri darbe” olarak sunuldu. Bu, siyasete ve devrime formel bir bakış açısının bütün sorunlarını taşıyan bir yaklaşımdır. Kendisi zaten neredeyse askeri bir rejim olan Sudan rejimi, 22 Şubat Olağanüstü Hâl ilanından sonra daha da öyle olmuştu. Böyle bir rejime, seçilmiş bir hükümetin devrilmesinde anlam taşıyacak “askeri darbe” kavramıyla yaklaşmak son derecede soyut bir nitelemedir. Kaldı ki, hiçbir teşhis somut durumun analizinden bağımsız olarak yapılmamalıdır. Ömer el Beşir’i düşüren, devrimci kitlelerin muazzam mücadele dalgasıdır. Baskı aygıtlarının Beşir’e son fiskeyi vurması, bütünüyle onu günah keçisi olarak kullanıp rejimi muhafaza etmek amacını taşıyordu. Arap devriminin 2011’deki ilk günlerinden itibaren ABD yönetiminin yaygınlaştırdığı bir anlayışla Sudan rejimi de bir “düzenli geçiş” uygulamak istemiştir. Kitlelerin taleplerine görünürde cevap verirken askeri rejimi korumayı hedeflemiş, bu sayede hareketi massetmeyi umut etmiştir.

Ama burada en önemli noktaya geliyoruz: Kitle mücadeleyi bırakmadı, devrim durmadı. Halk, tarihte az görülmüş bir direnç ve azimle, 6 Nisan’da başlattığı oturma/işgal eylemini Haziran başına kadar devam ettirdi. İki ay boyunca iktidarın sivillere devredilmesini talep eden kitlelere 3 Haziran’da korkunç bir saldırı yapıldı, 100’den fazla gösterici öldürüldü, Genelkurmay önünde devam etmekte olan işgal ve çadırkent dağıtıldı. Haziran ayı mücadeleyi ayakta tutmak üzere gösterilen çabayla geçti. Ne var ki, “güvenlik güçleri” bütün gösterilere saldırıyor, halkın göz açmasına fırsat vermiyordu. Rejimin emriyle haberleşme kurumu interneti kesmiş, Sudan’ı bir ay boyunca internet servisinden yoksun bırakmıştı.

Beşir devrildiğinde iktidarı devralan Askeri Geçiş Konseyi, güya ülkeyi demokrasiye taşıyacaktı. Oysa halk rejimin toptan çekilmesini, ülkeyi sivil bir yönetimin seçime götürmesini talep ediyordu. Askeri Geçiş Konseyi ile devrimin önderliğini oluşturan Özgürlük ve Değişim İttifakı (şimdiki adı Özgürlük ve Değişim Güçleri) arasında iki aya yakın süre boyunca devam eden pazarlıklar, 3 Haziran’da baskı güçleri şiddete başvurup 100’den fazla insanı katledince sona erdi. Bu katliamı ülkenin Darfur bölgesinde korkunç işlere bulaşmış olan, o zamanlar Cancavid olarak anılan Çevik Destek Kuvvetleri’nin gerçekleştirmiş olduğu genel kabul görmekte.

Ama 30 Haziran’da halk yine yüz binleriyle, milyonlarıyla sokağa çıktı! Sadece başkent Hartum’da değil, başka vilayetlerde de. Kızıl Deniz limanı Port Sudan’da, el Ubeyd’de, Kassala’da ve nice başka şehirde. “Güvenlik güçleri” halka yine gazla saldırdı, yeri geldi gerçek kurşun kullandı. O gün, Ömer el Beşir’in iktidara el koymasına vesile olan askeri darbenin 30. yıldönümü idi. Gösteri bu yüzden o güne konulmuştu.

5 Temmuz’da iki taraf nihayet anlaşmaya vardı. 3 Haziran katliamı dolayısıyla

göz boyama olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

kesilmiş olan önceki müzakerelerde, iki taraf, hükümeti atayacak ve sivil demokratik bir yönetim tarzına geçişe nezaret edecek bir Egemenlik Konseyi kurulması üzerinde anlaşmaya varmış, ama bu konseyde hangi tarafın çoğunluğa sahip olacağı meselesinde ortak bir nokta bulamamıştı. Temmuz başında varılan anlaşmada, her iki tarafın da konseyde beşer üye ile temsil edilmesi, bir üyenin ise iki tarafın üzerinde mutabakat sağlayacağı biri olması kabul gördü. (Ağustos ayında Konsey üyeleri açıklandığında bunun Kıpti Hristiyan bir kadın üye olduğu anlaşıldı.)

Bu anlaşmayı aşağıda devrimin sorunlarını ele alırken değerlendireceğiz. Yalnız Eylül başında devrimin geldiği yeri saptarken şu tespiti yapmalıyız: Devrim çıkmaza girmiştir. Geleceğin siyasi rejiminin temellerinin oluşturulmasında ordunun da rolü olacaktır. Bu ordu, Ömer el Beşir'in katil rejimini otuz yıl boyunca desteklemiş olan, Darfur'da birçok yorumcunun "soykırım" olarak anacağı kadar kitlesel bir katliamı gerçekleştiren, Güney Sudan ile çıkan iç savaşta iki milyona kadar yükselen bir ölüm tablosunu yaratan ve de 2000'li yıllarda ülkenin (Güney Sudan'ın 2011'de ayrılmasından sonra dörtte üçü yitirilen) petrolünden, şimdi ise çeşitli bölgelerde keşfedilen altınından nemalanan ordunun ta kendisidir! Ordunun üst kademesinin iktidar üzerindeki kontrolünden kendiliğinden vazgeçeceğini düşünmek için hiçbir neden yoktur.

Devrimin buraya neden ve nasıl geldiğini aşağıda deşeceğiz. Ama şunu söyleyerek bu bölüme son verelim: Sudan devrimi bugün, altı aylık iktisamının hak etmediği bir sefaletle karşı karşıyadır!

2. İkinci Cezayir devrimi

Cezayir, 20. yüzyılda, Vietnam savaşının alevlenmesinden önce, sömürge halkları açısından, emperyalizme başkaldırının en parlak ve kahramanca örneğini vermiş ülkelerden biridir. Denebilir ki, Vietnam yenilgisi ABD için ne ise, Cezayir yenilgisi de Fransa için o olmuştur. Cezayir uzun yüzyıllar boyu Osmanlı toprağı olarak kaldıktan sonra 1830'da Fransız sömürgesi haline gelmiştir. Fransa Akdeniz'in ötesindeki kapı komşusu olan bu ülkeye hep kendi ülkesinin bir mütemmim cüzü, bir vilayeti olarak bakmıştır. 1954-1962 arasında süren Cezayir ulusal kurtuluş savaşı başladığında Cezayir'in Fransız kalması gerektiği, Fransa'daki bütün burjuva siyasi güçlerinin ortak inancı idi. Savaş bittiğinde ortaya çıkan sonuç, Cezayir'in bağımsızlığı, Fransız emperyalizmi ve burjuvazisi için gerçek bir travma olacaktır.

Cezayir savaşına bir de kısmi bir sosyal devrim eşlik etmiştir. Fransız emperyalizmi Cezayir'i bütünüyle kendi toprağı olarak gördüğü için Cezayir toplumuna hâkim olan üretim ilişkileri içinde Fransızların (ve ikinci derecede öteki Avrupalı Akdeniz ülkelerinin yurttaşlarının) çok yerleşik bir rolü vardı. Cezayir'in yerli halkı mülksüzleştirilmiş, verimli toprakların büyük bölümü buraya 19. yüzyıldan itibaren yerleşmiş Avrupalı kolonların (yerleşimcilerin) eline geçmiş, buralarda büyük

çiftlik, bağ ve şarapçılık kuruluşları oluşmuştu. Sanayi olarak ne varsa onda ve perakende ticaret alanında da Fransızlar ve diğerleri hâkimdi. Bağımsızlık mücadelesine önderlik eden FLN (Ulusal Kurtuluş Cephesi), savaşın yitirilmesiyle birlikte Cezayir’den kaçan Fransızlardan ve diğer kapitalistlerden kalan bu çiftlik ve işletmeleri kamulaştırıyor ve özyönetim deneyimlerine de yer veriyordu. 1960’lı ve 70’li yıllarda oldukça popüler olan “Arap sosyalizmi” kavramlaştırması, Nasır’dan Kaddafi’ye, Baas’tan Sudan’da Numeyri’ye birçok ülkede kamulaştırmanın ve yeni yatırımların çoğunun kamu sektöründe yoğunlaşmasının önemi dolayısıyla kullanılıyordu (tabii bu sadece bir devlet kapitalizmiydi, Türkiye’nin 1930’lu yıllardaki deneyimini düşünmek yeter). Ama buna en çok yakışan (Güney Yemen’in dışında) devriminin radikalizmi içinde emekçilere de özyönetim türü haklar tanıyan Cezayir’di. Ne var ki, bu kısa sürecek bir bahar olacaktı. Hareketin sola açık önderi Bin Bella, 1965’te Bumedyen önderliğindeki bir darbe ile devrildikten sonra özyönetim deneyimleri de çürümeye bırakılacaktı.

Cezayir halkı, en genç kuşaklar dâhil bağımsızlık savaşının şanını hâlâ yaşatmakta, devrimci heyecanını hep o dönemin fedakâr (en az bir milyon Cezayirli’yi öldürmüştür Fransız emperyalizmi!) ve onurlu mücadelesinin ruhuna bağlamakta- dır. Elbette savaşın bitişinden bu yana 57 yıl geçtiği için savaşta çarpışanların pek azı hayattadır. Ama bağımsızlık savaşının “mücahide”lerinden birinin, 84 yaşındaki Cemile Buhired’in gösterilerin ikinci haftasında aralarına katılması, çoğunluğu genç göstericiler arasında muazzam bir heyecan yaratıyordu. Bunun hemen ardından Ulusal Mücahitler Örgütü (Organisation Nationale des Moudjahidine) adını taşıyan ve bugüne kadar rejimin yanında yer almış olan kuruluşun halk hareketine desteğini açıklaması, büyük bir moral destek olarak görülmüştür. Nihayet, yazın orta yerinde, sıcak ve Ramazan dolayısıyla hareketin bir ölçüde nefesinin kesilmiş olduğu bir dönemde yapılan 5 Temmuz gösterilerinin en kalabalık ve en canlı eylemlerden biri olması da bundandır. Çünkü o gün, Cezayir’in Fransa’dan 1962’de bağımsızlığını aldığı günün yıldönümüdür. Bayramdır.

Bugün yaşanmakta olan, ikinci Cezayir devrimidir. Şubat ayı sonunda bir Cuma günü cami çıkışında kitlelerin kendiliğinden yürüyüşe geçmeleriyle başlamıştır. O günden bu yana altı ayı aşkın bir süredir, her Cuma namazından sonra büyük yürüyüşler yapılmakta, her Salı ise öğrenciler (lise ve üniversite) kendi yürüyüşlerini düzenlemektedir. Toplum neredeyse bütünüyle büyük bir mayalanma yaşamakta, bağımsızlık savaşından sonra yerleşen siyasi sistemi toptan değiştirme yolunda bir irade göstermektedir.

Cezayirlilerin Hirak (yani hareket) olarak andığı mücadele, 1999’dan beri, her beş senede bir yapılan her seçimi “kazanan”, yani 20 yıldır iktidarda bulunan devlet başkanı Abdülaziz Buteflika’nın beşinci kez aday olmasını engellemek amacıyla başlatıldı. İkinci Cuma olan 1 Mart’ı izleyen Cumartesi ve Pazar günü yüz binlerce

göstericinin katılımıyla devam etti. Gösteriler Pazar günü gecenin geç saatlerine kadar sürdü. O tarihte başkent Cezayir’de günün herhangi bir anında gösteri yapmanın yasak olduğu (o aşamada başkent haricinde sadece Çarşamba günleri gösteri izni vardı, şimdi tabii bütün yasaklar delik deşik olmuş durumda!) ve en az 20 yıldır herhangi bir gece gösterisi yapılmadığı göz önüne alındığında, gösterilerin daha baştan olağanüstü bir karakter taşıdığı anlaşılabilir.

Sömürgecilğe karşı verilmiş olan savaşa eşlik eden radikal mülkiyet biçimlerine rağmen, Cezayir, on yıllar süren bir gelişme içinde, başka pek çok Arap ülkesi gibi petrol ve doğal gaz gelirine bağımlı rantiyeye bir devlet haline geldi. Yaygın bir yolsuzluk şebekesi, sivil bürokrasi ve yükselen bir burjuva sınıfının yanı sıra, siyasi olarak toplumdaki en güçlü aktör olan subay kadroları arasında da kök saldı. Yüksek rütbeli subaylar emekliliklerinde ikinci bir mesleğe intisap ediyordu: kapitalist patronluğa. Bunlar, Fransa’ya karşı savaşın ve devrimin öncü örgütü FLN’in ardına gizlendiler, devrimin zaferinden beridir bu nedenle iktidardalar. Ülke, “kanlı on yıl” olarak anılan 1990’lı yıllarda, rejim ile kökten dinci İslamcılar arasında ancak “kirli savaş” olarak anılabilecek bir silahlı çatışma yaşadı. Savaştan galip çıkan rejim için, bağımsızlık savaşının hayatta kalan son kahramanlarından biri olan Buteflika kitlelere sunmak için uygun bir figürdü; rejimin ardında yer alan güçler ve sınıflar ittifakı, onun şöhretinin arkasına saklanırken ceplerini doldurmaya devam edeceklerdi.

Bu rejim, 1962’den bu yana iktidara tutunmak için devrimin şanını kendine sermaye edinen birtakım eski kurtlardan oluşuyor. Buteflika’nın kendisi iş göremez hale geldiğinden beri gerçekte kardeşi Said Buteflika ve onunla birlikte silahlı kuvvetlerin başı General Kayid Salih’in ipleri elinde tuttuğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Bununla beraber, daha önemlisi perde arkasından hüküm süren koskoca bir sosyal sınıf ve katmanlar ittifakıdır. Başta, politik olarak çok güçlü ve ekonomik yozlaşmaya bulaşmış silahlı kuvvetler olmak üzere yüksek kademe sivil bürokrasiyi de içeren bu blok, ülkenin sahip olduğu bol miktarda doğal gaz ve petrolün ürettiği muazzam zenginliğin tadını çıkaran tüm bu katmanları bir araya getirir. Bunların arasında 2000 yılında, mevcut rejim ile İslamcı kökten dinciler arasındaki iç savaşın sonunda kurulan ve o günden beri rejimin ve Buteflika kabilesinin bitmek bilmez iktidarının sadık bir destekçisi olan, güçlü iş adamları örgütü Forum des chefs d’entreprises (FCE-Girişimciler Forumu) var. Yanı sıra, bir dizi başka kurumla birlikte rejimin resmi sendika konfederasyonu olan UGTA (Union Générale des Travailleurs Algériens-Cezayir Genel İşçi Konfederasyonu) da devrim başlayana kadar rejime hep sadık kalmıştır.

Ne var ki, 20 yıla yakın kazasız belasız sürdürülen bu düzen son dönemde iki faktör dolayısıyla teklemeye başladı. Bunlardan biri Buteflika’yı devlet başkanı olarak halka kabul ettirmenin çok güç hale gelmesiydi: 2013’te felç geçirerek te-

kerlekli sandalyede yaşamaya başlayan devlet başkanı, konuşamıyordu bile! İkinci-si, Cezayir'in ekonomik gelişme modelinin çıkmaza girmesi idi: Cezayir, komşusu Libya'nın da yaptığı gibi, belli başlı kamu hizmetlerinde devlet harcamalarında cömertlik yoluyla kitlelerin tepkisini yatıştırmaktaydı. Ülke, dünya görüşü ve yaşam tarzı açısından, hidrokarbür geliri olan öteki Arap ülkeleri ile kıyaslanamayacak ölçüde moderndir. Bütün bunlar, son yıllarda petrol fiyatlarının düşmesiyle sarsıntıya girdi. Cezayir ekonomisi korkunç bir kriz içinde. Ekonomik kriz, nüfusun yüzde 50'si gibi muazzam bir oranını oluşturan 30 yaşın altındaki gençler arasında, yaygın olarak uyuşturucu kullanımına ve Fransa kıyılarına ulaşip bir yaşam kurmak için ölümcül göç girişimlerinin yaygınlaşmasına yol açmakta. Dolayısıyla bu aynı zamanda Üçüncü Büyük Depresyon'un doğrudan ürünü olan ulusal bir kriz.

Hirak, ilk başta Buteflika'nın adaylığını engellemek üzere yola çıkmış olsa da göz açıp kapayana kadar, Buteflika'nın paravanı olarak iş gördüğü bütün düzenin, Hirak'ın deyimiyle bütün "çete"nin, iktidardan pay alan herkesin (yaygın sloganlardan biri "Dégage tous!", yani "Hepsi gitsin!"dir) tasfiye edilmesini temel hedefi haline getirdi. Düzenin bunun karşısına çıkardığı her adımı reddetti. Rejimle işbirliği yapmış herkesin çekilmesini ve rejimin bel kemiğini oluşturan askerin de siyasetten çekilmesini ısrarla talep etti. Talep bir "sivil devlet" idi, yani hem laik, hem de ordunun müdahalesinden kurtarılmış bir devlet. Böylece halk iktidara kendini aday gösteriyordu. Bu, bütün sorunlarına rağmen, en azından bir politik devrim programıydı.

Düzen bu radikal talebe belirli tavizlerle cevap vererek Hirak'ı eritmeye çalıştı. Başlangıçta (aslında mektup falan yazmaktan aciz olan) Buteflika'nın iki mektubu kılığında Buteflika klanı (muhtemelen kardeşi Said) önce (kısaltılacak) bir 5. dönemde yeni bir anayasa için Hirak'ın katılımını vadetti. İkinci mektupla ise seçimleri erteledi, Buteflika yönetiminde anayasal değişiklikler yapıldıktan sonra seçim önerdi. Yapılan şeydu: Cezayir halkı Buteflika'yı 5. dönem cumhurbaşkanlığından men etmiş, Buteflika kitlelerin gücü tarihi boyutlar kazanınca taviz verir gibi yaparak bu sefer seçimsiz olarak başta kalmaya gözünü dikmişti!

Cezayir isyanı burada ilk büyük sınavıyla karşı karşıya kaldı geçti. Bu devrim hırsızlığına karşı halk "sistem"i devirmekte ısrar ederek sınavdan geçecektir. Derhal bir dizi şehirde (başkent Cezayir, Becaya, Konstantin, Maskara, Tizi Uzu, Buira ve başka kentlerde) "4. dönemin uzatılmasına hayır!" gösterileri başladı. Bu dönemde bir de 10 Mart günü başarılı bir genel grev yapıldı. Ülke çapında tek günlük ilan edilen grev, Becaya kentinde iki gün sürdü. Burada ülkenin petrol şirketi olan Sonatrach'ın işçileri ayağa kalkmıştı. Sık sık tekrarlanan slogan "Çeteler gitmeden seçim yok!"tu. Buteflika'yla bağlantılı herhangi bir formülün artık kabul görmeyeceği anlaşılmıştı.

Bunun üzerine iktidarın asıl yüzü ortaya çıktı. Genelkurmay Başkanı Kayid Sa-

lih, Buteflika'yı, anayasanın ülkeyi yönetemeyecek duruma düşen cumhurbaşkanının görevden alınmasına ilişkin 102. maddesi uyarınca uzaklaştırmaya yöneldi. Bu maddeye göre devlet başkanı ölür ya da görevini yapamayacak duruma gelirse, senato başkanı en fazla üç ay onun yerini alıyor. Buteflika görevden Nisan başında ayrıldı. Seçim Temmuz başında yapılacaktı. Temmuz'un 9'unda ise cumhurbaşkanı vekili Binsalih'in görev süresi anayasaya göre dolacaktı.

Aynen Buteflika'nın ilk önerisi gibi bu da "tamam yeni bir rejim için tartışma yapılsın, ama biz başta olalım" demekti. Yani taviz-kontrol ikilisine devam. Halk buna altıncı Cuma olan 29 Mart'ta gösterilerin başlangıcından bu yana en kalabalık şekilde sokaklara çıkarak cevap verdi! "Sistem defol!" sloganı aynı zamanda genelkurmay başkanına "Kayid Salih, sen de defol!" anlamına geliyordu!

Arap devriminin ikinci kuşağı ilk büyük zaferini kazanmıştı! (O aşamada Sudan diktatörü Ömer Beşir daha görevinden alınmamıştı. O 11 Nisan'da hapse yollanacaktır.) Altı hafta boyunca her Cuma günü milyonlarıyla hürriyet uğruna sokaklara çıkan Cezayir halkı, 20 yıldır cumhurbaşkanlığı koltuğunu işgal eden, bir ayağı çukurda Abdülaziz Buteflika'yı devirmişti.

Ama halk bu zaferiyle yetinmedi. "*Dégage tous!*" (hepsi gitsin) şiarına sadık kaldı. "Üç B'yi kovalım!" dedi. Biri Binsalih'ti üç B'nin, biri Buteflika'nın gitmeden önce atadığı Başbakan Bedevi, biri de Devlet Şûrası (bir nevi Danıştay) başkanı Belaz. Bunlardan sonuncusu istifa etmiş bulunuyor. Ama ilk ikisi hâlâ görevde! Binsalih kendi görevinin üç aylık anayasal süresini, bu satırların kaleme alındığı sırada iki ay aşmış durumda! Bedevi ise kendisini atayan cumhurbaşkanının devrilmesinden beş ay sonra hâlâ ne yetkiyle olduğu belli olmayan bir şekilde başbakan. Çünkü aslında bu şahsiyetlerin ve eski düzenin bütün siyasi ve yargı kurumlarının ardında ülkeyi yöneten, Genelkurmay Başkanı ve Adalet Bakanı yardımcısı Kayid Salih. Yani ordu!

Kısacası, durum aslında 11 Nisan'da Ömer Beşir'in devrilmesinden sonra Sudan'da ortaya çıkan durumla tam bir paralellik gösteriyor. Silahlı kuvvetler (Sudan'da daha parçalı bir yapı var, orada Hamidi'nin Çevik Destek Kuvvetleri ve NISS ordudan ayrı birer güç), halkın nefretini çeken eski siyasi lideri bertaraf ediyor. Bazı göstermelik davalar açılıyor. Ama bunun dışında eski düzenin, özellikle de ekonomik düzenin muhafazası öncelik olarak duruyor. Aradaki tek önemli fark, Beşir'in sağlıklı olduğu için yargılanması, Buteflika'nın ise mefluç bir ihtiyar olduğu için yargılanmasından kaçınılması.

Ama Kayid Salih bir Buteflika'yı yargılayamamanın acısını öteki Buteflika'yı içeri tıkararak çıkarıyor. Bu, son yıllarda ağabeyi Abdülaziz'i seçtirdikten sonra onu perde arkasından yöneten Said Buteflika. Yani aslında burada da gerçek lider yargılanıyor. Aslında şu anda Cezayir'de eski düzenin ekonomik ilişkilerinin muhafaza ediliyor olduğunu söylemekle bir bakıma doğru bir yargı veriyor, ama bir bakı-

ma da durumu abartmış oluyoruz. Çünkü eski rejimde palazlanan sayısız insan şu anda parmaklıklar arkasında. Bir kısmının yargılanmasına başlanıyor. Bunlar arasında çarpıcı isimler var. Cezayir'in en zengin kapitalisti İssad Rebrab, Cezayir'in TÜSİAD'ı FCE'nin başkanı Ali Haddad, ülkenin en zengin ailelerinden Kuninef kardeşler, hep içeride. Said Buteflika ile birlikte eski dönemde ipleri çekenlerden Tevfik et Tartag içeride. Eski başbakanlardan, ayrıca iktidar ortaklarından RND partisinin genel sekreteri Ahmet Uyahya ve yine eski başbakanlardan Abdülmelik Sellal içeride. Eski bakanlardan parti başkanlığı yapmış olan birtakım şahsiyetler, FLN eski başkanı, diğer iktidar ortağı partilerin eski başkanları içeride. “Cambaza bakın” diyerek dikkati başkalarının üzerine toplamaya çalışırken yakayı ele veren, istihbarat örgütü DGSN başkanı da içeride.

Bütün bunlar halka verilmiş bir taviz olarak da görülebilir. Devrimin, birtakım güçlü politikacıları ve kapitalistleri hapse attırma başarısı küçümsenecek bir şey değildir. Ama (aynı şeyi Ömer Beşir için de düşünmek mümkün) Mısır diktatörü Hüsnü Mübarek de devrim tarafından görevden alındıktan sonra kafes içinde mahkemeye çıkartılmıştı. Şimdi o ve iki oğlu ellerini kollarını sallayarak dolaşıyorlar, sermayelerine sermaye katıyorlar. Aynı şey Cezayir'de de mümkün. Devrimin soluğu kesilirse bütün yargılananlar kurtulabilir. Kaldı ki bunlar buzdağının tepesidir sadece. Arkada, eski rejimden yararlanan koskoca toplumsal grup ve katmanlar vardır.

Kayid Salih'in öteki stratejik atağı da Sudan'da olan biteni hatırlatıyor. Cumhurbaşkanı Binsalih aracılığıyla bir heyet kurdurdu. Bunun adı Ulusal Diyalog ve Arabuluculuk Mercii (Instance Nationale de Négociation et Médiation). Mercii'nin görevi, görünürde bütün topluma, özellikle “Sivil Toplum Örgütleri”ne (terim bizde de zaman zaman yapıldığı gibi, suistimale uğrayarak sendika ve siyasi partileri de kapsayacak biçimde kullanılıyor) ve çeşitli “şahsiyetler”e danışarak bir ortak yol bulmak. Esas görevi ise ordunun uygun bulduğu çözümü “ortak çözüm” olarak sunmak. Ordunun çözümü ile halkın çözümü arasındaki farkı çok yalın olarak ifade etmek mümkün. Ordu, seçimlerin bir an önce yapılmasını ve böylece devrimin seçim süreci içinde eritilmesini hedefliyor. Hirak'ın bildiğimiz kadarıyla bütününün tercihi ise mutlaka bir geçiş dönemi olması ve bunun eski rejimin kurumları ve şahsiyetleri (elbette Kayid Salih de) yetkilerini devrettikten sonra yaşanması. Yani zamanlama esas farklılaşma kriteri. Hirak'ın kendisi içinde geçiş döneminin nasıl düzenleneceği konusunda epey bir ayrılık var, ama şu ilkede bildiğimiz kadarıyla herkes birleşiyor: Yeni bir rejim kurulacaksa, bunun kuralları ve kurumlarının eski rejim ve ordu tarafından değil halk tarafından belirlenmesi gerekiyor. Bu da derhal düzenlenecek seçimleri Hirak açısından kabul edilemez hale getiriyor.

İşte Mercii'nin rolü, Kayid Salih ile ordunun tercihini halkın tercihi gibi göstermek! Yani Mercii de Sudan'daki gibi devrim ile karşı devrim arasında bir anlaşma

mecrası olarak kurulmuş durumda. Ancak bunun ötesinde durumlar farklılaşıyor. Sudan’da bir geçiş dönemi ilke olarak her iki tarafta da kabul görüyor. Cezayir’de ise ordu geçiş dönemini kabul etmiyor, bir an önce seçim yapılmasıyla “kargaşa”nın sona ermesini istiyor.

Hirak Ramazan ayında bir ölçüde duraladı, yazın sıcakları bastırınca da biraz zayıfladı. Akdeniz’in güney kıyısında bir ülkeden söz ediyoruz. Sıcaklık Temmuz ve Ağustos aylarında 30 derecenin altına hiç inmiyor, zaman zaman 40’ın üzerine çıkıyor, ortalama ise 35 derece dolayında. Üstelik okullar tatil. Dolayısıyla görece bir durgunluk gayet olağan. Ama bu yalnızca görece bir durgunluk, çünkü ne Cumaları ne de (öğrencilerin seferber olduğu) Salıları gösteriler tükenmedi. Üstelik, şimdilerde meydanlara geri dönüş açıkça hissediliyor. Öğrenciler yazın sayıca daha az olduklarından dolayı daha kısa bir güzergâh seçmişlerdi. Şimdi Eylül ayının ilk Salısı olan 3 Eylül’de eski güzergâhlarına başarıyla ve bahardaki kadar güçlü bir kitleyle dönmüş durumdalar. Bilek güreşi asıl şimdi başlıyor.

Ara taksim: Enternasyonalizmin riskli dünyası

Devrimin her iki ülkede nasıl yaşandığını gördükten ve bugün geldikleri yeri saptadıktan sonra, şimdi bu devrimlerin dinamiklerini soğukkanlı biçimde değerlendirmeye geçebiliriz. Bunu yaparken iki ülkeyi bir arada ele alacak, bazen birinden, bazen ötekenden, çoğu zaman da ikisinden birden olgulara ve örneklerle başvuracağız. Bu tartışmaya zaman zaman daha önce yaşanmış olan Mısır ve Tunus deneyimlerinden dersler de katacağız. Amacımız, giriş bölümünde belirttiğimiz gibi, bu devrimlerin özelliklerinden, en çok da ortak özelliklerinden, hem dünya ölçeğinde, hem de bizim gibi nüfusu çoğunlukla Müslüman olan ülkelere dair dersler çıkarmak, özellikle Türkiye devrimi tarih sahnesine çıktığında doğru tutum alabilmek için nelere dikkat etmek gerektiğini saptamaya çalışmak. Bu bölümü izleyen 4. bölümde ise bu devrimlerin karşılaştığı ciddi sorunları ele alacağız.

Bu tartışmaya girmeden önce düşmemiz gereken bir kayıt var: Burada incelenen iki ülkeyi (ve arka planda hep aklımızda olacak olan Mısır ve Tunus’u) ancak uzaktan tanıyoruz. Bu toplumların uzmanı falan da değiliz. Hata yapmamız olasılığı, sadece kendi memleketimiz Türkiye’ye göre değil, bazı Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri ya da ABD gibi, geçmişten beri daha yakından tanıdığımız ve izlediğimiz ülkelere göre bile daha yüksek. Ancak enternasyonalizm, doğası gereği, böyle riskler almayı gerektiriyor. Farklı ülkelerin Marksistleri arasında fikir alışverişi ve çapraz aşılama ancak böyle gerçekleşebilir. Üstelik, devrimler yükselirken Marksizmin hâlâ bütün dünyada düşük bir tempoda geliştiği günümüzde, Marksizmi bir devrim kılavuzu haline getirmiş herkesin elinden geldiğince kendi ülkesi dışında da analiz ve politika belirleme süreçlerinin tartışılmasına katılması bir görevdir.

Dolayısıyla, risk alıyoruz ve almaya değer olduğunu düşünüyoruz. Başka ülke-

lerin devrimci süreçlerinin tartışılmasına girişen Marksistler, yaptıkları işi ciddiyetle, olgulara saygı göstererek ve ezbercilikten, şematizmden ve tekrarlana tekrarlana içi boşalmış kalıplardan uzak durarak yaptıkları takdirde, bunun bütün diğer ülkelerin Marksistlerine yararı vardır. Proletarya enternasyonalizmi için hiçbir mesele “iç mesele” değildir, “başkaları karışmasın” denemez. Yarın Sudan’ın, Cezayir’in, Fransa’nın ya da Arjantin’in Marksistleri Türkiye’nin analizine girer ve doğru olduğuna inandıkları politikaları bu toprakların Marksistlerine iletirlerse biz bundan ancak yararlanabiliriz. Ciddi ve ezbercilikten uzak olduğu ölçüde, yanlış olsa bile yararlanırsınız.

Artık konumuza girebiliriz. Sorunlara ve derslere geçmeden, her iki devrimin de hangi toplumsal dinamiklere yaslandığını bir miktar tartışmamız yararlı olacaktır.

3. Devrimin dinamikleri

Sınıf dinamikleri taşımayan hiçbir devrim gerçek anlamıyla başarıya kavuşamaz. (Tersi doğru değildir elbette: Çok sağlam sınıf dinamiklerine sahip olan devrimler dahi başarısız olabilir.) Çağımızda, bir devrimin zafere ulaşması için, diğer sınıf ve katmanların veya ezilen grupların rolü ne olursa olsun, mutlaka işçi ve emekçi sınıflara da yaslanması gerekir. Arap devriminin birinci raundu (2011-2013 dönemi devrimleri) için bu devrimlerin en ilerileri örneklerinde bile işçi sınıfının bir rol oynamadığını, bu yüzden bunlardan fazla bir şey beklememek, hatta bunları devrim olarak görmemek gerektiğini söyleyenler çok oldu. Biz bunun, bu devrimler hakkında değil, ezberden böyle konuşanlar hakkında bir şeyler anlattığına bütün bu yıllar boyunca tekrar tekrar değindik.

Tunus’ta mücadele ülkenin yoksul iç bölgelerinde işsiz diplomalı veya vasıfsız gençlerin bir isyanı olarak başladı, zamanla ülkenin tek işçi konfederasyonu olan UGTT’de kendisine bir mecra ve bir yuva buldu. UGTT’nin özellikle taşradaki sendikaları devrimin ileri yürütmesinde en önemli örgütsel rolü oynadı.¹² Esas sürükleyici gücün işsiz işçiler olduğu, yönlendiren örgütün de sendikalar olduğu bir devrimde işçi sınıfının rol oynamadığını iddia etmek ancak insanın olgulara bak-

12 Yukarıda sözünü ettiğimiz literatür taraması (Refle, a.g.y.) şöyle diyor: “El-Khawas daha da ileri giderek rejim değişikliğinin ‘demokrasi için bir çılgılık değil iş talebinden oluştuğu’nu belirtir (El-Khawas 2012:8) Şu yazarlar da aynı yönde fikir belirtir: Amami 2013:30 veya Moumneh 2011; Chomiak 2011:78; Hibou 2011a:2; Beinin 2016:101). Bu, Chomiak’ın (2016:2) vurguladığı Diplomalı İşsizler Birliği’nin harekete geçirici güç olarak oynadığı rol ile tutarlıdır” (s. 2-3). Aynı yazar şunu da kaydediyor: “Özellikle (yerel düzeyde) UGTT başarılı geçiş sırasında hareketin örgütlenmesi bakımından, eski rejimin sona ermesinden sonra ise (ulusal düzeyde) arabulucu olarak kilit bir rol üstlendi (International Crisis Group 2014:3ff; Bishara 2014:1; Penner Angrist 2013:555; Beinin 2016:103; geçiş ile ilgili olarak: Mizouri 2012:71ff; Elloumi 2013:195; Brownlee et al. 2015:67f.; Murphy 2016:228; Hmed 2012:803)” (s. 5). Bu kadar çok kaynak bunları söylüyor, ama bizim önyargılı sosyalistlerimiz “işçi sınıfı rol oynamadı” diyor. Bravo!

mak yerine kendi umutsuzluğunun tutsağı olmasıyla mümkündür.

Mısır'a gelince, bu ülkede, Tunus'ta yaşananların bütün bir halkı cesaretle ayağa kaldırdığı tartışma götürmez. Dolayısıyla, burada mücadeleye çok daha geniş sınıf ve katmanlar kendi yöntemleriyle katılmıştır. Ama işçi sınıfının burada da devrimde basbayağı bağımsız bir rol oynadığını görüyoruz. Devrim döneminde bir buçuk milyon işçi resmi sendikaların dışında bağımsız sendikalarda örgütlenmiştir. Dar anlamda devrimin zafere ulaşmak için mücadele ettiği, yani 30 yıllık diktatör Mübarek'i devirmeye çalıştığı 18 günlük sürede bile, Tahrir'in oynadığı belirleyici rolü yadsımaaksızın, Şubat ayında yaygın bir grev dalgasının patlak vermesinin hem Mısır hâkim sınıflarının, hem de onların Amerikan hamilerinin gözünü korkutarak Mübarek'i feda etmeye teşvik ettiği rahatlıkla söylenebilir.¹³

Sudan ve Cezayir'de bu bakımdan durum nedir? Bu soruya cevap verebilmek için işçi sınıfının iki ayrı bileşenine bakmalıyız. Tunus'ta ana sürükleyici güç olan işsizler ordusu ile Mısır'da daha büyük rol oynayan daha örgütlü işçi sınıfı. (Tunus'ta işçi sınıfının ana sendikal örgütünün rolünü hiç unutmuyoruz. Burada sınıf bileşenlerinden söz ediyoruz.) İlk bileşen açısından Arap dünyası çok belirgin bir özellik taşıyor. Arap ülkeleri bir yandan kapitalist sanayileşme alanında birçok başka ülkeyi çok geriden izlerken bir yandan da dünyanın en yüksek genç nüfusuna sahip ülkeleri arasında yer almaktadır. Örneğin Cezayir'de nüfusun yarısı 30 yaşın altındadır. Bu, patlamalı bir bileşim yaratır: Genç ve üretken olabilecek bir nüfus ile istihdam yaratmakta çok başarısız ekonomilerin bir araya gelmesi, birçok soruna yol açar. Ama bunlardan en önemlisi, daimî olarak şişkin bir yedek sanayi ordusudur. Bunun neticesinde üç sonuçtan biri ya da hepsi birden doğar: Zengin ülkelere göç; geniş bir lümpen proletaryanın oluşması, suç ve şiddetin çok yaygınlaşması; gençlik saflarında muazzam bir isyanın ateşinin körüklenmesi. Bunların ilki son yıllarda Akdeniz'i bir büyük mezarlık haline getiren bir göç dalgasının kaynağıdır. Bu, bizim bu yazıda tartışmakta olduğumuz ülkelere sadece Akdeniz'e kıyısı olan Cezayir için geçerli değildir. Avrupa Birliği, Sudan'da, sadece Sudanlı gençlerin değil, bütün Afrika Boynuzu ülkelerinin gençliğinin Avrupa'ya göçünü engellemesi için Çevik Destek Kuvvetleri denen katiller sürüsü ile kirli bir anlaşma içindedir. İkincisi, sadece bu ülkeleri birer büyük Teksas'a ya da Sicilya'ya çevirmekle kalmaz, tekdüze mezhepçi örgütlere militan akışında da güçlü bir faktör rolü oynar. Üçüncüsü elbette Arap ülkelerinde devrimlerin ana kaynağından biridir.

Bu açıdan Sudan ile Cezayir'in Tunus'tan pek aşağı kalır yanı yoktur. Devrimde ana itici güçlerden biri, baskı aygıtıyla kavganın baş sürükleyicisi her iki ülkede de

13 Bütün bunların kaynaklarını eski çalışmalarımızda göstermiş olduğumuz için burada yazıyı ağırlaştırmamak için eski kaynaklara yeniden yer vermiyoruz. Meraklı ya da kuşkucu okur, 1 numaralı dipnotunda verdiğimiz kaynaklara bakabilir.

gençliktir,¹⁴ özellikle yoksul ailelerin ve mahallelerin gençleridir.¹⁵

Devrimlerde işçi sınıfının oynadığı rolü anlamak için ikinci bakılması gereken bileşen, işçi sınıfının daha istikrarlı istihdama sahip olan, bir bölümü örgütlü katmanlarıdır. Bu alanda, Sudan ile Cezayir’i bir ölçüde birbirinden ayırmakla birlikte, işçi sınıfı dinamiğinin Tunus ve Mısır kadar önemli olmadığını saptamamız gerekir. Sudan’da mücadelenin başlangıcı doğrudan doğruya ekonomik nedenlere dayanır: Ekmegin fiyatının üç katına çıkması, en önemli gıda maddesi ekmek olan yoksulları ve o yoksulların bir bölümünü oluşturan işçi sınıfını derhal sokaklara indirmiştir. Sudan birçok Arap ülkesinden daha az sanayileşmiş olduğu için sanayi proletaryası diğerlerine göre daha az ağırlıklıdır. Ülke büyük ölçüde kırların ve köylülüğün ağırlık taşıdığı bir sınıf yapısına sahiptir. Ama var olduğu kadarıyla (demiryolları, limanlar, petrol, madencilik, diğer ulaşım, hizmetler sektörü vb.) işçi sınıfı mücadele geleneklerine sahip, kısmen örgütlü bir görünüm arz etmektedir. Örneğin, günümüz devriminin ateşini tutuşturan kentin Atbara olmasını bir rastlantı olarak görmek mümkün değildir. Burası, yukarıda belirttiğimiz gibi, demiryolu işçilerinin oynadığı güçlü rol dolayısıyla, Sudan’ın hem sendikal hareketinin, hem bir dönem çok güçlü olmuş olan (Sovyetler Birliği yanlısı) Komünist Partisi’nin, hem de bağımsızlık mücadelesinin beşiğidir. Öte yandan, devrim içindeki ilk büyük grev Port Sudan adını taşıyan ve Sudan’ın en büyük limanı olan kentte örgütlenmiştir. Bütün bunlardan daha önemli olan elbette 28-29 Mayıs genel grevidir. Devrim kampının tanıklığına göre çok başarılı olan bu genel grevin (aynen Mısır’da Şubat başında düzenlenen grevler gibi) devlet yöneticilerinin gözünü korkutarak hemen ardından 3 Haziran katliamına yol açmış olması büyük bir olasılıktır. Ama yöneticiler ya da en azından yönetici güçlerin sertlik yanlısı kanatları (bu durumda Çevik Destek Kuvvetleri) başka dönemlerden farklı olarak bu tür ağır baskı yöntemlerinin devrimlerde ters tepebileceğini hesaplayamamışlardır. Bilindiği gibi, kitle hareketi 30 Haziran’da eskisi gibi güçlü bir şekilde yeniden ayağa kalkmıştır.

Cezayir’de durum birkaç bakımdan farklıdır. Bir kere, her ne kadar petrol ve doğal gaz fiyatlarının düşüşü ve Üçüncü Büyük Depresyon’un etkileri yüzünden yaşanan ekonomik krizin bütün toplumu vurmasının etkisi yadsınamazsa da, Cezayir devriminin dolaysız tetikleyici nedeninin özgürlük ve demokrasi sorunları olduğu tartışma götürmez. Bu neredeyse bütün sosyal sınıfları kesen bir sorun olarak hâlâ devrimin merkezinde oturmaktadır. Kuşkusuz, Cezayir halkı Buteflika’nın ardında koskoca bir “çete”nin hüküm sürdüğünü, bu çetenin içinde ordunun ve sivil bürok-

14 Cezayir için bkz. Hocine Belalloufi, “Vers le point de non-retour?”, 30 Mayıs 2019, <http://www.inprecor.fr/article-Alg%C3%A9rie-Vers%20le%20point%20de%20non-retour%C2%A0%20?id=2253>.

15 Sudan için bkz. <https://www.noria-research.com/the-sudanese-revolution-or-the-climax-of-a-decade-of-challenging-the-political-order/>.

rasinin üst kademelerinin yanı sıra kelimenin en has anlamıyla birçok burjuvanın da yer aldığını bilmektedir. Bilmeyenler de Rebrab, Haddad, Kuninef biraderler gibi unsurların parmaklıklar arkasına düşmesinden dolayı bunu öğrenmiştir. Ama bu, daha doğrudan sınıf meseleleri olan ekonomik sorunlar üzerinde odaklaşan bir devrimden şimdilik farklıdır. İşin ikinci bir yanı, büyük işletmelerde çalışan, bir bölümü örgütlü işçi sınıfının devrime sınıf yöntemleriyle katkısı Sudan'dan daha zayıf kalmıştır. UGTA'nın bazı bileşenlerinin düzenlediği 10 Mart genel grevi anlaşılan başarılı olmuş, petrol, ulaştırma, eğitim, sanayi kuruluşları işçileri, özellikle bazı bölgelerde ciddi bir oranda greve katılmıştır. Ama bildiğimiz kadarıyla bu tecrübelerden yararlanmamış, 10 Nisan'da bu kez CSA (Confédération des Syndicats Autonomes-Bağımsız Sendikalar Konfederasyonu) olarak anılan bağımsız sendikalar tarafından düzenlenen genel grev anlaşılan daha zayıf kalmıştır.

Yine de Nisan ayında dört vilayetin sendika temsilcilerinin toplanarak "bir yeni cumhuriyetin kurulması" için ortaklaşması ve UGTA'nın bütünüyle sınıf işbirlikçisi politika izleyen başkanının istifası konusunda çağrı yapması önemli bir süreci başlatmıştır. Bunlara bir süre sonra UGTA'nın Genel Yürütme Kurulu'nun bazı üyeleri katılmış, metal sendikası da çağrıyı desteklemiştir. Hareket UGTA'nın olağanüstü kongreye gitmesini talep etmektedir. UGTA'nın muhalif sendikacıları ile CSA yöneticileri arasında bir yakınlaşmadan da söz edilmektedir.¹⁶

Her iki devrimin bir başka dinamiği, ezilen ulusların ve bölge halklarının mücadelesidir. İki ülkede bu sorun çok farklı nitelikler arz eder. Sudan çok daha kırsal ve geri bir sosyal yapıya sahiptir. Toplumsal yaşamın en önemli birimlerinden biri kabilelerdir, önemli çelişkilerden biri de göçebe hayvan yetiştiricisi ve yerleşik tarım üreticisi kabileler arasındaki mücadelelerdir. Ne var ki, tekil kabilelerin bu mücadelesinin ötesinde, Sudan'ın tarihine damga vuran, hâkim Araplaşmış Müslüman çoğunluk ile onun ezdiği Araplaşmamış ve animist dinlere bağlı kabile ve topluluklar arasındaki ilişki ve mücadelelerdir. Üçüncü bir grup ise Güney Sudan'da yoğunlaşır ve Hristiyan'dır. Sudan'ın 21. yüzyılda yaşadığı iki büyük çatışma ve iç savaş bu temelde gelişmiştir. Güney Sudan'ın Hristiyan ve geleneksel Afrika dinlerine bağlı iki grubu, petrol zenginliğinin kendi bölgesinde yoğunlaşmış olmasının da etkisiyle, Sudan'dan uzun bir iç savaş sonunda 2011'de nihayet ayrılmıştır. Ne var ki nüfus grupları sınırlarda bıçakla kesilmiş gibi dağılmadığı için Sudan'da Güney Sudan nüfusuna akraba bazı vilayetler kalmıştır. Mavi Nil ve Güney Kordofan vilayetleri hâlâ silahlı gruplarla Sudan devleti arasında savaşlara sahne olmaktadır.

Bir ikinci ve trajik çatışma ise, Sudan'ın batısında çok geniş topraklara yayılan ve altı vilayete ayrılmış olan Darfur bölgesindeki savaştır. Kara Afrika'ya bitişik bu bölgede yaşayan halkın çoğunluğu Sudan'ın tipik Araplaşmamış, Arapça değil yerli

¹⁶ Bellalfou, a.g.y.

diller konuşan, Müslüman değil animist dinlere bağlı olan kabilelerine mensuptur. Darfur'da savaşın çizgisi bu kabilelerle Araplaşmış ve siyasi İslam temelinde yönetilen Sudan devleti arasında yaşanmış, devletin mezalimi ortaya soykırım iddialarının atılmasına yol açmıştır. Bugün Egemenlik Konseyi'nin üyesi olan Hamidi'nin başında olduğu Çevik Destek Kuvvetleri, Darfur'da yıllar boyu Afrikalı halka mezalim uygulayan Cancavid olarak anılan gürhunun dolaysız devamıdır.

Sudan devriminin büyük başarısı, sadece Sudan'ın Müslüman Arap çoğunluk halkını değil, bütün bölgeleri ve onların silahlı örgütlerini de kendi etrafında toplayabilmiş olmasıdır. Bu silahlı güçler, devrimin programına baştan itibaren katkıda bulunmuş ve onu desteklemişlerdir. Yıllarca kanlı bıçaklı olmuş Darfur ile başkent Hartum'u bir cephede toplamak, ülkenin bölünmesi travması daha sekiz yıl önce yaşanmışken Mavi Nil ve Güney Kordofan'daki silahlı hareketleri merkez güçlerle birleştirebilmek Sudan devrimi için büyük bir güç kaynağı olmuştur. Böylece Orta Afrika Cumhuriyeti'nden Kızıl Deniz'e, Mısır'dan Etiyopya'ya uzanan devasa bir alanda (bölünmeden sonra bile 2 milyon kilometre kare toprağa sahip olan Sudan, Afrika'nın Cezayir ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nden sonra en büyük üçüncü ülkesidir) yaşayan 40 milyon insanın büyük bölümünü birleştirmiştir devrim.

Cezayir'de bu sorun farklı biçimde ortaya çıkar. Arapların İspanya yolu üzerinde Kuzey Afrika'ya gelmesinden önce bu bölgenin yerlisi olan Berberi ya da Amazih halkı, şimdi daha çok sahilten uzakta, iç kesimlerde yaşar. Kürtler gibi Berberiler de birçok ülkeye dağılmış halde yaşamaktadır. En büyük nüfus grupları Fas ve Cezayir'de yaşamakla birlikte, Libya, Mali, Nijer, hatta Mısır'da da Berberi gruplar bulunur (Tunus özel bir konumdur, buna birazdan döneceğiz). Berberiler Arap olmamanın yanı sıra, İslam'ın Kuzey Afrika'da yerleşim süreci içinde Müslümanlığı görünüşte kabul etmiş olsalar da bölgenin yerli dinlerini yaşatırlar. Kendi dilleri Arapça'dan bütünüyle farklıdır. Kısacası, Cezayir'in Arap çoğunluğundan çok farklı bir halktan ya da ulustan söz ediyoruz. Üstelik bu halk Cezayir nüfusunun yüzde 20'si ile 25'i arasında bir büyüklüğe sahiptir. Bağımsızlıktan sonra sömürgeciliğin ezici kültürel baskısından kurtulan Cezayir'de Arapça, Arap kültürü ve İslam zaman zaman bazı siyasi eğilimlerce ön plana çıkarıldıkça, Berberilerin ulusal sorunları derinleşmiştir. 1980'de bir isyan hareketi yaşanmış fakat sonuçsuz kalmıştır. Bugün Cezayir'de ordunun gözünde Berberi simgelerinin kullanılması bile bölücülüktür. Berberilerin güçlü olduğu bir sol parti FFS (Front des Forces Socialistes-Sosyalist Güçler Cephesi, reformist) bütün Cezayir ölçeğinde politika yapmaktadır. Gerek FFS aracılığıyla, gerek başkente ve diğer büyük kentlere yerleşmiş Berberi nüfusun bizzat katılımıyla Berberi halkı devrimin bir parçasıdır. Bu da gayet iyi anlaşılır çünkü demokrasi Berberi halkının özgürleşmesi için bir kanal olarak işlev taşıyacaktır. Ama Berberi (ya da bugünlerde daha sık kullanılan terimle Amazih) simgeleri kullanıldığında özel bir baskı hemen harekete geçmektedir. 30'a

yakın gösterici eylemlerde Amazih bayrağı açtığı için halen hapistedir.

Bu konuyu geride bırakmadan önce Tunus ve Mısır devrimlerine bu açıdan kısaca değinelim. Tunus ilginç bir ülkedir. Berberiler burada aslında çoğunluktur, ama büyük ölçüde Araplaştırılmışlardır. Dolayısıyla, ilk bakışta tek ulusal/ırksal sorun siyah Afrikalılara karşı uygulanan ırkçı yaklaşımdır. Ülkenin küçük Hristiyan ve Yahudi toplumlarına ise olağanüstü bir ayrımcılık uygulandığına dair bir belirti yoktur. Bu somut özellikler nedeniyle Tunus devriminde bildiğimiz kadarıyla ulusal ya da dini azınlıklara ilişkin bir faktör rol oynamamıştır. Buna karşılık, Mısır devriminin onuru, devrimcilerin Kıpti Hristiyan halka yönelik karşı devrimci saldırılara karşı onlarla yekvücut olmasıdır. Ama maalesef içinde, bütün Ortadoğu'da olduğu gibi, ayrıcalıklı burjuva bir katman bulunan Hristiyan topluluğu, biraz da İhvan korkusuyla, daha sonra el Sisi rejiminin ana destekçilerinden biri olmuştur. Bunu Mısır devriminin yenilgisinde rol oynayan önemli bir faktör saymak gerekir.

Hem Sudan hem de Cezayir devrimlerinde kadınların çok belirgin bir rolü vardır. Arap toplumlarında kadınların genellikle en ileri biçimleri, yani laik değil ama Arap siyasi terminolojisine göre “sivil devlet” biçimini kabul etmiş olanlarında (Mısır, Baas geleneğindeki Irak ve Suriye, elbette çok kozmopolit olan Lübnan vb.) bile, kadının toplumda ikinci plana atılmışlığı gözlenebilir. (Bunun kısmi istisnası Habib Burgiba döneminde reformların yapıldığı Tunus'tur.) Körfez ülkelerinde bu daha da acıklı bir durum almaktadır. Bu ülkelerde Arap kadını apartheid koşulları yaşarken son on yıllarda güney Asya'nın yoksul ülkelerinden (Filipinler, Endonezya, Sri Lanka vb.) gelen hizmetçi ve çocuk bakımıyla görevli kadınlar da yaygın biçimde seks kölesi olarak kullanılmaktadır. Suud'un katil veliahtı Muhammed bin Salman'ın kadınlara sınırlı otomobil kullanma, sinemaya gitme vb. hakları tanırken kadın hakları militanlarını hapse atması, bu ülkelerde sözde reform hareketlerinden ne beklenebileceğini göstermektedir. Öyle anlaşıyor ki, Arap kadınının özgürleşmesi, geçmiştekinden daha köklü devrimlerle gelecektir.

Sudan ve Cezayir devrimleri bu bakımdan önemli ipuçları sunuyor. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Mısır, Tunus ve Cezayir'e nispeten geri bir toplumsal yapıya sahip olan Sudan'da, kadınlar, başta serbest meslek sahibi gruplar ve öğrenci kitleleri olmak üzere, eylemlerde hem kitlesel hem de önemli bir rol oynamışlardır.¹⁷

¹⁷ Burada, devrimin ileri bir aşamasında, Genelkurmay önündeki oturma eylemi sürerken, genç bir kadının bir otomobilin üzerinden yaptığı ajitasyonun, burjuva gazetelerinde ve sosyal medyada o güne kadar bu kahrman halk devriminden söz etmeye zahmet etmemiş küçük burjuva solcu çevrelerce Sudan devrimini övmek için kullanılması, hem devrime kayıtsız bir tavır, hem de, hiç kusura bakılmasın, kadın özgürlüğü davasını önemseyen değil, onu küçümseyen, kadını bir ilginç “renk” olarak kullanan bir tutum olarak görüyorum. Bu genç kadının üzerinde çarşaf olduğu halde, Avrupa kültürüyle yetiştiği her halinden belliydi. Daha sonra gayet modern ve rahat Avrupalı giyimle demeciler verdi, sosyal medyaya çıktı. Bizim burjuvalarımız da küçük burjuvalarımız da, Arabın da Batılılaşmış olanından gayrısını sevemiyor! Bu tutumu, Filistin'de kahraman bir genç kız

Benzer şekilde Cezayir’de de kadınların da gençlerin yanı sıra devrimde önemli bir rol oynadığı vurgulanıyor. Ama Cezayir’in kadının toplumda yeri bakımından birçok Arap toplumunun önünde olduğunu, ta 1950’li yıllarda ulusal kurtuluş savaşında birçok mücahidinin yer aldığını, özellikle serbest meslekler alanında birçok kadının önde gelen bir yer tuttuğunu, Marksist de olsa bir partinin aynı zamanda cumhurbaşkanı adayı da olmaya cesaret eden kadın başkanı olduğunu (PT-İşçi Partisi başkanı Luiza Hanun) hatırlamak gerekiyor.

Nihayet, her iki ülkede de devrimde çok güçlü etkileri bulunan modern küçük burjuvaziye geliyoruz. Sudan’da devrimin esas fiili yöneticisi, içinde bulunduğu Özgürlük ve Değişim Güçleri’nin de önderi konumunda olan Sudan Meslekler Birliği’dir. Bu, doktorların, avukatların ve gazetecilerin örgütlerinin sacayağından oluşan bir harekettir. Bu mesleklerde çalışma ilişkilerinin (gazeteciler dışında) esas olarak kendi işyerinde (muayenehane, avukat bürosu vb.) hizmet verme esasına dayandığını göz önüne alırsak bunlar modern, eğitilmiş küçük burjuvazinin temsilcileridir. (Gazeteciler ise proletaryanın okumuş ve nispeten yüksek ücretle çalışan üst katmanlarına mensuptur. Yöneticileri ve çok zenginleşmiş, iş dünyasına aracılık yapan köşe yazarlarını ise burjuvazinin ajanları sınıfına yerleştirmek gerekir.)

Cezayir’de ise ortada Hirak’ı yöneten bir grup yoktur. Ama modern küçük burjuvazinin, özellikle avukatların ve kültür endüstrisi çalışanlarının üst katmanlarının, özellikle profesörlerin vb. hareketin entelektüel liderleri olarak çok önemli bir biçimlendirici rol oynadığının her türlü belirtisi vardır.

Küçük burjuvazinin bu açık ya da örtülü liderlik konumunun devrimin zaferi açısından ne tür sorunlar yaratabildiğini aşağıda tartışacağız. Şimdi artık o alana, devrimin büyük sorunlarını tartışmaya ve bunlardan ders çıkarmaya geçebiliriz.

4. Devrimin sorunları

Her devrimin temel hedefi iktidarı almaktır. Devrime katılan halk kitleleri, en önemlisi bunlar içinde devrimin yönetici gücü haline gelmiş sınıf veya sınıflar ittifakı, ancak iktidarı ele geçirerek amaçlarına ulaşabilir. Devrim halk kitlelerinden ölüm tehlikesini göze almak dâhil muazzam bir fedakârlık ister. Toplumun sınırlı bir kesiminin hayat boyu bu tür risklere razı olup devrim için çalışması halinde o insanlara devrimci diyoruz. Ama bütün bir halkın aylarca, hatta yıllarca bu tür bir fedakârlığa girişmesi olağanüstü bir durumdur ve dolayısıyla karşılığında devrimin hedefleri her neyse onların gerçekleşmesini son derecede değerli hale getirir. Bu hedef, ister demokratik tarzda bir yönetim olsun, ister barış olsun, ister toprak olsun,

olan Ahed Tamimi üzerinde özel bir gürültü koparılmasıyla eş anlamlı görüyorum. Ahed Tamimi sarışın ve yeşil gözlü, yani Avrupalı gibi olduğu için Batı’da aşırı ilgi gördü, Filistin’de sayısız genç erkek ve kız her gün böyle kahramanlıklar yaparken o seçildi. Şark’ın kahramanları bile ancak emperyalist Garb’ın insanlarına benzediklerinde kahraman olarak kabul ediliyorlar!

ister sömürtye son vermek ve işçilerin emekçilerin çıkarlarına karşılık verecek bir yeni düzen kurulması (sosyalizm) olsun, **güvenceye alınmasının tek yolu** devrime katılan kitlelerin bir şekilde iktidarı ele geçirmesidir. Çünkü iktidar, halkın karşısında ayağa kalkmış olduğu güçlerde kalırsa, onlar, bugün her şeyi vadedebilir, hatta bir kısmını uygulamaya da koyabilirler. Amaçları devrimin ateşini söndürmektir. Ama yarın bu uygulamalardan toptan geri adım atmayacaklarını kimse garanti edemez. Çünkü onların çıkarları, halkın çıkarlarıyla çelişmektedir. Maddi bir çekişme söz konusudur (buna demokratik biçimler üzerindeki mücadeleler de dâhildir). Bu yüzdendir ki, her devrimin merkezi meselesi iktidar sorunudur.

Evrende ve toplumda var olan her olgu gibi, “iktidarın alınması” da her somut durumda sayısız çeşitlilikte faktörün etki yaptığı bir durumdur. Devrime katılan kitlelerin iktidarı alıp alamayacağı, bütün bu faktörlerin etkisi altında oluşan bileşkenin belirleyeceği bir şeydir. Bilim ya da teori, bu faktörlerin arasından arızı, ikincil, geçici, rastlantısal olanlar ile işin özüne ait, vazgeçilmez, belirleyici olanlar arasında bir ayırım yapmayı sağlar. Bu ikinci kategorideki faktörleri temel olarak dörde indirgeyebiliriz.

Birincisi, iktidarın alınmasına ilişkin bir düşüncenin, iktidar alındığında neler yapılması gerektiği konusunda birtakım fikirlerin en azından bir azınlıkta var olması gerekir. Yani iktidardaki sınıf ve güçlerin yaptığından farklı, alternatif şeyler yapabilmenin ve yapmanın gerekliliğinin düşünce ve duygu planında var olması gerekir, ki devrim kampından bazı aktörler iktidarı almak için etkili bir hareket hattı benimseyebilsinler, en azından geri kalan kitleyi ileri doğru çekebilsinler. Bu, **ideoloji ve bilinç** sorunlarını gündeme getirir.

İkincisi, iktidarı kim alacaktır? Devrimci kitlenin içinde iktidarı alma ihtiyacını duyanlarla birlikte, iktidarı almayı istemeyen, tercih etmeyen, sadece sesini duyurmak ve taleplerinin var olan iktidar tarafından karşılanmasını sağlamak isteyen ya da bunu güvence altına almak için iktidarda sadece bir **pay** talep eden toplum kesimleri de olabilir. Bunlar, birlikte devrimci bir kalkışmaya giriştikleri bazı başka toplumsal kesimlerden korkuyor, onlarla birlikte iktidarı ele geçirmek istemiyor, eski iktidarı bu alternatife tercih ediyor olabilirler. O zaman şu soruya cevap verilmesi gerekir: Devrim saflarında yer alan hangi sınıflar ve başka türden toplumsal güçler sonuna kadar gitmeye hazırdır, hangi sınıflar ve toplumsal güçler yarı yolda duracaktır? Yani devrimin kaderini belirleyecek ikinci tür faktörler, **sınıflar ve ittifaklar** başlığı altında ele alınabilir.

Üçüncüsü, koskoca bir kitle, devrime katılan milyonlar, iktidarı nasıl alacaktır? Sorunun sorulması bile, devrimlerin kendiliğinden başlayabileceğini, çoğu zaman öyle başladığını, ama kendiliğinden zafere ulaşamayacağını hatırlatır bize. Her büyük işin bir yolu yordamı ve belirli aşamalarda gerçekleştirilmesi gereken hedefleri olur. Bunu bütün bir kitlenin tartışarak, oylayarak kararlaştırması mümkün değil-

dir. Kitlenin içinden bir bölüğün ya da bölüklerin bu ihtiyaca cevap verebilecek bir donanımı olmalıdır. Üstelik bu donanımın genellikle devrim başlamadan önce elde edilmiş olması gerekir. Modern çağda bu donanıma sahip olabilecek güçler en yaygın olarak partiler halinde örgütlenmiştir. Demek ki, üçüncü düzeyde **strateji, program, ayaklanma** ve bunları belirleyecek bir veya birkaç aktör olarak **parti veya partiler** gündeme gelir.

Nihayet, hiçbir devrim boşlukta yaşanmaz. Modern kapitalist çağın yapısı çelişik bir karakter taşır: Her ülke kendi iktidar organına sahiptir (devlet), ama her devlet, en güçlüsü bile, ancak dünya çapında var olan devletler sisteminin içinde, onun etkisi altında, onun koşulladığı bir ortamda var olur ve değişir. Bu yüzden *Komünist Manifesto*, bir yandan her ülkenin işçi sınıfının pratik görevinin kendi ülkesinde siyasi iktidarı eline geçirerek ve “ulus”un öncü gücü haline gelerek toplumu değiştirmesi olduğunu, ama aynı zamanda kapitalizm bütün dünyayı kopmaz bağlarla birbirine bağladığı için komünizmin ancak uluslararası düzeyde kurulabileceğini vazedmiştir. Demek ki, her devrimin gelişmesinde ve belirlenmesinde **devletler sisteminin** (bu çağda **en başta emperyalizmin**) belirleyici bir etkisi vardır.

21. yüzyılda, günümüz dünyasında yaşanan devrimlerde, yukarıdaki bütün faktörler büyük ölçüde devrimlerin zafere ulaşmasının aleyhine işlemiştir. Bu faktörlerin bir bölümü bizce konjonktürel, dolayısıyla **geçici** karakterdedir. Bir bölümü ise 21. yüzyılın sosyo-ekonomik sistemi içinde **kalıcı** nitelik taşıyor.

Dikkat edilirse yukarıda koşulların olumsuzluğunu vurgularken “günümüz dünyasında” dedik. Bunun nedeni, sözü edilen faktörlerin çoğunun biçimlenmesinin ardındaki güçlerin ulusal ya da bölgesel düzeyde değil uluslararası, dünya ölçeğinde belirleniyor olmasıdır. Yani Mısır ya da Tunus’a, Sudan ya da Cezayir’e özgü faktörler değildir bunlar çoğunlukla. Dolayısıyla, bugün kapitalizmin görece olarak az gelişmiş olduğu Arap toplumlarında yaşanan süreçler bir ölçüde, burada tartışılacak faktörlerin etkisi evrensel olduğu ölçüde, emperyalist ülkeler için de bize ipuçları ve dersler veriyor. Elbette, sınıf yapısı ve emperyalizmle ilişkiler gibi faktörlerde iki dünyanın birbirinden çok büyük farkları vardır. Şunu söyleyebiliriz: Konjonktürel olan, yani geçici etkiye sahip faktörler büyük ölçüde dünya ölçeğinde etki yapan faktörlerdir. 21. yüzyılın sosyo-ekonomik yapılarının ürünü olan faktörlerde en azından derece farkları vardır. Emperyalizm faktörü için içine sokulduğunda ise mekanizmaların işleyişi neredeyse tersine döner.

Şimdi bu genel tartışmadan sonra yukarıdaki dört faktör kümesini Sudan ve Cezayir devrimleri (ve zaman zaman Mısır ve Tunus devrimleri) bağlamında ele alarak tartışmayı derinleştirelim.

İdeoloji ve bilinç

Arap devrimi, modern tarihin işçi-emekçi kitleleri için en elverişsiz döneminde

yaşanmaktadır. *Komünist Manifesto*'nun yayınlanmasından beri yaşanan dönemde (yaklaşık 170 yıl) Marksizmin, komünizmin, işçi sınıfı iktidarının, kolektivizmin popülaritesinin hem düşünce dünyasında, hem de büyük kitleler arasında en düşük olduğu dönemde yaşıyoruz. Faşizmin bütün insanlığı tehdit ettiği ve işçi sınıfının sendikal ve siyasi örgütlerini tarumar ettiği 1930'lu yıllarda dahi ideolojik düzeyde komünizmin prestiji çok yüksekti. Bunun sayesinde ve komünist hareketin yeraltında da olsa çoğu ülkede örgütsel olarak ayakta olması dolayısıyla, dünya ölçeğinde bakıldığında işçi sınıfının ve kitlelerin siyasi bilinci çok daha yüksekti.

Bugün durum vahim bir görünüm taşıyor. 20. yüzyılın bütün sosyalist inşa deneyimleri (Küba ve Kuzey Kore gibi biri cazip biri itici iki örnek hariç tutulursa) çökmüş durumda. Bu, 1930'lu yıllarda başlayan uzun bir yozlaşma ve çürüme süreci sonucunda olmuş olsa da, 1989'da Berlin Duvarı'nın ardından Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki işçi devletlerinin çökmesi, 1991'de Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve dağılması, hemen hemen aynı dönemde Çin'in "komünist" adını taşıyan bir partinin yönetiminde içten içe kapitalistleşmesi, toplam en fazla on yıla yayılan bu süreç, bütün dünyanın işçileri ve emekçileri üzerinde bir şok etkisi yarattı. Artık toplumların önündeki büyük sorunların (ekonominin düzenlenmesi, eğitim, sağlık, ulaştırma, altyapı, teknoloji, bilim, en önemlisi toplumda dezavantajlı, zor koşullarda yaşayan kesimlerin korunması¹⁸ vb. vb.) kolektif yöntemlerle çözülebileceğine insanların çok azı inanıyor. Özelleştirme, sosyalist inşa deneyimlerinin çöküşünden önce ortaya çıktı, doğru. Ama 1989-91 aralığından sonra müthiş bir ideolojik gerekçe elde etti, rüzgârı arkasına aldı. Şili veya Britanya gibi bazı öncü ülkelerin dışında büyük özelleştirme dalgası Latin Amerika, Avrupa ve Asya'nın birçok ülkesinde 1990'lı yıllarda ivme kazandı. Türkiye gibi bazı ülkelere (12 Eylül'ün yarattığı koşullara rağmen!) esas olarak 2000'li yılları beklemek zorunda kaldı. Birçok ülkede gerici dalganın (neoliberal sınıf taarruzu stratejisi ve globalizm ideolojisi) iç dinamikleri de olduğu kuşkusuz. Ama bürokratik olarak yozlaşmış işçi devletlerinin çöküşü, bir bakıma belirleyici faktör oldu.

Mesele özelleştirme (ve onun ikizi olan kamu kurumlarını ticarileştirme) ile sınırlı değil. Yukarıda sözünü ettiğimiz, "dezavantajlı, zor koşullarda yaşayan" nüfus kesimlerinin sorunlarına ve ihtiyaçlarına ilişkin faaliyetler de kolektivitenin işi olmaktan çıktı, "sivil toplum kuruluşları"nın eline teslim edilmeye başlandı. Bu sistem, yüksek burjuvazinin eskiden beri yürüttüğü "hayır işleri"nden de, dini kurumların ve dini politikaya alet eden parti ve hareketlerin (sadece Müslüman çoğunluklu ülkelere değil) dünyanın hemen her yerinde yürüttüğü "yoksula yardım" faaliyetinden de ayrılıyor. Sosyo-ekonomik etkilerinden söz etmiyoruz. Bu, uzun bir araştırma konusu ve çok önemli. Şu anda devrimlerin sorunlarını incelediğimiz için

18 Burada Marksist bir sınıf dilini kasıtlı olarak kullanmıyorum. Bütün dünyada hâkim hale gelmiş olan sözde "tarafsız" bir dil *bu bağlamda* meseleyi anlatmak için daha elverişli.

bizim buradaki amacımız açısından *ideolojik etkiler arasındaki fark* çok önemli. Burjuvazinin “hayır işleri” tekil aktörlerin, yani her bir burjuvanın kendi amaçları arasındaki fark ne olursa olsun, emekçiler ve yoksullar üzerinde burjuvazinin şefkatli ve iyi olduğu izlenimini yaratır. Yani sınıf farkı yerinde durmaktadır, ama sınıf düşmanlığı aşınacaktır. Dini kurumların ve dini politikaya alet eden akımların “yoksula yardım” faaliyetleri, yoksullar üzerinde, dinin çok iyi bir şey olduğuna, kamu hayatına el atmasının yararlı olacağına, hatta somut olarak kendilerine yardım eli uzatmış olan siyasi partinin ya da hareketin desteğe layık olduğuna dair düşünce ve duygular uyandırır. Ama yoksula yoksul olduğunu bildirir, bilincinin bu bakımdan bulanmasına yol açmaz. Sağ, muhafazakâr, hatta gerici çözümlerin cazip görünmesidir söz konusu olan. Sivil toplum kuruluşlarının “dezavantajlı, zor koşullarda yaşayan” toplum kesimlerine destek olması, solun, ilerici hareketin, eşitlikçi akımların desteği olarak görülür. Sınıf ve yoksulluk hakkında başka türlü düşünmenin dolaysız biçimde önüne geçer. Sivil toplum kuruluşları sadece yoksullarda, emekçilerde, ezilenlerde değil, *solun kendisinde de* sınıf dışı bir bilinç ve ideoloji dünyası yaratır. Kendisini solda hisseden insanlar, öyle olmadığı halde, solculuk yaptıklarını hissederler. “Sivil toplum” sınıfları siler, herkesin ideolojik dünyasını sınıfsızlaştırır.

Bugün Cezayir’de “sivil toplum” kavramı devrimci kamp içinde esas ideolojik birim, esas fikri alışveriş birimi gibidir. Fikir alışverişini bir an metaların alışverişine, yani meta mübadelesine benzetecek olursak, “sivil toplum” genel eşdeğer, yani para rolünü üstlenir. Devrimin karşı karşıya gelen ana aktörleri, eski baskıcı sistemin temsilcisi olarak “devlet” ile devrimci kampın devletten bağımsız olarak harekete geçmesi istenen aktörü olarak “sivil toplum”dur.

Bunun nasıl bir etki yaratmakta olduğunu anlamak için, Cezayir devriminin karşılarındaki en büyük tehditlerden birini biraz daha ayrıntılı olarak incelememiz gerekiyor. Yukarıda Cezayir devriminin gelişmesini anlatırken, eski rejimin bugünkü lideri Genelkurmay Başkanı Kayid Salih’in, devrimin çözülmesi için seçimlerin bir an önce yapılmasını önüne ana hedef olarak koymuş olduğuna, bunu devrim kampına kabul ettirebilmek için de kendi emrindeki Cumhurbaşkanı Binsalih’e bir Ulusal Diyalog ve Müzakere Mercii kurdurtmuş olduğuna işaret etmiştik. Tabii bu Mercii’yi oluşturan heyet “sivil toplum”u temsil etmektedir! Amaç “sivil toplum”un da (aynen devlet gibi) seçimlerin erkenden yapılmasını istediğini göstermektir! Şimdi bu mesele üzerinde biraz duralım.

Önce Mercii’nin bileşimine işaret edelim. Ezici çoğunluğu gençlerden oluşan Hirak’la “diyalog” kuracak olan heyetin 2 üyesi 80 yaşın, üç üyesi 70 yaşın üzerindedir (87, 84, 79, 76, 71). Başkan Kerim Yunus en gençleridir, 71 yaşındadır! Bunların biri hariç hepsi eski politikacıdır. (İstisna Hirak’ın sempatisini uyandırmak için heyete dâhil edilmiş olan eski mücahide Cemile Buhired’dir.) Heyetin hep

adıyla anıldığı başkan Kerim Yunus, Buteflika'nın ilk döneminde bakanlık yapmış biridir. Kısacası (mücahideyi ayrı tutmak gerek) hepsi düzenin içinden geliyor. Öteki üyelere ikisi öğretim üyesi, biri Hirak içinde popüler bir avukattır (Mustafa Buşaşi, kendisiyle bir daha karşılaşacağız). Bir üye “ekonomi uzmanı” olarak tanıtılıyor. Bunun anlamı, genellikle, “kapitalist ekonominin kurallarını tanıyoruz, piyasaya aykırı davranmayacağız” demektir. (Sudan örneğinde de buna çok üst düzeyde rastlayacağız.) Kadınlar için iki, gençler için bir temsilci konulmuştur heyete. Bir de halk sağlığı uzmanları derneğinin başkanı vardır ki, Türkiye’de halk sağlığı uzmanlarının politik bakımdan ne kadar ileri konumları savundukları göz önüne alınırsa bunun en ileri seçim olması ihtimali çok yüksektir.

Bu bileşim bize ne gösteriyor? Eski düzenin nispeten düzgün yüzü temsilcileri ile kimseyi temsil etme niteliği ve yetkisi olmayan Hirak’a yakın bazı unsurların bir araya getirildiğini. Burada, hareketin kendiliğinden olmanın ötesinde örgütsüz olmasının ne kadar sakıncalı olduğunu açıkça görüyoruz.

İşte bu hiçbir temsili nitelik taşımayan heyetin başkanı Kerim Yunus son günlerde “300 sivil toplum kuruluşu ve 3.000 dolayında vatandaş” ile görüştüğünden sonra Heyet’in sentezini açıkladı: Seçim yasası ile yüksek seçim kurulu yasasının değiştirilmesinden sonra seçimlerin yapılması. Heyet, başbakan Bedevi’nin de istifa etmesini gerekli görüyor.¹⁹ Yani eskisine göre daha saydam ve demokratik bir seçim söz konusu. Sivil toplumla diyalogdan elde edilen sonuç buydu. Ama görüşmeler taşra kentlerinde devam edecekti.

Kayid Salih bu açıklamadan birkaç gün sonra yaptığı kendi açıklamasında “seçimlerin hazırlanması, örgütlenmesi ve denetimi için seçim sürecinin her aşamasını gözetim altında bulunduracak bağımsız bir ulusal mercei kurulması” ve “bazılarının talep ettiği gibi, bütün yasalara dokunmaksızın, çünkü bu çok vakit alacaktır, yalnızca seçim yasasında bazı değişiklikler” yapılması gerektiğini açıkladı.²⁰ Bunun Kerim Yunus heyetinin önerdiği ile aynı plan olduğu ortada. Açıktır ki oynanan bir diyalog ve danışma oyunudur. Perde arkasında karar zaten verilmiştir.

Görüşülen “sivil toplum kuruluşları”nın hangileri olduğunu bilemiyoruz, ama bunun önemi yok. Önemli olan böyle bir heyetin yüzlerce farklı fikrin ifade edilebileceği bir görüşmeler silsilesinin ardından tek bir yönelişi dile getirmesidir. Diyalog diyen, en azından birkaç görüş salkımını ortaya koyar, toplum da bunları tartışır. Heyetin iktidara hizmet için kurulduğu bu kavşakta açık açık ortaya çıkmıştır.

Halkın son günlerde heyete verdiği tepkiyi de özetleyerek bu konuyu bitirelim. Bu yazının kaleme alınmakta olduğu Eylül başında heyetin ardı ardına başkent Ce-

¹⁹ “Dialogue: Karim Younes insiste sur la démission du gouvernement Bedoui”, <https://www.tsa-algerie.com/dialogue-karim-younes-insiste-sur-la-demission-du-gouvernement-bedoui/>.

²⁰ “L’armée veut des élections présidentielles avant la fin de l’année”, <https://www.tsa-algerie.com/larmee-veut-des-elections-presidentielles-avant-la-fin-de-lannee/>.

zayir dışındaki bazı kentlerde toplantısı vardı. Oran, Şlef, Bumerdes, Bouira ve Becaya’da, kitleler toplantının yapılacağı kültür merkezlerini basarak toplantıları engellediler, Oran’da Merci’nin binanın duvarına asılmış pankartını yerinden sökerek sokağa attılar, sonra paramparça ettiler vb. (Bu olayların videosu olduğu için bütün ayrıntılar izlenebiliyor.) Bumerdes’te kitlenin attığı sloganlardan biri “la hiwar la hiwar şaab hua el karar”, yani “diyaloga hayır, halk karar verir”.²¹ Bu çarpıcı bir slogan. Sadece pek saygıdeğer, pek medeni “diyalog” kavramını reddettiği için değil. Bunu halkın kararının karşısına koyduğu için. Halkın, özellikle bir taşra kentinde kendisini “sivil toplum” ile özdeşleştirmede açıkça görülüyor. Oran’da pankartı paramparça eden kitle ise dur durak bilmeksizin defalarca hançerelerini yırtarcasına şu sloganı bağıırıyordu: “Karim Younes à la poubelle”, yani “Kerim Yunus, çöplüğe”! Hiç de medeni değil, değil mi?²²

Halkın kendi iradesini iktidar sahiplerine dayatması olan devrimlerin diyalogla belli ki fazla işi yok. Halk eski rejimle diyaloga girdiğinde, emin olabilirsiniz ki, bu, daha ötesini yapamadığı içindir. Çoğu zaman daha ötesini yapamamasının nedeni, yeterince örgütlü olmamasıdır. Aşağıda Sudan örneğinde bu meseleye yeniden döneceğiz.

Sınıflar ve ittifaklar: devrime kavuşmaz güçler

Marx’ın Fransız ve Alman köylüleri, Lenin’in Rusya devriminde köylülüğün önemi üzerine yazdıkları ile Trotskiy’in Almanya’da faşizmin yükselişine ilişkin analizinden bu yana Marksizm küçük burjuvazinin sınıf mücadelelerinde iki ana sınıfın arasındaki yeri bakımından ne kadar önemli bir yer tuttuğunu gayet iyi biliyor. Bu iki örneğin birlikte düşünülmesinden gayet kolaylıkla anlaşılabacağı gibi, küçük burjuvazinin devrimci mi karşı devrimci mi olacağı meselesi hep somut toplumsal yapılar ve koşullar çerçevesinde ele alınmalıdır. Almanya’da fiiliyatta gerici bir rol oynamış olsa da, Trotskiy’in o konuda bile söylediğini unutmamamız gerekir: Şayet proletarya küçük burjuvaziye daha ikna edici bir alternatif sunabilseydi, bu sınıf faşizmin değil devrimin yanında yer alabilirdi.

Küçük burjuvazinin modern kanadı, etrafına topladığı bazı başka toplumsal güç ve katmanlarla (örneğin proletaryanın eğitilmiş üst katmanları ve öğrenciler ile) birlikte epey bir zamandır çok farklı ülkelerde devrimlerde yer almakta ve ilginç bir rol oynamaktadır. Burada devrimin içinde öbeleşen bir *sınıf ittifakı* söz konusudur. Önce modern küçük burjuvaziye kesin terimlerle tanımlayalım. Bunların çoğunluğu

21 “Dialogue: le Panel indésirable aux plusieurs wilaya”, <https://www.tsa-algerie.com/dialogue-le-panel-indesirable-dans-plusieurs-wilayas/>.

22 “Vidéos. Deux actions spectaculaires contre le Panel à Chlef et Oran”, <https://www.tsa-algerie.com/videos-deux-actions-spectaculaires-contre-le-panel-a-chlef-et-oran/>.

yüksek vasıflı bir emeğe sahiptir (doktorlar, avukatlar, mühendis ve mimarlar, eczacılar vb.), ama aynı zamanda kendi küçük işyerleri vardır (muayenehane, avukat bürosu, proje bürosu, artık bir bölümü kozmetik mağazası haline gelmiş olsa da eczane vb.) Bir de ikinci bir kanadı vardır bu sınıf bileşeninin: Bunlar varlıklı ve yüksek eğitilmiş kesimlere, hatta büyük burjuvaziye hizmet eden “rafine” küçük ölçekli işyerlerini büyük burjuva zevklere göre düzenleyebilecek hayat bilgisine sahip olduğu için emekleri özel bir anlamda “vasıflı” olarak düşünülebilir (bu işletmeler arasında küçük oteller, pahalı restoran ve barlar, butikler, pet shoplar vb. sayılabilir.) Modern küçük burjuvazinin bu ikinci kanadı, toplumsal işbölümünde tuttuğu yer nedeniyle ilkinden çok farklıdır. Genellikle düzenin yanında durur ve bir sınıf katmanı olarak devrimlere falan katılmazlar. Her ne kadar modern kentsel küçük burjuvazi sözünü ettiğimiz sınıf ittifakında merkezi bir rol oynuyor olsa da bu sınıf ittifakının safları son on yıllarda gittikçe kabarmaktadır.

Genellikle hayatını en modern, en yeni sektörlerde çalışarak kazanan, salt ücrete dayalı olarak yaşasa bile ortalamanın üzerinde bir hayat standardına sahip olan, bir bölümü yurtdışında, çoğunlukla emperyalist ülkelerde okumuş, çoğu yabancı dil bilen insanlardan oluşan belirli sosyal grup ve katmanlar bu ittifakı zaman içinde güçlendirmiştir. Bunların bir bölümü küçük burjuva sınıf konumuna sahiptir. Mesela kültür endüstrisinde veya moda spor dallarında (yoga,²³ pilates vb.) kendi işyerinde çalışan, önemli bir bölümü aydın özelliklerine sahip gruplar. Galeri sahipleri, tiyatro kumpanyası sahipleri, küçük yayınevlerinin sahipleri, küçük ve uzmanlaşmış kitapçıları, sinema sektöründe ana şirketin dışarıdan aldığı hizmetleri sağlayan küçük şirketlerin sahipleri, tercümanlık şirketleri, küçük dil dershaneleri vb. vb. 20. yüzyılın başından itibaren geçerli olan sanat piyasasında görsel sanatlar dallarında sanatçıların da (sabit bir işyerleri olmasa bile) küçük burjuva bir sınıf konumunda oldukları söylenebilir. Bazı sanat dallarında (mesela dans, tiyatro, müzik) küçük okullar kurarak hayatını kazanan, hatta zengin olan sanatçılar da mevcuttur.

Bunların hemen yanına kültür endüstrisinin ücretli çalışanlarını koymak gerekir. Televizyon, radyo, yazılı basın, opera-bale, kurumsallaşmış tiyatro, büyük sinema şirketleri, endüstriyel temellerde çalışan büyük yayınevleri ve kitabevleri, özel üniversiteler ve özel okullar gibi özel işletmelerde üst kadrolarda çalışanlar, şayet içinde çalıştıkları endüstriye özgü vasıfları emeklerinde taşıyorlarsa hem daha yüksek ücretlerle çalışıyorlardır, hem de sosyal hayat bakımından modern küçük burjuvaziyle de, kültür endüstrisinin küçük burjuvazisiyle de hayatları örtüşüyordu.

Burada, özel kültür işletmelerine kamu sektöründe tekabül eden kurumların ça-

23 Yogayı “spor dalı” olarak anmamız yadırganabilir. Kadim Hint uygarlığının bu meditasyon biçimi, Batı’da ve oradan aktarma yoluyla bizimki gibi ülkelerde tamamen bir “endüstri” haline gelmiş olduğu için spor olarak anıyoruz.

lışanlarının da gittikçe özel sektörde kültürel emek harcayanlara yaklaştığını hatırlatmak gerekir. Kaldı ki kamu üniversitesindeki doçent ya da profesör veya iyi bir öğretmen her an pıtrak gibi çoğalan özel kurumlara geçerek hayat düzeylerini iyileştirebilirler.

Bir bütün olarak proletaryanın *hem* eğitilmiş, *hem* vasıflı üst katmanları (bu tanım, iyi ücret alan, iş güvencesine sahip, küçük bir vasıflı sanayi proletaryası katmanını dışarıda bırakır) aynı mesleklerde küçük burjuva ilişkiler temelinde çalışan müteakabil unsurlarla birlikte davranır. Zaten adım adım bunlarda bir ücret yakınsaması da yaşanmaktadır. Hekimlerin kamu hastanelerinde bile döner sermaye sayesinde yüksek ücretlere kavuşması bunun en belirgin örneğidir.

Bunlara plaza çalışanlarını eklemek gerekir. Nasıl kendi hesabına çalışmakta olan hekimler, mühendisler, galeri sahibi sanatçılar, siyasi olarak kendilerinden çok farklı olan köylü, esnaf ve zanaatkârdan farklı olarak küçük burjuvazinin modern kanadını oluşturuyorsa, plaza çalışanları da yarı-proletarya konumunda çalışanların modern kanadını oluşturur. Plaza çalışanları, aile içi kuşaklar arası gelir akımlarının da katkısıyla kariyerlerinin bir aşamasında küçük burjuvalaşabilecek proleterlerdir. Küçük burjuvalaşamayanlar ya da küçük burjuvalaşmak istemeyenler ise genellikle gözünü kariyerlerinin ileri aşamalarında burjuvazinin ikinci, üçüncü dereceden ajanları haline gelebilecekleri konumlara (banka, sigorta şirketi ya da ajans müdürü vb.) diktikleri için proleter davranışları ancak sınırlı ölçekte olacaktır. (Hatırlatmaya gerek var mı, bazı azınlıkların varlığı ya da sınıf konumuna kişisel meydan okumalar kuralı bozmaz. Burjuvalar arasından bile karşı safa geçecek olanlar zaman zaman çıkar!)

Bütün bu sınıf katmanlarının son yarım yüzyıldır büyümekte olan sınıf katmanları olduğuna özellikle dikkat çekmek isteriz. Bazıları (mesela dijital sektör uzmanları) büsbütün yeni gruplardır (ve sayıları geometrik hızla artmaktadır!) Sayıları bizde de hızla büyüyen son bir gruba geliyoruz: öğrenciler. Bazı bağlamlarda lise öğrencileri de büyük toplumsal olaylara katılıyor olsa da (mesela Cezayir’de ve bir ölçüde Sudan’da durum tam tamına böyledir) üniversite öğrencileri, özellikle devrim, halk isyanı, büyük toplumsal mücadeleler sırasında çok önemli bir politik gruptur. Bütün dünyada üniversite öğrencisi nüfusunun hızla artmakta olduğunu, Türkiye gibi özel üniversitelerin mantar gibi çoğalmakta olduğu ülkelerde ise bu temponun daha da hızlanmasının mümkün hale geldiğini düşünürsek, öğrencileri de yukarıdaki gruplar gibi sayısı hızla artan bir toplumsal grup olarak düşünebiliriz.

Bu gruplar kendi aralarında farklılıklar gösterebilirler de ortak bazı politik davranış kalıpları sergiler. Özellikle bizim gibi dar anlamda kapitalist üretim tarzının ancak 20. yüzyılın ortalarından başlayarak yerleşmeye başladığı ülkelerde hızla büyümekte olan bu sektörlerin (tabii kapitalizmin gelişme düzeyindeki ve kişi başına gelir seviyesindeki farklara bağlı olarak, söz konusu toplumsal gruplar örneğin Türkiye’de

Sudan'dan kat kat büyüktür, diğerlerinde ise ikisinin arasında farklı yerlerde bulunur) çalışanları ve öğrenciler genellikle anti-emperyalist bir geleneğe sahiptirler. Çelişkili biçimde, kendilerini aynı zamanda Batı Avrupa ve ABD'nin yaşam tarzına, tüketim kalıplarına ve burjuva demokratik biçimlerine yakın hisseder ve sosyal ve kültürel hayatta muhafazakârlığa tepki gösterirler. Bu, birinci çelişkidir. Çünkü hayata kazandırmak istedikleri biçimler dolayısıyla Batı dünyasına cezbedilmektedirler, ama Batı dünyası geri kalan ulusları ezdiğinde ve sömürdüğünde de tepki gösterirler. Bu kitleler Kanada başbakanı Justin Trudeau'ya hayrandır. Sadece genç ve yakışıklı olduğu için değil, kabinesinin yarısının neden kadınlardan oluştuğu sorulduğunda, “çünkü 21. yüzyılda yaşıyoruz” dediği için de çok beğenirler onu. Kanada yerlilerinin tarihsel mirasına önem verdiği için veya ekolojiyi ciddiye aldığı için de. Ama bir Kanada şirketi Türkiye'de Kaz dağlarında çok geniş bir alandaki ormanı tarumar ettiği için Kanada emperyalizmine kızarlar. Hâlâ hayran olmaya devam ettikleri Trudeau'nun bu tür şirketlerden oluşan Kanada sermayesinin ortak çıkarlarını savunan bir yürütme kurulunun başı olduğunu bir türlü keşfedemezler.²⁴

İkinci çelişki ileri ülkeler karşısında hissettikleri eziklikten kaynaklanır. Teknolojide, eğitimde, sanatta, haklar alanında onlara yetişmek, hatta onları geçmek için can atarlar, ama aynı zamanda Türkiye emperyalizme tâbi bir ülke olduğu için onları taklit ederek onların önüne geçemeyeceklerini anlayamazlar. Dolayısıyla ülkelerine bir büyük atılım yaptırabileceğini hissettikleri büyük halk hareketlerini desteklerler, içinde yer alırlar, bazen kahramanca savunurlar, ama iş Batı ile ilişkilere gelince Batı demokrasisinin ötesine geçme perspektifleri olmadığından, Batı'yı çıpa gibi almak istediklerinden onu bir kırmızı çizgi kabul ederler. Daha ötede: Batı sistemine bağlı olmanın bizim gibi ülkelerde kapitalizmin güvencesi olduğu düşüncesiyle Batı sisteminden uzaklaşmayı katiyen istemezler çünkü ülke kapitalizmden koparsa kendilerinin de proletarya, köylülük ve geniş yoksullar kitlesi karşısında sahip oldukları sınırlı ayrıcalıklarını yitirecekleri korkusuna kapılırlar. İşte bu “dur” dedikleri yerdir. Bu da ikinci çelişkidir.

Şimdi bunu Sudan devriminde yaşanan büyük çelişkide cisimleşmiş olarak görelim. Sudan'da Sudan Meslekler Birliği adı altında modern küçük burjuvazi kendiliğinden başlamış olan bir devrime altı aydan fazla bir süre kahramanca önderlik etti. Rejimin baskılarına göğüs gerdi. Kitleyi Genelkurmay karargâhının önüne taşımak kimin önerisiydi bilmiyoruz, belki onlarındı, belki de değildi ama engel olmadı. Ömer Beşir devrildiğinde “işimiz tamam, eve gidiyoruz” demedi. İki ay boyunca Sudan sarsıldı. 3 Haziran'da büyük bir katliam yaşandı. Meslekler Birliği yine pes etmedi. 30 Haziran'da kitleyi bir daha sokağa çağırdı. Bundan sadece beş

24 Trudeau'nun Kanada şirketlerinin başka ülkelerdeki çıkarlarını korumak için ne sahtekârlıklar yaptığını öğrenmek isteyenler şuradan başlayabilirler: “Trudeau broke rules in SNC-Lavalin affair, says ethics tsar”, BBC, 14 Ağustos 2019, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-49349884>.

gün sonra ise bir anlaşma ile Askeri Geçiş Konseyi'nin de geçiş dönemini yönetecek Egemenlik Konseyi'nde eşit haklarla temsil edilmesini kabul etti!

Anlaşmanın ana boyutları şunlar: (1) Ülkeyi 39 ay boyunca Egemenlik Konseyi yönetecek. Hükümeti atayan o olacak. Aynı şey yargı için de geçerli. 39 ayın ilk 21 ayında, Egemenlik Konseyi'ne askeri kanattan biri başkanlık edecek. (Askeri Geçiş Konseyi'nin başkanı Abdülfettah Burhan Egemenlik Konseyi'ne de başkan seçilmiştir.) (2) Hükümet bir teknokratlar hükümeti olacak. Başbakan olarak atanan Abdullah Hamduk bir ekonomi uzmanı. Bunun anlamı başbakanın hükümetin kapitalist piyasa ekonomisine uygun davranmasını sağlayacağı. İçişleri ve Savunma Bakanları, yani iktidarın esas manivelaları, anlaşmaya göre Askeri Geçiş Konseyi tarafından atanacak. (3) Bir de yasama organı oluşturulacak. 39 ay boyunca seçim olmayacağına göre bu organ da Egemenlik Konseyi tarafından tayin edilmiş bir teknik organ olacak.

Bu koşullardan açıkça ortaya çıkan bazı sonuçlar var. Bir kere, ülkede egemenliği temsil eden Egemenlik Konseyi'nin içinde yer alan askeri kanat geleceğin rejiminin biçimlenmesinde tartışmasız şekilde söz sahibi olacaktır. Oysa bu kadro doğrudan doğruya Ömer el Beşir'in yardımcılarından oluşuyor. Bunların demokratik bir rejime razı olmasını beklemek kuzuyu kurda teslim etmek gibidir. Bu kadro ve genel olarak askeriyenin üst kademeleri eski rejimi sadece siyasi nedenlerle değil kendi ekonomik çıkarları dolayısıyla da savunmuştur bugüne kadar. 2000'li yıllarda bunlar petrol furyasında zenginleşmişlerdi. 2011'de Güney Sudan ayrılınca petrol rantı çok azalmıştır. Buna karşılık şimdi Sudan'da bir altına hücum yaşanmaktadır.

Askeriyenin durumunun en iyi örneği, şu anda rejimin en tehlikeli adamı olan, Hamidi takma adıyla tanınan "General" Muhammet Hamdan Dagalo'dur. "General" kelimesini tırnak içine alıyoruz çünkü Hamidi çakma generaldir. Cancavid çetelerinin Sudan silahlı kuvvetlerinin çatısı altına alınıp Çevik Destek Kuvvetleri haline getirilmesiyle bu milis şefine "general" payesi verilmiştir.²⁵ Afrika'yı yakından izleyen bir özel istihbarat yayınında Hamidi'den "işadamı general" olarak söz edilmektedir.²⁶ Hamidi'nin muazzam serveti Kuzey Darfur'daki Cebel Emir altın madeninden geliyor. Ayrıca Darfur'da altı yıl boyunca paralı asker faaliyetleri, Avrupa Birliği'nin göçü önlemek için Çevik Destek Kuvvetleri ile imzaladığı yüz kızartıcı anlaşmadan gelen fonlar ve Ömer Beşir devletinin NISS'e, orduya ve Çevik Destek Kuvvetleri'ne örtülü ödenekten aktardığı büyük bütçe kaynakları (bir hesaba göre

25 Bkz. Eric Reeves, "The Constitutional Charter and the Future of Sudan", Radio Dabanga'ya demeç, 7 Ağustos 2019, <http://sudanreeves.org/2019/08/07/op-ed-the-constitutional-charter-and-the-future-of-sudan/>.

26 Africa Intelligence, *The Indian Ocean Newsletter*, 6 Eylül 2019 tarihli sayı, https://www.africaintelligence.com/ion/corridors-of-power/2019/09/06/hemeti-the-businessman-politician%2C108371382-art?ext=PUB&utm_source=ION&utm_medium=email&utm_campaign=AUTO_EDIT_SOM&did=89441387&eid=453374

devlet bütçesinin yüzde 70'ine kadarı “güvenlik” harcamalarına gitmektedir)²⁷ da Hamidi'nin servetinin büyümesine katkıda bulunmaktadır. Hamidi'nin Çevik Destek Kuvvetleri ayrıca hem son yıllarda Yemen'de, hem de son günlerde Libya'da General Haftar'a silahlı destek sağladığı için Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) tarafından ödüllendirildiği biliniyor. (Bu meseleye devletler sistemini tartışırken aşağıda döneceğiz.)

Hamidi bu büyük servetini elbette evindeki kasasında tutmuyor. (Her ne kadar Ömer el Beşir'in evinde epeyce yüklü para muhafaza ettiği saptanmış olsa bile.) Hamidi'nin parası sağlam bir kıyı ötesi muhafaza ortamında, BAE'de El Cüneyt (Al Junaid) Sanayi Şirketleri Grubu'nda işletiliyor. Bu grubun yöneticisi de, Hamidi'nin kardeşi Abdurrahman Dagalo. Şirkette NISS'in ileri gelen komutanlarının da ortak olduğu biliniyor.²⁸ Kısacası, Sudan'ın generalleri ve “generalleri” aslında sadece bir genelkurmay heyeti değil, aynı zamanda bir şirket yönetim kurulu olarak çalışıyor!

İkincisi, ordunun başta olduğu bir Egemenlik Konseyi'nin yönetimi altında Darfur, Mavi Nil ve Güney Kordofan bölgesel sorunlarının çözülmesi olanaksızdır. Silahlı muhalefeti temsil eden Sudan Devrimci Cephesi (SRF) 4 Ağustos'ta imzalanan Anayasal Şart'ı bütünüyle reddetmiştir. SRF aynı zamanda bakan atamalarını da “30 yıllık bir dönem boyunca Sudan halkının bütününe verdiği mücadelenin meyvelerini toplama” telaşının ürünü olarak nitelemiş ve reddetmiştir.²⁹ Sadece silahlı örgütler değil, örneğin Darfur'un yerinden yurdundan edilmiş halkını temsil eden kuruluş da (Darfur'da 2,5 milyon yerinden yurdundan edilmiş insan ile mülteci vardır)³⁰ askeriye ile yapılan anlaşmanın amacını “devrimin hedeflerinin gerçekleştirilmesini engelleme” olarak niteliyor ve devrimin hedeflerini şöyle sıralıyor: “rejimi yıkmak, suçluları adalete teslim etmek, özgürlük, barış ve adaleti tesis etmek, sivililerin öncülüğünde bir hükümet kurmak, yerinden yurdundan edilmiş halkın ve mültecilerin haklarını iade etmek.”³¹ Bunların hiçbirinin Egemenlik Konseyi yöne-

27 Reeves, a.g.y.

28 Eric Reeves, “‘General’ Mohamed Hamdan Dagalo (‘Hemiti’): One of the Most Powerful Men in Sudan – And One of the Richest”, 1 Ağustos 2019, <http://sudanreeves.org/2019/08/01/general-mohamed-hamdan-dagalo-hemiti-one-of-the-most-powerful-men-in-sudan-and-one-of-the-richest/>. Ayrıca bkz. “Economie politique du régime et de la révolte”, Entretien avec Raphaëlle Chevrillon-Guibert, Noria, <https://www.noria-research.com/fr/economie-politique-du-regime-et-de-la-revolte/>.

29 “Sudan rebels: nominations for ministers are ‘quotas in its ugliest form’”, Radio Dabanga, 1 Eylül 2019, <https://www.dabangasudan.org/en/all-news/article/rebels-nominations-for-ministers-are-quotas-in-its-ugliest-form>.

30 “Sudan’s UN Ambassador seeks 2020 Unamid withdrawal”, Radio Dabanga, 30 Ağustos 2019, <https://www.dabangasudan.org/en/all-news/article/sudan-s-un-ambassador-seeks-2020-unamid-withdrawal>.

31 “Sudan rebels: nominations for ministers are ‘quotas in its ugliest form’”, Radio Dabanga, 1 Eylül 2019, <https://www.dabangasudan.org/en/all-news/article/rebels-nominations-for-ministers-are-quotas-in-its-ugliest-form>.

timinde gerçekleştirilemeyeceği açıktır.

Üçüncüsü, bu anlaşma ile rejimin son dönemde işlediği suçların hiçbirinin ciddi şekilde soruşturulması ve suçluların cezalandırılması olanaklı değildir. Özgürlük ve Değişim Güçleri bu anlaşma ile devrim şehitlerinin kanını yerde bırakmayı kabul etmiş olacaktır. Sudan Meslekler Birliği'nin, özellikle de hastanelerden ölü sayısı derleme bakımından büyük avantajı olan Tabipler Birliği'nin verdiği sayılara göre, devrimin başından son günlere dek 246 gösterici öldürülmüştür. Ayrıca 3 Haziran gününden yaklaşık 100 kayıp insan bulunmaktadır. (Bunların bir bölümü bu açıklamadan sonra ölü, bir bölümü ise sağ bulunmuştur. Durumu saptanan toplam 43 kişi olduğuna göre, güncel sayılara göre en az 57, belki de daha fazla kayıp vardır. 246 olan ölü sayısı da bir ölçüde artmış olmaktadır.)³² Bütün bu insanların hesabını Çevik Destek Kuvvetleri'nin başı Hamidi Egemenlik Konseyi'nde otururken sormak mümkün değildir.

Dördüncüsü, Ömer el Beşir, yakın çevresi ve hükümetinde “son güne kadar yer alanlar hariç”, el Beşir döneminin iktidar partisi Ulusal Kongre Partisi bile Yasama Meclisi'nde yer alacaktır.³³ Karşı devrim kampını siyasi hayattan temizlemeyen, yani devri sâbık yaratmayan hiçbir devrim demokratik bir yeni düzen kuramaz.

Kendimize dürüst bir biçimde soralım: Her türlü tehdidi ve riski göze alarak yedi ay boyunca bir devrimin önderliğini yapan bir kuruluş ya da onu oluşturan insanlar neden sonunda çözümsüzlüğe teslim olur? Bunun sadece insani korku, bıkkınlık, yılgınlık vb.ile açıklanamayacak maddi sınırlardan kaynaklanıyor olması gerekir. İşte burada sınıf belirlenimi işin içine girer. Sudan gibi yoksul bir ülkede bile modern küçük burjuvazinin kaybedecek şeyleri vardır. Bundan da daha önemlisi, askeriye ile çatışmanın çok ileri gitmesi halinde devrimin yoksulların eline geçmesi ihtimali vardır. Belki de daha da önemlisi, modern küçük burjuvazinin Batı sisteminden kopmak istememesidir. İşin bu yanını aşağıda devletler sisteminin ve emperyalizmin etkilerini incelerken değerlendirebileceğiz. Bütün bu faktörler ve başkaları modern küçük burjuvazi ve onunla ittifak içindeki sınıf ve katmanların devrimin ucuna gelince frene basmasına neden olmuştur.

Biz başka ülkelerde bu faktörün Sudan'dan çok daha ağırlıklı bir etki yapacağı kanaatindeyiz. Türkiye Sudan'dan kat kat ileri derecede kapitalistleşmiş bir ülke olarak, modern küçük burjuvazinin refah içinde bir hayat yaşadığı bir ülkedir. Ama burada da modern küçük burjuvazi, birçok başka Müslüman çoğunluklu ülkede ol-

are-quotas-in-its-ugliest-form.

32 “In pictures: Commemoration of protesters killed during Sudan uprising”, Radio Dabanga, <https://www.dabangasudan.org/en/all-news/article/in-pictures-commemoration-of-protesters-killed-during-sudan-uprising>.

33 “NUP head: FCC to select most seats in new Sudan parliament”, 14 Ağustos 2019, <https://www.dabangasudan.org/en/all-news/article/nup-head-ffc-to-select-most-seats-in-new-sudan-parliament>.

duğu gibi, tarihsel olarak da bugün de solcudur, ilericidir, hatta yer yer devrimcidir (özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda TMMOB gibi bir örgütü gözünüzün önüne getirin). Burada ve daha ileri ülkelerde, **21. yüzyıl kapitalizminin ürünü olan** bu yeni sınıf ittifakının tam aynı olmasa bile benzer bir rol oynaması çok büyük bir olasılıktır.

Türkiye bu sınıf ittifakının büyük bir kitle kalkışması içinde oynayacağı rolü bir bakıma laboratuvar koşullarında yaşamıştır. Gezi deneyiminden söz ediyoruz. Bu kez genellikle yaptığımız gibi Türkiye çapındaki halk isyanından bütünlüklü olarak söz etmiyoruz. Sadece İstanbul Gezi Parkı'ndaki komün benzeri deneyimden söz ediyoruz. Neden "laboratuvar" diyoruz? Çok kahramanca mücadelelere de sahne olan Gezi Parkı deneyimi, aslında modern küçük burjuvazinin, proletaryanın eğitimli üst katmanının, kültür endüstrisi insanların ve öğrencilerin hegemonyası altında idi. İşçiler ve kamu çalışanlarının daha alçakgönüllü katmanları, beyaz yakalılar ve başkaları da geliyordu Gezi'ye. Ama vatandaş olarak. Oysa sözünü ettiğimiz sınıf ittifakı Gezi'de tam bir sosyolojik, ideolojik, politik ağırlık taşıyordu. O bakımdan, Gezi Sudan ya da Mısır devrimi eksi işçi sınıfı ve öteki plebler olarak formülle ifade edilebilecek bir sosyo-ekonomik tabana dayanıyordu. Devrimci İşçi Partisi, Gezi'den bir ay önce, yasaklanmış olan bir başka 1 Mayıs'ta, devrimlerin tarihi gelişmesinin yasalarından hareketle "Taksim Tahrir olacak" pankartı taşıyordu. Evet, doğru, Taksim bir ay sonra 1 Haziran günü gerçekten Tahrir oldu. Ama sadece Tahrir oldu! Mısır devriminin pleb unsurunu içermediği için Tahrir (coğrafi olarak değil sosyolojik olarak) yalnız kaldı. Bu yüzden, Gezi'nin başını çeken ya da çektiği varsayılan unsurlar isyandan çok daha çabuk geri adım attı! Çünkü enselerinde işçi sınıfının soluğunu duymuyorlardı. Karşılaştırma için söyleyelim: Sudan'da büyük 3 Haziran katliamından sonra küçük burjuvazi evlerinin bahçesinde toplanıyor ve tartışıyor. Ama yoksul mahallelerin gençleri her gün sokağa çıkıyor, baskı güçlerine meydan okuyor ve hep bir ağızdan bağırdı: "*Thawra, thawra, thawra!*" Yani "devrim, devrim, devrim!"

Bu durum bize Mısır devriminin bir sorununu hatırlatıyor. Daha önce de anlattığımız gibi, Mısır devriminde Tahrir kalabalığı işçi sınıfının sorunlarına ve eylemlerine bir ölçüde kayıtsız kalmıştı. İşçilerin sınıf sorunları üzerinde mücadelelerini özel çıkar (*fi'awr*) sayıyor, devrimin herkesin ortak çıkarı olduğunu söyleyerek özel kesim çıkarının devrimi gerçekleştirme çabasının önüne geçmesini engellemeye çalışıyordu. Burada özel çıkar ile genel çıkar arasındaki dışsal karşıtlık yerine diyalektik bir ilişki kurmak gerektiğini kavrayamamak söz konusu. Devrimin işçi sınıfının "özel" denen çıkarına sahip çıkması, işçi sınıfının devrimin yanında daha güçlü ve kararlı durmasını ve böylece devrimin kendisinin ("genel çıkar"ın) güçlenmesini sağlayacaktır. Yani devrimle işçi sınıfı arasındaki bu etkileşim "özel çıkar"ı genel çıkar haline getirecek, genel çıkarı ise işçi sınıfının "özel çıkar"ının önkoşulu

yapacaktır. Bu sentez olasılığını göremeyen ve ikisi arasında doğrusal bir karşıtlık iddiasında bulunan, devrime karşı küçük burjuvazinin tavrını almış demektir. Pleb unsurları kendi yanına kazanamayan bir devrimin kapitalist toplumda tıkanmaya mahkûm olduğunu, her devrimin başarılı olmak için kapitalizmin iki ana sınıfı arasında seçmek zorunda olduğunu görememiş demektir. Mısır devriminin küçük burjuvasının bu sorunu, aslında bugün dünya solunun olağan zamanlarda işçi sınıfına kayıtsız kalmasına da paralel düşen bir tutumdur, solun küçük burjuva hegemonyasına girmiş olduğuna işaret eder ve en azından ideolojik planda Marksizmin, daha evvel de belirttiğimiz gibi, tarihinin en düşük etki bölgesinde olmasıyla doğrudan ilgilidir.

Mısır'daki bu tutum, ilginç bir biçimde, Cezayir'de neredeyse bire bir tekrarlanmıştır. Yukarıda Cezayir'in Ulusal Diyalog ve Arabuluculuk Mercii üyeleri arasında saydığımız avukat Mustafa Buşaşı, geçmişte insan hakları alanındaki çalışmaları dolayısıyla genel olarak mücadele içinde saygın bir isimdir. Ancak 10 Mart için genel grev ilan edildiğinde, Buşaşı buna derhal karşı çıkmıştır. Gerekçesi, bunun Hirak'ın bütünlüğünü bozacağıdır. Herkesin hep birlikte hareket etmesidir doğru olan. Bunu genel grevin "özel çıkar" olarak gördüğü, işçi sınıfının konuşma biçimi olarak algılanmadığı biçiminde yorumlayabiliriz. Küçük burjuvazi işçi sınıfının devrimlere bağımsız ve örgütlü bir güç olarak girmesinden rahatsız olur, çünkü bunun küçük burjuvazinin karşı devrimle pazarlık etmesine, devrimi istediği zaman durdurmasına engel olacağından korkar. Bu tür tutumlara karşı hiç taviz verilmemelidir. Genel grev karşı devrim dışında kimi rahatsız eder? Kapitalisti! Yine aynı yere geliyoruz: Her devrim kapitalist toplumda iki ana sınıftan birini seçmek zorundadır.

Biz önümüzdeki bütün bir dönem boyunca devrimlerin gelişmesinde çok büyük önem taşıyacak bu soruna *devrimin asimptotik güçleri* ya da daha Türkçe bir ifadeyle *devrime kavuşmaz güçler* sorunu adını veriyoruz. Bunun anlamı, modern küçük burjuvazi ve onun etrafında oluşan ittifakın devrimin ucuna kadar gelip sonra çark etmesidir. Yani devrimler ilişkisi asimptotiktir, ona kavuşmaz. Türkiye'de biz buna *Gezi ittifakı* adını takabiliriz. Bize göre, sözünü ettiğimiz olgu, önümüzdeki dönemde birçok ülkenin devriminde ortaya çıkacaktır. Devrimci bir önderlik bu soruna nasıl yaklaşmalıdır? Bu sorunun kesin cevabı elbette daha fazla deneyimle daha dakik olarak verilebilecektir. Ama şimdiden belirli cevaplar verilebilir. Tabii sorunu çözmek için nedenlerini iyi teşhis etmek gerekir. Yukarıda da vurguladığımız gibi, bunun esas iki temel nedeni vardır.

Birincisi, modern küçük burjuvazinin proletaryanın iktidarından burjuvazinin kinden de daha fazla korkmasıdır. (Kendileri meseleyi elbette böyle ifade etmeyecektir. Bir yoksullar ve plebler ordusundan korkacak, ideolojik olarak ise meseleyi *demokrasi ile diktatörlük arasında bir tercih* olarak ifade edeceklerdir.) Bu konuda devrimci önderliğin yapması gereken, aynen Lenin'in Rusya'da köylülük

için yaptığı gibi, bütün devrim öncesi dönemde modern küçük burjuvazinin bütün çıkarlarının ve ihtiyaçlarının merkezi planlamaya dayalı bir proleter ekonomisinde nasıl daha güvenceli biçimde karşılanacağını, kaygılarının (demokrasi sorunu) nasıl giderileceğini ve ideolojik özlemlerinin (Türkiye'nin "asri medeniyet seviyesine", yani çağdaş uygarlık düzeyine yetişmesinin) ise nasıl proletarya iktidarı altında çok daha hızla gerçekleşeceğini en başta parti programı aracılığıyla ama aynı zamanda sabırlı bir propaganda faaliyetiyle ve sebatla anlatmaktır.

İkincisi, devletler sistemi meselesidir. Az önce sözü edilen "çağdaş uygarlık düzeyi"ne ulaşma sorunu zaten doğrudan doğruya bununla ilintili, ama soruna Türkiye'nin "ulusal" çıkarlarının optiğinden bakan bir meseledir. Yukarıda da anlattığımız gibi, modern küçük burjuvazi ve onun müttefiki devrime kavuşmaz güçler, Batı dünyası karşısında çok ikircikli ve çelişkili bir ruh durumu içindedir. Emperyalizmi dolayısıyla ondan nefret etmekte ama başarıları ve demokrasisi dolayısıyla ona hayran olmaktadırlar. Proletaryanın devrimci partisi, bütün bir devrim öncesi dönemde, çok kararlı bir anti-emperyalist politika ve derinlemesine bir anti-emperyalist propaganda ile, ama aynı zamanda emperyalist ülkeleri de kapsayan bir enternasyonalizm politikası ve en önemlisi, başarılabilirse bir dünya partisi içinde Avrupa ülkelerinin proletaryası ile iyi ilişkiler sayesinde bu konuda da modern küçük burjuvaziye yanına kazanmanın koşullarını hazırlamalıdır.

Devrime kavuşmaz güçler tespiti, sadece proletarya modern küçük burjuvazi üzerinde politik hegemonya kuramadığı takdirde geçerlidir. ***Proleter hegemonyası, modern küçük burjuvazinin eğilimlerini tersine çevirme potansiyeline sahip tek şeydir.***

Parti, strateji, program, ayaklanma

Devrimlerin zafere ulaşması için iyi örgütlenmiş ve en ileri sınıfa dayanan bir devrimci partinin gerekliliği fikri, Marksizmin en geç 20. yüzyılın ilk çeyreğinde kesin biçimde yerleşmiş bir kazanımıdır. Bu tür bir partinin varlığı sadece ayaklanma anında başarılı bir hazırlık ve uygulama bakımından gerekli değildir. Aynı zamanda devrimin iniş çıkışlarının, gelgitlerinin, ileri atılımlarının ve geri düşüşlerinin, kendine özgü ritminin içinde, ne zaman atak yapılacağını, ne zaman pusuya yatılacağını, ne zaman başka güçlerle birlikte çalışılıp ne zaman tek başına kitlelerin karşısına çıkılacağını, kısacası ayaklanmanın koşullarını hazırlamak için bütün taktik gereklerin doğru biçimde yerine getirilebilmesi için de lazımdır böyle bir parti.³⁴ Oysa 21. yüzyıl başı devrimlerinde bu tür partiler, yalın olarak söyleyelim, yoktur!

34 Burada sözü edilen meseleleri Ekim devrimi bağlamında ayrıntısıyla incelemiştik. Bkz. Sungur Savran, "80 yıla bedel 8 ay: Büyük Ekim Devrimi", *Devrimci Marksizm*, sayı 32-33, Sonbahar-Kış, 2017.

Ekim devriminin yarattığı olumlu zeminde Bolşevizmin Komintern aracılığıyla uluslararasılaştırılmasından sonra 1930’lu yıllardan itibaren Sovyet bürokratik yozlaşmasının ideolojisi ve politikası olan Stalinizmin etkisi altında komünist partileri (bir bölümü uzunca bir süre reformistleşmeye direnmiş olsa bile) adım adım önce milli komünizm taraftarı, ardından özellikle Halk Cephesi ve aşamalı devrim politikalarıyla reformist partiler haline geldiler. Bu uluslararası Bolşevizme zaten ağır bir darbeydi. Ama bir yarım yüzyıl sonra, Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında var olduğu kadarıyla milli komünist ve reformist komünist partilerin de ideolojik, hatta bazen örgütsel olarak dağılması (hatta Türkiye’de olduğu gibi bütünüyle tasfiye edilmesi, yani daha alışılmış terimle likidasyona tâbi tutulması), dünya çapında (bazı istisnalarla) bu tür işçi partilerinin ya liberalleşmesine ya da düpedüz yok olmasına yol açtı. Öte yandan, bu uzun yozlaşma ve buharlaşma sürecini önceden görerek Trotskiy önderliğinde IV. Enternasyonal’i kurmuş olan devrimci Marksist gelenek de pek az ülkede işçi sınıfına yol gösterme çabasına girebilecek bir büyüklüğe ulaşmasının yanı sıra, kendisi de dünya tarihinin altüst olmasından büyük ölçüde nasibini alıyor ve şaşırtıcı politikalar izleyen partiler doğuruyordu. Dolayısıyla, Arap devrimi kendini önderliksiz buldu.

Tunus’ta durumun karikatür benzeri bir hâl almış olduğunu daha önce anlatmıştık. Tunus devrimi henüz işini bitirmeden hükümete giren Ettcedid (Yenilenme) adlı eski komünist partisi, kendini düzenin duvarlarını yıkmak için hâlâ mücadele etmekte olan devrimci halkın karşısında, karşı devrimin saflarında buluyordu!³⁵ Mısır’daki sosyalist partilerin (Trotskistler de dâhil!) iki buçuk yıl süren devrim boyunca bir eski düzen yanlılarının, bir İslamcıların kuyruğuna takıldığını da anlatmıştık. Bu durumda Hamdin Sabbahi adını taşıyan, sol Nasırcı, emekçi sınıflarla doğrudan ilişkisi olmakla birlikte küçük burjuva karakter taşıyan bir önder, Mısır devriminin esas önderi olarak kendine yer bulabiliyordu. Sosyalistler de sonunda Sabbahi ile birlikte el Sisi’ye destek verecek bir cepheye girerek intihar ediyorlardı.³⁶

Cezayir’de durum daha iyi değildir. Cezayir Komünist Partisi (yani Stalinist parti), tarihin sınavından geçememiş bir partidir. Bunun nedeni, sömürge işçi sınıfının partisinin, sömürgeci ülke işçi sınıfının partisinin sömürgesi olarak doğması ve yaşamasıdır! Fransız Komünist Partisi, Cezayir savaşı sınavında sınıfta kalmış, ulusal kurtuluş hareketine destek vermemiş, bireysel olarak bazı komünistlerin (Türkiye’de en iyi tanınan örnek Henri Alleg’dır)³⁷ fedakârca mücadelesi de bu ayıbın üzerini kapatmaya yetmemiştir. (Cezayir savaşında Fransız Trotskistleri savaşa gönderilmekte olan birlikler içinde propaganda-ajitasyondan askeri malzemenin

35 “Arap devriminin sorunları”, a.g.y., s. 133.

36 A.g.y., s. 135-141.

37 Bkz. Henri Alleg, *Sorgu*, çev. Alaattin Bilgi, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 1998.

yollanmasını engelleme çabalarına kadar devrimci Marksizmin onur sayfalarında yer alacak bazı eylemler düzenlemiştir.) Cezayir Komünist Partisi de “ağabey parti”nin etkisi altında savaşa devrimci bir rol oynamaya hazırlıksız yakalanmıştır. Savaştan sonra rejim sıkılaştığında parti kapatılmış, daha sonra yer altında Sosyalist Öncü Partisi (PAGS) adı altında 1966’da yeniden kurulmuş, 1989’da legalleşmiş, sonra İslamcılarla iç savaş sırasında yeniden yasaklanmıştır. Aynı zamanda tam bu dönemde Sovyetler Birliği’nin de çökmesi sonucunda parti çözülmüştür. Bugün onun kadrolarının kurduğu, daha ziyade laiklik üzerinde ısrarla duran bir parti vardır ama işçi ve emekçi sınıflarla hemen hemen hiçbir ilişkisi kalmamıştır. Hiçbir anlamda bir sosyalist parti değildir.³⁸

Trotskist hareket Cezayir’de belirli bir önem taşımıştır. Savaş sırasında, ünlü Pablo (asıl adıyla Mikhaïl Raptis) Cezayir’in ilk lideri olacak olan Bin Bella’ya danışmanlık yapmıştır. Bu gelenekten gelen Sosyalist İşçi Partisi (PST) bugün Cezayir’in iki Trotskist partisinden biridir. Bir de Lambertist olarak bilinen bir başka Trotskist akımın Cezayir’de daha da güçlü bir partisi vardır: İşçi Partisi (PT). Trotskizmin bazı akımlarının ne kadar tanınmaz bir hale gelebileceğinin iyi bir örneği bu PT’dir. PT, İslamcılarla iç savaş çıktıktan sonra bütünüyle Cezayir rejiminin yanına geçmiştir. Buteflika döneminde rejimin sol kanadı olmuştur.³⁹ Bugün PT’nin kadın lideri Luiza Hanun hapistedir. Elbette salıverilmesini talep etmek bütün Marksistlerin görevidir. Ama Hanun’a yöneltilen suçlamalardan biri “rejimi değiştirmek için çalışmak” gibi absürt bir suç isnadı ise, bir başkası da Said Buteflika ile **devrim başladıktan sonra** işbirliği üzerine kurulmuştur.⁴⁰ Bir devrimci Marksist için böyle bir iddia ileri sürülebilmesi bile insana sorular sordurtmalıdır.

PST’ye gelince, bu partinin politik tutumu da çok ciddi soru işaretleri yaratıyor. Bu partinin önde gelen yöneticilerinden biri Cezayir’de devrim olmadığı kanısındadır. Halk altı aydır her hafta yüz binleriyle, hatta milyonlarıyla sokağa çıkıyormuş, Buteflika’nın gidişiyle yetinmeyip bütün rejimi yıkmakta (sağlam bir önderliği olmadığı halde) ısrar ediyormuş. Bunlar PST’nin bu yöneticisi için önemli değil. Bir yazısında şöyle yazıyor: “Bu durumu devrim ile reform alternatifleri terimleriyle ele almak tarihin statik, hatta skolastik bir yorumuna yaslanan formalist bir yaklaşım olur. Siyasi kopuşlar, fetva yoluyla çözülemez ve *a posteriori* [olaydan sonra] çözülemez. ‘Büyük Olay’ diye bir şey yoktur.”⁴¹

38 Bkz. Arezki Metref, “Hébétude de la gauche algérienne”, *Le Monde Diplomatique*, Şubat 2019, <https://www.monde-diplomatique.fr/2019/02/METREF/59523>.

39 Metref, a.g.y.

40 “Algérie: Louisa Hanoune inculpée pour ‘atteinte à l’autorité de l’armée et complot contre l’autorité d’Etat’”, *Jeune Afrique*, 14 Mayıs 2019, <https://www.jeuneafrique.com/774288/societe/algerie-louisa-hanoune-inculpee-pour-atteinte-a-lautorite-de-larmee-et-complot-contre-lautorite-de-letat/>.

41 Nadir Djermoune, “Algeria after Bouteflika”, *Jacobin*, 17 Mart 2019 [<https://www.jacobinmag>].

Ama bu yönetici bile, partisinin diğer bazı temsilcilerinden daha hayırhah bakmaktadır Cezayir’de yaşananlara. Öteki temsilcinin görüşü şu cümlede bulunabilir: “Görünüşe rağmen, devrimci bir durum yaşamıyoruz, her ne kadar içinden geçmekte olduğumuz moment tartışmasız biçimde bu yönde potansiyeller taşısa da.”⁴² Bu iki görüşün hangisinin daha sorunlu olduğunu saptamak epey zor. Biri devrim reform karşıtlığını reddediyor, ama ötekinin devrim yok fikrini de sorguluyor vb.

Bütün bu durum bize şu İngiliz deyişini hatırlatıyor: “İnsanın böyle dostları varken düşmana ne gerek var?”

Gerek PT, gerekse PST Hırak’a “Egemen Kurucu Meclis” şiarını öneriyorlar. Biz de Cezayir’deki mücadelenin bu aşamasında bunun en doğru şiar olacağında onlarla hemfikiriz. Ama daha bugünden PST’lilerin bir burjuva demokrasisi kurumu olan Kurucu Meclis ile sovyet ya da fabrika komitesi tipi işçi konseylerini birbirine karıştırdığını, iç içe geçirerek aynı şey saydığını görüyoruz. Bu, yarın mutlaka işçi sınıfının bağımsızlığının (bilinçli ya da bilinçsiz şekilde) önüne geçme sonucunu doğuracaktır.

Bütün bunlara rağmen, Haziran’dan bu yana bu partilerin de dâhil olduğu bir birleşik cephenin kurulmuş olması (Alternative démocratique-Demokratik Alternatif), **bu aşamada** doğru yolda bir adım gibi görünüyor. PT ve PST’nin yanında bu cephede Berberileri örgütleyen FFS, PAGS’ın (yani eski Komünist Partisi’nin) mirasçısı olan RCD ve laik partiler UCP ve MDS ile Cezayir İnsan Hakları Savunusu Birliği (LADDH) vardır.⁴³ Demokratik Alternatif, Kayid Salih’in seçimlerin yıl sonundan önce yapılacağı açıklamasından sonra “cumhurbaşkanı seçimi gündemini reddettiklerini” açıklamıştır.⁴⁴

Sudan’da durum biraz farklıdır. Sudan Komünist Partisi, tarihsel olarak Arap dünyasının en güçlü komünist (Stalinist) partilerinden biri olmuş, bir diktatörlüğe

com/2019/03/algeria-protests-bouteflika-movement]. *Jacobin*’in İngilizce bir yayın organı olması ve Fransızca yazan bir yazarın yazısının İngilizce’ye çevrilmiş olması, yazarın esas meramının anlaşılmasına yol açıyor. Burada “Büyük Olay diye bir şey yoktur” (“There is no Great Event”) olarak karşılanan cümle Fransızca’da çok büyük bir olasılıkla “Il n’y a pas de Grand Soir” (“Büyük Akşam gelmeyecektir”) olarak yazılmıştır. Fransızcada devrim karşıtı solcular tarafından sık sık kullanılan bu deyimın anlamı ikirciksiz olarak toplumsal gelişmeyi tek bir adımla çözecek bir devrim olayı yoktur olarak anlaşılmalıdır.

42 Hocine Belallafoui, “Les mobilisations imposent les premiers reculs au régime”, *Inprécorr*, No. 662-663, Nisan-Mayıs 2019, <http://www.inprecor.fr/article-Alg%C3%A9rie-Les%20mobilisations%20populaires%20imposent%20les%20premiers%20reculs%20au%20r%C3%A9gime%20?id=2247>.

43 “Forces de l’alternative démocratique: la conférence du pacte politique reportée”, Algérie Presse Service, 31 Ağustos 2019, <http://www.aps.dz/algerie/93862-forces-de-l-alternative-democratique-la-conference-du-pacte-politique-reportee>.

44 “Les Forces de l’Alternative Démocratique rejettent l’agenda de la présidentielle”, TSA Algérie, 9 Eylül 2019, <https://www.tsa-algerie.com/les-forces-de-l-alternative-democratique-rejettent-lagenda-de-la-presidentielle/>.

son veren ve ülkenin sola kaymasına yol açan 1964 devriminin asli mimarlarından olmuştur. Ne var ki, bir süre sonra başa geçen Nasırcı Cafer Numeyri'ye karşı gi-riştiği başarısız darbe, partinin uzun süre belinin kırılmasına yol açmıştır. Ancak parti, birçok başka benzerlerinden farklı olarak ne adını değiştirmiştir, ne de kendini bütünüyle “yenilemiştir”. Sudan'ın hatırı sayılır sol kültürünün oluşmasında ciddi etkisi olduğu gibi,⁴⁵ şimdi yaşanan devrimde de saygı gören bir aktördür. Ne var ki, Stalinizmin aşamalı devrim saplantısı, partinin aşamadığı kalıp olmuştur. Sudan Komünist Partisi, bugün de bir “milli demokratik devrim” çağrısı yapmaktadır. Sudan burjuvazisinin devrimin hayrına parmağını bile kıpırdatmayacağı açıkken böylesine güçlü bir devrimci dalgayı önceden böyle bir sınırlı hedefe bağlamak Sudan Komünist Partisi'nin de devrimin sorunlarının üstesinden gelemeyeceğini düşündürüyor. Bütün bunlara rağmen devrimci Marksistlerin Sudan Komünist Partisi'ne ilişkin taktik hattının ne olması gerektiği ancak partinin daha yakından tanınmasından sonra kararlaştırılabilir.

Bizim parti meselesinden sonra günümüz devrimleri açısından ele almak istediğimiz öteki mesele strateji sorunu ve buna bağlı olarak ayaklanma meselesidir. Ele almak istediğimiz soru, yalındır: Bir büyük devrimin, iktidarı ellerinde tutan hâkim sınıf temsilcilerinden alıp (şu anda anlatmakta olduğumuz nokta açısından bakıldığında nasıl tanımlanırsa tanımlansın) “halk”a vermek isteyen bir devrimin, iktidardakilerin silah gücüyle ezilmesi ihtimaline karşı ne yapması gerekir? Modern çağın başlangıcından beri bütün muzaffer veya yenilmiş devrimlerin ve devrimci krizlerin gösterdiği, bir aşamada her devrimin kendisini savunmak için silahlanmak zorunda kaldığıdır. Devrim ya da devrimci kriz yaşanmakta olduğu halde silahlanmayan ya da silahlanmakta geç kalan önderlikler (örnek Paris Komünü, örnek Şili'de Unidad Popular), çok büyük sayıda insanın hayatının kaybına razı olmak zorunda kalmıştır. (Verdiğimiz her iki örnekte de on binlerle sayılıyor ölü sayısı.) Oysa 21. yüzyıl devrimleri (Arap devrimi) devrimin barışçı olması gerektiğine dair bir önyargı, neredeyse dogmatik bir inançla başlamıştır. Bugün Sudan ya da Cezayir sokakları ne zaman kitlelerle dolsa “*sılmıyye*” (barış) sloganı, bazen kendi başına, bazen “*hurriya*” ve “*adala*” ile birlikte, çınlamaktadır.

Bu, taktik bir yaklaşım olsa elbette anlaşılabilir. Bu tür bir yaklaşım taktik nedenlerle bazı anlarda gerekli olabilir. Şu anda devrim yaşamakta olan iki ülke bu söylediğimize çok iyi bir örnektir. Sudan 21. yüzyılın başından bu yana iç savaşlarda çok ama çok acı çekmiş bir ülkedir. Yukarıda da anlattık, Kuzey ile Güney arasında 10 seneye yaklaşan bir iç savaş sonunda ülke ardında 2 milyon ölü bira-

45 “Culture de gauche et mémoires révolutionnaire au Soudan”, Entretien avec Elena Vezzadini, Noria, 1 Ocak 2019, <https://www.noria-research.com/fr/cultures-de-gauche-et-memoires-revolutionnaires-au-soudan/>.

karak bölündü. Darfur'da ölü sayısı sayılamıyor, mülteci ve yerinden yurdundan olmuş milyonlar da cabası. Darfur'la birlikte, Kuzey ile Güney arasında sınır eyaletleri olan Mavi Nil ve Güney Kordofan'da da savaş hâlâ bitmiş değil. Böyle bir ülkede devrimin kitleleri birleştirmek için, bu başlayan toplumsal hareketin daha önceki mücadeleler gibi şiddete batmayacağını anlatmaya çalışması, barış şiarını öne çıkarması anlaşılır bir şey. Cezayir de pek az farklı. 1990'lı yıllar Cezayir'de köktendinci İslamcılarla dehşet verici bir savaşa sahne olmuştu, devletin kullandığı yöntemler bugün "imha savaşı" kavramının bile kullanılmasına neden oluyor. O savaşın yarattığı travma, bugün çok insanın silah ve şiddete çok uzak hissetmesine mutlaka yol açıyor olmalıdır. Her ne kadar bütün gözlemciler "milenyum kuşağı"nın bu konuda eski kuşaklardan çok farklı olarak bir travma deneyiminden geçmediğini hatırlatsa bile.

Ama Mısır ve Tunus için aynı şeyi söylemek mümkün değil. İki ülkede de köktendinci İslamcıların terörist tarzda sabotaj ve suikastleri zaman zaman yaşanmıştı, hâlâ yaşanıyor. Ama bunun dışında, ikisinin de son onyıllarda ağır ve travmatik bir iç savaş benzeri deneyimden geçmediği biliniyor. O zaman bugünkü devrimlerde taktik mülahazalar anlaşılabilir olsa da, Mısır ve Tunus örnekleriyle birlikte hakikatin yüzü aydınlanıyor: Barışçı devrim yaklaşımı, son dönemin ideolojik ortamının bir ürünüdür. Eski kuşaklar için devrim çok çeşitli araçlarla yapılabilen bir şeydi. Arap devrimlerinin bir kısmı (Mısır 1954, Irak 1958) büyük kitle seferberliklerinin askeri darbelerle iç içe geçtiği bir biçimde gerçekleştirilmişti. Oysa şimdi "sılımiye" sokakları çınlatıyor. Neden?

Bunu ancak "tarihin sonu sendromu" olarak anabiliriz. Yukarıda "ideoloji ve bilinç" alt başlığı altında anlattığımız genel ideolojik iklim, artık kapitalizmden başka sistemlerin olanaklı olmadığı fikrini çok güçlü bir şekilde yaydığından devrim de anlamlı bir yöntem olmaktan çıkmıştı. Kitle eylemleri söz konusu olduğunda ise "şiddete başvurmayan yöntemler" veya "pasif direniş" çok daha popüler hale gelmiş, hatta "sivil toplum kuruluşları" tarafından sistematik olarak pazarlanmıştı, hâlâ da pazarlanıyor. Gün Che'nin resimlerine bakıp iç çekme ama Gandhi'yi yüceltme günüdür. Sonra devrim kendiliğinden geri geldi, ama bu sefer silahlarını bırakarak. Eski kuşaklar darbeyi bile mübah görüyordu. Sovyet çöküşü sonrası kuşaklar, oy sandığından başka değişim yolu tanımamakta ısrar ediyorlar. Kendileri devrim için ayağa kalktıklarında bile.

Burada derhal bir ironi ile karşılaşıyoruz. Bugün Mısır ve Tunus devrimlerinin tarihi daha ayrıntılı biçimde yazılmaya başlandıkça, her iki ülkede de, başta uluslararası bilgi akışına dâhil olmamış kitlesel şiddet örnekleri adım adım gün yüzüne çıkıyor. Birinci kuşak Arap devriminin bir araştırmacısı Mısır ve Tunus devrimleri hakkında şöyle yazıyor: "Genel izlenimin tersine, bunlar 'aşağıdan sınıf temelli isyanlardı' ve şiddete başvuruyordu; bir toplumsal dönüşüm programları olmasa bile

ülke içinde ve dışında kendi karşılarında karşı devrimci düşmanlar yarattılar.” Aynı yazar “Tunus ve Mısır’da yakılan polis karakollarından ve Tunus’ta RCD’nin binalarının yakılmasından” söz ediyor. “Kitlel toprak ve bina işgalleri, elektrik, doğal gaz ve benzeri faturaların toplu halde ödenmemesi, hatta ender durumlarda fabrika işgalleri... Arap devrimleri daha önceki plebyen devrimlerin tarihsel geleneğine sahip çıkmıştır.”⁴⁶ Buna günümüz devrimlerinden de örnek vermek mümkün. Bir kere Sudan’da lastik yakmak, Müslüman çoğunlukla bütün ülkelerde olduğu gibi, vaka-yı âdiyeden. Aynı zamanda yol kesme ve trafiği engelleme de.⁴⁷ En son Cezayir’de, şehirlerine “diyalog” adına gelen yarı-resmi bir heyetin pankartına, bir dini törenin cezbisine kapılmış gibi büyük bir heyecanla şiddet uygulayan kitlelerin tutumu genel olarak halkın şiddete o kadar da yabancı olmadığını düşündürüyor. Neden bu çelişki? Bizim hipotezimiz şudur: “Barış” şiarı, yukarıda sözünü ettiğimiz, “tarihin sonu” ideolojisinden çok etkilenmiş olan “Gezi ittifakı”nın üzerine titrediği bir yaklaşımı simgeler. Fikri modalar işçi ve emekçi halkı, okumuş küçük burjuvadan çok daha az etki altına alır. (“Moda” olmayıp kalıcı olan fikir ve duygu sistemleri ise, mesela din ve milliyetçilik, işçi ve emekçi kitlelerin bağrında çok daha inatçı tarzda yaşar.) Dolayısıyla halk sınıflarına ve sınıf coğrafyasının taşrasına gidildikçe şiddet eğiliminin kendiliğinden artmasına olağan bakmak gerekir. Şunu da eklemek koşuluyla: Büyük toplumsal mücadelelerin bir aşamasında, devletin uyguladığı yöntemler en barışçı yöntemleri savunan insanları bile zıvanadan çıkarabilir.

Şimdi işin en hassas yönüne geliyoruz. Sudan devrimi, 21. yüzyıl insanına bir hayat dersi verdi, ama maalesef devrimin küçük burjuva önderliği bu dersi alamadı. Devrimin en büyük eyleminin Genelkurmay önünde yapılan ve yüz binlerin katıldığı oturma eylemi olduğu kuşku götürmez. Bu büyük güç ve kararlılık gösterisidir ki, baskı aygıtlarının tamamının (ordu, Çevik Destek Kuvvetleri, NISS, polis) üst kademesini oturma eyleminin başlamasından beş gün sonra Ömer el Beşir’i görevden alma kararını vermeye itti. Şimdi soralım: Baskı aygıtları bu eyleme neden izin verdi? Kitlenin gücünden korkup şiddete başvuramadıkları açıklaması (bazen böyle şeyler mümkündür, uygulanan şiddetin siyasi bedeli devlete çok yüksek görünür) bu örnekte doğru değil. Bunun iki kanıtı var: Birincisi, 3 Haziran’da bu yapıldı, yani şiddete, hem de ne şiddete başvuruldu. Demek ki oturma eyleminin başladığı 6 Nisan ile Beşir’in görevden alındığı 11 Nisan arasında da yapılabilirdi. Evet, konjonktür değiştiği için belki Nisan’da mümkün değildi denebilir. Ama, ikinci

46 Jamie Allinson, “A Fifth Generation of Revolution Theory?”, *Journal of Historical Sociology*, 2019: 1-10, buradaki referanslar sırasıyla s. 8, 2 ve 7. Alıntılarda sözü edilen RCD, Binali’nin iktidar partisiydi. Biz şahsen 2013’te Afrika Sosyal Forumu için Tunus’a gittiğimizde RCD genel merkezinin nasıl harap halde, bir bina cesedi gibi durduğunu gözlerimizle görmüştük.

47 <https://www.dabangasudan.org/en/all-news/article/power-water-cuts-prompt-protest-in-sudan-capital>.

noktamız da burada devreye giriyor: Bu bile doğru değildir çünkü baskı aygıtları, medyaya yansıyan haberlere bakılırsa NISS ve/veya Çevik Destek Kuvvetleri 6 Nisan ile 11 Nisan arasında birkaç kez halkın üzerine ateş açmışlar ama kitleyi dağıtamamışlardır. Böyle bir şey mümkün mü? Elbette değil. Hangi kitle kurşunlar altında dağılmaz? O zaman nasıl oldu da bu kitle dağılmadı? Çünkü baskı aygıtlarında çözülme başlamıştı! Çünkü erlerin, astsubayların ve alt rütbeli subayların bir bölümü, karşı devrimci ateş başlar başlamaz halkı korumak için silaha sarılmıştı! Hem de tek defa değil. Bu karşılıklı ateş birkaç kez (sayısını bilmiyoruz, muhtemelen daha büyük olaylarla küçük sataşmaların iç içe geçişi sayıyı saptamayı zorlaştırıyordur) yaşanmıştı!

Bu, devrim tarihi için bir laboratuvar değerindedir. Karşı devrimci cephenin silahlı kuvvetlerinin, devrimin etkisiyle kendiliğinden dağılmasının çarpıcı bir örneğidir. Bu olay çok berrak dersler içeriyor. Bunlardan birincisi şudur: Halkın yanında bazı silahlı güçler olmasa, yani devrim kendini silahlı olarak savunmasa, Ömer el Beşir bugün başta olacaktı. Özgürlük ve Değişim Güçleri bugün nereye geldiyse, o isyancı askerler sayesinde. Bu yüzden “laboratuvar değeri”nden söz ediyoruz. Barışçı yöntemler devrimin asgari zaferi için bile yeterli olmayabiliyor. Bu durumda devrimin özsavunması küçük burjuva karakterdeki **önderliğe rağmen**, hareketin genelinin büyük gücünün etkisi altında gerçekleşmiştir. Ama bir sonraki aşamada özsavunma konusunda hiçbir güvence yoktur. Bu, savunulabilir bir yöntem değildir. Devrim yapmak isteyen devrimin özsavunmasını uygun bir zamanlama ve taktik ile sağlamak zorundadır. Bu stratejik bir sorundur. 21. yüzyıl devriminin çözülmesi gereken ana sorunlarından biri de budur.

Son olarak, stratejiye ilişkin bir başka nokta ile bu alt başlığı da bağlayalım. Yukarıda Sudan’daki anlaşmanın devrim kampı açısından çılgınlık olduğu, devrimin bütün gücünü israf etmenin kapısını açtığı sonucuna varmış, küçük burjuva önderliğin bu yola girmesinin nedenlerini araştırmıştık. Şimdi, parti bahsinde olduğumuza göre, şu soruyu sormalıyız: Sudan devriminde devrimci bir proletarya partisi olsaydı bu durumda ne yapardı, yapmalıydı? Cevap berraktır. Lenin Şubat sonrasında hangi yöntemi uyguladıysa onu uygulamak. Lenin halk hareketinin içindeki, biri zaten sınıfsal olarak köylü sosyalizminin temsilcisi olan (SR’ler), öteki ise ideolojik olarak küçük burjuva bir konuma kaymış olan (Menşevikler) iki akımın burjuvazinin hükümetini desteklediğini kavradığı andan itibaren, devrimde bir ayrışmanın, devrimin bir aşamasından diğerine geçişin gerekli hale geldiği sonucuna vararak bu stratejik yönelişi ince taktiklerle örmüş ve zafere taşımıştır. Sudan’daki durum da, ince ince taktikler gerektirecek olan bütün ayrıntılarına rağmen berraktır: Devrimin verili önderliği yani Özgürlük ve Değişim Güçleri’nin başındaki Sudan Meslekler Birliği artık karşı devrimle uzlaşma aşamasına ulaşmıştır. Dolayısıyla, devrimci halk kitlelerine yeni bir hat üzerinden yeni bir önderlik yaratılmalıdır. Bu

hat üç stratejik eksene yaslanacak, ama her aşamada çok ince taktiklerle örölmek zorunda olacaktır.

Üç stratejik eksenden ilki, sınıf ittifakına ilişkindir. Sudan’da “Gezi ittifakı”nın devrim üzerindeki politik hegemonyası kırılmalı, bunun yerine bir işçi-emekçi bloğunun politik hegemonyası kurulmalıdır. Bunun için başlangıç noktası elbette devrimin plebyen damarının yakalanmasıdır. Bu dinamik muhtemelen en etkili biçimde emekçi mahallelerinde yakalanabilir. Hartum’un çeperindeki mahallelerde ve başka eyalet ve kentlerde, örneğin Atbara’da, Port Sudan’da, Gedaref’te, Cezire’de, yani devrimin güçlü olduğı başka yerlerde, kent merkezlerinde ve ana meydanlarda yapılan gösterilerde bambaşka bir dinamik hissettirmiştir kendini. Hartum’un merkezinde Sudan Meslekler Birliğı’nin otoritesini kimse sorgulamıyordu. Ama işçi sınıfı ile ticari tarımın gelişmesinin kurbanı olarak köyden yeni göçmüş kent yoksullarının iç içe yaşadığı kenar mahallelerde ve taşra kentlerinde durum çok farklıydı. Burada yerel önderlik mahallelerin kendi içinden çıkıyordu. Bu insanlar, benzin fiyatlarının sıçramasının tetiklediğı 2013 isyanında eğitilmişlerdi. Bir hafta süren o isyanda 200 insan hayatını yitirmişti. Ölümünün ölçüsüz oranda çevre mahallelerinde yoğunlaştığını da eklemek gerekiyor.

İslam âleminin öteki ölkelerinde, daha doğrusu ekonomik olarak geri kalmış ölkelerin çoğunda olduğı gibi, bizim de kendi işçi-emekçi mahallelerimizden bildiğimiz gibi, bu mahalleler toplumsal olarak iç içe yaşayan, insanların neredeyse hepsinin birbirini tanıdığı, siyasi ilişkilerin günlük arkadaşlık ve dayanışma ağlarıyla örtüştüğü ortamlardır. Buralarda merkezi küçük burjuva önderliğin etkisi daha uzaktan, daha dolaylı bir nitelik taşımıştır. Yine buralarda, aynen 2013’te olduğı gibi, devrimci halk ile “güvenlik kuvvetleri” arasındaki çatışmalar en sert biçimlerini almıştır. En yüksek sayıda ölüm de buralarda görölmüştür. Merkezi önderliğe alternatif oluşturabilecek “direniş komiteleri” de en çok buralarda kurulmuştur. Halkın kendi içinden doğan bu komiteler Sudan’daki mücadele açısından birçok yerde belirleyici bir ağırlık taşımıştır. Başlangıç noktaları muhtemelen bunlar olacaktır.

İkinci eksen devrimin askeri boyutuyla ilgilidir. Burada başlangıç noktasının yukarıda sözü edilen ordu içindeki bölünme olduğı kuşkusuzdur. Kitleyi Çevik Destek Kuvvetleri’nin zorbalarına karşı korumak için harekete geçen askerler ve astsubaylar üniforma altında işçi ve köylülerdir. Bunların elden geldiğince hızlı bir şekilde devrim saflarına örgütlenmesi için ordu tabanında çok ciddi bir çalışma gereklidir. Buna rütbeli subayların özellikle genç kuşakları içinde bir çalışma da eşlik etmelidir. Ordu içindeki devrim taraftarları kendilerini pratikte kanıtlamıştır. Devrimci bir önderlik somut gerçeklikte ortaya çıkan bu fırsatı değerlendirmelidir.

Nihayet üçüncü eksen emperyalizmle ittifakın derhal sona erdirilmesi için bir atılımdır. Çünkü Sudan devrimi emperyalizme maalesef elini uzatmıştır. Devrimci önderliğin stratejisinin bu eksenini ancak bu ittifakı deşerek yerli yerine yerleştire-

biliriz. Bu da bizi devrimin sorunlarının dördüncüsüne getiriyor.

Devrimin “uluslararası topluluk” tarafından evcilleştirilmesi

Sudan devriminin uluslararası yönünün üç önemli boyutundan söz edilebilir. Bunlardan ilki İslamcı güçlerin kendi aralarında verdikleri mücadele ile ilgilidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, El Beşir 1989’da, kendinden önce Cafer Numeyri’nin 1969’da kurmuş olduğu Nasır eğilimli, görelî olarak laik ve ekonomide devletçi rejime karşı tepki olarak İhvan damgası taşıyan bir İslamcı dalganın yükselişi sonucunda iktidara gelmişti (arada bir dört yıllık ara dönem olduğunu, Numeyri’nin 1985’de bir devrimle devrildiğini ekleyelim). Tayyip Erdoğan 2002-2003 döneminde Türkiye’de hükümetin başına geçince, derhal yüzünü Sünnî Arap âlemine dönecek, İhvan’ı müttefiki belleyecekti. Tabii bu durumda el Beşir gayet doğal olarak bir müttefik adayı oluyordu.

Ne var ki, tarihsel açıdan bakıldığında Sudan modern çağda hep Mısır’la yakın ilişki içinde olmuştur. 2011-2013 Mısır devrimi İhvan tarafından çalınınca her şey Tayyip Erdoğan’ın istediği kulvardan ilerlemeye başlamıştı. (Burada, Arap devriminin o evresinde başka ülkelerde ne olup bittiği konusunda ayrıntıya girmek bizi ana konumuzdan uzaklaştırır.) Ama Mısır’ın günümüzdeki Bonapart’ı, eski Genelkurmay Başkanı, sonra Cumhurbaşkanı el Sisi 2012 seçiminde İhvan adayı olarak başa geçmiş olan Muhammed Mursi’yi bir darbeyle devirince, bütün tablo yeniden değişiyordu. Sisi’yi Arap Ortadoğusu’nun ana karşı devrimci gücü Suudi Arabistan ile Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) destekliyordu: İkisi birlikte, darbeyi izleyen yıllarda Mısır’a 23 milyar dolar akıtacaklardı. Bu yalnızca Arap dünyasında devrime karşı bir hamle değildi. Elbette öyleydi, ama aynı zamanda İhvan’a karşı bir ataktı. Bu hareketin Vahhabi tarzı İslam’a uzaklığı ve ümmetçiliği Körfez’in bu iki hükümdarlığının yanı sıra Kuveyt ve Bahreyn’i de ürkütüyordu.

Mısır üzerindeki bu çatışma el Beşir için bir açmaz yaratıyordu. Trump başa geldikten sonra, 2016’da, Sisi destekçileri ile karşıtları (en başta Erdoğan Türkiye’si ve Katar) arasında kılıçlar çekilmişti. El Beşir iki kutup arasında umutsuzca manevralara başladı. Suud’u ve BAE’yi yatıştırmak için onların Yemen halkına karşı açmış oldukları zalim savaşa 14 bin asker yollamaktan kaçınmadı. Ama BAE 2017’de el Beşir’i ağırladığında, hiç kuşku yok ki Suud’un da bilgisi dâhilinde, İslamcıları (yani İhvan’ı) hükümetinden atmasını talep edecekti. Bu toplantıdan sonra Sudan’a 7,5 milyar doların üzerinde bir finansman sağlanıyordu. Ne var ki el Beşir kendi hükümetindeki dengeleri bozmadı, bu talebe olumlu yanıt vermemiş oldu. Üstüne üstlük Mart 2018’de Katar parasıyla (4 milyar dolar) Port Sudan yakınında Sevakin adasında bir liman (bazı söylentilere göre bir de askeri üs) kurmaya girişince, Sudan devrimi bağlamında zayıf düştüğünde kendisi hükümetten atılıyordu. El Beşir 11 Nisan’da bir saray darbesi ile devrildiğinde diğer komutanların arasında bulu-

nan Milli İstihbarat ve Güvenlik Hizmetleri (NİSS) müsteşarı Salih Kuş'un (Salah Gosh) ya da Çevik Destek Güçleri'nin komutanı Hamidi'nin Suud'dan ve BAE'den ya da doğrudan ABD'den emir almış oldukları bile düşünülebilir.

Madalyonun ters yüzünde ise şu gerçek yatıyor: İster Suud-BAE ikilisi aracılığıyla olsun, ister doğrudan doğruya kendisi hareket etmiş olsun, ABD el Beşir'in düşmesinden kârlı çıkacaktır. Unutulmamalıdır ki, ABD, Trump'ın başa geçmesinden sonra, Ortadoğu'da kendisinin ve İsrail'in kaderini katil veliaht Muhammed bin Salman'ın Suudi Arabistan'ına bağlamış bulunuyor. Dolayısıyla İhvan'a karşı her zafer ABD için de bir kazanımdır. (Hatırlanmalı ki, Trump yönetimi İhvan'ı "terörist örgüt" listesine alma fikrini bile tartışmaktadır.)

Ne var ki, İhvan'ın bir müttefikini iktidardan düşürmek başka şeydir, bir devrime göz yummak başka şey. Kuş, Hamidi ve şürekâsının el Beşir'i devirmesi, Mısır'da 2011'de, devrim, yaygın grevlerin başlamasıyla bir sosyal devrime dönüşme potansiyeli gösterdiğinde Hüsnü Mübarek'in ordu tarafından görevden alınması kararı ile çok büyük bir benzerlik taşıyor. ABD'nin o aşamada Mısır'daki en sıkı müttefik olan ordu komuta heyetine bunu tavsiye etmesinin ardında, gizlisi kapaklısı olmaksızın bir "düzenli geçiş" sağlama hedefi yatıyordu. Bu daha sonra genel yaklaşım haline getirildi. Daha düşük bir başarıyla Yemen'de de uygulandı. El Beşir'in sağdan sola bütün siyasi yelpaze tarafından bir "saray darbesi" ile devrilmesi tam da aynı nedenle atılmış bir adımdır.

Şimdi günümüze gelelim. 5 Temmuz anlaşmasından sonra Avrupa Birliği Finlandiya'nın Dışişleri Bakanı'nı Sudan'a Askeri Geçiş Konseyi ile görüşmeler yapması için yollamıştır. Bu görevli, Hartum havalimanına iner inmez derhal şöyle bir demeç verir: "Sudan'ın içinden geçmekte olduğu krizden çıkış için tek gerçekçi yol, barışçı ve *düzenli bir sivil geçiş* tir." "Düzenli geçiş"! Tam da emperyalizmin temsilcilerinin 2011 devrimleri esnasında kullandıkları terminoloji! Devrime hayır, "düzenli geçiş"e evet!

Sudan devriminin uluslararası üçüncü boyutu bütün burjuva medyasının dikkatli biçimde saklamaya çalıştığı bir olgudur: Bir yanda Askeri Geçiş Konseyi ile diğer yanda Sudan Meslekler Birliği ve Özgürlük ve Değişim Güçleri arasında yürütülen müzakerelerde bir Afrika-Etiyopya heyeti, yani Afrika Birliği ile Sudan'ın komşusu Etiyopya devletinin birer temsilcisi arabuluculuk yapmaktadır. Üstüne üstlük, pek ilerici bir güç olarak görülebileceğini sanmadığımız Arap Birliği de iki taraf arasında arabuluculuk bakımından önemli bir rol oynamaktadır. Burada, emperyalist ülkeler ile onların müttefiklerinin kod adı olarak kullanılan terimle "uluslararası toplum"un, yerel güçlerin katkısıyla bir devrimi uyuşturma bakımından nasıl bir rol oynadığının canlı bir örneğini görüyoruz. Sudan devriminin önderliğinin neden bu kadar az kazanıma razı olduğunu açıklayan çok önemli bir neden de budur. Özgürlük ve Değişim Güçleri heyeti UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek

Komiserliği) toplantısı için Cenevre'ye gittiğinde, bir de Norveç ve Britanya ile bir toplantı yapmışlardır. Neden Norveç? Çünkü Norveç emperyalist işbölümünde devrimlerin ve özgürlük savaşlarının anestezi uzmanıdır: Filistin'de, Kürdistan'da, Sri Lanka'da, şimdi de Sudan'da.

Bütün bu olaylardan çıkarılacak tek bir sonuç vardır: Emperyalizm gerici rejimlerin değişmesini isteyebilir. Ama muzaffer devrimleri engelleyerek. Hatta tam da *engellemek için*.

Bu, bir önceki alt bölümde başlattığımız tartışmayı da bağlamayı olanaklı kılıyor. Modern küçük burjuvazinin Askeri Geçiş Konseyi'ne teslimiyetinin en önemli nedenlerinden biri emperyalizmin bu anestezi işlemidir. Sudan'da gerçek bir devrimci önderliğin stratejisinin üçüncü eksenini de emperyalizmle bu ittifakı kesip atmaktır.

Sonuç yerine: İki saatli bomba

Sudan ve Cezayir, bugün uluslararası konjonktürün saatli bombalarıdır. Emperyalizm elbette şimdi Sudan'da yapmış olduğu gibi devrimi evcilleştirme çabasında iki ülkede de başarıya ulaşabilir. Ama bu ülkelerin birinde (Sudan) 9 aydır, ötekinde ise (Cezayir) 7 aydır devam etmekte olan devrimlerin kolay kolay pes edeceğini düşünmek için bir neden yoktur.

Önce Cezayir'i ele alalım. Yukarıda, Cezayir'de ulaştığımız evreyi tahlil ettik: Yazın rahavetinden sonra kitle hareketi yeniden canlanırken ordu sözde bir diyalog aracılığıyla halkı yıl sonundan önce bir cumhurbaşkanı seçerek durumu normalleştirmeye ikna etmeye çalışıyor. Ama son günlerde diyalog kurumunun halktan gördüğü tepki, bu seçimin yapılsa ikna temelinde değil, komuta heyetinin fetvasıyla, yani dayatma yoluyla yapılacağını düşündürüyor. Böyle bir durumda, halk hareketinin seçimi boykot yoluyla gayri meşru duruma düşürmesi en doğru yoldur. Hirak'ın sivil toplum düşkünü küçük burjuvaları, avukat Mustafa Buşaşi türünden herkesin üzerinde anlaşılabileceği bir aday üzerinde anlaşarak seçimi kazanmayı ve onun cumhurbaşkanlığı altında demokrasiye geçiş dönemi başlatılmasını savunacaktır. Farklı sınıf ve başka türden çıkarlar dolayısıyla adayların sayısının artması ve seçimin bu nedenle eski rejimin adayına (yani ordu tarafından onaylanacak bir adaya) kaptırılması ihtimali bile vardır. Ama diyelim seçime Hirak adına tek adayla girildi. Diyelim seçim sonucunda (yasalarda kısmi değişiklik sayesinde) cumhurbaşkanı hile nedeniyle eski rejimin adayına verilemedi. Bu durumda bile eski rejim bütünüyle gücünü korurken Hirak'ın desteklediği bir cumhurbaşkanının tek başına ne işe yarayacağı sorusu çok ciddi bir sorudur. Böyle bir senaryonun en büyük tehlikesi, devrimin rüzgârının seçimin ve sonrasına ilişkin bir diyalog projesinin değirmeninde öğütülmesidir.

Bu yüzden seçimin engellenememesi halinde boykot en doğru yoldur. Kitle hâlâ

canlıdır. Devrim sıhhattedir. Yapılacak şey devrimin kendini örgütlemesidir.⁴⁸ Kendi temsil heyetini özgür ve demokratik biçimde oluşturamayan bir devrim, başkalarının kendi adına seçeceği sözde önderlere boyun eğmek zorunda kalır. Cezayir devriminin sorunu önderliktir. İki anlamda: Birincisi, kendini temsil edecek kurumlar (mahallerde Sudan'daki gibi direniş komiteleri veya çalışma hayatında fabrika ve işyerleri komiteleri gibi) anlamında. İkincisi de tutarlı bir stratejiye sahip bir partinin emekçi kitlelerin önüne düşmesi anlamında.

Sudan'da devrimin günlerinin dolduğunu, Egemenlik Konseyi, teknokratlar hükümeti ve bundan sonra seçilecek yasama üçgeninin ülkeyi kontrol altına aldığını düşünenler çok olabilir. Biz tamamen karşı düşüncedeyiz. Esas saatli bomba Cezayir değil Sudan'dır. Çünkü tarihte az görülür biçimde devrim ve karşı devrim kampları aynı yönetim içinde birleşmiştir. Yani dolayimli bir karşıtlık, dolayimsız bir çelişkili birliğe dönüşmüştür. Bu, tarihte hiç görülmemiş türden patlayıcı çelişkilere gebe bir durumdur. Bu dolayimsızlık psikolojik faktörlerle dahi Egemenlik Konseyi'nde patlamalara, istifalara ve büyük mücadelenin yeniden başlamasına yol açabilir.

Egemenlik Konseyi'nin eski rejim açısından işlevini tahmin etmek kolaydır: Devrimi ölüm döşegine yatırarak sönmüştür. Ama bunun yapılması son derece zordur. Her şey bir yana bırakılsa bile, Sudan devriminin sosyo-ekonomik bir sorun yüzünden patlak verdiği unutulmamalıdır. Sudan ekonomisi tek kelimeyle “feci” bir durumdadır. Petrol gelirlerinin 2011'den beri eskisinin üçte birine düşmesinden ve Üçüncü Büyük Depresyon'un etkilerinden kaynaklanan ekonomik kriz, 9 aydır üretim yapmayan bir ülkede (yüz binler iki ay boyunca oturma eylemi yaptılar!) çok daha ağır sonuçlara yol açmıştır. Ülkenin dış borcu çok yüksektir. En demokrat burjuvalar bile üstü kapalı terimlerle halka kemer sıkıtılması gerektiğini söylüyorlar.⁴⁹ Ayaklanmış bir halka bunun kabul ettirilmesi ancak itibarı çok yüksek bir yönetimin işi olabilir. Oysa Egemenlik Konseyi'nin üyelerinin yarısını halk düşman gibi görüyor. Hükümet ise halk nezdinde bir kıymeti harbiyesi olmayan teknokratların bir toplamıdır.

Bugün devrim kanadının, yorgun bir halkın en azından bir kısmının bir süre boyunca Egemenlik Konseyi'ne bir ölçüde kredi açabileceğini hesaplayarak yürütmesi gerekir. Öncüler aslında bütünüyle reddedilmesi gereken bu çözümü propaganda-

48 Mısır devrimi örneğinde devrimci kampın 28 Kasım'da yapılacak parlamento seçimlerinden sadece on gün önce, bir gösteri sırasında bazı devrimcilerin öldürülmesine karşı 18 Kasım-25 Kasım arasında, yani sandığın açılmasına günler kala devrimi nasıl yeniden ateşlediğini anlatmıştık. Bkz. “Arap devriminin sorunları”, a.g.y., s. 123.

49 Sudan halkının dostu Amerikalı profesör Eric Reeves bile şöyle diyor: “... ekonomik önceliklerde muazzam bir değişim, (...) Sudan'ın işgücünün işbirliği içinde davranmasını gerektirecektir.” Burada “işbirliği”nin ne demek olduğunu anlamak için kâhin olmaya gerek yok! Bu durumda devrimi başlatan kararın arkasındaki güç İMF'nin ne diyeceği belli değil mi!

larında yerden yere vurmakla ve böylece halkı gelecekte, koşullar oluştuğunda bu kuruma karşı birlikte, güçlü bir şekilde mücadeleye hazırlamakla birlikte, günbe-gün yürütecekleri ajitasyonda daha ince taktiklere başvurmalıdır. Bugün Egemenlik Konseyi'nin içinde devrime en büyük tehdit ve dolayısıyla yeni oluşturulmuş sistemin halk gözündeki en zayıf halkası Hamidi'dir. Devrim kanadı, ince taktiklere bir örnek olarak, işe derhal Hamidi'nin (ve şayet ona yakın derecede tehlikeli veya onun müttefiki olan bir başkası varsa onun) istifası ve Çevik Destek Kuvvetleri'nin dağıtılması talebiyle başlayabilir. Bu tür ajitasyon taleplerinin elbette sahayı iyi tanıyanlarca çok daha iyi formüle edilebileceği açıktır.

Her durumda, Arap devriminin ikinci raundu, bize en önemli ders olarak ilkinin de vermiş olduğu bir görevi hatırlatıyor: Her ülkede proletaryanın devrimci bir öncü partisini inşa edebilmek için bir devrimci Enternasyonal yakıcı bir ihtiyaçtır. Sovyetler sonrası dönemin koşulları öyledir ki, devrimci partiler Enternasyonal'i inşa etmeyecektir. Enternasyonal devrimci partilerin inşa edildiği zemin olacaktır.

AKP'den işçi sınıfına: “Kusura bakma arkadaş...”

Mustafa Kemal Coşkun

Klasik bir burjuva partisi, farklı sermaye temsilcilerinin ve siyasi eğilimlerin ne ölçüde rekabet ettiğine, çekiştiğine ve iktidar bloku içerisindeki sermaye fraksiyonlarının ihtiyaçlarına ne tür yanıtlar ürettiğine göre belirlenir. Bu anlamda siyasal ve ekonomik sistemin üzerinde yükseldiği temeller (örneğin ister başkanlık isterse parlamenter sistem olsun) sermaye birikiminden, sermaye sınıflarından ve sınıf mücadelesinden bağımsız değildir. Yani her türlü otoriter ya da demokratik yönetim, yönetenlerin kişisel keyfine göre değil, sermaye birikim rejiminin yapısal niteliğine göre tercih edilir ve burjuva partileri bu tercihin uygulama araçlarından başka bir şey değildir.

Ancak bu analiz, elbette üretim tarzı düzeyinde yapıldığından, en soyut düzeyde bütün burjuva partilerinin şu ya da bu biçimde kapitalist sistemin sürekliliğine ve genel anlamda burjuvazinin çıkarlarına hizmet ettiği/edeceği sonucuna ulaşmamız için yeterlidir. Ama bu, burjuva partileri arasındaki farkları görmemizi engellememelidir. Nitekim, analiz düzeyini soyut üretim tarzı düzeyinden daha somut toplumsal formasyon ve sınıf ilişkileri düzeyine çektiğimizde burjuva partilerinin birbirlerinden farklılıklarını da görmeye başlarız. Artık burada belirleyici olan şey, bir burjuva partisinin burjuva sınıfının hangi fraksiyonunun iktidarını temsil ettiği,

çıkarlarını savunduğu ve burjuva sınıfının hangi fraksiyonunun ideolojisini toplumda egemen kılmaya çalıştığıdır. Bu çerçevede ele alındığında her bir burjuva partisi iktidarının özgün özelliklerini anlamak kolaylaşır ve bizi her burjuva partisini birbirinin tıpatıp aynısıymış gibi düşünmekten kurtardığı gibi, bu partiler arasındaki çatışmaları da görmemizi sağlar. Bu birinci nokta.

İkincisi, Türkiye işçi sınıfı, 1980 darbesinden itibaren pek çok mevzi kaybına uğradı. Sınıf hareketinin ve solun zayıflığının bir sonucu olarak yaşanan bu geri çekilme ve mevzi kaybı, kazanılmış hakların daha fazla gasp edilmesini ve örgütlülüğün her geçen gün erozyona uğramasını da beraberinde getirdi. Bu geri çekilmenin kendi içinde evrelerinin olduğunu belirtmek gerekir, ancak 17 yıllık AKP iktidarının, işçi sınıfına yönelik kapitalist saldırılar bağlamında özel bir döneme tekabül ettiğini vurgulayalım. Bu koşullarda neoliberalizm ile birlikte emek ve sermaye arasındaki güç ilişkilerinde yaşanan büyük dengesizlik AKP iktidarı ile birlikte giderek daha fazla derinleşmiştir. Bunun işçi ve emekçiler açısından ne anlama geldiğini aşağıda göreceğiz.

Geçmeden önce yukarıda söylediğimizle bağlantılı olan bir noktayı sadece sosyalistlere uyarı mahiyetinde belirtmeyi yararlı görüyoruz. Yukarıda vurguladığımız gibi elbette ki burjuva partilerinin birbirlerinden farklı ve kendilerini özgün kılan yanları vardır, lakin bu, bir burjuva partisinden “kurtulmanın” yolunun başka bir burjuva partisini desteklemek olduğu anlamına gelmemelidir. Ya da şöyle de söylenebilir: Bu yolla iktidardaki burjuva partisinden kurtulabilirsiniz ama burjuva iktidarından kurtulamazsınız, olsa olsa burjuva sınıfının başka bir fraksiyonunun temsilcisini iktidara getirmiş olursunuz. Bu yazıda konumuz bu olmadığı için bu konuyu başka bir yazıya bırakalım.

AKP’nin özgünlüğü

Bugüne kadarki burjuva iktidarlarından farklı olarak AKP’nin özgünlüğü, başka birçok şeyin yanı sıra, konumuz açısından iki noktada yatıyor. Bunlardan birincisi ve konumuz açısından daha ikincil olanı, AKP döneminde İslamcı burjuvazinin **toplumsal artık değerden pay almasını kolaylaştıran** değişimdir. Örneğin, 2003-2007 yılları arasında cirosunu en çok artıran şirketler arasında MÜSİAD ve TUSKON üyesi bir dizi şirketin olağanüstü büyüme oranları yakaladıkları görülür.¹ Dolayısıyla İslamcı burjuvazinin, büyük sermayenin gördüğü desteğin kendilerine döndürülmesi beklentisi aslında 12 Eylül darbesi ve Özal² dönemiyle başlamışsa

1 Kurtar Tanyılmaz, “Türkiye burjuvazisinde derin çatlak”, *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, der. N. Balkan, E. Balkan, A. Öncü, İstanbul, 2013, Yordam Kitap, s. 173.

2 Nitekim bu dönemde Nurcular Anavatan Partisi’ne ve serbest piyasa ekonomisine destek veriyorlardı. İslamcı kesimler, daha neoliberalizmin bu ilk aşamasında, devletin ekonomiden çekilirken bıraktığı alanları doldurmak için çabalıyorlardı. Ancak asıl desteği ve siyasal gücü AKP döneminde

da, gerçek bir siyasal desteği asıl olarak AKP döneminde bulmuştur. Devletin sermaye birikimi açısından oynadığı rol değişmemekle birlikte destekleyici rolü şimdi artık başka çevreler, başka sermayedarlar için kullanılmaktadır. Böylece devleti yönetmekle sorumlu sınıf kesiminin yanına sınıfın bir başka kesimi daha yerleşti. Bu yeni sınıf, artık Kemalist, seküler, modernist bir ideolojiye sahip olan sınıf kesimlerinden değil, siyasal İslam'ın içinden geliyor. Bu değişimin sürekliliğinin sağlanabilmesi için de eğitim sistemi, siyasal sistem, hukuk sistemi vb. yeniden şekillendirildi.

Konumuz açısından daha doğrudan önemi olan ve bu yazıda asıl olarak üzerinde duracağımız ikinci nokta, AKP'nin, bugüne kadarki burjuva iktidarlarından farklı olarak, bir taraftan hem işçileşmeyi artırıp hem de işçi sınıfını giderek daha fazla yoksullaştırırken, diğer taraftan işçi sınıfını ve en azından önemli oranda işçi örgütünü daha fazla burjuva çıkarlarına bağlayabilmesinde, hatta doğrudan kendisine bağlı işçi örgütlenmeleri oluşturmasında yatıyor. Son Toplu İş Sözleşmesi görüşmelerinde Türk-İş Başkanı Ergün Atalay'ın iktidarın önerilerini kabul ettikten sonraki "Uzasa işi karıştıracamız. En azından kapattım böyle" sözleri hatırlanırsa ne anlatmaya çalıştığımız daha kolay anlaşılır sanırsınız.³

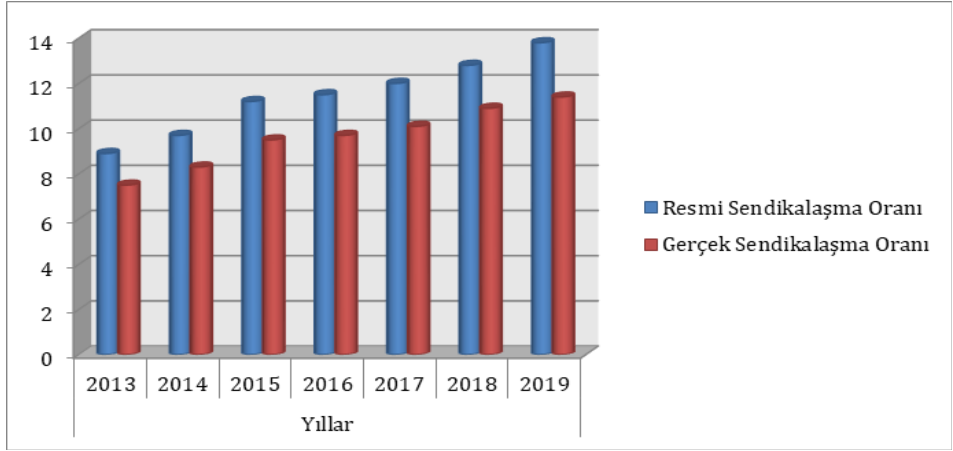
Bu yazıda yukarıda vurguladığımız ikinci noktayı merkeze alıp, 2002 yılında iktidara gelen AKP'nin işçi sınıfına ve emek örgütlerine yönelik politikalarını ele alacağız.

Sendikalaşma ve yandaş sendikalar

Özellikle 2010'dan sonra Türkiye'de sendikalaşma hem sayısal hem de oransal olarak artmıştır. Bunun birkaç nedeninden bahsetmek mümkün. Ancak en önemli nedeni, 2014 yılında çıkarılan ve özellikle kamu kurumlarında çalışan taşeron işçilerin sendikalaşmasını olanaklı kılan düzenlemedir. Bu düzenleme ile birlikte sendikalaşma oranı nicel olarak artmıştır. Aşağıdaki grafik bu artışları göstermektedir.

bulacaklardı.

3 Burada Türk-İş'in ve bağlı sendikaların AKP iktidarına doğrudan bağlı olduğunu söylemiyoruz. Ancak bu noktada Türk-İş gibi konfederasyonların hükümet ile siyasal bağlantılarına fazla bel bağladığını söylemek daha doğru olur. Dolayısıyla Türk-İş'e bağlı TÜMTİS, Tektıda-İş, Petrol-İş gibi sendikaların bu süreçte önemli mücadeleler geliştirdiklerini göz ardı etmemek gerekir.

Grafik 1. 2013-2019 Arası Sendikalaşma Oranları

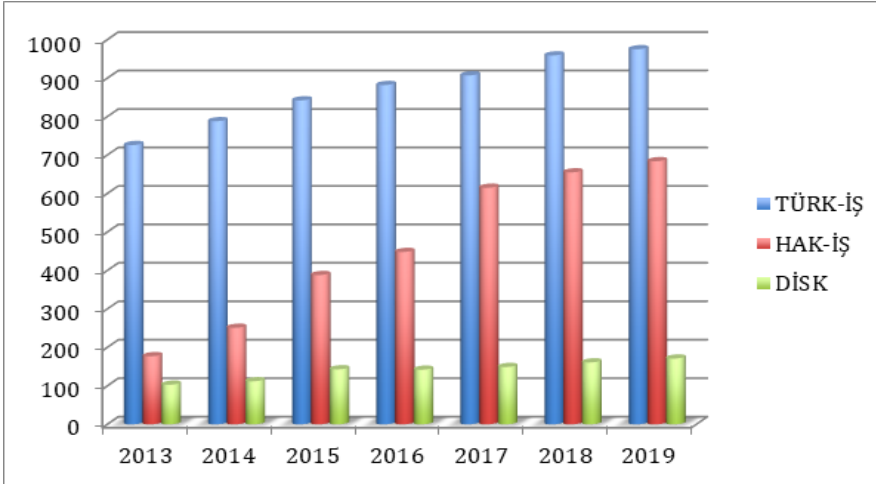
Kaynak: DİSK-AR, Sendikalaşma Araştırması, 2019.

Resmi sendikalaşma oranı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın kayıt dışı çalışan işçileri hesaba katmaması nedeniyle daha yüksek görünmektedir. Gerçek sendikalaşma oranı ise kayıt dışı ve toplu iş sözleşmesi dışındaki işçileri de kapsadığından oran daha düşüktür. Ancak her iki oran karşılaştırıldığında bile sendikalaşma oranının giderek yükseldiği görülüyor. Nitekim sendikalı işçi sayısı 2013-2019 arası dönemde 1 milyon 2 binden 1 milyon 859 bine yükselerek yüzde 86 civarında arttı. Aynı dönemde sigortalı işçi sayısının yüzde 23,2 ve toplam işçi sayısının ise yüzde 25 oranında arttığı düşünülecek olursa sendikalı işçi sayısındaki yüzde 86 düzeyindeki artış oldukça önemlidir. Yani altı yıl içinde 860 bine yakın işçinin sendika üyesi olduğunu söylemek mümkün.⁴

Ancak konumuz açısından bundan daha önemli bir gösterge, üç büyük konfederasyonun (Türk-İş, Hak-İş, DİSK) üye sayılarındaki değişimdir.

4 Aziz Çelik, "Sembiyotik ilişkiler ve otoriter korporatizm kışkırtıcılığı 2010'lu yıllarda Türkiye'de sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev eğilimleri", *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi* CEEİK 2018 özel sayısı, s. 46.

Grafik 2: Konfederasyonların Üye Sayıları, 2013-2019 (Bin kişi)

Kaynak: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yayımlanan işkolu sendika üyeleri tebliğlerinden derlenmiştir.

Hak-İş konfederasyonuna bağlı sendikaların üye sayısındaki hızlı artışa dikkat edelim. Bu dönemde Hak-İş'e bağlı sendikaların öne çıkan bir mücadele grafiği ya da güçlü bir örgütlenme seferberliği gerçekleştirdiği yoktur. Dolayısıyla diğer konfederasyonlardaki artışa oranla Hak-İş'in üye sayısındaki hızlı artış olağan görülemez. Hak-İş'in kamu görevlileri ve iktidar tarafından korunup kollandığı da düşünülürse, bu artışın sadece iktidarla uyumlu sendikacılık yapmakla değil, aynı zamanda devletin, sermayenin, partinin ve emeğin işbirliği anlamında korporatist çalışma ilişkileriyle ilintili olarak anlamak gerekir.⁵ Bu anlamda AKP iktidarının kendisinden önceki burjuva partilerine göre özgün bir yanı (burada ele almamamıza rağmen farklı bir yasal statüsü olan ve kamu çalışanlarını örgütleyen sendikaları, özellikle Memur-Sen ve bu konfederasyonun üye sayısındaki hızlı artışı da düşünürsek), devlete, partiye ve sermayeye bağlı bir sendikal örgütlenme oluşturmadaki başarısıdır.

Yukarıda vurguladığımız korporatist eğilimi destekleyen başka verilere de bakmak gerek. Sendikaların üye sayılarında nicel olarak kayda değer bir artış olduğunu gördük. Ancak bu, fiilen sendikalaşmak, sendikal hakları kullanmak (toplu iş sözleşmesi, grev gibi) ve sendikal korumadan yararlanmak anlamına gelmiyor. Görünüşte yaşanan bu artışın arka planına bakmadan yapılacak değerlendirmeler eksik ve yanıltıcı olur. Şimdi bu arka plana bakalım.

⁵ Bkz. Çelik, a.g.e.

Sendikal hakların zayıflaması

Sendika üye sayılarının nicel olarak artışı sendikal hakların kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Zira AKP iktidarının sendikal hakların kullanılmasının engellenmesine yönelik en önemli politikası grev erteleme ve yasaklamalardır. Bu işçi sınıfı düşmanlığını Erdoğan’ın grev ertelemelerini savunan konuşmalarında da görmek mümkün. Uluslararası Yatırımcılar Derneği’nin 12 Temmuz 2017’de düzenlediği toplantıda şunları söylemişti:

Olağanüstü hali biz iş dünyamız daha iyi çalışsın diye yapıyoruz. Soruyorum, iş dünyanızda herhangi bir sıkıntınız, aksamanız var mı? Biz göreve geldiğimizde OHAL vardı. Ama bütün fabrikalar grev tehdidi altındaydı. Hatırlayın o günleri. Şimdi böyle bir şey var mı? Tam aksine. Şimdi grev tehdidi olan yere biz OHAL’den istifadeyle anında müdahale ediyoruz. Diyoruz ki hayır, burada greve müsaade etmiyoruz, çünkü iş dünyamızı sarsamazsınız.⁶

Erdoğan bu cümlelerinden yaklaşık bir ay önce, 7 Haziran 2017 tarihinde MÜSİAD 24. Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada ise “Öyle ikide bir kalkacak hemen grev, bilmem ne... Kusura bakma arkadaş” diyerek açıkça greve tahammülü olmadığını ve grev ertelemelerinin sermayenin yararına yapıldığını ortaya koymuştu.

Gerçekten de Erdoğan, OHAL’den yararlanarak sermaye sınıfına verdiği sözde durmuştur. İktidara geldikleri günden itibaren toplam 16 grev ertelenmiş ve bunların 7’si OHAL döneminde gerçekleşmiştir. Bu anlamda darbecilere karşı ilan edildiği duyurulan OHAL, çalışma ve grev hakkını ortadan kaldıran bir uygulamaya dönüşmüştür. Bu fiilen yasaklanan grevlerden etkilenen işçi sayısı yaklaşık 193 bindir. Aynı zamanda 2016 yılında grev ertelemenin kapsamı genişletilmiş, “milli güvenlik ve genel sağlık” gerekçelerinin yanına “ekonomik ve finansal istikrarı” ve “şehir içi toplu taşıma hizmetlerini bozucu” olduğu düşünülen grevleri de yasaklama olanağına kavuşmuştur (DİSKAR.....).

Tablo 1: AKP İktidarı Döneminde Yasaklanan Grevler

Yıl	İşyeri	Gerekçe	Sendika
2003	Petlas	Milli Güvenlik	Petrol-İş
2003	Şişecam	Milli Güvenlik	Kristal-İş
2004	Şişecam	Genel Sağlık ve Milli Güvenlik	Kristal-İş
2004	Pirelli	Milli Güvenlik	Lastik-İş

6 <https://www.evrensel.net/haber/326078/erdogandan-itiraf-ohalle-grevlere-musaade-etmiyoruz>

2005	Erdemir	Milli Güvenlik	T. Maden-İş
2014	Şişecam	Milli Güvenlik	Kristal-İş
2014	Çayırhan Kömür	Genel Sağlık ve Milli Güvenlik	T. Maden-İş
2015	MESS Grup	Milli Güvenlik	Birleşik Metal
2017 (OHAL)	Asil Çelik	Milli Güvenlik	Birleşik Metal
2017 (OHAL)	EMİS Grup	Milli Güvenlik	Birleşik Metal
2017 (OHAL)	Akbank	Ekonomik ve Finansal İstikrar	Banksis
2017 (OHAL)	Şişecam	Milli Güvenlik	Kristal-İş
2017 (OHAL)	Mefar İlaç	Genel Sağlık	Petrol-İş
2018 (OHAL)	MESS Grup	Milli Güvenlik	Türk Metal, Birleşik Metal, Çelik-İş
2018 (OHAL)	Soda Kromsan	Milli Güvenlik	Petrol-İş
2019	İzban	Toplu Taşıma Hizmetlerini Bozucu	Demiryol-İş

Kaynak: DİSK-AR, Sendikalaşma Araştırması, 2019.

Grev yasaklamalarının grev eğilimini de etkilediğini söylemek yanlış olmaz. Grev eğilimi grev yoğunluğu ile ölçülür ve grev yoğunluğu her bin işçiye düşen grevde geçen işgünü sayısıdır.⁷ AKP iktidarı döneminde grev yoğunluğu ve buna bağlı olarak grev eğilimi de önemli bir düşüş yaşamıştır. 1985 yılında 75 olan grev yoğunluğu, 1991’de 1059’a yükselmiştir. 1995’te kamu grevlerinin de artışıyla birlikte 1097’ye çıkmasına rağmen 2000’li yıllarda önemli bir düşüş göstermiştir. 1985-2002 döneminde 334 olan grev yoğunluğu, AKP iktidarı döneminde (2003-

⁷ Ahmet Makal, *Grev, kuramlar ve uluslararası farklılıklar*, Ankara, V yayınları, 1987.

2017) 25’e gerilemiş, 2010-2017 ortalaması ise yıllık 11’e kadar düşmüştür.⁸

Sendikal hakların kullanılmasında karşılaşılan bir diğer engel, toplu iş sözleşmesinden yararlanma hakkının kısıtlanmasıdır. Yani sendikaların üye sayıları nicel olarak artsa bile, sendika üyesi işçilerin toplu iş sözleşmesinden yararlanma hakları giderek kısıtlanmaktadır. Nitekim Ocak 2019 tarihli bakanlık verilerine göre 1 milyon 859 bin işçi sendika üyesi olarak gözüktse de bunların 727 bini toplu iş sözleşmesi kapsamında değildir. Yani sendikalı işçilerin yüzde 39’u toplu iş sözleşmesi hakkından yararlanamamaktadır.⁹

Diğer taraftan özel sektörde sendikalaşma çok daha zorlaşmış, işverenlerin sendikalaşmayı engelleme becerileri büyük gelişme göstermiştir. Sendikal örgütlenmenin zayıflamasının başlıca nedenlerinden birisi de işverenlerin iktidarın da desteğiyle sendikasızlaştırma tekniklerinde epeyce uzmanlaşmasıdır. Konuya ilişkin Türk-İş tarafından yayınlanan bir rapor bu tekniklerin bir kısmını şöyle sıralamaktadır:¹⁰

İşçileri sendikalardan uzak tutmak için sendikaları ve sendikalaşmayı karalayan ideolojik söylemlere başvurma.

Akrabalık, hemşerilik gibi geleneksel ilişkileri kullanarak sendikalaşmanın işverene ihanet anlamına geldiğini öne sürerek, işçileri psikolojik olarak baskı altında tutma.

Sendikalaşma durumunda işten çıkarma ya da işyerini kapatma tehdidiyle işçilerin “işgüvencesi”ni baskı altında tutma.

İşçiler arasındaki siyasi görüş, inanç, etnik köken ve benzeri ayrımları kışkırtarak işçileri birbirine düşürme ve işçilerin ortak hareket etmesini engelleme.

İşçileri sendikalaşmadan vazgeçirmek için işçilere maaş dışı maddi yardım ve ödeme teklif etme.

Sendikalaşmaya öncülük eden işçileri işten çıkarma.

Sendikalaşmaya öncülük eden işçileri “ödünç iş ilişkisi” ile başka işyerlerine gönderme.

Sendikaya üye olan işçileri tümüyle ya da kısmen işten çıkarma.

Sendikalı işçileri işten çıkardıktan sonra yeni işçi olarak sendikanın yetkisini düşürme.

Sendikaya üye olan işçileri yıldırma için işçinin görev yerini değiştirme, işçiye daha zor iş verme ve işçiyi mesleki bilgisi ve yeterliliği dışındaki işleri yapmaya zorlama.

Taşeronlaştırmaya giderek sendikal örgütlülüğü dağıtma.

Bizzat işveren tarafından kurdurulan sendikalara işçileri üye yaparak, işçilerin

⁸ Çelik, a.g.e., s. 59.

⁹ DİSK-AR, *Sendikalaşma araştırması*, 2019.

¹⁰ Onur Bakır ve Deniz Akdoğan, “Türkiye’de Sendikalaşma ve Özel Sektörde Sendikal Örgütlenme”, *Türk-İş Dergisi*, 2009, Sayı 383, s. 91-92.

sendika seçme özgürlüğünü engelleme.

İşçileri üye oldukları sendikadan, işverenlerle birlikte hareket eden işveren güdümlü sendikalara geçirme yoluyla işçilerin sendika seçme özgürlüğünü engelleme.

Sendikalaşma sürecinde direnişe geçen işçilerin direnişini polis, jandarma aracılığıyla veya adam tutarak kırma.

Mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini kullanarak, “kadının sendikayla işi olmaz” gibi söylemlerle, kadın işçileri sendikadan uzak tutmaya çalışma.

Özellikle organize sanayi bölgeleri, sanayi siteleri ve serbest bölgelerde işverenlerin birlikte hareket etmesi ve sendikalaşan ya da sendikalaşmaya meyilli olan işçiler hakkında “kara listeler” oluşturarak bu işçilerin aynı bölgedeki farklı işletmelerde iş bulmasını engelleme.

Sendikalaşma sürecinin yaşandığı işyerlerinde, çalışma saatlerini uzatma, ücretleri geciktirme, molaları kısaltma, molada verilen çayı kaldırma, servisleri kaldırma, öğle yemeği çıkarmama. İşçilerin gittiği camilerde, imamları devreye sokarak, sendikalaşmayı engellemek için vaaz verme ve telkinde bulundurma.

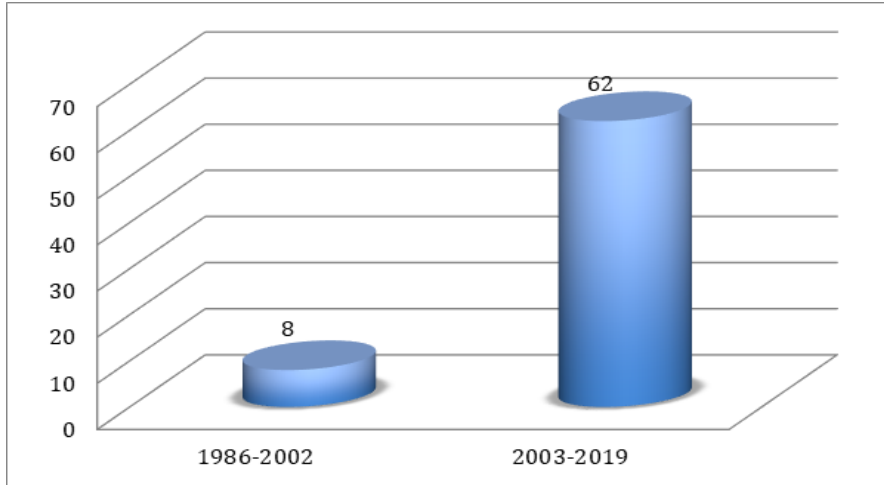
Özelleştirmeler ve taşeron işçilik

Bilindiği gibi kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve devletin ekonomiden çekilmesi furyası Özal döneminde başladı ve ondan sonra gelen iktidarlar tarafından da yükselen ya da alçalan ivmelerle devam ettirildi. Kamunun tasfiyesi, 1990’lı yıllarda gerek Anayasa Mahkemesi gerekse diğer yargı organlarından gelen bazı müdahaleler ve sendikaların itirazlarıyla istenen hızda gerçekleştirilemedi. Yani 12 Eylül’ün darbe anayasası bile özelleştirmeler önünde bazı engeller yaratmıştı. Ancak buradaki önemli bir farkı vurgulamak gerekir. AKP öncesi iktidarlar özelleştirme çabalarını verimsiz ve devlet kaynakları üzerinde yük olan kuruluşları elden çıkarmak gerektiğine vurgu yaparak meşrulaştırdılar. AKP iktidarı ise bunu, bir ekonomik felsefe olarak kamu işletmelerinin elden çıkarılmasına dayandırdı, hangi işletmenin verimli olup olmadığına ya da kâr edip etmediğine bakmaksızın.¹¹ Dolayısıyla AKP iktidarı özelleştirme ve kamunun tasfiyesinin şampiyonluğunu yaptı. Hem anayasa hem de bazı yasal düzenlemelerle özelleştirmelerin önündeki engellerin önemli bir kısmını kaldırdı. AKP döneminde yapılan özelleştirmelerin tüm özelleştirmeler içindeki payı yüzde 88 oldu.¹² AKP öncesi 8 milyar dolar özelleştirme yapılmışken, AKP iktidarında bu miktar 62 milyar dolara ulaştı.

11 Dilek Filizfidanoğlu, “2008 Özelleştirme yılı”, *Cumhuriyet Strateji*, 1 Ocak 2008.

12 DİSK-AR, *AKP döneminde emek*, 2018.

Grafik 3: Türkiye’de Özelleştirme, 1986-2019 (Milyar Dolar)

Kaynak: DİSK-AR, *AKP döneminde emek*, 2018.

Özelleştirme konusunda dikkat çekilmesi gereken başka bir nokta, kamu hizmetlerinin de özelleştirilmesinin AKP döneminde hız kazanmasıdır. Yani sadece kamu üretimi değil, başta sağlık ve eğitim olmak üzere bu alanlar da sermayenin değerlenme alanı haline getirilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse, 2001-2002 eğitim döneminde 1780 olan özel okul sayısı, 2018-2019 döneminde 12.809’a ulaştı.¹³ Dolayısıyla bir taraftan özel eğitim ve özel sağlık kurumları hızla çoğalırken, aynı zamanda kamu kurumları da ticarileşti ve kamu personeli ile yapılması zorunlu olan hizmetler, hizmet alımı ve taşeron sistemi yoluyla gerçekleştirilmeye başlandı.

Türkiye’de taşeronluk özellikle 2000’li yıllarda gündemimizde daha fazla yer almaya başladı. Söz konusu uygulama zaten inşaat sektöründe yaygın olarak görülüyordu. Hatta inşaat sektöründe hâkim çalışma biçimi taşeron iş vermektir. Nitekim özel sektör açısından taşeron işçi sayılarına bakıldığında inşaat sektörünün önceliğini görmek mümkün.

Ancak kamuda özellikle sağlık, eğitim, maden ve enerji sektörlerinde taşeron çalışma özellikle 2002 yılından itibaren sistematik olarak arttı. 2002 yılında kayıtlı taşeron işçi sayısı 387 binken bu sayı 2011’de 1 milyon 611 bine ulaştı. Taşeronlaştırma işverenlerin yasal yükümlülüklerden kurtulmak için başvurdukları bir çalışma biçimi olduğu için hem özel sektörde hem de kamuda daha fazla tercih edilmeye başlandı. Ayrıca tek tek sermayedarlar taşeron işçi çalıştırma yoluyla emeği düşük ücretle çalıştırarak artık değer oranını yukarı çekerken, kamuda da güvenceli çalışma yerine taşeron işçi istihdamıyla kamu personel harcamalarından kurtularak

¹³ <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64>

yeni vergi konulmasından kurtulmakta, bölüşümden aldığı payı artırmaktadır.¹⁴ Bu durumun istihdam alanında esnek ve güvencesiz bir çalışma hayatını geliştirmeye yönelik siyasal tercihlerin bir yansıması olduğunu söylemek yanlış olmaz.¹⁵

Esneklik ve güvencesizlik

AKP iktidarı, güvencesiz ve esnek çalışmanın ideolojisinin ve hukuki yapısının kurumsallaştırıldığı bir dönemi temsil etmektedir. İktidara geldiğinin daha ilk yıllarında (2004) çıkardığı İş Yasası zaten esneklik temelli hükümler içeriyordu. Daha ileriki yıllarda, 2016 yılında işgücü piyasasında esnekliğin sağlanabilmesine yönelik olarak önemli düzenleyici adımlar da atıldı. 2016 yılında Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 6715 sayılı kanun ile esnek çalışma biçimlerinden tele çalışma ve evden çalışmayı kapsayan uzaktan çalışma biçimlerine olanak tanındı. Aynı düzenlemeyle özel istihdam bürolarına geçici iş ilişkisi kurma yetkisi verildi. Dolayısıyla hedeflenen şey, daha az iş güvencesi, işverene daha az mali yük, işçi çıkartmanın kolaylaştırılması ve özel istihdam bürolarının simsarlık yapmak üzere büyük bir işsizlik havuzuna sahip olmasından başka bir şey değildir.

AKP döneminde çıkarılan Ulusal İstihdam Stratejisi (UİS), esnek ve güvencesiz çalışmanın temellerini göstermesi açısından açık bir kaynaktır. UİS’e uyumlu olarak çıkarılan 2017-2019 Eylem Planının 8. paragrafında, temel politika eksenlerinden biri, işgücü piyasasında güvence ve esnekliğin sağlanması olarak belirtilmiştir (s. 2).

Aynı eylem planında esnek çalışmanın zorunluluğu şöyle ifade edilmektedir:

Küreselleşme ve hızla gelişen teknolojik değişim; dünya ekonomisinde geniş kapsamlı bir yeniden yapılanmayla birlikte köklü değişikliklere sebep olmaktadır. Bu değişim, çalışma ilişkileri ve işgücü piyasalarını da derinden etkilemekte ve dönüştürmektedir. Özellikle son 20 yılda yaşanan ekonomik krizler ve yoğun rekabet ortamı da çalışma yaşamındaki katı düzenlemelerin terk edilmesine neden olmuş; ülkeler, firmalar ve işgücü değişime ve krizlere ayak uydurabilmek için klasik üretim ve çalışma biçimlerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bütün bu gelişmeler; hem işletmeler hem de çalışanlar açısından esnek üretim ve esnek çalışmanın benimsenmesine zemin hazırlamıştır (s. 29, Paragraf 66).

İşte güvencesiz ve esnek çalışmanın ideolojisi budur: sadece işverenlerin değil işgücünün de esnek çalışmayı benimsemesi gerektiğinin vurgulanması. Dolayısıyla esnekliğin gerekçelendirilmesi konusunda AKP ve işverenlerin gerekçeleri aynıdır. Esnek çalışma gereksinimi, “bilgi teknolojilerinin değişimi”, “artan küresel reka-

14 Onur Ender Aslan, Kamu personel rejimi, TODAİE yayınları, Ankara, 2005, s. 412.

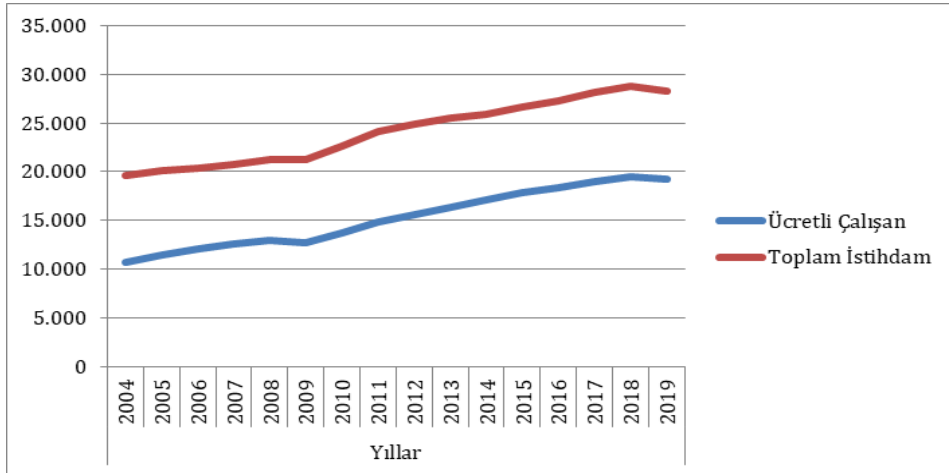
15 Serkan Öngel, “Türkiye’de taşeronlaşmanın boyutları”, *DİSK-AR Bülteni*, Kış 2014.

bet”, “değişen ekonomik şartlara uyum”, “işletmelerin rekabet gücünü artırmak” gibi nedenlerle açıklanmaktadır. Bu anlamda işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi AKP iktidarında öncelikli politika haline gelmiştir, elbette ki sermayenin bekası açısından.

İşçileşme ve işsizlik

Hem dünyada hem de Türkiye’de işçileşmenin giderek arttığını, nüfusun büyük bölümünün emeğini satarak geçinenlerden oluştuğunu daha önce belirtmiştik. Aşağıdaki grafik bunu çok açık biçimde göstermektedir.

Grafik 4: Türkiye’de Toplam İstihdam ve Ücretli Çalışan Oranı (2014-2019)

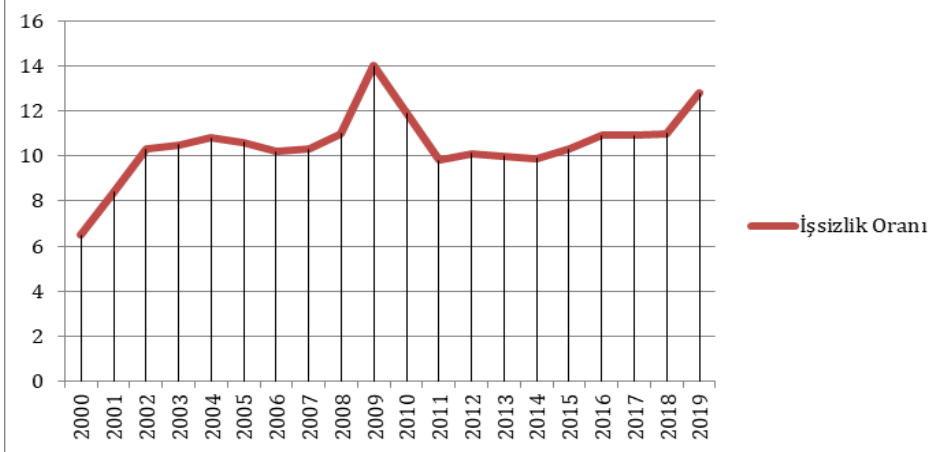

Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistiklerinden derlenmiştir.

2004 yılında yaklaşık 20 milyon olan toplam istihdam içinde ücretli ve yevmiyeli çalışanların oranı yaklaşık bunun yarısıdır. 2019’a gelindiğinde ise toplam istihdam 30 milyona yaklaşırken ücretli ve yevmiyeli çalışanların sayısı da 20 milyon civarına yükseldi. Dolayısıyla 2000’li yılların başında toplumun yarısı emek gücünü satarak geçinirken, 2020 yılına yaklaştığımız dönemde ücretle geçinenlerin oranı tüm istihdamın üçte ikisi oldu. Bu oldukça radikal bir değişimdir ve hem toplumsal hem de politik sonuçlar doğurabilecek büyük bir işçileşme dalgasıdır.

Bir taraftan işçileşme artarken diğer taraftan 2002 sonrası ekonominin bütünü açısından işsizliğin de sürekli arttığı bir dönem olmuştur. Aşağıdaki grafik yıllara göre işsizlik oranlarını göstermektedir.

Grafik 5: Türkiye’de İşsizlik Oranı (2000-2019)

Kaynak: Kaynak: TÜİK İşgücü İstatistiklerinden derlenmiştir.

Özetle, 2012 sonrası işsizlik oranlarında ciddi artışlar gözleniyor. 2009 yılında ekonomik krize bağlı olarak hızla artan işsizlik oranı bir yana bırakılsa bile 2019 yılına kadar işsizlik %10 ve üzerinde seyretmiştir. Bu durum ister istemez yedek işgücü ordusunu genişletti ve ücretler üzerinde rekabetçi bir baskı yarattı. Dolayısıyla emek gelirleri reel anlamda geriledi. 1999 yılı 100 kabul edilirse kişi başına reel ücret 2011 yılında aynı seviyede kaldı.¹⁶ Dolayısıyla, bir taraftan işçileşme artarken diğer taraftan işsizlik de artmakta, buna bağlı olarak da işgücüne katılan emekçilerin reel gelirleri düşmektedir. Bunun zorunlu sonucu yoksullaşmanın giderek artmasıdır.

Bu noktada akla, işçi ve emekçilerin neden hâlâ AKP’ye oy verdiği sorusu haklı olarak gelecektir. Aşağıda bu meseleyi kısaca tartışmaya çalışacağız.

İşçiler neden AKP’ye oy veriyor?

Öncelikle bir noktayı vurgulamak gerekir. İşyerlerinde yaşadıkları haksız ve hukuksuz uygulamalara işçi ve emekçilerin bütünüyle sessiz kaldığını düşünmek hata olur. Nitekim, 2015 yılında 1.116, 2016 yılında epey bir düşüş gösterse de 608,¹⁷

16 Serkan Öngel ve Kurtar Tanyılmaz, “Türkiye ekonomisinde küresel kriz karşısında sermayenin tepkisi: İşçilerin artan sömürüsü”, *DİSK-AR Bülteni*, Güz, 2013, s. 39.

17 Bu düşüşün muhtemelen en önemli sebebi 2015 yazında yapılan seçimlerin ardından ülkenin çatışmalı ve otoriter bir atmosfere sürüklenmesidir. Seçimden sonra çözüm süreci rafa kaldırılmış, Güneydoğuda çatışmalar başlamıştı. Suruç ve Ankara katliamı gibi kitle eylemlerine yönelik İŞİD saldırıları da bu dönemde gerçekleşmişti. Aynı zamanda 2016 Temmuz ayında gerçekleşen darbe girişimi ardından başlayan OHAL rejimi de göz önünde tutulursa sonraki dönemlerdeki düşüşün nedenleri daha açık olarak anlaşılır.

2017 yılında 607 ve 2018 yılında 642 işçi eylemi gerçekleşmiştir.¹⁸ Bu eylemlerin çoğunluğu işyeri bazlı eylemlerdir ve işçi çıkarılması, sendika üyeliği, ücretlerin ödenmemesi gibi sorunlara karşı gerçekleştirilmiştir.

Diğer taraftan bu eylemlere katılan işçiler de elbette mevcut iktidara oy vermiş/veriyor olabilirler. İşyerinde işverene karşı bir eyleme katılmak işçinin doğrudan politik bir bilinç edineceği anlamına gelmez. Yine de bir önceki bölümde aktardığımız işçi ve emekçiler açısından bütün olumsuz politikalara rağmen neden işçi ve emekçilerin hâlâ iktidara oy verdiğini tek başına bununla açıklamak olanaklı değildir.

Hegemonya, farklı ‘sınıf-ilişkili’ güçlerin belli bir sınıfın ‘siyasal, entelektüel ve moral liderliği’ altına çağırılması ve örgütlenmesini içerir. Buradaki kilit nokta, tikel çıkarlarla genel çıkarlar arasındaki çatışmalara çözüm getirebilecek özgül bir ‘hegemonik proje’nin geliştirilmesidir.¹⁹ Bir hegemonya projesi ile genel olarak kabul edilmiş sermaye birikimi stratejisi arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ticari, tarımsal, ithal ikameci, endüstriyel birikim stratejilerinden herhangi biri kendini diğerlerine dayatmış olsa bile sermayenin farklı grupları arasında bir uyum sağlanması, daha doğrusu sınıf içi uzlaşmanın sağlanması gereklidir ve bu da hegemonya projeleri ile gerçekleşebilir. Bu nedenle de, Jessop’un belirttiği gibi, hegemonya projeleri ekonomik ve ekonomi dışı siyasal, toplumsal, moral vb. faaliyetleri de kapsar. Ve bir hegemonya stratejisinin başarısı “uygun bir birikim stratejisi ile yakından bağlantılı olmasıyla” ilgilidir.²⁰ Bir birikim stratejisinin başarılı bir hegemonya projesi olabilmesi; (1) burjuvazinin farklı fraksiyonlarının birliğini sağlamasına, (2) alt sınıfların rızasını almasına ve (3) doğrudan sınıf ilişkilerinden kaynaklanmayan sorunları da bu projeye eklememesine bağlıdır. AKP’nin, iktidara geldiği andan itibaren yukarıdaki üç maddede de başarı sağladığını söylemek yanlış olmaz.

Özelleştirmeler, özellikle üretim sektöründe reel ücretlerin düşürülmesi, taşeronluk sisteminin yaygınlaşması, sermaye girişleri gibi uygulamalar burjuvazinin farklı fraksiyonlarını birleştirdi. Böylece İstanbul merkezli büyük burjuvazinin, küçük ve orta ölçekli işletme sahiplerinin, kentli Müslüman muhafazakârların desteğini aldı.²¹ Bu hiç sorunsuz gerçekleşti demiyoruz, zaman zaman burjuva sınıfının farklı fraksiyonları arasında çatışma ve mücadeleler oldu, ama bu, AKP’nin sınıf içi farklı çıkarları birbirine eklememesini engellemedi.

18 Veriler Emek Çalışmaları Topluluğunun raporlarından alınmıştır. Bkz. <https://emekcalisma.org/category/raporlar/>

19 Bob Jessop “Birikim Stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonya Projeleri”, *Devlet Tartışmaları* içinde, Simon Clarke (der.), (çev.: İbrahim Yıldız), Ütopya Yayınları. 2004: 210, Ankara.

20 Jessop, a.g.e. s. 211-214.

21 Faruk Ataay ve Ceren Kalfa, “Neoliberalizmin krizi ve AKP’nin yükselişi”, *Küreselleşme, kriz ve Türkiye’de neoliberal dönüşüm* içinde, N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (der.), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Diğer taraftan AKP, her ne kadar Gezi isyanıyla bir miktar zayıflamış olsa da, ideolojik ve siyasal taktikleri birbirine eklemleyerek işçi ve emekçi sınıflar arasında popüler bir zemin kazandı. Böylece neoliberal bir “sosyal politika” aracılığıyla özellikle işçi sınıfının örgütsüz ve enformel kesimlerinin, kırsal yoksulların rızasını almakta da başarılı oldu diyebiliriz. Buradaki sosyal politika değişik biçimlerde uygulandı: yeşil kart, nakdi ve ayni yardımlar, geçim yardımları, ders kitaplarının ücretsiz dağıtılması vb. Bu türden sosyal politikalar, Dünya Bankası tarafından geliştirilen yeni program aracılığıyla, yani çalışmaya dayalı yardım programları, sistemin dışladığı kesimlere yönelik olarak sosyal güvenlik reformları ve dini vakıfların kullanılması gibi yöntemlerle uygulandı. Yoksulluğun bütünüyle ortadan kaldırılması yerine sürdürülebilir olmasını amaçlayan bu programlar aracılığıyla tahakküm altındaki sınıfların rızasını almayı başardı.²² Öyle ki, aynı zamanda AB üyeliği, demokratikleşme, devlet müdahalesinin azaltılması vb. konularında yaygın medya araçları aracılığıyla müthiş bir ideolojik bombardıman yapıldı ve bu durum, maalesef, kimi durumlarda işçi sınıfını ve onların örgütlerini bile özelleştirmeyi savunur hale getirdi.

Aynı zamanda dindar muhafazakâr Türklerin ve Kürtlerin rızasını alma konusunda da başarılı olduğunu söylemek mümkün. Yani kimlik politikalarıyla ilgili meseleleri de hegemonya projesine eklemleyebildi. Dolayısıyla kimliklerinden dolayı kendilerini dışlanmış hisseden Türk ve Kürt muhafazakâr kesimleri kamusal hayatın her alanına dahil ederek onların rızasını aldı.

Bu yazıda bu üç unsura kısaca vurgu yaparak burada sonlandırıp, bu konuyu daha geniş bir yazının konusu yapacağız. Ancak burada işçi sınıfına ve sosyalistlere gelecek için bir yol çizmek amacıyla bir takım çıkarımlarda bulunacağız.

Sonuç yerine

Bu yazıda AKP döneminde emeğin ve işçi sınıfının durumunu birkaç boyutuyla ele almaya çalıştık. Asgari ücretten gelir dağılımına, sendikalaşmadan toplu pazarlık ve grev hakkına, istihdam ve işsizlikten taşeron çalışmaya kadar işçileri ilgilendiren pek çok konuda AKP döneminde yaşananlar somut verilerle irdelenmekte ve AKP’li yıllarda emeğin kayıpları gözler önüne serilmektedir.

Diğer taraftan bütün bu emek karşıtı politikalara rağmen işçi ve emekçilerin neden AKP’ye destek verdiklerini de kısaca açıklamaya çalıştık. Bu sonuç bölümünde sol ve sosyalistlerin politikalarına ilişkin birkaç noktaya dikkat çekmek isteriz.

Neredeyse bütün bir sol sendikaların krizinden, içine girdiği çıkmazdan bahsederken, kendilerinin içine girdiği çıkmaza kimse değinmemektedir. Yani, aslında yaşanan bir sendikal krizden çok sosyalistlerin krizidir ve sosyalistlerin önemli bir

²² Deniz Yıldırım, “AKP ve neoliberal popülizm”, *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu* içinde, İ. Uzel ve B. Duru içinde, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009.

kısmı hâlâ bunun farkında değildir.

Şöyle ki, özellikle 80’li yıllardan itibaren sosyalistler, yaygınlaşan sivil toplumculuk ve sınıfları çapraz kesen kimlik politikalarından fazlasıyla etkilendi. Kimi kimlik ve kültür meselelerinin artık sınıf meselelerinden daha önemli olduğunu (Alain Touraine gibi), kimi daha da ileri giderek sınıfın da bir kimlik olduğunu (kendilerine otonomist Marksist diyen grupta olduğu gibi) savunanlar ortaya çıktı. Dolayısıyla bir çok sosyalist örgütün politikası, sınıf mücadeleleri ekseninde değil fakat sivil toplumculuk ve kimlik sorunları çerçevesinde şekillendi. Bunun zorunlu sonucu, “yetmez ama evet” demekten başka bir şey değildi elbette. Dolayısıyla sivil toplumculuk, sınıfları ortadan kaldırarak sosyalistleri bile sınıfsızlaştırdı, onlarda bile sınıf dışı bir bilinç ve ideoloji dünyası yarattı.²³

Dolayısıyla bu noktada söylenebilecek en önemli şey, sosyalistlerin tekrar sınıf politikalarına yönelmesinden başka bir şey değildir. Eğer böyle bir yönelim olursa, işçi ve emekçilerin AKP’ye verdiği rıza tersine dönebilir ve onları harekete geçirebilir.

23 Bunun sosyalistler üzerindeki etkisine yönelik oldukça açıklayıcı bir çalışma için Sungur Savran’ın *Devrimci Marksizm*’in bu sayısında yer alan Arap Devrimlerine ilişkin yazısına bakınız.

İPhone işçilerini nasıl sömürüyor?¹

E. Ahmet Tonak

Bölüm 1: iPhone’a Hoş geldiniz.

Eğer iPhone X ABD’de Üretilseydi, ne olurdu?

Eğer iPhone X ABD’de üretilseydi, fiyatı dünya nüfusunun çok büyük bölümü için makul düzeyde olmayacaktı. Bir tahmin, iPhone ABD’de üretilseydi maliyeti-nin telefon başı en az 30.000 dolar olacağını öne sürmektedir.

iPhone X’in günümüzdeki fiyatları (2019), ABD’de 900 dolardan başlayarak,

1 Bu yazı, E. Ahmet Tonak arkadaşımızın mensubu olduğu Tricontinental Institute for Social Research’ün kolektif bir çalışması olan *The Rate of Exploitation (The Case of the iPhone)* başlıklı incelemenin kısaltılmış bir versiyonudur. Metnin orijinali İngilizce olmakla birlikte çalışma aynı zamanda İspanyolca ve Portekizce olarak da yayınlanmıştır. Çalışmanın Türkçesi’nin tamamı, “iPhone Dosyası: Sömürü oranı – Tricontinental” başlığı ile sendika.org sitesinde yayınlanmıştır. Metnin tamamının Türkçe çevirisi Emek Karakılıç’ındır. Buradaki metnin sendika.org sitesindekinden farkı, uzun versiyonda Marksist emek değer teorisinin temel kavramları (meta, değer, artık değer, sömürü oranı, değişmez sermaye, değişir sermaye, sermayenin organik bileşimi, kâr oranının düşme eğilimi, kapitalizmin krizi vb.) konusunda yapılan, bu konularla ilgisinin sınırlılığı dolayısıyla genel okurun ihtiyaç duyacağı açıklamaların, *Devrimci Marksizm* okurlarının bu konulara yakınlığı dolayısıyla bu versiyondan çıkarılmış olmasıdır. Bu versiyon doğrudan doğruya bir kapitalist meta olarak iPhone’un üretim süreciyle ilgilenen bölümler üzerinde odaklanmaktadır.

Brezilya ve Türkiye’de 1900 dolara kadar çeşitlilik göstermektedir.

30.000 dolarlık iPhone, açıktır ki pek az insanın bütçesine uygun olacaktır. Bu durumda, Hindistan’daki asgari ücretli bir işçi tek bir iPhone satın alabilmek için on altı buçuk yıl; Güney Afrika’daki asgari ücretli işçi ise on dört buçuk yıl çalışmak zorundadır.

Halen dolaşımda olan 70 milyon iPhone’un neredeyse hepsi (30 milyon iPad ve 59 milyon diğer Apple ürünü ile birlikte) ABD dışında üretilmiştir.

iPhone’un ABD dışında üretilmesinin birbiriyle bağlantılı çeşitli sebepleri vardır. Birinci sebep, (ve en açık olanı) işgücü maliyetidir. ABD’deki işgücü maliyetleri, dünyanın belli bölgelerinden, özellikle de bu ürünlerin çoğunluğunun üretildiği Çin’den çok daha yüksektir. İkinci sebep, dünyanın pek çok bölgesinde, özellikle sendikaları açıkça yasaklayan ve neredeyse hiçbir devlet düzenlemesine sahip olmayan serbest üretim bölgelerindeki, sendikasızlık ve uzun çalışma saatleri gibi olumsuz çalışma koşullarıdır. Devletin, işyerlerinin ve doğal kaynaklarını işletilmesinin düzenlenmesinden elini çekilmesi, üretimin olumsuz dışsallıklarında, yani, toksik atıkların arıtılmadan boşaltılmasına, su kaynaklarını kirleten sert kimyasalların madencilik şirketleri tarafından kullanılmasına, -ve sonuç olarak- tarımın imha edilmesine yol açmıştır. Bu durum, milyarlarca küçük çiftçi ve köylüyü gittikçe daha fazla, topraktan endüstriyel üretim süreci içerisinde ücretli emek temelinde çalışmaya doğru itmektedir. Bu değişikliklerin merkezinde, Küresel Meta Zinciri boyunca örgütlenmiş *parçalanmış üretim* yer almaktadır. Bu defter, dikkatini parçalanmış üretim ve *Küresel Meta Zinciri* üzerinde yoğunlaştıracaktır.

Küresel Meta Zinciri

Fabrikalar bir zamanlar tek bir yere yerleştirilirdi. Arazi ya kiralanır ya da satın alınırdı ve nihayetinde bu arsa üzerine bir bina inşa edilirdi: bu da fabrikaydı. Fabrika sahibi, yani kapitalist, fabrikanın dört duvarı içerisine yerleştirilen makineleri ya kiralar ya da satın alırdı. Makineleri çalıştırmak için fabrikaya elektrik bağlantısı yapılırdı ve bu, üçüncü gece vardiyası ile birlikte gece geç saatlere kadar emek sürecinin uzatılmasını, özetle daha uzun iş gününü getirdi. Satılacak olan metayı üretmek için gerekli hammaddeler satın alınır; ardından kapitalist, işçileri, becerilerini ve enerjilerini fabrikada kullanmak için işe alır ve meta üretimi için belirlenmiş bir zaman aralığında çalıştırırdı. İşçiler arasındaki iş bölümünün yanı sıra, daha iyi makineler ve teknolojik gelişme fabrikaları gittikçe daha verimli hale getirdi. Ancak, bu eski fabrikaları esas tanımlayan şey, bu fabrikaların tek bir yerde bulunmaları ve çok büyük alanları kaplamalarıydı. Fabrika tek bir yerde olsa bile, diğer yerlerden ham maddeler tedarik edilir; bu nedenle, bu fabrikalar hammaddelerinin geldiği yerler ile ürünlerinin satıldığı yerleri küresel anlamda birbirine bağlardı.

Aşamalı olarak, 1960’larda, üç teknolojik gelişme ile üç büyük siyasi ve ekono-

mik değişiklik, fabrikaların temel yapılarını değiştirdi.

1. Telekomünikasyon Ağları

1960'ların ortasına gelindiğinde çok sayıda ticari amaçlı uydu uzaya yollanmıştı. Bu uydular dünyanın farklı yerleri arasındaki iletişimin kolaylaşmasına olanak sağladı.

2. Bilgisayarlı Otomasyon

Bilgisayar veri tabanlarının kullanılması, firmaların envanterlerini (hammadde ve stoktaki nihai mallarını), büyük defterler yerine bilgisayarlarda saklamasına olanak sağladı.

Örneğin, biri Hong Kong, diğeri California'da bulunan iki bilgisayar uydu ağı aracılığıyla birbirine bağlandığında, California'daki merkez doğrudan envanterdeki düşüşten haberdar olur, böylece hammadde ve ürünleri en kısa sürede yeniden sipariş edebilir.

3. Etkili Lojistik ve Standardizasyon

Liman işçilerinin bir geminin yükünü indirmesi günlerce sürebiliyordu. Üstelik yükün liman boyu dizilmiş depolarda yanlışı yere konulması işten bile değildi.

Fakat liman işçileri radikal sendikaları aracılığıyla maaşlarını artırmak ve çalışma koşullarını iyileştirmek için, ama aynı zamanda da politik nedenlerle sıklıkla greve çıkıyordu.

Politik birlikleri kırılmalıydı. 1950'lerin ortasında konteynır gemileri, büyük, standardize edilmiş metal konteynırlar ile mal taşımaya başladılar; bunların yükü vinçler yardımıyla hızla bir kamyonun tepesine ya da açık vagonlara yerleştirilerek boşaltılabiliyordu. Bu, mal taşımacılığının dünya genelinde hızlanması ve liman işçilerinin sendikasının büyük ölçüde zayıflaması anlamına geliyordu. Bu süreç hem toplam nakliye masrafını hem de grev riskini düşürüyordu. Fakat konteynırlaştırma lojistik devrimin sadece bir parçasıydı. Hayli karmaşık lojistik sistemler firmaların hammadde ve nihai ürünlerinin izinin sürülmesine, malların kaybolmamasının güvence altına alınmasına ve malların gidecekleri yere ulaşmasına olanak sağladı. Tüm bunlar herhangi bir üretim girdisinin dünyanın herhangi bir yerinden tedarik edilebilmesini olanaklı kılan Uluslararası Standardizasyon Örgütü güdümündeki standardizasyon faaliyeti olmadan mümkün olamazdı.

Artık bir elektrik kablosunun niteliği ya da camın türü rastgele ölçülmüyor. Bunlar artık belirli kesin bir standarda göre üretiliyor. Böylelikle, malları tedarik eden firmaların bir üretici ile diğerini rekabete sokarak fiyatları aşağıya çekmesine olanak sağlıyor. Eğer bir yereldeki işçiler mücadele ile daha iyi çalışma koşullarını elde ederse, *standardizasyon ve etkili lojistik* sermayenin üretim sürecini bu 'bela'

dan kurtarıp üretimi daha munis bir işgücünün çalışmakta olduğu bir işyerine nakletmesine olanak sağlıyor.

Bu üç teknolojik gelişme, firmaların fabrikayı hammaddelerin ya da ucuz ama vasıflı emeğin yakınında yer alan parçalara ayırmayı tahayyül etmesine olanak sağladı. Üretim süreci kıtalar arasında parçalanmış olsa da, firmalar tüm süreci, üretim, ulaştırma ve envanterle alakalı verilerin bütünselik yönetişimi ile kontrol ettiler. Etkili lojistik sistemler ile daha iyi nakliye teknikleri, ürün ve parçaların dünya genelinde hızla hareket edebilmesine olanak sağladı. Bir kapasitör bir yerde, telefonun ekranı bir başka yerde yapılabilir ve sonrasında çeşitli parçalar üçüncü bir yerde iPhone olmak üzere bir araya getirilebiliyor. Üretimin bu şekilde parçalanması, hammaddelerin nihai üretimin ihtiyaçları dolayısıyla bir ülkeden diğerine taşınmasına dayanan eski örüntünün daha da yoğunlaşmasına yol açtı. Sonuç olarak, işçi hakları ile ulusal kalkınma projelerini baltalayan, küresel sermayenin sömürsünü artıran yeni bir sistem yarattı.

Bu yeni sistemi **Küresel Meta Zinciri** (aynı zamanda Küresel Değer Zinciri olarak da biliniyor) olarak adlandırıyoruz. Bu Küresel Meta Zincirini belirleyen, metaların üretiminin (pazarlama ve dağıtım ile beraber) farklı bölgelerdeki firmalar arasında bölüştürülmesidir. Küresel Meta Zinciri, firmaların büyük bir envanteri ellerinde tutmadan, pazar talebini karşılamak için metaları sipariş ettiği, «just-in-time» («tam zamanında») üretim olarak da bilinen bir süreçle, envanteri idare etmesine olanak sağlamıştır.

Buradaki kilit nokta ise Apple gibi çokuluslu şirketlerin nadiren marka dışında telefona dair bir şeyler üretiyor olması ve buna rağmen tüm süreci yönetip, aslan payını alıyor olmasıdır.

Küresel Meta Zincirinde iPhone

Apple iPhone, Küresel Meta Zinciri olmadan mümkün olamazdı. iPhone'daki hammaddeler ve bileşenler otuzdan fazla ülkeden gelmektedir. iPhone'da iki tür girdi vardır:

- 1. Hammaddeler.**
- 2. Mamûl parçalar.**

Burada ilave bir etken iPhone yapımına dahil olan **fikri mülkiyettir**. Fikri mülkiyet hammaddeler ya da mamûl parçalar gibi bir girdi değildir; sadece devlet tarafından verilen ve rantın temeli olabilecek yasal bir haktır.

Eczacılık ürünlerinde veya elektronik teknolojisinde fikri mülkiyet iddiasında bulunan firmalar devlet tarafından kendilerine verilen hakların kullanılmasını talep etmekte ve bu tekel hakkına dayanarak bu hakların başkaları tarafından kullanılma-

sını engelleyebilmektedir. Burada bir varsayım, Apple'ın bu teknolojileri yaratma işini yaptığı ve bu nedenle bu telefonların satışından fikri mülkiyet rantı talep etmeyi hak ettiği yönündedir. Ancak, iPhone'u oluşturan, internet, GPS sistemleri, dokunmatik ekran ve sesle çalışan asistan (Siri) gibi teknolojiler, neredeyse tamamen üniversitelere ve araştırma laboratuvarlarına verilen kamu parası ile geliştirilmiştir.

Başka bir deyişle, Apple, iPhone'u üretmek için devlet tarafından geliştirilmiş olan teknolojileri kullanmıştır. Devlet, Apple gibi özel firmaların bu teknolojiler için fikri mülkiyet hakkı talep etmelerine izin vermiştir. Kamu tarafından finanse edilen bu inovasyonlardan elde edilen kazanç, özel ellere geçmiş ve bu durum devam etmiştir. iPhone'un parçalarını hem üreten hem de montajını yapan Foxconn gibi firmalar, bu telefonların fikri mülkiyetinin Apple'a ait olması ve Apple'ın güçlü bir marka oluşturmamasından ötürü Apple'ı bir kenara atıp kendileri bu telefonları satamazlar. Ayrıca, Apple'ın bu teknolojileri yaratmadığı da ortadayken şu soru ortada durmaktadır: Kamu tarafından finanse edilen teknolojilerden kârı kimler hak eder?

İPhone hammaddeleri arasında şunlar sıralanabilir:

Alüminyum.

Altın.

Arsenik.

Bakır.

Demir.

Galyum.

Karbon.

Kalay.

Kobalt.

Koltan (Niyobyum ve Tantal).

Platin.

Silikon.

Bu hammaddeler, Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nden Bolivya'ya kadar çeşitli kaynaklardan gelir. UNICEF ve Uluslararası Af Örgütü gibi saygın kuruluşlardan gelen raporlar, iPhone'un tedarikçisi olan şirketlerin bu mineralleri madenlerden çıkarmak için çocuk emeği kullandıklarını ve madenlerde çalışan işçilere açlık ücretleri ödediklerini bildirmiştir. Uluslararası Af Örgütü'nün raporu, hammaddelerin çıkarıldığı Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki madenlerde 40.000 çocuğun çok tehlikeli koşullarda çalıştığını göstermiştir. Ölüm, uzuv kaybı ya da uzun vadeli sağlık sorunları rutindir. Günlük 1 ila 2 dolar karşılığı on iki saat çalıştırılan çocuklar, madenlerin derin bölgelerinden yeryüzüne ağır yükler taşımaktadır. Ayrıca,

bu madenlerde çocuk emeği zor vasıtasıyla kullanılır. Madencilik şirketleri, nadir toprak minerallerini ve çok önemli hammaddeleri madenlerden çıkarmanın maliyetini düşürmek için milis gruplarının hizmetinden yararlanmaktan imtina etmez ve işçileri silah zoruyla madenlerde çalışmaya zorlar. Bu, orta Afrika için bilindik bir manzardır. İşçiler üzerinde kurulan bu disiplin biçimleri, iPhone üretimi için gereken temel cevher ve madenleri topraktan çıkarır fakat yine Global Meta Zincirinin en çabuk kullanılıp atılan parçası olarak bu işçiler kabul edilir.

Apple'ın *Tedarikçi Davranış Kuralları* (düzenli olarak güncellenir, en son 2019'da güncellenmiştir), açıkça şunu söylüyor:

Apple, tedarik zincirimizdeki tüm çalışanların adil ve etik bir iş yerini hak ettiğine inanır. Çalışanlara mümkün olan en yüksek seviyede saygıyla yaklaşılmalıdır ve Apple tedarikçileri, en yüksek insan hakları standartlarını uygulayacaktır.

Bu sözler, hammaddelerini, telefonları satın alanların tahayyül edebileceklerinden çok uzak yerlerden temin eden Apple ve onun taşeronları için oldukça anlamsız olsa gerek.

Elde edilen hammaddeler, sonrasında Avrupa'dan Çin'e en az otuz ülkede üretim birimlerine girer. Birçok iPhone **parçası** Çin'deki fabrikalarda üretilmektedir. Üretilen parçaların ve tedarikçilerinin çeşitliliği hakkında bir fikir edinmek için, iPhone 5 ve iPhone 6'nın ilgili parçalarının menşesine bir göz atalım:

Akselerometre: Bosch, Almanya. Invensense, ABD.

Ses Çipseti ve Codec: Cirrus Logic, ABD (Üretim için dış kaynak kullanımı).

Temel bant işlemcisi: Qualcomm, ABD (Üretim için dış kaynak kullanımı).

Pil: Samsung, Güney Kore. Huizhou Desay Battery, Çin.

Kamera: Sony, Japonya. OmniVision, ABD FaceTime kamera çipini üretiyor ancak TMSC, Tayvan taşeron firması.

Çipsetleri ve İşlemciler: Samsung, Güney Kore ve TSMC, Tayvan; ayrıca ortakları GlobalFoundries, ABD.

Kontrol Çipleri. PMC Sierra ve Broadcom Corp, ABD (Üretim için dış kaynak kullanımı).

Ekran: Japan Display and Sharp, Japonya. LG Display, Güney Kore.

DRAM: TSMC, Tayvan; SK Hynix, Güney Kore.

ePusula: Alps Electric, Japonya.

Parmak izi sensörü kimlik doğrulaması: Authentec, Çin fakat üretim Tayvan.

Flash hafıza: Toshiba, Japonya ve Samsung, Güney Kore.

Cayroskop: STMicroelectronics, Fransa ve İtalya.

İndüksiyon bobini (ses): TDK, Japonya.

Ana Gövde Montaj: Foxconn ve Pegatron, Çin

Karışık-sinyal Çipleri (NFC gibi): NXP, Hollanda.

Plastik Yapılar (iPhone 5c için): Hi-P ve Green Point-Jabil, Singapur.

Radyo Frekans Modülleri: (modül üreticileri Avago and RF Micro Devices, Tayvan); Avago Technologies, TriQuint, Qualcomm ABD.

Ekran ve ekran camı: Corning (Gorilla Glass), ABD. Ekrandaki safir kristaller: GT Advanced Technologies.

Yarıiletkenler: Texas Instruments, Fairchild and Maxim Integrated, ABD.

Touch ID sensorü: TSMC ve Xintec, Tayvan.

Dokunmatik ekran kumandası: Broadcom, ABD (üretim için dış kaynak kullanımı).

Aktarıcı ve Amfi Modülleri: Skyworks ve Qorvo, ABD (üretim için dış kaynak kullanımı).

Foxconn'un dünyası

Bu firmalar arasında en önemlisi Tayvan'dan bir imalat şirketi olan Foxconn'dur (Hon Hai Precision Industry). Foxconn, 2017 yılında 160 milyar dolar gelir elde etmiştir. Ülkedeki en büyük özel sektör işverenidir, Çin'de 1,3 milyon civarında işçi maaş bordrosuna kayıtlıdır. Dünya çapında, sadece Walmart ve McDonald's Foxconn'dan daha fazla işçi çalıştırmaktadır.

Skandallar bu üretim tesislerinde rutindir. Şu an, Çin'in Shenzhen kentinde, Foxconn Şehri'nde düşük ücret ve kötü çalışma koşullarını protesto eden işçilerinin kendi canlarını alması dolayısıyla 'Foxconn İntiharları' olarak bilinen bir fenomen vardır. Çin medyası buna 'intihar treni' adını verdi. İki Çinli akademisyen (Pun Ngai ve Jenny Chan, 2012) Foxconn'daki olayı incelemiş bulunuyor. İnsanın kanını donduran raporlarında, bir cep telefonu montaj tesisindeki işçilerden alıntı yapıyorlar:

Buralarda çalışma şartları çok ağırdır. Her zaman bize bağırlarlar. İşçileri disipline almak amacıyla kurulmuş bir çeşit toplama kampında mahsur haldeyiz. Foxconn bizi, "itaat, itaat, mutlak itaat" ilkeleriyle yönetiyor! Üretimin verimliliği için insanlık onurumuzdan vaz mı geçelim?

Emek sürecinin yoğunluğunu anlayabilmek için bir kadın işçinin işgünü içeri-sindeki 10 saniyesini anlattığı sözlere kulak verelim:

Hattan bir ana kart alırım, logoyu taratırım, anti-statik elektrik torbasına koyarım, etiketi yapıştırırım ve kartı tekrar hatta bırakırım. Bu eylemlerin her biri iki saniye sürer. Her on saniyede bir bu beş görevi bitiririm.

Brian Merchant'a (2017), bir kadın işçi elinden günde 1700 iPhone geçtiğini söylemiştir. Bu işçi, telefonun ekranını özel bir cılayla parlatmaktan sorumludur ve

günde on iki saat boyunca dakikada üç ekran parlatır. Çip kartlarının sabitlenmesi ya da arka kapakların montajı gibi diğer işler birkaç dakika sürer. İşçiler üzerinde baskı olağanüstüdür.

2010 ile 2012 yılları arasında Steve Jobs, Foxconn'daki yüksek intihar oranlarına ('Foxconn intiharları') ilişkin Apple'ın duyarlılığını açıkladı ve sıklıkla sorunun kontrol altında olduğunu vurguladı. *'Bunun üzerinde çalışıyoruz'*. Öte yandan, sorun devam ediyor ve bu durum yalnızca intiharlarla ölçülmemeli. Düşük ücretler ve işçilerin aşağılanması da içeren kötü çalışma koşulları, işçilerin yaşamlarını tanımlar haldedir. Binanın çatısına çıkıp intihara kalkışan işçilerin sayısı 150'ye yaklaşmıştır. 'Foxconn intiharı'nı pazarlık taktiği olarak kullanıyorlardı. iPhone üretim sürecinin düzeyi budur.

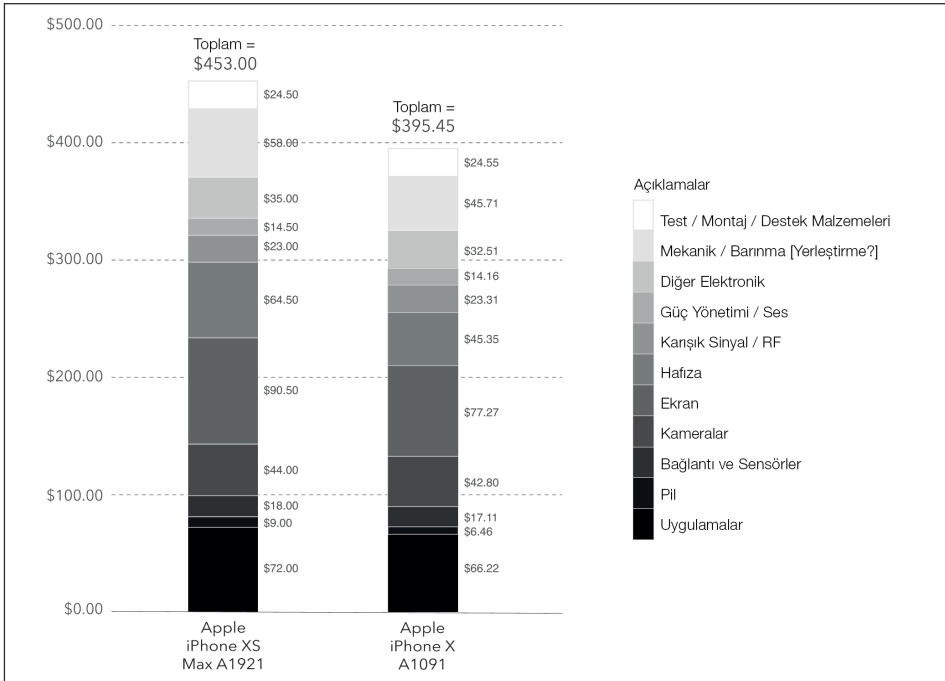
Bölüm 2: iPhone'un Marksist Analizi

Şimdiye kadar okuduklarınız dolayısıyla içiniz öfke dolduysa, o zaman bir insan olduğunuza emin olabilirsiniz. Hiçbir insan Güney Amerika ve Afrika'daki madenlerde veya Doğu Asya'daki fabrikalarda iPhone üretiminin çalışma koşulları konusunda kayıtsız kalmamalıdır.

Ancak bu defter öfkeyle yetinemez. Marksist bir analiz çerçevesinde bir meta olarak iPhone üretimine bakmak istiyoruz. Yalnızca Apple ve Foxconn'a kızmakla yetinmiyoruz, bu metayı üretmek için işçilerin ne kadar sömürüldüğünü ölçmekle de ilgileniyoruz. Başka bir deyişle, **sömürü oranını** ölçmekle ilgileniyoruz.

Sömürü oranı, Marx'ın teorisindeki en önemli kavramlardan biridir. Bu oran, çalışanın üretim sürecindeki değer artışına ne kadar katkıda bulunduğunu göstermemizi sağlar. İşçiye daha fazla ödeme yapılsa bile, makineleşmenin özel büyüğü ve üretim sürecinin etkin yönetimi ile sömürü oranının arttığını gösterir. Sömürü oranı, kapitalistlerin ve işçilerin karşıt çıkarlarını nicel olarak ifade eder. Sömürü oranının analizinde radikal bir politik tutum saklıdır. İşçilerin, üretilen değerdeki paylarının ne kadarına kapitalistler tarafından el konulduğunu görmelerini sağlar; ve bu nedenle, üretimi örgütlemenin farklı bir yolu ile sömürüyü sonlandırmanın yolunu açar.

Bu çalışmada, Apple iPhone X'deki artık değer oranını hesaplamak için kullanılan yöntem Karl Marx'ın iplik üretimindeki artık değer oranı hesabına benzer. Marx, Kapital I'de şöyle yazmıştır: "Haftalık üretilen değer değişmeyen kısmı 378 sterlindir. İşçi ücretleri haftada 52 sterlin tutmaktadır. İpliğin fiyatı ... toplamda 510 sterlindir. Bu nedenle, artık değer, bu durumda, $510 - 430 = 80$ sterlindir. Bu durumda artık değer oranı: $80/52 = \% 153$.

iPhone X'in ABD'deki satış fiyatı, 999\$ ile başlıyoruz. Bu miktarın, metada cisimleşmiş toplam değeri kabaca temsil ettiğini düşünüyoruz. Kapitalist üretim sürecinde üretilen herhangi bir metada, cisimleşmiş değerlerin kütlesi üç farklı değer parçasını içerir.

Bu değer parçaları, değişmez sermaye, değişir sermaye ve artık değerdir. Bu nedenle, öncelikle, iPhone X'in toplam değeri içerisindeki bu farklı parçaların değerlerini ölçmeliyiz.

Değişmez sermaye. TechInsights verileri bize hem iPhone XS Max hem de iPhone X'in bileşenlerinin ayrıntılı fiyatlarını sunuyor.

Bu iki iPhone modelinin toplam bileşen fiyatları sırasıyla 453\$ ve 395,44\$. Bununla birlikte, sütunlardaki ilk çubuk “test / montaj / yan malzemeler” maliyetini içermektedir. Bu, Marx tarafından yapılan analitik ayrımlara ilişkin verileri karıştırır. ‘Test / Montaj’ değişir sermayeye aittir, çünkü her ikisinde de bu işlerin yapılması için emek gücünün satın alınması gereklidir. Öte yandan, ‘yan malzemeler’ hammaddelelerin bir başka parçasıdır ve değişmez sermayeye aittir. Meseleleri basitleştirmek için, ilk maddenin bu kısmını değişmez sermaye ölçümümüzün dışında tutuyoruz.

Dolayısıyla, kabaca değişmez sermayeyi temsil eden miktarlar şunlardır:

$$453 - 24.50 = 428.50\$;$$

ve

$$395.44 - 24.55 = 370.89\$.$$

iPhone X'i ele alarak, değişmez sermaye miktarını 370,89\$ olarak değerlendiriyoruz.

Değişir Sermaye. iPhone'un toplam değerinin değişir kısmının hesaplanması daha problemlidir. Burada, Apple'ın ücret verilerini gizleyen şirket politikası ile karşı karşıyayız. Ayrıca, verilere dair iki ek sorun daha vardır. Birincisi, Apple tarafından iPhone ilk üretildiğinde yapılan araştırma ve tasarım maliyetleri hakkında tam bilgi sahibi değiliz. İnanıyoruz ki, araştırma ve tasarım için yapılan ilk emek maliyetleri gözardı edilebilir çünkü bu maliyetler diğer iPhone modelleri için de kullanıldığından araştırma ve geliştirme maliyetlerinin toplam kalemi yeni iPhone'lar için giderek daha fazla ihmal edilebilir.

İkincisi, farklı ülkelerde iPhone'un farklı parçalarını üreten işçiler arasındaki ücret farkları konusunda kesin bir veriye sahip değiliz. Bu ücret farkları da göz ardı edilebilirdir, çünkü iPhone için parça üreten şirketlerin çoğu, bu farklılaşmaların artık önemini kaybettiği ücret bölgelerinde yer almaktadır. Aslında, üretim bazında ücret tutarını hesapladığımız ve hammaddelerin elde edilmesini de dışarıda bıraktığımız için, ücret tutarını azaltmak yerine şişiriyoruz.

Bu varsayımları kabul edilebilir buluyoruz zira değişir sermaye rakamımız (24,55 dolar) «test /montaj / destek malzemeleri»ne dayanıyor; bu ise muhtemelen iPhone X'in imalat sürecinde kullanılan üretken emek miktarını olduğundan daha yüksek göstermektedir.

iPhone'un toplam değeri = 999\$.

Değişmez sermaye = 370,89\$.

Değişir sermaye = 24.55\$.

Artık değer ne kadar?

Artık değer = (toplam değer) – (değişmez sermaye + değişir sermaye)

$$999\$ - (370.89\$ + 24.55\$) = 603.56\$$$

iPhone X her satıldığında, Apple'ın telefon başına kazandığı artık değerın para cinsinden karşılığı 603.56 dolardır.

Sömürü Oranı nedir?

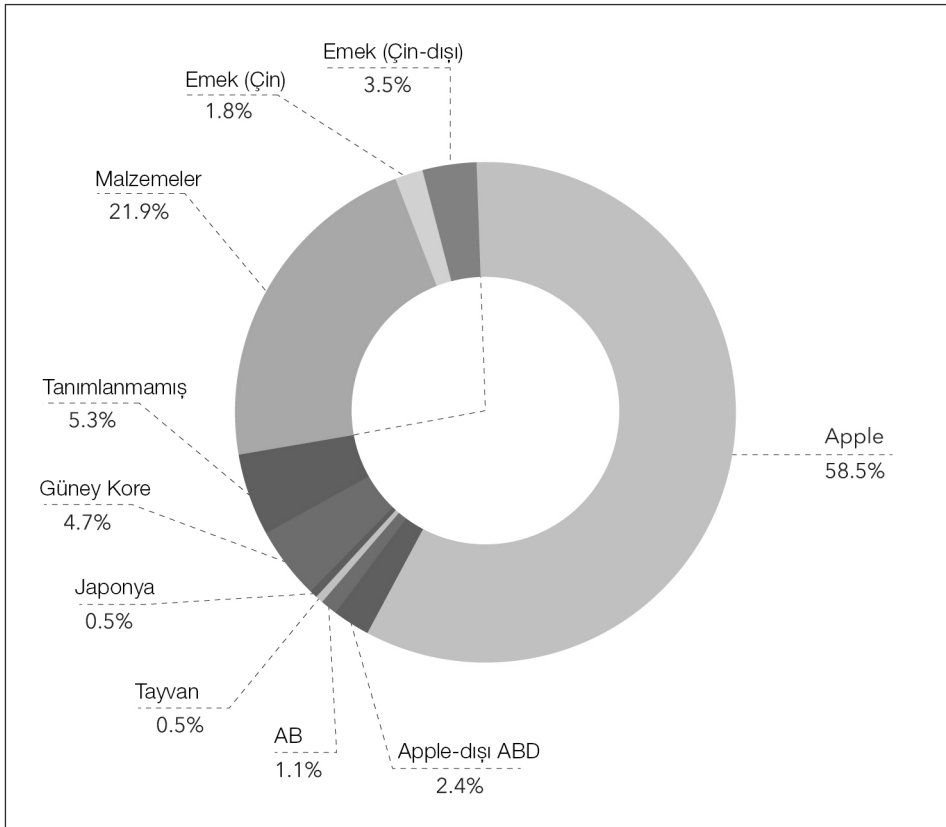
$$m/v = 603.56 / 24.55 = \%2458$$

Sömürü oranı %2458'tir. Bu, Marx'ın 1867'de yayınlanan *Kapital*'de ele aldığı örneklerdeki sömürü oranının 25 katıdır. Başka bir deyişle, 21. yüzyılda iPhone'ları yapan işçiler, 19. Yüzyıl İngiltere'sindeki tekstil işçilerinden yirmi beş kez daha fazla sömürülmektedir.

Bu sayı, yani %2458, bize ne anlatıyor? Bu rakam bize, işgününün ölçülemez kadar küçük bir miktarının, kapitalist tarafından işçilerin gereksinim duyduğu değere, ücretler olarak ayrıldığını anlatıyor. İşçi gününün çoğunu kapitalistlerin zenginliğini artırmak için metalar üreterek harcamış oluyor. Sömürü oranı ne kadar yüksek olursa, sermayenin zenginliği işçinin emeği tarafından o kadar artırılmış oluyor.

Ek

Kenneth L. Kraemer, Greg Linden ve Jason Dedrick (2011), iPhone 4'ün birinci-sıra tedarikçilerinin elde ettiği brüt kârın coğrafi dağılımını analiz eder. Yaptıkları çalışmada girdi maliyetlerini malzemeler ve emek olmak üzere ayırırlar. Marksist

olmayan bir bakış açısıyla, iPhone 4'ün toplam değerindeki yaklaşık artı değer (toplam kâr), yaklaşık değişmez sermaye (malzemeler) ve yaklaşık değişir sermaye (emek) bölümlerini belirlemeye çalışırlar.

Bu grafikteki verilere dayanarak, iPhone 4'ün sömürü oranını belirlemek için önceki hesaplamamızı kullanabiliriz.

Artık değerin iPhone 4'ün toplam değerindeki yaklaşık payı %73'tür (Apple kârları + Apple dışı ABD kârları + AB kârları + Tayvan kârları + Japonya kârları + Güney Kore kârları + Tanımlanamayan kârlar).

Toplam malzeme maliyetinin payı %21,9'dur.

Toplam emek maliyetinin payı %5,3 iken, Çin merkezli olmayan emek maliyetinin payı ise %3,5'tir. Çin-dışı emek maliyetinin büyük bir bölümünün yönetici ve üst-düzey çalışanların (maaşları artık değerin payından ödenen üretken olmayan işçiler) maaşları olduğunu varsayarsak, bu durumda bu emek maliyetinin %1,5'ini esas alabiliriz. Toplam değişir sermaye, Çin merkezli emeğin (%1,8) ve Çin merkezli olmayan emeğin (%1,5) paylarıdır. iPhone 4'ün toplam değeri içindeki toplam değişir sermayenin payı bu nedenle %3,3'tür.

Bu rakamlara bakıldığında, iPhone 4'ün sömürü oranı $75 / 3.3 = \%2273$ 'tür.

Referanslar

Anwar M. Shaikh and E. Ahmet Tonak, *Measuring the Wealth of Nations. The Political Economy of National Accounts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Baruch Gottlieb, *A Political Economy of the Smallest Things*, New York: ATROPOS Press, 2016.

Brian Merchant, *The One Device: The Secret History of the iPhone*, New York: Little, Brown and Company, 2017.

Kenneth L. Kraemer, Greg Linden and Jason Dedrick, 'Capturing Value in Global Networks: Apple's iPad and iPhone', July 2011.

Karl Marx, *Capital*, volume 1, New Delhi: LeftWord Books, 2014.

Pun Ngai and Jenny Chan, 'Global Capital, the State, and Chinese Workers: The Foxconn Experience', *Modern China*, vol. 38, no. 4, 2012.

Tricontinental: Institute for Social Research, *In the Ruins of the Present*, Working Document no. 1, 2018.

Marx'ın ekoloji anlayışı ve ekolojik kriz (1)

Marx'ın ekoloji anlayışının felsefi temelleri

Volkan Sakarya

Kapitalizmin sadece uygarlığı değil, uygarlığın üzerine inşa edildiği bütün bir dünya ekosistemini tehdit ettiği sıra dışı bir tarihsel evreden geçmekteyiz. Küresel ısınma ve iklim değişikliği, türlerin nesillerinin tükenmesi, üst toprağın aşınması, zehirli atıklar, havadaki oksijen oranının azalması, asit yağmurları gibi belirtiler kapitalizmin “Ya barbarlık, ya sosyalizm” ikilemini insanlığa daha şiddetli bir şekilde dayattığını göstermektedir. Bu yüzden ekolojik, ekonomik ve siyasal krizlerin iç içe geçtiği mevcut koşullarda birini diğerinden ayırmadan, bu olguların sistematik bir şekilde birbirini nasıl büyüterek yeniden ürettiğini teorik olarak hakkıyla kavrayabilmek de bir zorunluluk olarak kendini dayatmaktadır. Bunun için de kapitalizmin şu ana kadar en kapsamlı eleştirisini sunan Marksizm'in diyalektik ve tarihsel materyalist metodolojisi çerçevesinde insan-doğa ilişkisi konusunda söyleyebileceklerini ciddi bir şekilde analiz etmek gerekmektedir.

Buna karşılık, Marksizm bazı ekolojist akımlar tarafından içinde bulunduğumuz ekolojik krizin sorumlusu olduğu iddia edilen üretimci mantığın bir temsilcisi olarak burjuva düşünce akımlarıyla bir tutulmaktadır. Bu ekolojist akımlara göre Marx

insanlığın özgürleşmesi yolunda üretici güçlerin gelişimine umut bağlarken doğanın üretici güçlerin gelişimi açısından çizdiği sınırları görmezden gelme suçunu işlemiştir, çünkü ne de olsa insanlığı doğadaki diğer canlılardan üstün bir yere koyan hümanist bir türcüdür. Bu çerçevede bu akımlara göre Marx insanlığın, kendisinin de bir parçası olduğu ekosistemin üretiminin kendi varlığını sürdürürebilmek için bile zorunlu bir zemin olduğu gerçeğini görmezden gelmektedir. Söz konusu akımlara göre Marx doğayı insanlık tarafından üzerinde tahakküm kurulacak ve sömürülecek salt sosyal bir kategori olarak görmekte, doğanın özgül yasalarını dikkate almamakta ve doğayı toplumsal hayatın özgül yasalarına hapsedmeye çalışmaktadır.

“Marx’ın Ekoloji Anlayışı ve Ekolojik Kriz” başlıklı bu yazı dizisinde ilk olarak “Marx’ın Ekoloji Anlayışının Felsefi Temelleri”ni, ikinci olarak “Marx ve Ekolojik Krizin İktisadi Temelleri”ni ve üçüncü ve son olarak ise “Marx’ın Ekoloji Anlayışının Siyasi İçerimleri”ni inceleyeceğim. Bu yazı dizisinde Marx’ın düşüncesinde doğanın yeri ve anlamını ortaya koymaya çalışacağım. Bu bağlamda, Marx’a dönük yukarıda bahsi geçen ekolojist eleştirilere karşı argümanlar da geliştireceğim. Marx’ın düşüncesinde doğanın özgül yasalarının önemli bir yere sahip olduğunu ve Marx’ın, bizim de parçası olduğumuz dünya ekosisteminin yeniden üretiminin toplumsal varlığımızın sürdürülmesinin zorunlu bir koşulu olduğunun bilincine varan ilk düşünürlerden olduğunu öne süreceğim. Bu sayededir ki Marx henüz ekolojik krizin belirtileri kendini göstermeden kapitalist üretimin hareket yasalarının, parçası olduğumuz ekosistemin üretiminin önünde bir engel olacağını öngörmeyi başarmıştır. Yazı dizisi boyunca öne süreceğim ve savunacağım diğer bir iddia ise şu: Marx’ın düşüncesi ekolojik krizi kavramak ve onunla mücadele etmek açısından içerik olarak da önemli. Ama esas yöntemsel anlamda, diyalektik ve tarihsel materyalizm bugün önümüze çıkan ve Marx’ın yaşadığı dönemde öngöremeyeceği yeni tip çevre sorunlarını çözmek için de gerekli bir perspektif sunuyor. Bu perspektif bize çevre sorununu ahlaki kategorilere hapsedmeden insan ve doğa arasındaki metabolik ilişkiyi gerçekçi ve rasyonel bir şekilde kavramsallaştırma ve yaşadığımız ekolojik krizi tüm boyutlarıyla idrak etme olanağı sunmaktadır.

Bu yazı üç bölümden oluşmaktadır. Yazının birinci bölümünde Marx’ın insan-doğa ilişkisini diyalektik ve tarihsel materyalizm ekseninde hangi ön kabuller üzerinden kavramsallaştırdığını sorgulayacağız. Daha sonra Marx’ın kapitalizmde insanlığın kendisiyle ve doğayla olan ilişkisinde yaşanan ters yüz olma durumunu yabancılaştırma teması üzerinden nasıl izah ettiğine ve meta fetişizmi teorisi üzerinden nasıl somutlaştırdığına göz atacağız. Bu yazıda son olarak Marx’ın komünist toplum vizyonunda insan-doğa ve insan-insan ilişkilerinde yabancılaştırmanın aşılmasının nasıl karşılıklı bir sağaltım sürecini koşulladığını ele alacağız ve bu temelde Marx’a dönük türcülük eleştirilerine bir cevap vermeye çalışacağız.

Marksizm ve insan-doğa alışverişi

Marx’a göre doğa onun bir ürünü olan insana gerek tarihsel gerekse mantıksal açıdan öncel olarak var olur ve onun üretici etkinliğinden bağımsız belirli yasalar

çerçevesinde devinir. İhtiyaç nesnelerinin doğada potansiyel olarak var olması sayesinde insanlık bilinçli toplumsal üretici etkinliği yoluyla onları mülk edinerek fiilen kullanım değerlerine dönüştürebilmektedir. İnsan kendi dışında devinen doğayı emek yoluyla değiştirirken kendi doğasını da tarihsel anlamda değiştirmektedir ve yeni ihtiyaçlar ve yetiler edinmek suretiyle kendi potansiyellerini gerçekleştirmektedir. Fakat ihtiyaçlar ve yetiler tarihsel olarak insanlığın doğayla olan alışverişi temelinde değişse de, doğa yasalarının insan etkinliğinden görece özerk yapısı değişmemektedir. Bu anlamda insan kendisinden görece özerk olarak var olan doğanın bir parçası olarak doğanın yasalarını ereksel anlamda doğaya karşı kullanarak, varlığını sürdürebilmek için tarihsel anlamda gerekli kullanım değerlerini fiili olarak elde edebilmektedir:

Doğa, yani kendisi insan bedeni olmayan doğa, insanın örgensel-olmayan bedenidir. İnsan doğa aracıyla yaşar sözü, şu anlama gelir: doğa insanın ölmek için, kendisi ile sürekli bir süreç sürdürmesi gereken bedenidir. İnsanın fizik ve entelektüel yaşamının doğaya sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemek, doğanın kendi kendine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemekten başka hiçbir anlama gelmez, çünkü insan doğanın bir parçasıdır.¹

İnsan-doğa ilişkisi çift yönlüdür. Bir yandan insan doğanın bir parçası olarak doğanın ona sunduğu nesnelere ve bu nesneleri doğanın kendi yasaları ekseninde üretmeye muhtaçtır, yani doğa karşısında pasif bir konumdadır. Fakat öte yandan insan doğaya karşı üretici etkinliği dolayısıyla doğanın ona sunduğu nesneleri ve bu nesneleri kendi yasaları ekseninde üreten doğayı dönüştürmektedir, yani doğa karşısında aynı zamanda aktif bir konumdadır: ²

Feuerbach, kendisini çevreleyen duyusal dünyanın, doğrudan doğruya, ezelden beri hiç değişmeden kalan bir şey değil, sanayinin ve mevcut haliyle toplumun bir ürünü olduğunu; üstelik tarihsel bir ürün olması bakımından her biri bir öncekinin omuzları üstünde yükselen, onun sanayisini ve ekonomik ilişkilerini geliştiren ve değişen ihtiyaçlara uygun olarak toplumsal düzenini değiştiren bir nesiller silsilesinin ürünü olduğunu göremez. “Duyusal kesinliğin” en basit nesneleri bile, ona, ancak toplumsal gelişme, sanayi ve ticari ilişkiler aracılığıyla aktarılmıştır. Herkes bilir ki, neredeyse bütün meyve ağaçları gibi kiraz ağacı da yalnızca birkaç yüzyıl önce ticaret yoluyla bölgemize getirildi. Dolayısıyla, ancak belirli bir çağdaki belirli bir toplumun bu eylemi sayesinde kiraz ağacı da

¹ Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, 2011, s. 145.

² Doğanın insan etkinliğinden bağımsız devinimi doğal ilişkileri (doğa-doğa ilişkileri), doğanın insan etkinliğiyle şekillenmesi süreci maddi ilişkileri (insan-doğa ilişkileri) ve maddi ilişkileri yeniden üretebilmek için insanların kendi aralarında cereyan eden ilişkiler ise sosyal ilişkileri (insan-insan ilişkileri) oluşturmaktadır. Doğal ilişkiler maddi ilişkilerin, maddi ilişkiler ise sosyal ilişkilerin sınırlarını belirledikleri bir içerik-form kademeleşmesi ve tabakalaşma çerçevesinde birbirleriyle dolayımılarak varolurlar.

Feuerbach için “duyusal kesinlik” haline gelmiştir.³

Sonuç olarak insan-doğa alışverişinin tezahürü olarak emek, doğa tarihi ve doğa tarihinin bir parçası olan insanlık tarihinin karşılıklı etkileşimi ve birbiriyle dolayımlanması çerçevesinde insanı doğallaştırırken, doğayı da insanileştirir:

Biz tek bir bilim tanıyoruz, o da tarih bilimidir. İnsan tarihe iki açıdan bakabilir ve tarihi doğa tarihi ve insanlık tarihi olarak ikiye bölebilir. Ancak, bu iki yan birbirinden ayrılamaz. İnsanlar var olduğu sürece, doğa tarihi ve insanlık tarihi karşılıklı olarak birbirini koşullayacaktır.⁴

İnsan-doğa alışverişi bu anlamda çelişkili bir karaktere sahiptir. İnsan doğaya tarihsel olarak şekil verirken doğa tarihini şekillendiren yasalarla çelişecek etkinliklerde bulunabilir. Bu çelişkiye dayalı olarak üretici etkinlik, yani emek veya Marx’ın ifadesiyle insanın “kendi eylemleri aracılığıyla, kendisi ile doğa arasındaki metabolizmayı kurduğu, denetlediği, düzenlediği süreç” doğanın yasalarını ona karşı kullanırken bazen öngöremediği yan sonuçlarından ötürü insanın doğanın bir parçası olarak varlığının nesnel zemininin altını oyar:

Bununla birlikte, doğa üzerinde kazandığımız zaferlerden dolayı kendimizi pek fazla övmeyelim. Böyle her zafer için doğa bizden ödünü alır. Her zaferin beklediğimiz sonuçları ilk planda sağladığı doğrudur, ama ikinci ve üçüncü planda da büyük çoğunlukla ilk sonuçları ortadan kaldıran, bambaşka, önceden görül-meyen etkileri vardır... İşte böylece her adımda anımsıyoruz ki, hiçbir zaman, başka topluluğa egemen olan bir fatih, doğa dışında bulunan bir kişi gibi, doğaya egemen değiliz; tersine, etimiz, kanımız ve beynimizle ondan bir parçayız, onun tam ortasındayız, onun üzerinde kurduğumuz bütün egemenlik, başka bütün yaratıklardan önce onun yasalarını tanıma ve doğru olarak uygulayabilme üstünlüğüne sahip olmamızdan öte gitmez.⁵

Engels’in yukarıda vurguladığı gibi doğanın bir parçasıyken onun üzerinde egemenlik kurmanın tek yolu, kendi varlığımızı üretirken, doğanın da yeniden üretiminin koşullarını sağlamanın önemini kavramak ve üretim etkinliğini bu doğrultuda örgütlemekten geçer:

Bütün bir insanlık tarihinin ilk öncülü, hiç kuşkusuz, canlı insan bireylerinin varlığıdır. Dolayısıyla, saptanması gereken ilk olgu, bu bireylerin fiziksel yapısı ve bu yapı sonucunda doğanın geri kalanıyla kurdukları ilişkilerdir. Elbette, burada insanın ne fiziksel doğasını ne de insanın kendini içinde bulduğu

3 Karl Marx-Friedr.
Basım Yayın, 2013, s. 50.

4 A.g.e, s. 28 .

5 Friedrich Engels, *Doğanın Diyalektiği*, Çev: Arif Gelen, Sol Yayınları, 2014, s. 196,197.

doğa koşullarını, yani coğrafik, oro-hidrografik, iklimsel ve diğer koşulları derinlemesine ele almamıza olanak var. Tüm tarih çalışmaları, bu doğal temellerden ve tarih boyunca insan eylemi tarafından bu temellerde meydana getirilen değişikliklerden hareket etmek zorundadır.⁶

Bu nedenle Engels'in vurguladığı doğanın bizden aldığı öç vak'aları doğa üzerinde fazla egemenlik kurduğumuz için değil, tersine yeterince egemenlik kuramadığımız için gerçekleşmişlerdir. Yani toplumsal varlığımızın üretiminin dayandığı yasalara yeterince hâkim olamamamız bu olumsuz sonuçlara vesile olmuştur. İnsanoğlunun tür olarak varlığını bilinçli ve toplumsal emeğiyle üretebilmesi, aynı zamanda, parçası olduğu doğayı, ait olduğu ekosistemi ve o ekosistemin parçası olan diğer türleri de üretebilmesinden geçer; yani insanın üretici etkinlikte bulunabilmesinin ön koşulu, hem parçası hem de karşısında olduğu doğanın üretimini sağlamakla mümkün olabilir.

Bu nedenle insan tarihsel ilerlemeyle birlikte sadece içgüdüsel olarak kendi türünün değil, bilinçli bir şekilde bütün bir doğanın muhafızı olarak varlığını sürdürmek zorunda olan yegâne türdür. Fakat aşağıda ele alacağımız kapitalizmin yabancılaşmış koşullarında insan türsel özelliklerine ve dolayısıyla doğaya yabancılaşmakta ve insan-doğa alışverişi açısından doğayı, doğanın ona verdiklerini tekrar geri veremeyeceği şekilde dönüştürmekte, yani bindiği dalı kesmektedir. Kapitalizm insanın doğanın bir parçası olduğu gerçeğini bastırmak pahasına doğaya karşı hareket eden ve sadece sosyal anlamda, yani insan-insan ilişkisi anlamında değil, insan-doğa ilişkisi anlamında da çelişkili bir üretim tarzıdır.

Kapitalizm, yabancılaşma ve doğa

Marx insanlık tarihi boyunca insanı insan yapan ne kadar özellik varsa, toplumsal işbölümünün evrimi ekseninde kapitalizmde hepsinin ters yüz olması gerçeğine dikkat çekmektedir. Toplumsal işbölümünün zirvesi olan kapitalizmde en üst seviyeye çıkan, insani gerçeklerin ters yüz edilmesi olgusunu Marx "yabancılaşma" olarak niteler. Yabancılaşma insanlığın kendi dışındaki doğal ve toplumsal kuvvetler tarafından belirlenmesi ve özerkliğini yitirmesi demektir. Mézsáros'un deyişiyle yabancılaşma insan-insan ilişkilerinde araya giren ikinci dereceden dolayımın (Ekonomide piyasa, siyasette devlet, mâneviyatta din gibi) insan ile doğa arasındaki birinci dereceden bir dolayım olarak zorunlu emekten türeyip,⁷ insanı ve doğayı

6 Karl Marx-Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, Çev: Tonguç Ok-Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 30.

7 Marx'a göre, zorunlu emek insanın doğayla arasındaki birinci dereceden dolayım olarak gayri iradi toplumsal işbölümünü ve dolayısıyla özerk olamama durumu olarak yabancılaşmayı koşullamakta ve insanları sosyal rollere hapsedmekte, tek yanlı kılmaktadır. Bu açıdan komünizmde sadece ikinci dereceden dolayımın değil onları doğuran birinci dereceden dolayımın (zorunlu) emek yerini bireyin çok yönlü gelişimine zemin hazırlayacak özgür yaratıcı faaliyete ve ona dayanan iradi işbirliğine bırakacaktır. Bu perspektiften bakıldığında proletarya (zorunlu) emeğin yerine

belirlemeleri durumudur. Yabancılaşma bu açıdan geçmişte sahip olunup yitirilen bir şey olarak değil, bir olanağın gerisinde kalınması, gerçekleştirilememesi olarak anlaşılmalıdır. Yabancılaşmanın özü emeğin yabancılaşmasıdır ve emeğin yabancılaşması kapitalizmde kendini birbiriyle bağlantılı dört uğrakta gösterir. Toplumsal işbölümünün geldiği nokta açısından kapitalizmde insanların ürettikleri ürünlere, üretim etkinliklerine, birbirlerine ve sonuç olarak türsel özelliklerine yabancılaşmaları, insan-doğa ve insan-insan ilişkilerinin karşılıklı etkileşimleri düzleminde geçirdikleri evrimin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizmde insan-doğa ilişkisi temelinde üretim ile tüketim ve insan-insan ilişkisi alanında ise haklar ile yükümlülükler birbirlerinden ayrılmıştır. Bu bağlamda doğrudan üreticilerin üretimin maddi koşullarından ayrılması, üretimin maddi koşullarının sahiplerine, yani kapitalistlere doğanın kaynaklarını sınırsızca tüketme ve insanların emekleri üzerinde geniş haklar, yani kısaca zenginlik bahşederken, doğrudan üreticiler olarak işçilere doğa üzerinde sınırsızca çalışma, kapitalistlere karşı bitmek tükenmek bilmeyen yükümlülükler ve sefaleti dayatmaktadır.

Kapitalizmde kendi ürettiğimiz sermaye nesnelleşmiş ölü emek olarak karşımıza bizden bağımsız bir güç, bir özne görünümünde çıkmakta ve kendi kaderimizi özgürce belirlememizi engellemektedir. Kapitalizmde yabancılaşma kendini aynı zamanda somut anlamda meta fetişizmi olarak göstermektedir. Marx'a göre meta fetişizmi insanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin onların gözünde şeyler arasındaki düşsel ilişkiler biçiminde görünmesidir. Mantıksal olarak meta fetişizminin öncelediği sermaye fetişizminde ise bu yanılsama en yüksek ifadesini bulmaktadır. Sermaye fetişizminde sermaye resmen dünyayı kendi başına yöneten ve kendi etkinliğiyle kendini büyüten sihirli bir varlık görünümünde karşımıza çıkmaktadır. Marx'ın fetişizm analiziyle ortaya koymaya çalıştığı olgu, sermayenin yabancılaşmış etkinliğimizle de olsa bizlerin doğa üzerindeki etkinliği tarafından üretilen bir sahte-özne olduğu ve onun birikim yasalarına dayalı zorunlulukları kavrayarak, geliştirdiğimiz üretici güçleri denetimimiz altına alabileceğimizdir.

Özel ve genel çıkarların çatıştığı koşullar altında insan kapitalizmde yabancı-

özgür yaratıcı faaliyeti öetirecek sınıf olma anlamında yani kendini ortadan kaldırma anlamında özgür bir toplum ku

sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması temelinde gittikçe genişleyen proletarya, kendinde sınıf olma anlamında artı-değerin kaynağı olarak sermayenin içindeyken, kendi için sınıf olma anlamında artı-değer sömürsüne direnişin kaynağı olarak sermayenin dışındadır. Ve bu ilişkili varoluşu temelinde sınıf mücadelesi açısından proletarya nesnel çıkarları doğrultusunda kapitalizmde zorunlu emeğin ön şartı olan artı-değer sömürsünü ortadan kaldırmak için kendini ve kendiyi birlikte bütün sınıfları ortadan kaldırmak zorundadır.

(Zorunlu) emek sönümlenince ve yabancılaşma ortadan kaldırılıp, insanlık sosyo-ekonomik ve tarihsel belirlenimlerin nesnesi olmaktan çıkabildiğinde insanlığın tarih-öncesi sona erecek, insanın öz bilinçli bir özne olarak yazabileceği gerçek tarihi başlayacaktır. Marx tarafından tahayyül edildiği şekliyle otomasyon, komünist toplumda insanları çalışma yükümlülüğü ve burjuva paylaşım haklarından beslenen gayri-iradi toplumsal işbölümünün köleliğinden kurtararak bireylerin çok yönlü gelişimlerini mümkün kılacaktır.

laşmış emeğe nesnelerini doğal bir şekilde sağlayan doğaya da yabancılaşmaktadır. Doğrudan üreticilerin üretimin maddi koşullarından ayrıldığı kapitalizmde doğanın sağladığı nesneler sermayenin kişileşmiş temsilcileri olan kapitalistler açısından sadece kısa vadede “işçilerin emeğini sömürmek” amacıyla diğer kapitalistlerle rekabet edebilecekleri yeni alanlar anlamına gelirken, işçiler için ise kısa vadede hayatta kalmak için daha çok çalışma, sömürü ve yoksunluk anlamına gelmektedir. Bu sömürü ve rekabet şartlarında insanlar; kısa vadeli ve tikel çıkarları peşinde, uzun vadeli ve evrensel çıkarları yönünde doğanın ve toplumun bir parçası olduklarını görememek pahasına, doğaya ve topluma karşı mücadele ettikleri yanılsamasıyla yaşar ve doğayı ve toplumu tek yanlı bir biçimde hükmedilecek düşmanlar gibi kavramsallaştırırlar. En önemli cephesi sınıf mücadelesi olan bu “herkesin herkesle savaşı” insanlığı ve parçası olduğu doğayı, frenleri boşalmış bir kamyon misali uçuruma sürüklemektedir, çünkü kapitalizmde bize hükmeden doğal ve toplumsal yasaların bilincine varıp, onları kontrol etme konusunda elimiz kolumuz bağlıdır.

Doğaya yabancılaşmanın kapitalizmdeki somut ifadesi de kökenini meta ve sermaye fetişizminde bulmaktadır. Doğaya kapitalizmde ancak metalaştığı ve sermayeleştiği ölçüde değer verilmektedir. Kapitalizmde sanki sermaye kendi kendini üretebilen bir varlıkmiş gibi doğanın kendini üretme sürecinin yasaları, sermayenin kendini üretme sürecinin yasaları uğruna sistematik bir şekilde çiğnenmektedir. Kapitalist üretim tarzında insan-insan ilişkilerinin koşulladığı insan-doğa ilişkisi, doğa-doğa ilişkileri çerçevesinde doğanın öz-üretimini baltalamaktadır, çünkü kapitalizm doğayla doğrudan üreticilerin birliğini ortadan kaldırdığı zemin üzerinde doğadan doğal sınırların izin verdiğinden fazla doğal çıktıyı çekip almakta ve doğaya doğal sınırların izin verdiğinden fazla yapay girdiyi geri vermektedir. Bu temelde sermaye bugünün sermaye birikimi uğruna gelecek kuşakların faydalanabileceği doğal zenginlikten çalmaktadır.⁸ Bu anlamda doğayla ilişkilerimizi rasyonel bir şekilde düzenlemek olanağı açısından komünist üretim tarzı kullanım değerlerinin kaynağı olarak doğanın öz-üretimini kapitalizmde insan-insan ilişkisinin aracısı olan değişim değerinin egemenliğinden ve meta ve sermaye fetişizminin doğurduğu yanılsamalardan kurtaracak yegâne yol olarak toplumsal mülkiyet temelinde bilinçli ve rasyonel planlama olanağını sunmaktadır.

Komünizm, kendini gerçekleştirme ve doğa

Sınıflı toplum tarihi boyunca insanla insan arasındaki mücadelenin ana nedeni insanın doğayla olan mücadelesinde yeterince yol alamamasıdır, yani üretim yü-

8 Kapitalist üretim tarzında sermaye doğanın armağanı olan hammaddeler üzerinde işçi sınıfının harcamış olduğu nesnelleşmiş ölü emeği temellük ederek varlığını ürettiği ölçüde işçilerin emek sürecine bağımlı olduğu kadar doğanın öz üretimine de bağımlıdır. Fakat doğrudan üreticiler olarak proleterlerin şehirlerde topraktan yani kırlardan koparılması nedeniyle doğa-toplum ilişkisinde madde-enerji alışverişi kapsamında metabolik bir yarılma ortaya çıkmıştır ve bu temelde sermaye proletaryayı olduğu gibi doğayı da sömürmekte ve bu sömürü rekabet çerçevesinde şiddetlenerek büyümektedir. Bu konuyu bir sonraki yazıda ayrıntılı bir şekilde işlemeye çalışacağım.

kümlülüğünün tüketim haklarından ayrıldığı sınırlı bir artı-ürüne dayalı kıtlık koşullarıdır. Doğa bize yabancılaşmayı aşmamızı sağlayacak bolluk koşullarını kendiliğinden sağlamaz ve kıtlık koşulları sınıflı toplum tarihi boyunca, özellikle de kapitalizmde egemen sınıfların madun sınıfları sömürmek açısından birbirleriyle rekabet etmeleri dolayımı ile insanın insanla mücadelesine dayalı olarak insan-doğa ilişkisinin üzerinden gerçekleştiği üretici güçlerin sürekli geliştirilmesine vesile olmuştur. Üretici güçlerin gelişmesi, amaç bu olmasa da, insan-insan mücadelesine son verebilecek komünizmin potansiyel altyapısını yaratmıştır. Fakat kapitalizmde belli bir aşamadan sonra insanın doğayla olan mücadelesinde geri kalmasını, yani üretici güçlerin gelişiminin engellenmesini koşullayan ana neden de insanın insanla olan mücadelesidir. Kapitalizmde üretici güçlerin gelişimini koşullayan rekabet ve sömürü, aynı zamanda ekolojik kriz çerçevesinde üretici güçlerin gelişiminin önünde bir engel olarak dikilmekte ve insan-doğa ilişkisinin zenginleşmesini engellemekte, bu da insan-insan mücadelesini daha da keskinleştirmekte ve bu bağlamda doğayı onun parçası olduğumuzu unutturarak daha da acımasızca sömürmemize ve toplumsal hayatı barbarlık koşullarına itmemize neden olmaktadır.

İnsanın gerek doğaya gerek kendisine yabancılaşması diyalektik olarak kendi karşıtını mümkün kılmak anlamında aynı zamanda bu yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasının da koşullarını yaratmaktadır. Kapitalist üretim tarzında “herkesin herkesle savaşı” temelinde gerçekleşen sömürü ve rekabet, üretici güçleri emek üretkenliğini arttıracak şekilde geliştirerek toplumsal açıdan gerekli emek zamanı düşürmek suretiyle “Bir kişinin özgürce gelişmesinin, herkesin özgürce gelişmesinin koşulu olduğu” komünist toplumun nesnel zeminini, yani insanın türsel özelliklerine uygun bir şekilde kendini gerçekleştireceği; emeğinin ürününde, emek sürecinde ve birbirleriyle ilişkilerinde kendini olumlayacağı, parçası olduğu doğayla mücadele edebilmek için önce onu kendiyle birlikte yeniden üretmesi gerektiğinin bilincinde olarak kaderini özgürce kendi yazacağı tarihsel şartları sağlamaktadır:

Özel mülkiyetin (insanal kendinin yabancılaşmasının ta kendisi) olumlu kaldırılışı ve bunun sonucu insanal özün insan tarafından ve insan için gerçek sahiplenilmesi; öyleyse kendi için insanın toplumsal, yani insanal insan olarak bütünsel dönüşü, bilinçli ve daha önceki gelişmenin tüm zenginliğini koruyarak yapılmış bulunan dönüş olarak komünizm. Bu komünizm, eksiksiz doğalcılık olarak insancılık, eksiksiz insancılık olarak doğalcılıktır; insan ile doğa, insan ile insan arasındaki karşıtlığın gerçek çözümüdür; varoluş ile öz, nesnelleşme ile kendinin olumlanması, özgürlük ile zorunluluk, birey ile cins arasındaki savaşımın gerçek çözümüdür. Tarihin çözülmüş bilmesidir ve kendini bu çözüm olarak bilir.⁹

Marx kapitalizmden evrildiği biçimiyle komünizmin ilk evresinde insan-doğa

9 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, 2011, s. 171,172.

ilişkisi düzeyinde üretici güçlerin gelişim seviyesinin henüz insan-insan ilişkileri düzeyinde iş bölümünü ve kıtlığın koşulladığı burjuva hak ve yükümlülükleri aşmaya yetmeyeceğini vurgular. Buna karşılık komünizmin ikinci evresinde ise insan-doğa ilişkisi düzeyinde üretici güçlerin gelişim seviyesinin insan-insan ilişkileri düzeyinde işbölümünü ve kıtlığın koşulladığı burjuva hak ve yükümlülükleri gereksiz kılacaktır. Komünizmin ikinci evresinden itibaren insan-doğa ve insan-insan ilişkilerini, birincil dolayım niteliğiyle birbirine bağlayan emek, nitel anlamda dönüşmek suretiyle yerini özgür yaratıcı faaliyete bırakarak doğal ve toplumsal zorunlulukların egemenlik altına alındığı özgürlük dünyasını inşa edecektir. Yani Marx Gotha Programı'nın Eleştirisi adlı eserinde, insanın doğa üzerindeki ve toplum üzerindeki hâkimiyetlerinin birbirini karşılıklı olarak ürettiği komünizm vizyonunu somutlaştırır.

İnsanlık tarihinde Marx birey-doğa-toplum ilişkileri üzerinden üç uygarlık yapısı tanımlamıştır.¹⁰ Bunlardan birincisi bireylerin doğanın tahakkümü altında, birbirleriyle toplumsal anlamda kişisel bağımlılık ilişkileri geliştirdikleri pre-kapitalist toplumlardır. İkincisi bireylerin doğayı sömürmek pahasına doğa üzerinde egemenlik elde ettikleri fakat toplumsal anlamda gayri şahsi ilişkilere dayalı toplumsal yasaların tahakkümüne girdikleri kapitalist toplumdur. İnsan iradesinden bağımsız yasalarca işleyen ilk ikisinden farklı olarak üçüncüsü ise; tarihsel bir olanak olarak beliren, insanların doğayla ve toplumla ilişkilerinde uyumu yakalayacakları özgür ilişkilere dayalı komünist toplumdur. Bu anlamda komünist toplum, kapitalizmde insanlığın doğayla olan birliğinin yadsınmasının yadsınması olarak, doğa ve toplumun uzlaşma zeminini oluşturacaktır.

İnsanın tür olarak kendini gerçekleştirmesi doğadaki çeşitliliği arttırmasından, yani doğadaki potansiyel kullanım değerlerini ve o potansiyel kullanım değerlerini üreten doğal ilişkileri korumaktan ve kendi ihtiyaç ve yetilerini zenginleştirmekten geçer. Bu da türçülük eleştirilerinin varsaydığının aksine yabancılaşmanın aşılması suretiyle insanın kendini gerçekleştirebileceği, yani tarihsel açıdan insanın gerçek anlamda insan olabileceği komünizmde, insanın tür olarak çıkarlarının peşinden gitmesinin ait olduğu ekosistemin ihtiyaçlarıyla çelişmeyeceğini gösterir. Bu açıdan insanın insan-doğa ilişkisinden kaynaklanan tikel çıkarlarının doğanın, yani diğer türlerin de parçası olduğu ekosistemin evrensel ihtiyaçlarıyla örtüşmesi nedeniyle, insanın komünizmde “evrensel tür” olarak doğa ve insanlığın kaderini belirleyeceği anlamına gelmektedir. Bu anlamda doğanın kurtuluşu tarihsel olarak insanın kurtuluşundan, insanın kurtuluşu da tarihsel olarak doğanın kurtuluşundan geçmektedir:

Doğanın insanal özü, ancak toplumsal insan için sözkonusudur; çünkü doğa ancak toplumda onun için insan ile bağ olarak, öteki için onun ve onun için ötekinin varoluşu olarak ve insanal gerçekliğin yaşamsal ögesi olarak vardır;

10 Liu Sihua, *Marx'ın Ekolojik İktisat ve Doğa Üzerine Düşünceleri-Sosyalist ve Ekolojik Bir Uygarlık İçin Tezler*, Cilt 1, Çev: Deniz Kızılgeç, Canut Yayınları, 2013, s. 115, 116, 125, 126.

doğa, onun için ancak toplumda kendi öz insanal varoluşunun temelidir. Onun doğal varoluşu ancak toplumda onun için kendi insanal varoluşudur ve doğa ancak toplumda onun için insan durumuna gelmiştir. Öyleyse toplum, insanın doğa ile özsel birliğinin tamamlanması, doğanın gerçek dirilişi, insanın eksiksiz doğalcılığı ve doğanın eksiksiz insancılığıdır.

...Tüm tarih, “insan”ın duyulur bilinç nesnesi ve “insan olarak insan” gereksinmesini (somut doğal) gereksinme durumuna dönüştürmeye (geliştirmeye) yaramıştır. Tarihin kendisi doğa tarihinin, doğanın insan durumuna dönüşmesinin gerçek bir parçasıdır. Daha sonra, insan biliminin doğa bilimlerini kapsayacağı gibi, doğa bilimleri de insan bilimini kapsayacaklardır: sadece bir tek bilim olacaktır.¹¹

Sonuç

Bu yazıda incelediklerimizi toparlarsak; insan-doğa ilişkisi çift yönlüdür, yani doğa insanı belirlediği gibi insan da doğayı belirlemektedir ve felsefi anlamda insanın insanla ilişkisinin aracısının doğa olması gibi, insanın doğayla ilişkisinin aracısı da yine insandır, yani doğal (doğa-doğa ilişkileri) ve sosyal ilişkiler (insan-insan ilişkileri) maddi ilişkiler (insan-doğa ilişkileri) dolayısıyla birbirlerine bağlanmaktadır.

İnsan toplumsal işbölümünün gelişmesiyle hem doğaya hem kendine yabancılaşmıştır ve bu temelde yabancılaşmış biçimiyle insan-doğa ilişkisi doğanın öz üretimini koşullayan doğa-doğa ilişkilerinin ve dolayısıyla insan-insan ilişkilerinden oluşan toplumsal hayatın üretiminin önünde bir engel oluşturmaktadır. Kapitalizmde meta ve sermaye fetişizmi olarak somut ifadesini bulan bu eğilim çerçevesinde, toplum, biçim olarak sermayenin yasalarını, içerik olarak tüm üretici güçlerin gelişim zemini olan doğanın yasalarını çiğnemek pahasına gerçekleştirmektedir.

Fakat bu yabancılaşma aynı zamanda çelişkili bir biçimde hem insanın hem de doğanın toplumsal üretici güçler olarak zenginleşmesinin, yani insanın doğayla olan alışverişi temelinde komünizmde kendini gerçekleştirmesinin ön koşullarını yaratmıştır. Yani insan ile doğa arasındaki yabancılaşmanın kaynağı olarak kıtlık, insan ile insanı birbirine yabancılaştırmış fakat bu yabancılaşmanın doğurduğu sömürü ve rekabet, üretici güçleri geliştirerek kıtlık sorununu ve dolayısıyla sömürü ve rekabetin kendisini ortadan kaldıracı komünizmin nesnel koşullarını sağlamıştır.¹² Yani kapitalizm doğayla toplumun ilkel düzeyde bir birlik oluşturdu-

11 Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, Çev: Kenan Somer, Sol Yayınları, 2011, s.173, 181.

12 Ekolojik krizin, kapitalizmin geliştirdiği üretici güçler temelinde oluşturduğu komünizmin potansiyel altyapısını yıkmasına izin vermemek şartıyla bu nesnel koşullardan bahsedebiliriz. Bu açıdan komünistler olarak, tersinin de doğru olduğunu da bilerek, doğaya yabancılaşmanın doğurduğu ekolojik krizi sonlandırmanın aynı zamanda insanın insana yabancılaşmasının doğurduğu sosyal krizi sonlandırmanın kaçınılmaz bir uğrağı olduğunu unutmadan ekolojik

ğu pre-kapitalist uygarlıktan doğayla toplumun gelişmiş düzeyde bir birlik oluşturacağı komünist uygarlığa geçmek yönünde bir uğraktır. Kapitalizmin tarihsel misyonu üretici güçleri sömürü ve rekabet pahasına da olsa geliştirmek ve toplumsal açıdan gerekli emek zamanı minimum seviyeye çekerek insanlığı, insan ile doğa arasındaki birincil dolayım olarak zorunlu emek ve onun belirlediği gayri iradi işbölümüne dayalı olarak ortaya çıkan insan ile insan arasındaki ikincil dolayımlardan özgürleştirmenin altyapısını oluşturmaktır.

Bu çerçevede yabancılaşmanın aşıldığı komünist toplumda insanın türsel anlamda tikel çıkarları ait olduğu ekosistemin ve ekosistemi oluşturan canlıların çıkarlarıyla çelişmeyecektir. Bunun nedeni komünizmde kendini gerçekleştirmiş haliyle insanın evrensel tür olarak doğanın bize armağan ettiği potansiyel kullanım değerlerini maddi ilişkiler doğrultusunda doğrudan mülk edinebilmek için o potansiyel kullanım değerlerini dolaylı olarak üreten doğal ilişkilerin devamlılığını da bilinçli ve rasyonel bir plan ekseninde “doğa üzerinde egemenlik kurarak” sağlamak zorunda olan yegâne tür olmasıdır. Bu anlamda Marx’a dönük yapılan türcülük eleştirilerinin aksine ekolojik sorunun kaynağı insanlığın türsel anlamda kendini gerçekleştirmesi değil, kendine ve doğaya yabancılaşması ve kendini gerçekleştirememesidir, yani insanın doğa üzerinde egemenlik kurması değil, egemenlik kuramamasıdır. Doğanın da insanlığın da kaderi, yani yaşadığımız ekolojik krizi atlatıp atlatamayacağımız, tarihsel anlamda insan olma yolunda ilerleyip ilerleyemeyeceğiyle belirlenecektir.

soruna sahip çıkmalıyız. Ekolojik sorunun çözümü açısından fikirlerimi yazı dizisinin 3. yazısında aktarmaya çalışacağım.

Kitap Tanıtımı

Metaların Kerameti

Metaların Kerameti,
Melda Yaman - Özgür Öztürk,
İletişim Yayınları

“İçinde yaşadığımız kapitalist toplum, birçok yaşamsal nesnenin ve sürecin metalaştığı, her yanımızı alınıp satılan metaların kuşattığı özgül bir tarihsel dönem oluşturuyor. Önümüzdeki, arkamızdaki, sağımızdaki, solumuzdaki her şey meta – yiyecekler, içecekler, giysiler, evler, arabalar, toprak, su... Hatta neredeyse hava bile meta. (...) İnsanın ihtiyaçlarının sınırının olmadığı iddiasıyla, bu binlerce çeşit ürün bir “cennet” vaat ediyor. (...) Her şey için bu metalara muhtacız. Bilim epeydir meta üretiminin devindirici gücü olmuş durumda. Keza sanatın da meta dünyasının dışında kaldığını söylemek hayli güç. (...) Bir yandansa bize vaat edilen ‘cennet’ bir cehennem aynı zamanda. Doğru, metalara muhtacız ama metalara sahip olmaksızın kendi canımızı, kanımızı, üretken gücümüzü meta haline getirmekten geçiyor ne yazık ki.”

İktisadiyatın kilit ve “sihirli” kavramı metanın, tarihsel ve çok boyutlu bir analizini yapıyor bu kitap. İlk insan toplumlarında metanın yerine dair tarihin ve antropolojinin bulgularından, klasik felsefede –Aristoteles’te– metanın “kerametine”... Modern ekonomi-politikte metanın kazandığı anlamdan, Marx’ın yönteminde ve Kapital’de metanın önemine; metaların fetiş karakterine ve sıradan bir meta olmanın “ötesine” geçen bir meta olarak paraya... Kadınların hane içindeki karşılıksız emeğinin metalaşma sürecinden istisna edilmesinin ataerki-kapitalizm ittifakındaki işlevine. Melda Yaman ve Özgür Öztürk, Ankara Dayanışma Akademisi’nde verdikleri derslerin ürünü olan bu kitapta, meta kavramı üzerinden bütün bir insanlık tarihi ve iktisat bilimi okuması yapıyorlar bir bakıma. Meta kavramı üzerinden, insan oluşumuzun olanak ve kısıtlarını sorguluyorlar.

21. yüzyılda sosyalist planlama¹

Özgür Öztürk

Ocak 1917’de İsviçre’de yaptığı bir konuşmada Lenin “Biz daha eski kuşaktan olanlar, yaklaşan bu devrimin belirleyici çarpışmalarını görecek kadar yaşamayabiliriz” diyordu.² Bundan bir ay sonra Şubat devrimi patlak verdi ve aynı yıl içinde, insanlığın kaderini değiştirme yolunda şimdiye kadarki en görkemli girişim başladı.

Bu anekdot –tarihin en büyük devrimcisi olan Lenin bile bunu yapamadığına göre– bir devrimin başlangıcını dakik biçimde öngörmenin neredeyse olanaksız olduğunu gösteriyor. Devrim apansız gerçekleşir, dünyayı hayrete düşürür. Tıpkı bir deprem gibi, arka planda neredeyse “sessiz” biçimde cereyan eden küçük, birbirinden yalıtık olayların birikmesi sonucunda belirli bir noktaya ulaşıldığında aniden patlak veren toplumsal kırılma anıdır.

Devrimin ne zaman başlayacağını kestirmek mümkün olmayabilir; yine de, mevcut konjonktürün devrimci bir karakter taşıyıp taşımadığı, toplumsal “fay hatları”nın harekete geçip geçmediği, nesnel biçimde saptanabilir. Nitekim Lenin de kendi çağı için böyle bir saptamadan hareket ediyordu. “Devrimin belirleyici çarpışmalarını göremeyebiliriz” demekle birlikte, aynı zamanda, yaklaşan devrimden söz ediyor, bunun er veya geç gerçekleşeceğini vurguluyordu. Zira Lenin’e

1 *Revolutionary Marxism 2018* içinde yer alan “Socialist planning in the 21st century” başlıklı yazının Türkçe çevirisidir.

2 Lenin, “Lecture on the 1905 Revolution”, *Collected Works*, cilt 23, Moskova: Progress Publishers, 1974, s. 253.

göre modern çağın temel niteliği “devrimin güncelliği” idi.³

En genelde, emperyalizm çağı kapitalizmden sosyalizme geçiş çağıdır. Üretimin toplumsal niteliğinin ilerleyerek dünya ölçeğine erişmesi, üretici güçlerin muazzam gelişimi, aynı zamanda artan baskı, şiddet ve sömürü, kapitalist uygarlığın kendi sınırına ulaşması ve yerini daha üst seviyede bir toplum tipine bırakması için önkoşulları hazırlar. Kuşkusuz bu geçiş bir seferde ve geri dönülmez bir kopuş biçiminde gerçekleşmeyecektir, 20. yüzyıl bize bu konuda yeterince kanıt sağlamıştır. Fakat geçişin dinamiği iş başındadır.

Genel yönelim içinde elbette bazı dalgalar, gel–gitler yaşanacaktır. Devrim perspektifinden bakıldığında, kabaca 1980–2010 arası yıllar korkunç bir gerilemeye karşılık gelir. Bununla birlikte, kapitalizmin büyük krizi ile karakterize olan içinde bulunduğumuz dönem, yeni bir atılımın başlangıç safhası olmaya adaydır. Koyu bir sisin yavaş yavaş dağılmasının ardından, sosyalizm insanlığın ufkunda yeniden görünür hale gelmiştir.

Burada herhangi bir yanlış anlama olmaması gerekiyor: yüz milyonlarca insanın ölümüne ve gezegenin tamamen tahrip olmasına neden olabilecek yeni bir dünya savaşı, ne yazık ki her gün daha da güçlenen gerçek bir olasılıktır. Fakat tam da aynı olasılık, sosyalizm yönündeki karşıt eğilimi de güçlendirmektedir. 20. yüzyılın en büyük iki devrimi, dünya savaşlarının ortasında veya hemen sonrasında gerçekleşmiştir. Yeni bir devrimin böyle büyük felaketler yaşanmadan gerçekleşmesi ise şu an için ancak bir temenni olabilir.

Geleceğin tohumları şimdinin içinde yatar. Bir toplumsal devrim, olabilecek en radikal kopuştur. Fakat devrim sonrasında ortaya çıkacak yeni biçimler, en önemlisi de yeni üretim ilişkileri, gökten zembille inmeyecektir. Yeni biçimler, eski toplumun bağrında yavaş yavaş olgunlaşan **kimi** eğilimlerin nihai sonuçları biçiminde ortaya çıkacaktır. Bunların hangi eğilimler olduklarını şimdiden kesin olarak öngörmek elbette olanaksızdır. Ayrıca, zaman içinde, mevcut düzende farklı dinamikler de baskın hale gelebilir. Yine de, temel ilke, farkında olsak da olmasak da geleceğin nüvelerinin bugün karşımızda olduğudur:

Sosyalizmin/komünizmin olanaklılığının göstergeleri bizi her taraftan kuşatır ve herkes tarafından görülebilir. Bu göstergeler özel olarak sosyalizmle alakası yokmuş gibi gözüken koşulların içinde yani bildiğimiz ileri endüstride, muazzam düzeydeki maddi refahta, yüksek düzeydeki bilimde, mesleki becerilerde, örgütsel yapılarda, eğitimde ve kültürde barınırlar. Bunları aynı zamanda zaten sosyalizme yabancı olmayan işçi ve tüketici birlikleri, örgün eğitim, devlet hastaneleri, siyasi demokrasi ve günümüzün, kamulaştırılmış işletmeleri gibi koşullarda da görmek mümkündür. Sosyalizmin göstergelerine ayrıca, işsizlik

3 Bkz. György Lukacs, *Lenin'in Düşüncesi*, çev: Mehmet R. Zaralı, İstanbul: Belge Yayınları, 1979.

ve artan eşitsizlik gibi kapitalizmin en ciddi sorunlarında da rastlanabilir.⁴

Gelecek belirsiz olabilir; bugün verilecek mücadelelere ışık tutan şeyse nasıl bir gelecek tasavvurundan hareket ettiğimizdir. Görmek isteyen için, sosyalizm/komünizm **potansiyel biçimde** her yerde mevcuttur. Fakat mesele sadece bunu görmekten ibaret değildir. Bu potansiyelin gerçeklik kazanabilmesi için devrimci eylem şarttır. Kapitalizm kendiliğinden komünizme dönüşmeyecektir.

21. yüzyıl sosyalizminin nasıl olacağını, neye benzeceğini bilmiyoruz. Bu konuda elbette spekülasyon yapabiliriz, Marksizm bu tür düşünce egzersizlerini yasaklamaz. Nitekim günümüzde, akademisyenler arasında “sosyalizmi tasarlamak” başlığı altında kimi tartışmalara rastlıyoruz.⁵ Bu tür girişimler elbette saygıya ve ilgiye değerdir: arkamızda günahıyla sevabıyla yüz yıllık deneyim vardır; bu geçmişle dürüstçe yüzleşip buradan geleceğe dönük dersler çıkarmak şarttır. Fakat sosyalizm için mevcut olanakları sergilemek, bunu önceden tasarlamaktan daha avantajlı bir strateji gibi görünüyor.

Bu yazıda sosyalizmin potansiyellerini **bugünün** teknik ve ekonomik olanaklarına referansla tartışacağım. Mevcut potansiyelleri, özel olarak, planlama açısından değerlendireceğim. Derhal (birkaç yıl içinde) kurabileceğimiz ekonomik planlama sistemi türünün ana hatlarını çıkarmaya çalışacağım. 21. yüzyılda, geçen yüzyılda- kinden temelden farklı ve çok daha etkin işleyen bir planlama sistemi kurulabilir. Marx’ın özgün vizyonuna uygun şekilde, emek zamanı hesabına dayalı bir ekonomik planlama sistemi oluşturulabilir. Böyle bir sistem, her bir ürünün içerdiği emek zamanı miktarını hesaplamayı kolaylaştırarak ve ayrıca parasal ilişkilerin tasfiye edilmesini sağlayarak, yeni sosyalizmin en önemli ayaklarından birini oluşturacaktır.

1. Temel noktalar

Kapitalizmin doğuşunda karşılaştığımız bir durum, geleceğe dair akıl yürütürken bize yardımcı olabilir. Kapitalist üretim tarzı, kendisine karşılık gelen üretici güçler tam olarak gelişmeden önce tarih sahnesine çıkmıştır. Sermaye, hazır bulduğu teknik temel üzerinde yola koyulmuş, kapitalist üretime uygun üretici güçlerin gelişimi daha sonra gerçekleşmiştir.⁶ Aslında kapitalist üretim ilişkileri 15. ve 16.

4 Bertell Ollman, *Diyalektiğin Dansı: Marx’ın Yönteminde Adımlar*, çev: Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 196.

5 Örneğin *Science & Society*’nin “Sosyalizmi Tasarlamak” konulu özel sayısına (Nisan 2012) bkz.

6 Marx bunu *Kapital*’de, özellikle de “İş Bölümü ve Manüfaktür” başlıklı 12. bölümde tartışmaktadır. Üretimin daha önceki kapitalist biçimi olan manüfaktür, “toplumsal üretimi ne bütün genişliği içinde kavrayabilmiş ne de kökünden değiştirebilmişti ... dayandığı kendine özgü dar teknik temel, belli bir gelişme aşamasında yine kendisi tarafından yaratılmış olan üretim ihtiyaçları ile çatışır hale gelmişti”. Karl Marx, *Kapital*, 1. cilt, çev: Mehmet Selik, Nail Satlıhan, İstanbul: Yordam Kitap,

yüzyıllar kadar erken bir tarihte yayılmaya başlamıştır. Fakat sermayenin kendi içeriğine en uygun üretim biçimine (makinelı üretim sistemi olarak fabrika) kavuşarak kendi ayakları üzerinde durabilmesi ancak Sanayi Devrimi ile, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında olanaklı olmuştur. Bu andan itibaren kapitalist üretim geri döndürülemez bir nitelik kazanmıştır.

Önceki geçiş dönemlerinde, yeni üretim ilişkileri **kendiliğinden**, bir deneme–yanılma süreci içinde şekilleniyordu. Sosyalizme geçişte ise yeni üretim ilişkileri bilinçli olarak inşa edilecektir. Burjuvazi örneğinde, bu sınıf eski düzen içinde ekonomik açıdan yeterince güçlendiğinde bir toplumsal devrim dönemi başlamıştı. Fakat işçi sınıfı kapitalist sistem içinde ekonomik hâkimiyet elde edemez. Bu hâkimiyet ancak devrim sonrasında oluşacaktır.

Sosyalist insanın öncelikli hedefi üretim ilişkilerini değiştirmektir. Yeni üretim ilişkisi, emeğin, kapitalist sistemde zaten belirginlik kazanmış olan toplumsal karakterini daha da ileri taşıyacak planlı ekonomidir.

Planlı ekonomiye en uygun üretici güçlerin oluşması bir zaman meselesidir. 16. yüzyılda, gelecekte temel üretim biriminin fabrika olacağını kimse öngöremezdi. Bu anlamda, sosyalist üretim ilişkilerine uygun teknik biçimi tahmin etmenin olanaksız olduğu düşünülebilir. Fakat sosyalist inşa sürecinde durum biraz farklıdır. Üretim ilişkilerinin kendiliğinden değil de bilinçli olarak şekillenecek olması, hiç kuşkusuz, üretici güçlerin gelişimine damgasını vuracaktır.

Üretici güçlerin gelişiminde iki temel boyut ayırt edilebilir. Birincisi üretim araçlarıdır. Sosyalist insanın üretim araçlarının gelişimi açısından temel hedefi üretimde tam otomasyondur; daha doğrusu, böyle bir hedef bugün için anlamlı ve olanaklıdır.

Marx büyük ölçekli sanayiye hakiki kapitalist üretim olarak tasavvur etmişti.

Büyük sanayi, kendi karakteristik üretim aracını, yani makineyi, bizzat ele almak ve makineleri makinelerle üretmek zorunda kaldı. Ancak bunu yaptığında, kendisi için uygun olan teknik temeli yaratmış ve kendi ayakları üzerinde doğrulmuş oldu.⁷

Kapitalist üretimin mekanizasyonu artırma, “kendi karakteristik üretim aracı” olan makineleri daha fazla kullanma yönünde açık bir eğilimi vardır. Bununla birlikte, kapitalist üretim makineleşmeyi ve otomasyonu çarpıcı boyutlara taşıırken, aynı zamanda, tam ters yönde, bunun önünde engeller de yaratır. Zira makine, ancak yerini aldığı emek gücünden daha ucuz olduğu takdirde üretimde kullanılır. Bir kapitalistin “makine kullanımı ... makinenin değeri ile makinenin yerine geçtiği

2011, s. 355–356.

⁷ Marx, *Kapital*, 1. cilt, s. 369.

emek gücünün değeri arasındaki farkla sınırlanır”.⁸ Emek bol ve ücretler de emek gücünün değerinin altında olduğunda, bu durum “kapitalist açısından”, makine kullanımını “gereksiz, pek çok durumda da olanaksız kılar”.⁹ Bol miktarda ucuz emek gücünün mevcut olduğu koşullarda, sermaye, emek yoğun üretimlere yönelir. Dahası, kapitalist üretim bir başka nedenle de makineleşmeyi engeller: tekil firmalar üretimde canlı emeğin payını azaltacak yeniliklerin peşinde koşsalar da, artı-değer (dolayısıyla kâr) canlı emeğe dayandığından, makineleşme ve otomasyon eğilimleri üzerinde bir bütün olarak ciddi kısıtlar ortaya çıkar. Sonuç olarak, kapitalist üretim, bir yandan makineleşmeyi sürekli olarak teşvik ederken, diğer yandan da tam ters süreçleri besler ve canlı tutar.

Sosyalizmde böyle bir kısıtlama yoktur; maddi nesnelerin üretimindeki tam otomasyonun önünde sadece doğal/fiziksel engeller vardır. Bunun ötesinde, günümüzün teknik olanaklarıyla, otomasyonun ilerlemesi ancak hayal gücümüzle sınırlıdır. Teknik açıdan, üretimin önemli bir kısmı makineler ve robotlar tarafından gerçekleştirilebilir, hatta “hizmetler” adı verilen işlerin çoğu da otomatize edilebilir. Maden ocaklarında, inşaatlarda, fabrikalarda vb. daha fazla makine kullanmak ve taşımacılık işini (kent içi ulaşım dâhil) tamamen otomatik hale getirmek ilk başta büyük yatırımlar gerektirebilir. Fakat bu başlangıç yatırımları dahi muhtemelen şimdiki maliyetlerden düşük olacaktır. Mesela motorlu araçların ve ilişkili ürünlerin üretimine harcanan kaynaklar (trafik sıkışıklıklarında israf edilen benzin de dâhil) dikkate alındığında, çok daha rasyonel, konforlu ve tam otomatik bir ulaşım sistemi çok daha düşük maliyetle kurulabilir. Kapitalist üretim geçmiş üretim sistemlerine kıyasla çok devrimci olabilir, fakat günümüzde insanlığın sorunlarını çözebilme için yeterince devrimci değildir.

Üretici güçlerin ikinci boyutu, en devrimci üretici güç olarak insanın kendisidir. Marksist gelenek, geleceğin komünist toplumunda çalışmanın birincil ihtiyaç haline geleceğini öngörür. Bu elbette başkaları için çalışmadır; kendi cebini doldurma azmiyle gece-gündüz çalışan işkolik burjuvanın çabalamasından çok farklıdır. Sosyalizmin toplumsal bireyi, “başkaları için” çalışmanın aslında “kendisi için” çalışmak olduğunun, kendisini ancak bu yolla insan kılabilceğinin farkındadır. Günümüzün benmerkezci kapitalist ilişkilerinin ortasında, Marksizmin bu öngörüsü bir düş gibi görünebilir. Kendi çıkarının peşinde koşmanın kural olduğu kapitalist toplumda, başkaları için bir şeyler yapmak gerçekten de “enayilik” gibi algılanır. Fakat kendi çıkarını düşünmenin özellikle “ekonomik” alanla, daha spesifik olarak da piyasayla ilişkili bir davranış kalıbı olduğunu atlamamak gerekir. Bencil olmak, toplumsal ilişkilerin geneli içinde, kapitalist toplumda **bile** kınanmaktadır. Kapitalizmin şafağında bunun ilk sistemli ekonomik teorisini oluşturan Adam Smith’in

⁸ Marx, *Kapital*, 1. cilt, s. 377.

⁹ Marx, *Kapital*, 1. cilt, s. 377.

aynı zamanda bir ahlâk kuramcısı olması basit bir tesadüf değildir. Smith, piyasa ilişkileri içinde herkesin kendi çıkarını düşünmesinin doğal olduğunu öne sürerken, daha genel toplumsal alan için böyle bir öneride bulunmaktan kaçınmıştır.¹⁰ Bir başka deyişle, kapitalizmin en önde gelen ideologları bile insanların kendi çıkarlarının peşine düşmelerinin genel olarak “iyi” bir şey olmadığını farkındadır. Bu anlamda, sosyalizm insanın kötü yanını değil iyi yanını besleyecektir.

Fakat mesele basitçe sosyalizmin ahlâki üstünlüğü değildir. Çalışmak birincil ihtiyaç haline geldiğinde, insanların bireysel ve kolektif gelişimini hiçbir şey durdurmayacaktır. İşçi sınıfına dayatılan “yaşam boyu öğrenme” hedefi kapitalist koşullarda ulaşılabilir değildir; şu basit nedenle ki, başka her şey gibi öğrenme etkinliği de kapitalizmde kişisel çıkara bağlıdır. Doğrudan parasal fayda söz konusu değilse, herhangi bir şey öğrenmeye gerek yoktur. Fakat sosyalizmde farklı ölçütler geçerlidir ve insanlar, kendi potansiyellerini ve kapasitelerini dışsal engellerle karşılaşmadan geliştirebilirler. Günümüzde bu bağlamda en önemli engel piyasa olduğundan, piyasa ilişkilerinin kaldırılması gerçek insani gelişmenin yolunu açacaktır.

2. Planlama zorunluluğu

Gelecekteki sosyalist devrim(ler)in tek tek ülkelerde başlayıp daha sonra diğer ülkelere/bölgelere yayılacağını söylemek bir kehanet sayılmaz. Çok kısa sürede tüm dünyayı kapsayacak bir devrim süreci, piyangodan büyük ikramiye çıkması kadar şaşırtıcı ve sevindirici olur. Aslında tam aksine, geçiş dönemi boyunca tekel ülkelerde yaşanacak devrimlerin bir süre sonra sıkıntılarla karşılaşması daha muhtemeldir; zira emperyalist sistem, komünizm yönündeki herhangi bir hareketi elinden gelen her şeyi yaparak boğmaya çalışacaktır. Dolayısıyla, ABD, Almanya, İngiltere, Fransa, Japonya gibi merkez kapitalist (emperyalist) ülkelerin belirli bir aşamada devrimci sürece katılmaları şarttır. Emperyalizmin merkez bölgelerini kapsamayan bir devrim uzun vadede zorluklarla karşılaşacaktır.

Bunu söylemek, yenilgiyi baştan kabullenmek anlamına gelmez. Herhangi bir sosyalist devrimin ilk andan itibaren dünya devrimini hedeflemesi gerektiği anlama gelir. Bunun içinse devrimci sürece katılan tekel ülkelerin kendi aralarında kalıcı ve güçlü bağlar kurmaları, ilk günden itibaren dünya devrimine (özellikle de yeni bir Enternasyonal oluşturmaya) yönelik girişimlerde bulunmaları hayati önemdedir. Kuşkusuz şu an için öngörülemeyecek birçok jeopolitik çelişki, çatışma vb. yaşanacak, tonla sorun ortaya çıkacaktır. Fakat temel ilke, sosyalist inşa sürecinin aynı zamanda dünya devriminin bir uğrağı olması gerektiğidir. Bundan azına razı olmak ve devrim stratejisini her nasılsa kazanılmış kimi “mevziler”i elde tutmaya çalışmakla sınırlamak, en hafif tabirle hayalciliktir. Uzun bir koşu sırasında ara sıra

10 Bkz. Duncan K. Foley, *Adam's Fallacy: A Guide to Economic Theology*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

mola verilebilir; ama arkanızdan silahlı bir katil sürüsü kovalıyorsa, molalar olabildiğince kısa tutulmalıdır.

Sosyalist inşa sürecinin kilit noktası dünya devriminin ilerlemesidir. Mesela çalışma saatlerinin kısaltılması, aşağıda tartışılacağı üzere, yeni sosyalizmde çalışma ilişkilerinin temel bir kısmını oluşturacaktır. Fakat devrim emperyalist ülkeleri kapsamadığı takdirde, sosyalizm yönündeki girişimler kuşkusuz ki emperyalist düşmanlar ve onların yordakçıları tarafından kuşatılacaktır. Bu güçlerin ekonomik ve askeri baskıları, sosyalist ülkeleri, çalışma saatlerinin uzatılması ve/veya diğer demokratik olmayan adımlar gibi beklenmedik tedbirlere başvurmaya zorlayabilir. Aşağıda tartışılan planlama sisteminin işlemesi için dünya devriminin kayda değer bir ilerleme sağlamış olması gerektiği hatırd tutulmalıdır.

Sosyalist inşa sürecine dâhil olacak tek tek ülkelerde ortak bir planlı ekonomi çerçevesi oluşturmada önemi abartılamaz. Kapitalizme özgü ulus-devlet formunu aşan yeni bir siyasal biçimin maddi zemini burada yatar. 20. yüzyıldaki sosyalist inşa deneyimlerinin en büyük başarısızlıklarından biri budur. Enternasyonalizmin geri plana itilmesinin, Doğu Avrupa'dan Çin'e kadar tek bir ekonomik ve siyasal yapının kurulmamasının sonucu, sosyalist inşanın ulusal sınırlara hapsolmesi olmuştur.¹¹ Sermayenin emeğin toplumsallaşmasını küresel ölçeğe taşıdığı bir dönemde, sosyalist inşa süreci böyle bir olanaktan mahrum kalmıştır. Bir başka deyişle, üretici güçleri geliştirme kapasitesi bakımından kapitalist sistemin üstünlüğü devam etmiştir.

Demek ki yeni sosyalizmde ulusal sınırlar aşılmalı, en azından belirleyici önemi kaybetmelidir ve bunun zeminini ortak planlama sistemi oluşturacaktır. Nihai hedef, önce tek tek ülkelerde, sonra birçok ülkede ve bölgede, sonra da dünya ölçeğinde planlı bir ekonominin kurulmasıdır.

Planlama bir üretim ilişkisidir, sosyalizmin temelidir. İnsanlığın üretim, tüketim, bölüşüm süreçlerini bilinçli şekilde düzenlemesi olarak, piyasa ilişkilerinin reddidir. Sosyalist bir ekonomi ya planlı olacaktır, ya da sosyalizm olmayacaktır. Bu bağlamda, belki de birkaç on yıla yayılacak “geçiş süreci” boyunca piyasa ilişkilerinin adım adım sona erdirilmesi şarttır.

20. yüzyıl devrimlerinde planlama kaçınılmaz sınırlarla karşılaşmıştır. Devrimi gerçekleştiren toplumlar kapitalist gelişme açısından geri durumda olduklarından, ortaya özgül sorunlar çıkmıştır. Kuşkusuz gelecekte de sorunlar çıkacaktır, ama bunlar farklı nitelikte olacaktır. 20. yüzyılda uygulandığı biçimiyle çeşitli planlama deneyimlerinde, genellikle başta hızlı gelişmeler sağlanmakla birlikte, bir süre sonra etkinlikten uzak sistemler ortaya çıkmıştır. Sovyet tipi planlama, kaynakları mobilize etmekte başarılı olmasına rağmen, bu kaynakların etkin tahsisini sağla-

11 Bu konuda bkz. Sungur Savran, “Sovyetler Birliği’ni kim yıktı?”, *Devrimci Marksizm*, sayı 28/29, Güz-Kış 2016, s. 72.

makta aynı başarıyı gösterememiştir. Sovyet planlama sisteminde temel hedef, aynı miktar çıktıyı üretmek için kullanılan girdileri azaltmaktan ziyade, çıktıyı ne pahasına olursa olsun artırmaktır. Bu nedenle işletmeler, emek gücü dâhil olmak üzere olabildiğince fazla miktarda girdi stoklama eğiliminde olmuştur. Sonuçta, çıktıdaki artış, kullanılan girdilerin ve üretim araçlarının miktarındaki artışla koşullanmıştır. Üretim miktarı etkinlikten daha önemli görülmüştür. Böyle bir sistemin atıl vaziyetteki veya potansiyel kaynakları harekete geçirip kısa sürede çıktıyı artırması son derece doğaldır. Fakat bir kez girdilerin fiziki sınırlarına ulaşıldığında, daha fazla ilerlemek giderek zorlaşır. Nitekim Sovyetler Birliği'nde sistem 1960'lı yıllarda kendi sınırlarına dayanmış ve bundan sonra da yavaş ama sürekli bir krizle karşılaşmıştır.¹²

Diğer taraftan, Sovyet tipi planlama sistemleri piyasa ilişkilerini yenmekte de başarısız kalmıştır. Birçok ürün, özellikle de kırsal tarım üretimi plan dışında bırakılmış, planın yanı sıra küçük meta üretimi de daima var olmuştur. Zaman içinde, özellikle kentlerde, birçok “hizmet” faaliyeti karaborsanın insafına terk edilmiştir. Bu durumun sosyalist planlama açısından yarattığı sorunlar bir yana bırakılsa bile, sonuç, sosyalist inşa sürecini zehirleyen kronik bir hastalık olmuştur.

Yeni sosyalizmde temel ilke, planlı ekonomik örgütlenmenin coğrafi ve sektörel olarak genişlemesi ve aynı zamanda derinleştirilmesi olmalıdır. Günümüzde, bir ülkenin veya bir kıtanın ekonomisinin tamamını birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde planlı hale getirmek kesinlikle olanaklıdır. Paul Cockshott ve Allin Cottrell'in vurguladıkları gibi, örneğin “ABD ekonomisinin **tamamen** planlı olmaması için hiçbir **teknik** neden yoktur.”¹³ Politik, ideolojik, hatta kültürel nedenler vardır kuşkusuz, ama ilke olarak, dünyanın en büyük ekonomisi en ince ayrıntısına varana dek planlı şekilde işleyebilir. Üstelik bu, piyasa sistemine kıyasla çok daha etkin şekilde gerçekleştirilebilir.

3. Günümüzde nasıl bir planlama olanaklıdır?

Bu soruya iki düzeyde yanıt verilebilir. İlk olarak, bizzat piyasa sisteminin işleyişinden kaynaklanan planlama potansiyeli söz konusudur. Tekil yerel/ulusal firmalardan çok-uluslu şirketlere uzanan bir zincir içinde, kapitalist sistemde de planlama zaten mevcuttur. Planlı ekonomi kapitalizmin bağrında gelişir. Bilindiği gibi Marksizm, kapitalist üretimin içinde ortaya çıkan planlama eğilimlerine büyük önem verir, zira bu eğilimler emeğin toplumsallaşmasını çok ileri düzeylere çıkarmaktadır.

12 Bkz. Özgür Öztürk, “Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ekonomik arka planı”, *Devrimci Marksizm*, sayı 28/29, Güz-Kış 2016.

13 W. Paul Cockshott, Allin F. Cottrell, “Value, Markets and Socialism”, *Science & Society*, cilt 61, no 3, Sonbahar 1997, p. 351 (vurgular benim).

Sosyalizm, bu anlamda emeğin toplumsallaşması eğilimi önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Kapitalist üretimin bu “doğrudan” planlama eğilimini sosyalist inşada mantıksal sonuçlarına ulaştırmak, her şeyden önce büyük ölçekli kamulaştırmalar demektir. Büyük tekeller, bankalar, enerji kompleksleri, perakende zincirleri, ulaştırma ve iletişim firmaları, madenler, diğer doğal kaynaklar ilk etapta kamulaştırılacak işletmelerdir. Bunlar tek bir ekonomik bütünlüğün parçaları olarak işleyeceklerdir. Öte yandan, kâr kriteri ortadan kalkacağı için, belki bazı işletmeler kapatılacak, bazıları birleştirilecek, üretim politikası baştan aşağı değişecektir. Bu işletmelerin özellikle sabit sermaye yatırımları, binaları, iş makineleri, ekipmanları ve diğer üretim araçları sosyalist inşa sürecinin başlangıçtaki sıçrama tahtası olacaktır.

Planlamanın ikinci boyutunu, sermayenin başka bazı eğilimleri oluşturmaktadır. Bunlardan en önemlisi, emek zamanı ile değerlendirmedir. Marx’ın geliştirdiği emek-değer teorisinde, bir malın değeri içeriğine giren toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir. Kapitalizm değer ilişkilerinin hâkimiyeti ile tanımlandığından, toplumsal üretim ve mübadelenin örgütleyici ilkesi örtük bir emek zamanı hesabıdır. Yine de piyasa bağlamında fiilen “hesaplama” yer almaz; bir malı üretmek için toplumsal bakımdan gerekli olan emek zamanını hiç kimse kesin olarak hesaplayamaz. Bunun yerine, arz ve talebin dalgalanmaları üreticilere sinyaller sağlar ve onlar da bu sinyallere göre hareket ederler. Dolayısıyla emek zamanı ile değerlendirme vardır, ama bu değerlendirme mükemmel olmaktan uzaktır.

İkinci eğilim “soyut emek” ile ilgilidir. Soyut emek standart, ortalama insan emeğidir. Marx’a göre bu sadece basit bir soyutlama veya fikir değildir: farklı emeklerin ürünü olan metalar mübadele edildiğinde, bunları üreten somut emek türleri de insan emeği olma niteliğiyle özdeş hale gelirler. Bu bir “gerçek soyutlama”dır: her tür insan emeği eşit muamele görür. Fakat bunun da ötesinde, sermayenin her tür insan emeğini birbirine yakınlaştırma eğilimi de vardır. Sermayeye dayalı üretim, somut emeğin çeşitliliğini artırsa da, aynı zamanda ve buna karşıt biçimde, üreticilerin emeklerini standartlaştırma eğilimi de sergiler. Marx’ın *Grundrisse*’nin Giriş bölümündeki anlatımıyla:

Emeğin belirli bir türüne karşı kayıtsızlık, hiçbiri mutlak olarak egemen durumda bulunmayan emeğin gerçek türlerinin çok gelişmiş bir bütünü varsayar ... O zaman, yalnız özel bir biçimde düşünülebilir olmaktan çıkar. Öte yandan, emeğin emek olarak bu soyutlanması, yalnızca emeklerin somut bir toplamının zihinsel ürünü değildir. Belirli şu ya da bu emek karşısında kayıtsızlık, bireylerin bir emekten ötekine kolayca geçebildikleri ve yaptıkları emek türünün kendileri için raslansal ve bu bakımdan da önemsiz olduğu bir toplum biçimine tekabül eder ... Bu durum, burjuva toplumların en modern biçiminde, Birleşik

Devletler’de en yüksek gelişme derecesine ulaşmıştır.¹⁴

Marx, bu pasajın devamında, geri bir toplumdaki “ne iş olsa yapan” emekçilerle, ileri bir kapitalist toplumda kendisini her işe uyarlayabilen emekçiler arasındaki temel farkı vurgular.

Aynı tema, biraz daha farklı biçimde, *Kapital*’de de karşımıza çıkar. Marx, burada konuyu derinlemesine tartışmaktan kaçınır ve bunu kapitalist üretimin bir “yasası” biçiminde formüle etmez. Yine de, kısmen hesaplama kolaylığı yaratması nedeniyle, kısmen de bunun nesnel bir eğilim olduğu kanısıyla, “vasıflı” denilen emekle “vasıfsız” emek arasındaki farkı önemsiz kabul eder. Uzunca bir dipnotta şöyle yazar:

Yüksek ve basit emek, “*skilled*” (nitelikli) ve “*unskilled labour*” (niteliksiz emek) arasındaki fark, kısmen sırf hayali, ya da en azından, çoktan gerçekliğini kaybetmiş ve ancak alışkanlık sonucu olarak devam etmekte bulunan bir farka; kısmen işçi sınıfının bazı katmanlarının içinde bulundukları ve kendilerini emek güçlerinin değerlerini diğer işçiler ölçüsünde alabilmekten alıkoyan çaresizliğe dayanır. Burada tesadüfe bağlı koşullar öylesine büyük roller oynar ki, emeğin bu iki türünün zaman zaman yer değiştirdikleri olur. Örneğin, gelişmiş kapitalist üretimin egemen bulunduğu bütün ülkelerde olduğu gibi, işçi sınıfının fiziksel bakımdan bozulduğu ve göreceli bir tükenme gösterdiği durumlarda, fazla kas kuvveti gerektiren kaba ve zor işler, genellikle, basit iş derecesine inen daha ince işlere göre yüksek, nitelik gerektiren işler sayılmaya başlar ... Kaldı ki, “nitelikli emek” denilen emeğin ulusal emek toplamı içinde miktar bakımından öyle önemli bir yer tuttuğu sanılmamalıdır.¹⁵

Nitekim dipnotu izleyen paragrafta, Marx, “sermaye tarafından çalıştırılan işçinin emeğinin basit ortalama toplumsal emek olduğunu varsaydığımızda, gereksiz bir işlemden kurtulmuş ve analizi basitleştirmiş oluruz” diye ilan eder.

Marx’ın “basit ortalama emeğe” yaptığı bu vurgu, sadece konuyu basitleştirmek için yapılmış bir varsayım veya indirgeme işlemi değildir. Tarihin en eşitsiz üretim sistemlerinden biri olan kapitalist sistem, her insanı ve her insanın emeğini soyut ve salt biçimsel bakımdan eşitleme eğilimindedir. Bu durum modern seçim sistemlerindeki herkese bir oy ilkesine benzer: eşitsizlikler biçimsel bir eşitlik görüntüsüyle gizlenir. Fakat mesele bundan ibaret değildir. Diğer tarafta, tarihte ilk kez, soyut şekilde de olsa insanların eşitliği fikri ortaya çıkmış, hatta sorgulanamaz bir önyargı haline gelmiştir.

Bu noktada *Gotha Programının Eleştirisi*’ndeki çok tartışılmış satırlara yeniden

14 Karl Marx, *Grundrisse*, cilt I, çev: Arif Gelen, Ankara: Sol Yayınları, 2013, s. 40.

15 Marx, *Kapital*, 1. cilt, s. 199, dn 19.

dönmek yararlı olabilir. Marx, “üretim araçlarının ortak mülkiyeti üzerine temel-
lenen kolektif toplumda” üreticilerin ürünlerini mübadele etmeyeceklerini belirtir.
Zira bu toplumda bireysel emek değer biçiminde, yani dolaylı olarak değil, doğ-
rudan toplumsal biçimde, toplam emeğin bir parçası olarak var olur. Marx burada
“kendi temelleri üzerinde **gelişmiş** haliyle değil, tersine, kapitalist toplumdan henüz
ortaya çıkmış haliyle komünist toplumu” ele aldığımızı vurgular. Bu yeni toplum
hâlen eskisinin damgasını taşımaktadır. Burada “bireysel üretici, toplumdan, ge-
rekli indirimler yapıldıktan sonra, ona verdiğinin tastamam aynısını alır”. Üretici,
harcadığı emeğin (ortak fonlar için indirimler yapıldıktan sonraki) miktarını göste-
ren bir sertifika elde eder ve bu sertifikayla “toplumsal tüketim araçları stoğundan,
emek harcamasıyla aynı miktarda ürün alır. Topluma bir biçimde verdiği aynı emek
miktarını başka bir biçim altında geri alır”. Marx, eşit değerler mübadele edildiğün-
den, bunun meta mübadelesini düzenleyen aynı ilke olduğunu öne sürer. İçerik ve
biçim değişmiştir, ama bölüşümde aynı ilke devam etmektedir.¹⁶

Şu soru derhal ortaya çıkar: komünist toplumun bu erken evresinde, bireysel
üreticilerin harcadığı emek zamanı nasıl hesaplanacaktır? Emek sertifikaları hangi
kriterlere göre düzenlenecektir? Bir tesisatçının boruları tamir ederken harcadığı üç
saat, bir aşçının yemek pişirirken sarf ettiği üç saatle veya bir cerrahın ameliyatha-
nede geçen üç saatıyla nasıl kıyaslanabilir? Bir başka deyişle, farklı türden somut
emekler birbirleriyle nasıl kıyaslanacaktır? Böyle bir kıyaslama yapılamazsa, bir
“ortak ölçü” bulunamazsa, emek zamanı hesaplaması da mümkün olmayacaktır.

Bu sorunun yanıtını bizzat kapitalist üretim vermektedir. Yukarıda vurgulandı-
ğı gibi, kapitalist üretimde her tür insan emeğini eşitleme yönünde bir eğilim de
mevcuttur. Sosyalizmde bu eğilimin mantıksal sonucuna ulaşacağı söylenebilir: in-
san emeği olma sıfatıyla, herkesin emeğine eşit muamele yapılacaktır. Dolayısıyla
tesisatçının, aşçının, cerrahın, sekreterin, öğrencinin, madencinin emeklerini eşit
ve eşdeğer kabul etmek, emek zamanı hesabına dayalı bir planlama sistemi oluş-
turmanın çıkış noktası olacaktır. Yeni planlama sisteminin temeli burada yatar. Bir
geçiş dönemi esnasında, emek zamanını temel alan bir planlama sistemi geliştirmek
kesinlikle olanaklıdır.¹⁷

Burada iki uyarı gerekiyor: ilkin, yukarıda belirtildiği gibi, sosyalist inşa süreci-
nin ilerlemesi dünya devriminin ilerlemesi ile koşulludur. Yalıtılmış bir ülke elbette
sosyalizm yönünde ilerleyebilir ve bazı başlangıç adımlarını atabilir. Fakat bu süreç

16 Karl Marx, “Marginal Notes on the Programme of the German Workers’ Party”, *Marx & Engels Collected Works*, cilt 24 içinde, Lawrence & Wishart, 2010, s. 85–86.

17 Böyle bir planlama sisteminin ayrıntıları W. Paul Cockshott ile Allin Cottrell’in *Towards a New Socialism* başlıklı kitaplarında açıklanmıştır: http://ricardo.ecn.wfu.edu/~cottrell/socialism_book/new_socialism.pdf. 1993 tarihli bu önemli yapıt, bu yazı için pek çok bakımdan esin kaynağı olmuştur.

tek bir ülkede veya küçük bir grup ülkede asla tamamlanamaz. İkincisi, her ne kadar temel hedef herkesin emek zamanının eşit kabul edildiği bir sistemi adım adım kurmaksa da, örneğin beyin cerrahlığı gibi bazı işler, gelişmiş “vasıflar” ve nitelikler gerektirmeleri anlamında, daima “kapalı” olacaktır. Dolayısıyla, Marx’ın **hilafına**, vasıflı ve vasıfsız emek arasındaki ayrım tamamen yanılısma olmayıp uzun bir süre daha geçerliliğini koruyacaktır.

Yine de bu durum, farklı somut emek türlerinin eşit muamele göremeyeceği anlamına gelmemektedir. Sosyalizmde daha “vasıflı” işçiler daha fazla kazanmayacaktır. Kapitalist koşullarda, “vasıf kazanmanın” maliyeti genellikle bireye düşer; fakat emeğin doğrudan toplumsal nitelik taşıyacağı sosyalizmde, bu maliyeti toplum üstlenecektir. Dolayısıyla “uzmanlar”a daha fazla ödeme yapmak için herhangi bir neden olmayacak ve zamanla eşitsizlikler önemli ölçüde silinecektir.

Eşitsizlikleri bir anda yok etmek elbette olanaklı değildir. Ekim devriminden kısa bir süre sonra yetişmiş uzmanlara acil ihtiyaç duyulmuş, bu nedenle de bu uzmanlara daha fazla ödeme yapılmıştır. Rusya’nın geri koşullarında, uzmanlık sadece sanayide değil, Kızıl Ordu’da da hayati önem taşımıştır. Uzmanlara duyulan ihtiyaç, eşitsiz bir ücret sistemine giden yolu açmıştır. Başlangıçta bu zorunlu ve geçici bir tedbir olarak görülmüştür. Fakat bürokrasinin iktidara el koymasına paralel olarak kural haline gelmiş, eşitlik hayali yavaşça sönümlenmiştir.

Günümüzde, devrim sonrası bir toplum, vasıf farklılıklarını ve farklı işlerin zorluklarını telafi etmek üzere bazı katsayılar belirleyebilir. Fakat uzun vadede hedef tüm somut emek türlerini eşit kabul etmektir. Zaman içinde, herkesi ömrü boyunca kalıcı bir “mesleğe” atayan iş bölümü sistemi de değişmeye başlayacaktır. Bir bireyin yaşam süresi içinde birkaç farklı alanda eğitim görmesi ve çalışması, günümüz kapitalizminde bile olanaklıdır. Sosyalizmin çok yönlü bireyi de herhalde tüm yaşamını tek bir işte geçirmeyecektir. Kısacası, işler ve meslekler arasındaki farklılıklar anlamını yitirmeye başlayacak, bu yöndeki ilerleme de somut emeklerin eşit kabul edilmesini kolaylaştıracaktır.

Herkesin emeğini eşit kabul eden bir planlama sisteminde, herkesin çalıştığı sürenin kaydının tutulmasıyla, her ürünün içeriğine giren toplam emek miktarı açıkça hesaplanabilir. Gemiler, binalar gibi bazı ürünlerin üretim süreleri uzun olduğundan, planlama sisteminin tam kesinlikle işlemesi kuşkusuz ki birkaç yıl alacaktır. Fakat bir süre sonra, toplum her ürünü kaç saatte üretebildiğini görmeye başlayacak ve hesaplamalar kolaylaşacaktır. Mevcut iletişim ve hesaplama teknolojileriyle, çok karmaşık ve sağlam hesaplama sistemleri oluşturmak mümkündür.

Böyle bir sistemin bir diğer avantajı, paranın kullanımını zamanla yok edebilme olanağıdır. Günümüzde, kredi kartları, banka kartları gibi araçlarla gündelik yaşamda perakende ticarete para kullanımı zaten sınırlıdır. Üstelik toptan ticarete

veya bankalar arası para piyasalarında da fiilen para kullanılmaz. Para bu alanlarda salt hesap birimi işlevi görür. Aslında sosyalist inşa süreci açısından esas sorun paranın gündelik alışverişlerde kullanılması değil, sermayeye dönüşmesi olasılığıdır. Sosyalist inşa sürecinde bu daimi bir tehdittir ve piyasa ilişkileri içinde gerçekleşir. Dolayısıyla, piyasa ilişkilerinin adım adım ortadan kaldırılışına paralel olarak, para kullanımını sona erdirmek için planlama sürecine emek zamanı hesabı dâhil edilmelidir. Bu temaya aşağıda döneceğim.

4. Ücret, fiyat ve kâr ve üretkenlik

Plan, ekonominin, üretim ilişkilerinin örgütlenme biçimidir. Fakat hiçbir zaman dar anlamda salt ekonomik bir olgu değildir. Bir toplumdaki kaynakların tahsisini belirlemesi nedeniyle, derinlemesine politik karakter taşır. Dolayısıyla, plan hedefleri, toplumsal güç dengelerini yansıtır. Sovyet modelinde esas kriter olarak çıktı miktarı (hızlı büyüme) alınmıştır; bu, Ekim devriminin geri bir ülkede gerçekleşmiş olmasının sonucudur. Sovyetler Birliği, “normalde” kapitalist gelişme ile çözülmesi beklenen birçok sorunu üstlenmek durumunda kalmıştır. Bunun bir sonucu olarak, sosyalizme ilerlemede önem taşıyacak bazı uygulamalar hiç gündeme gelmemiş, kapitalist sisteme özgü bazı kategoriler de varlığını sürdürmüştür.

Sovyet sisteminde ücret, fiyat ve kâr kategorileri, kuşkusuz ki kapitalist sistemde olduğundan farklı işlev görmüştür. Bununla birlikte, emek zamanına dayalı bir planlama modeli benimsenmediği için, para ilişkileri varlığını devam ettirmiştir. Bu durum, sosyalizm yönünde ilerleyemeyen, kapitalist ilişkilerin gelişimini ise zor kullanımı yoluyla önlemeye çalışan bir konuma hapsolan sistemin içinde sürekli bir gerilim yaratmıştır.

Sovyet dönemi boyunca süregiden, bununla bağlantılı ikinci bir sorun emeğin düşük üretkenliğidir. Ekonomik planlama sistemi, yani Sovyetler Birliği’nde üretim ilişkilerinin örgütlenme biçimi kendi başına bu sorunu çözmemiştir. Özellikle sistemin oluşturulma safhasında (kabaca 1930 ile 1965 arası yıllarda), bürokrasi, emekçileri ve köylüleri daha fazla çalışmaya ve üretmeye zorlamıştır. Fakat proletaryanın ve kırsal köylülüğün bürokrasiye karşı pasif direnişi bu yolun önüne açık sınırlar getirmiştir. Gerçek çözüm ancak emeğin toplumsallaşmasını daha yüksek düzeylere çıkarmakla, çeşitli sosyalist girişimleri tek bir ekonomik plan altında birbirine bağlamakla, sosyalist inşa deneylerinin tüm coğrafyasını kapsayan bir siyasal birim oluşturmakla, kısacası dünya devrimi yönünde yeni ve gerçek adımlar atmakla bulunabilirdi. Fakat bürokratik hâkimiyet sistemi üretici güçlerin gelişimi önünde bir ayak bağı haline gelmiştir.

Ücretler

Bir geçiş dönemi boyunca para ilişkilerinin var olmaya devam edeceği az çok kesindir. Fakat paranın kapitalist toplumdaki işlevlerini sürdürmeyeceği de kesindir. Kapitalist toplumda para, öncelikle değer ölçüsüdür. Bu bağlamda “değer,” üretimin doğrudan değil **dolaylı biçimde** toplumsal nitelik taşıdığı anlamına gelir. Bir metanın değeri, içeriğine giren toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir ve bunun dışsal ölçüsü paradır. Kapitalist toplumda para değer zorunlu bir biçimi olarak ortaya çıkar. Üretimin doğrudan toplumsal nitelik taşıdığı bir ortamda, paranın değer ölçüsü olma işlevi açık ki büyük bir darbe alacaktır. Bu, kendi başına, parasal ilişkileri ortadan kaldırmanın yolunu açar.

Marx’ın analizinde paranın ikinci işlevi dolaşım aracı olmaktır. Sosyalist inşa sürecinde belirli ürünler için piyasaların varlığına izin vermek gerekli olabilir. Fakat geniş anlamda bu kapitalist meta dolaşımından çok daha küçük ölçekte olacaktır. Dolayısıyla, dolaşım aracı olarak para, daha özgül olarak da hesap birimi olarak para, sosyalist inşa dönemi boyunca varlığını sürdürecektir diye düşünebiliriz.

Kapitalist sistemde meta dolaşımı alanında en önemli mübadele biçimlerinden biri, sermaye ile emek arasındaki mübadeledir. Paranın sermayeye dönüşebilmesi için ücretli emekle mübadele edilmesi gerekir. Dolayısıyla, sosyalist insanın en temel sorunlarından biri paranın sermayeye dönüşmesini engellemektir. Bu noktada, emek zamanına dayalı bir ödeme sisteminin geliştirilmesi belirleyici önem taşımaktadır.

Sovyetler Birliği’nde “ücret” biçiminin korunmasının bazı çelişkili sonuçları olmuştur. Bir yandan, 1930’ların başlarından itibaren kentlerde işsizliğin pratik olarak sıfırlanması ile, emek gücünün meta karakterine büyük bir darbe vurulmuş ve sosyalist üretim ilişkilerine doğru dev bir adım atılmıştır. Marx’ın analizinde ücretler ve emek gücü piyasası, genel olarak “yedek sanayi ordusu”nun genişleme ve daralmasıyla düzenlenir. İşsizliğin sıfırlanması yedek sanayi ordusunun pratikte yok edilmesi anlamına geldiğinden, emek gücünün meta karakteri bir anlamda “askıya” alınmıştır. Fakat diğer yandan, parasal ücret biçimi korunarak, bir başka deyişle parasal ilişkiler sürdürülerek, para biçiminin ilgası eksik bırakılmıştır. Bunun sonucunda, paranın sadece hesap birimi olarak kullanılması ve sermayeye dönüşmemesi için yasal tedbirler alınmak zorunda kalınmıştır. Örneğin küçük işletmelerin çalıştırabileceği işçi sayısına sınırlama getirilmiştir. Bir başka deyişle, üretim ilişkileri hukuk yoluyla dizginlenmeye çalışılmıştır.

Buna karşılık, Marx’ın Gotha Programı eleştirisinde önerdiği gibi emek zamanını esas alan bir “ödeme” sistemi, hem parasal ilişkileri sınırlar, hem de hesaplama sorununu kolaylaştırır. 20. yüzyılın sosyalist inşa girişimlerinde böyle bir sistem hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. Sovyetler Birliği’nde iç savaş döneminde aynı ödemeler ve takas vb. yaygınlaşmıştır, fakat bunlar sürdürülebilir nitelik taşımamış

ve iç savaşın bitimini takiben hızla kaldırılmıştır. Daha sonrasında ise ödemeler sisteminde rublenin hâkimiyeti sürmüştür.

Marx, emek doğrudan toplumsallaştığı takdirde emek sertifikalarının kullanılabilceğini düşünmüştü. Günümüzde, kimin nerede ne kadar çalıştığının düzenli kaydını tutmak üzere bir elektronik sistem kullanılabilir. Böyle bir sistem eski usul defter-kalem yöntemiyle de kurulabilirdi, fakat günümüzün bilişim teknolojileri anlık olarak güncellenme avantajıyla çok daha etkin olacaktır.

Planlı ekonominin genel çerçevesi budur: emek zamanına dayalı hesaplama ve ödeme sistemi planlamayı son derece açık ve kolay hale getirecektir. Fakat bunun yalnızca genel çerçeve olduğunu vurgulamakta yarar var.

Fiyatlar

Çalışanlara emek zamanı cinsinden yapılacak ödemelerin “fiş” veya “kupon” biçimini alması gerekmez, günümüzdeki kredi kartlarına benzer bir kart aynı işi görebilir. Buna paralel olarak, ürünlerin de emek zamanı cinsinden bir tür fiyata sahip olması doğaldır.

Bu sistemde her bir ürünün emek zamanı içeriği, tüketim malı mı yahut üretim aracı mı olduğundan bağımsız olarak, daima bilinmektedir. Dolayısıyla işçiler de harcadıkları emek zamanı karşılığında ne tür bir tüketim paketine erişebileceklerini bilirler.

Toplam üretimin bir bölümü çalışamayacak durumda olanlara, çocuklara, yaşlılara, hastalara vb. ayrılacağı için, her ürünün zaman cinsinden fiyatı, toplumsal kullanıma ayrılacak bir “vergi” de içerecektir. Bu verginin oranına sözüm ona “uzmanlar” değil, işçilerin kendileri karar verecektir.

Şöyle bir soru akla gelebilir: mesela bir otomobil binlerce parçadan oluşur, keza bunların her biri de onlarca, belki de yüzlerce girdi içerir. Bazıları birbirlerinin üretim sürecine karşılıklı olarak dâhil olurlar. Bu durumda her bir tekil ürünün “fiyatı” nasıl belirlenecektir? Bu kadar karmaşık bir sistem hesaplama zorlukları yaratmaz mı?

Bu sorunun yanıtı aslında uzun zaman önce pratikte verilmiştir. Ürünlerin birbirlerinin üretimine girdikleri bir sistemde, girdi-çıktı tabloları yardımıyla karşılıklı etkiler sektörel olarak veya ürün bazında belirlenebilir. Mesela bir cıvatayı üretmek için gereken emek zamanının üretkenlik arttıkça azalması, aynı zamanda cıvata kullanılarak üretilen ürünlerin içerdiği emek zamanını da azaltacak, bu da cıvata üretimini daha verimli hale getirecektir. Alternatif olarak, cıvata benzer ürünlerle birlikte gruplandırılıp, karşılıklı etkiler grup bazında da takip edilebilir. Elektronik bir sistemde bu tür anlık değişimler anında gözlenebilir, fakat işçilerin önlemini görebilmeleri için aylık veya yıllık ortalamalar almak muhtemelen daha pratik olacaktır. Uzun vadede, üretkenlik arttıkça zorunlu iş gününü kısaltmak olanaklıdır.

Son otuz–kırk yılda kapitalist dünyada üretkenlik artmış, ama çalışma saatleri de artmıştır; mevcut sistemin irrasyonel doğasının en açık göstergelerinden biri budur.

Planlı ekonominin piyasa ekonomisi karşısındaki bir diğer avantajı, ürünlerin arz ve talebinin dengelenmesidir. Kapitalist piyasada arz ve talep nadiren dengeye gelir. Üreticiler ürünlerine yönelik talebi fiyat sinyalleri aracılığıyla kestirip, üretim planlarını buna göre yaparlar. Fakat birbirlerinden bağımsız hareket ettikleri için, arzın taleple çakışması çoğu zaman olanaksızdır. Dolayısıyla ya eksik ya da aşırı üretim söz konusu olur. Üstelik bu çakışmama durumu bir sonraki dönemde de devam eder. Böylece toplumsal kaynakların kullanımı açısından daima israf söz konusudur.

Buna karşılık planlı ekonomi bu sorunu çok daha rahat çözebilecek araçlara sahiptir. Hem üreticilerin hem de tüketicilerin ihtiyaçlarını önceden tespit edip bildirmeleri sayesinde, hangi üründen ne kadar üretilmesi gerektiği, bunun için de hangi girdilere gerek duyulacağı daha en baştan bellidir. Aslında kapitalizmde de buna benzer süreçler mevcuttur. Örneğin uçak biletini internet üzerinden alanlar, biletlerini daha erken aldıklarında genellikle daha az para öderler, zira havayolu şirketleri açısından uçuş planlamasını kolaylaştırmış olurlar. İnternet kullanımının günlük yaşamda çok yaygın hale geldiği günümüz koşullarında, tüketicilerin “sanal dükkan”larda alışverişlerini yapıp sonra da gidip ürünlerini teslim almaları zor değildir. Üstelik talebin erken bildirilmesi üretim planlamasını kolaylaştıracağı için, indirimler de yapılabilir. Aynısı üretim yapan işletmeler için de geçerlidir. Sonuç olarak, günümüz olanaklarıyla, gerek üretime gerekse tüketime yönelik ihtiyaçların önemli bir bölümü önceden bildirilebilir ve plan da kolayca buna uygun hale getirilebilir.

Kuşkusuz, ihtiyaçlar değişir ve daima yeni ihtiyaçlar doğacak, bazı ürünler gözden düşerken yeni bazı ürünlere talep artacaktır. Fakat bunun piyasa ekonomisine kıyasla planlı bir sistemde daha kolay çözülebilecek bir sorun olduğu da açıktır. Ürünlerin “zaman fiyatları”nı ayarlamamanın birçok alternatif yolu bulunmaktadır.

Burada üç önemli noktayı ele almak gerekir. Üretim aracı üretimi ile tüketim malı üretimi arasındaki dengesizlik, 20. yüzyıl boyunca Sovyet tipi planlamada bir sorun olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi, plan asla salt ekonomik bir görüngü değildir ve plan hedefleri siyasal güç dengesini yansıtır. Sovyet örneğinde, üretim aracı üretimine verilen öncelik bürokrasinin işçiler ve köylüler üzerindeki iktidarının sonucudur. Dolayısıyla, Kızıl Ordu’nun ve işletme müdürlerinin ihtiyaçlarını hemen her zaman karşılanmış, ama ekmek ve votka gibi temel olanlar dışında bazı tüketim maddeleri genellikle kıt olmuştur. Bu açıdan örneğin Sovyet kentlerindeki konut sorunu sürekli bir hoşnutsuzluk kaynağıdır.

Yeni sosyalizmde, toplumsal üretimin bileşimi toplumsal olarak ve periyodik şekilde belirlenmelidir. Planlama kurumu birkaç olanaklı “büyüme yolu” belirle-

yebilir, toplum da bunlardan birini seçebilir. Mesela toplam üretim içinde sağlığın payı kolektif olarak kararlaştırılacaktır. Bu prosedürlerin günümüzün referandumlarına benzemesi gerekmez. Sosyalist bir toplumda, gruplar ve bireyler, tercihlerini belirtmek üzere çok farklı ve daha etkin kanallar kullanabilirler. Her an güncellenen gerçek ve canlı bir “kamuoyu”, bugünün teknolojisi ile bile yaratılabilir.

İkinci önemli nokta dış ticaret, yani kapitalist dünya ile ticarettir. Sosyalist inşa süreci bakımından, sosyalist ülkeler arasındaki ticaret bir “iç ticaret” olarak görülmelidir. Bu ülkeler tek bir ekonomik plan etrafında bağlandıklarında, parasal işlemlerin dereceli şekilde tasfiye edilmesiyle, farklı birimler arasındaki maddi akışlar plan hedeflerine uygun olarak belirlenecektir. Diğer taraftan, sosyalist inşa dönemi boyunca, her ne kadar dış ticaretin toplam üretime oranı muhtemelen çok daha az olaksa da, kapitalist ülkelerle ticaret sürecektir. (Bugünlerde dış ticaretin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’ya oranı Türkiye’de yüzde 50’ye yakın, Almanya’da yüzde 80’den fazladır. Böyle yüksek dış ticaret oranlarına sahip bir sosyalist ülke tasavvur etmek zordur.) Dış ticaret elbette işçi devletinin tekelinde olacaktır. Dış ticareti de-ima belirli sınırlar içinde ve dengede tutacak genel bir kural benimsenebilir. Dünya fiyatları üzerinden ihracat yapmak suretiyle elde edilecek döviz rezervleri ithalat için kullanılacaktır. Ne tür ürünlerin yahut ürün gruplarının ithal edileceğine kamusal oylama ile karar verilebilir. Öncelik, üretim araçlarına ve ilaç gibi bazı kritik ürünlere verilebilir. Bunun ötesinde, dış ticaret düşük bir seviyede tutulabilir.

Üçüncü sorun ürün çeşitlemesi ile ilgilidir. Kapitalist dünyada özellikle tüketim mallarında sürekli ürün çeşitlemesi ve buna bağlı olarak yeni fiyatlama söz konusudur. Günümüzde, nöro-iktisat deneylerinde, çok fazla ürün çeşidi olmasının tüketicilerde “karar verme felci”ne (*decision paralysis*) yol açtığı gözlenmektedir. Kuşkusuz, sosyalist inşa sürecinde çok fazla ürün çeşidi olmayacaktır. Bununla birlikte, ürün geliştirme ve çeşitlendirme faaliyetini tamamen sonlandırmak gerekmez. Halkın ihtiyaçları artıp geliştikçe, yeni ürünlerin üretilmesi gerekecektir. Toplumsal kaynakların bir kısmı bu alanda araştırma ve geliştirme işine yönlendirilebilir.

Kârlar ve üretkenlik

Kapitalist toplumda üretimin itici gücü kârdır. Rekabet süreci her sermaye birimini daha fazla kâr elde etmek için etkin şekilde üretim yapmaya zorlar, sürekli yeniliklerin temeli de artık kâr beklentisidir. Fakat adına layık bir sosyalizmde kâr dürtüsünün yeri yoktur. Sosyalist işletmeler kâr etmezler. Bu nedenle derhal bir soru ortaya çıkar: Kapitalizmi bu kadar dinamik hale getiren kâr unsuru ortadan kalkınca yeni sistemin motoru ne olacaktır? İnsanlar neden yenilik (inovasyon) yapacaktır?

Birçok kişi, kapitalizmin başarısını bireylere sunduğu zenginleşme olanağında görür. Bu sistemde ilke olarak herkes zengin olabilir. Pratikte ise işler bu şekilde yürümez.

Kapitalizmin en çok işaret edilen pozitif yönü, teknolojik dinamizmi ve yarattığı yenilikçi kültürdür. Fakat kâr dürtüsünün negatif toplumsal sonuçları (sömürü, çıplak suç, savaşlar, ekolojik yıkım vs.), bu “pozitif” getirilerini çok aşar. Yine de, daha yakından bakıldığında, bu sözüm ona pozitif yönlerin de açıkça efsaneler oldukları görülebilir. Her zaman olduğu gibi, sermaye bu bakımdan da çelişkili eğilimlere sahiptir.

Bir yandan, kapitalist üretim bilimi ve insanın yaratıcılığını boyunduruk altına almıştır. Sanayi Devrimi boyunca birçok yenilik zanaatkârlardan ve işçilerden kaynaklanmıştır. Fakat zamanla, araştırma laboratuvarları, üniversite–sanayi işbirliği ve birçok başka yöntemle, insanlığın “genel zekâ”sı sermaye tarafından ele geçirilmiştir.

Fakat bu hiçbir zaman tam olamayacak bir hâkimiyet biçimidir. Sermaye, diğer yandan da toplumsal yaratıcılığı geliştirmek ve bilgiyi yaymak için yeni yollar açmıştır. Youtube’a eğitsel videolar yükleyen yahut Wikipedia’ya vb. katkı yapan insanlar (genellikle) kâr elde etmeyi beklemezler. Aslında insanlığın genel zekâsında muhtemelen olağanüstü bir patlamanın eşiğinde olduğumuz söylenebilir. Marx’ın *Grundrisse*’de övdüğü “sermayenin uygarlaştırıcı misyonu”nu sosyalizm devralacaktır. Bu süreçte kâr dürtüsü yerini daha “doğal” tutkulara, belki de hırslara bırakacak, komünizmin toplumsal bireyleri de kesinlikle Youtube’dan daha iyi yollar bulacaktır.

Fakat uygun düzenlemeler olmadığı takdirde bu beklenti boşa çıkabilir. Mesele sudur: üretim ilişkilerinin örgütlenişinde, sürekli yenilikler, teknolojik dinamizm ve emek üretkenliğinde sürekli artışlar sağlayacak içkin mekanizmalar bulunmalıdır.

Kâr dürtüsü olmadığından, sosyalizmde üretkenliğin çok düşük olacağı düşünülebilir. Fakat sosyalizmin hedefi serbest zamanı (**disposable time**) olabildiğince artırmaktır ve bunun için de emek üretkenliği büyük önem taşır.

Sermayeye dayalı üretimde, her metanın değeri, içeriğine giren toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı ile belirlenir. Bu, özünde, bir toplumsal ortalama. Bir üretim kolundaki bağımsız üretim birimleri, belirli bir metayı üretmek için toplumsal bakımdan gerekli emek zamanı düzeyi etrafında birbirlerine yakınsarlar. Bir metayı üretmek için gereken toplumsal ortalama, daha az etkin işletmeler üzerinde sürekli bir baskı oluşturur. Bir başka deyişle, sermaye her metanın emek zamanı içeriğini sürekli azaltma eğiliminde olsa da, aynı zamanda her üreticiyi bu sürekli azalan toplumsal ortalamaya uymaya zorlar. Dolayısıyla, emek zamanı cinsinden üretkenliği artırmak her üretim biriminin temel hedefidir.

Benzer bir (günlük, aylık, yıllık vb.) toplumsal ortalama hesabının emek zamanına dayalı bir sistemde de kolaylıkla yapılabileceği açıktır. Aslında, kapitalizmde, bu ortalama pek sağlıklı bir gösterge sayılmaz zira piyasa dolayımından geçmektedir. Yukarıda açıklandığı üzere, bir ürünü üretmek için toplumsal bakımdan gerekli

emek zamanını hiç kimse kesin olarak hesaplayamaz. Dolayısıyla kapitalist sistemde işletmeler, sisler içinde yolunu bulmaya çalışan yolcular gibidir. Nereye nasıl gittiklerini ancak yaklaşık olarak bilirler. Her an fiyatlar düşebilir, kriz patlayabilir, iflas riski vardır vs. Dahası, ürettikleri metanın toplumsal bakımdan yararlı olup olmadığı yahut toplumsal bakımdan gerekli emek zamanını tutturup tutturmadıkları ancak satışlar aracılığıyla anlaşılabilir. Buna karşılık, sosyalist planlamada her ürünün **ortalamada** kaç saatte üretildiğini az çok kesin olarak hesaplamak olanaklıdır.

Toplumsal ortalama sadece ürünlerle ilgili değildir, işçilerle de ilgilidir. Toplumsal ortalamanın üzerinde verimlilikle çalışanlar daha fazla serbest zamana kavuşurlar. İş günü dört saatse, ortalama bir günlük işi diyelim ki üç saatte tamamlayanlar fazladan bir serbest saat kazanırlar (aylık veya yıllık hedefler de belirlenebilir). Toplumsal ortalamanın altında olanlarsa daha fazla zaman harcamak zorunda kalacaktır. Toplumsal ortalamanın sürekli güncellenmesi, üreticileri, üretkenliği çok ciddiye almaya zorlayacaktır. İşletmeler ve çalışanlar arasında çeşitli nedenlerden dolayı elbette farklılıklar olacaktır, fakat bu farklılıkları hesaba katmak da (birkaç yıllık deneme–yanılmadan sonra) kesinlikle olanaklıdır.

Toplumsal ortalamar muhtemelen başlangıçta düzenli olarak düşecek, bir süre sonra da bir “denge” durumuna ulaşılacaktır. Yani hangi işin günde kaç saat gerektirdiği az çok bilinecek ve çalışanlar buna göre davranacaktır. Fakat bir denge durumuna ulaşılsa bile, zaman içinde, ortalamayı daha da aşağı çeken kişiler veya gruplar çıkacaktır. Bunların üretkenliği artırma “formülleri” (yeni bir emek örgütlenmesi, farklı bir yaklaşım, veya her neyse) herkesle paylaşılmalıdır; bu başlarda zorunlu tutulabilir, fakat “sırrı paylaşma” zamanla bir geleneğe de dönüşebilir. Kapitalist sistemde üretkenliği artıran bir firma bir süre için artı kâr elde eder, fakat bir süre sonra yeni teknoloji yaygınlaştıkça bu artı kârlar ortadan kalkar. Emek zamanına dayalı planlama sisteminde de üretkenliği artıran bireyler veya işletmeler bir süreliğine ilave serbest zaman elde edecek, fakat belirli bir süre sonra bu avantaj ortadan kalkacaktır. Gelgelelim, kapitalist sistemde işçi artan üretkenlikten hiçbir şey elde etmezken, sosyalizmde üretkenliği artırmak hem işçinin hem toplumun çıkarıdır.

Bu sistem, Marx’ın kapitalizme en uygun ücret biçimi kabul ettiği parça başı işi andırır, fakat arada önemli bir fark bulunur: parça başı işte daha verimli çalışanlar daha fazla ücret alırken, sosyalizmde daha verimli çalışanlar daha fazla serbest zamana sahip olacaktır.

Sürekli olarak ortalamanın altında kalanlar için iki olasılık düşünülebilir. Ya bu işçiler başka işlere kaydırılabilir, ya da sorun ilave yatırımlarla giderilmeye çalışılır. Her durumda, en çok birkaç yıl içinde, tüm işçilerin kendilerini uyarlayıp kendi çalışma tercihlerini belirleyebileceği bir sistem oluşturulabilir.

5. Planlı ekonomide çalışma ilişkileri

Bundan 160 yıldan fazla zaman önce, genç Marx, Wilhelm Schulz'un *Üretim Hareketi (Die Bewegung der Produktion)* başlıklı kitabından şu alıntıyı yapıyordu:

Fransa'da üretimin güncel düzeyinde, çalışabilecek herkesin çalışması koşuluyla, günde beş saatlik ortalama bir çalışma zamanının toplumun tüm maddi gereksinmelerinin karşılanması için yeterli olduğu hesaplanmıştır.¹⁸

Aradan 160 yıldan fazla zaman geçti, fakat günde beş saatlik ortalama hâlen hayal. Üstelik bu yüz elli yılda insanlık tarihinin en önemli bilimsel buluşları, üretkenliği yüzlerce kat artıran yenilikler, otomasyon sistemleri, bilgisayarlar vs. devreye girmiş olmasına rağmen!

Bu örnek, kapitalist üretimin insanlığın bütünsel gelişimi açısından büyük potansiyeller yarattığını, ama aynı zamanda bu potansiyelleri sürekli olarak bastırdığını gösteriyor. Sosyalizmin birincil amacı bu potansiyelleri serbest bırakmaktır.

Sosyalist inşa sürecinde çalışma ilişkileri açısından bir dizi hedef belirlemek olanaklıdır. Bunlar, aslında kapitalist üretimde potansiyel olarak ortaya çıkan, ama kapitalist mülkiyet ve üretim ilişkileri nedeniyle fiilen gerçeklik kazanamayan eğilimlerdir. Günümüz koşullarında başlıca hedefler tam istihdam, tam otomasyon, sıfır iş kazası ve çalışma saatlerinin sürekli kısaltılması olabilir.

Kapitalizmde tam istihdama erişilebilir, ama ancak savaş gibi olağan dışı durumlarda. Zira kapitalist üretim sürekli bir “yedek sanayi ordusu”nun varlığını gerektirir. Oysa planlı bir ekonomide, tam istihdam istisna değil kuraldır. Nitekim Sovyetler Birliği deneyiminde bu açıktır. 21. yüzyılın sosyalist emek planlamasında, mevcut projelerin ve bunların emek ihtiyacının herkese ilan edilmesi ve sürekli güncellenmesi, çalışanların çalışma tercihlerini önceden bildirmelerini sağlayabilir ve böylece arz planlamasını da kolaylaştırabilir. Çalışma saatlerinin azaltıldığı bir ortamda, insanlar ilk buldukları işe mecburen sarılmak yerine, önlerindeki çok sayıda seçenek arasından düzenli veya düzensiz aralıklarla seçimler yapacaktır. İnternetteki “kullanıcı değerlendirmeleri”ne benzer bir sistemle, işler zorluk derecelerine göre birkaç ana kategoriye ayrılabilir. Örneğin dağlık bir bölgedeki bir enerji santrali inşaatında çalışmak, bir plajda hizmet sunmaktan daha zor olabilir. Uzun vadede hedef, tüm işlerin zorluk derecesini birbirine yaklaştırmak ve bölgeler arasındaki cazibe farklılıklarını olabildiğince azaltmaktır. Çeşitli nedenlerle “zor” bulunan işleri kolaylaştırmak ve sert iklim koşullarına sahip bölgeleri daha cazip hale getirmek üzere çeşitli tedbirler alınabilir. Sonuç olarak, yeni sosyalizmde esas üstesinden gelinmesi gereken mesele tam istihdam değil, üreticilerin çalışma tercihlerini mevcut işler arasında dengeli biçimde dağıtmak olacaktır.

¹⁸ Karl Marx, *1844 Elyazmaları*, çev: Kenan Somer, Ankara: Sol Yayınları, 1993, s. 98.

Üretimde tam veya buna yakın düzeyde otomasyonun da kesinlikle olanaklı olduğu söylenebilir. Bu aynı zamanda, iş güvenliği sorunuyla da bağlantılıdır. Makineleşmeyi ve otomasyonu olabildiğince artıran bir sosyalist ekonomide çalışanların güvenliği de önemli ölçüde sağlanmış olacaktır. Günümüzde, örneğin Türkiye’de, kapitalist koşullar altında açıkça “iş cinayeti” niteliği taşıyan iş kazalarını sıfıra indirmek fiilen olanaksızdır. Tespit edilebilen rakamlara göre, Türkiye tarihinde en çok işçi ölümü 2016 yılında gerçekleşmiştir (1.970 işçi). 2017 yılında ise, Çalışma Bakanlığı’nın “sıfır iş kazası” hedefi ilan ettiği bir dönemde, Mayıs–Eylül arasındaki dört ayda bu rakam 753 olmuştur! Marx, sermayenin tıpkı bir vampir gibi işçinin kanını emdiğini söylerken edebi bir benzetme yapmamıştır.

Sosyalizmde “sıfır iş kazası” son derece gerçekçi ve kısa sürede ulaşılabilecek bir hedeftir. Dahası, sadece iş kazalarını sıfırlamak değil, çalışma koşullarını olabildiğince kolaylaştırmak da olanaklıdır. Sosyalist inşa sürecinde, çalışma koşullarının denetlenmesi ve sorunların bildirilmesi birkaç yıl içinde kolayca yerleşik bir kültür haline gelebilir. Basit bir kural, örneğin “hamile bir kadının bile çalışabileceği bir iş ortamı yaratmak” gibi bir kural getirilebilir.¹⁹ Herhangi bir iş hamile bir kadının yapamayacağı kadar ağırsa, bu iş öncelikle “zor” işler arasında sınıflandırılır; daha sonra ise bu işi daha kolay hale getirmek üzere makineleşmeyi ve otomasyonu arttırmaya yönelik tedbirler alınabilir.

Çalışma saatlerinin sürekli kısaltılması –ki kapitalist sistemde mevcut üretim ve mülkiyet ilişkileri altında olanaklı görünmemektedir– sosyalist inşa sürecinde yine gerçekçi bir hedeftir. Günümüz koşullarında, başlangıçta altı saatlik, birkaç yıl içinde de beş veya dört saate indirilebilecek bir işgünü hiç de hayal değildir. Uzun vadede komünist toplumda hedef, çalışma saatlerini sorusunu tamamen geride bırakmaktır.

Bununla birlikte, sosyalist inşa sürecinde, artan serbest zamanı anlamlı ve geliştirici faaliyetlere yöneltmek için hızlı ve etkili tedbirler almak gereklidir. Sanatsal, sportif, bilimsel, kültürel, sosyal faaliyetlerin insanların yaşamında kapladığı pay çok kısa sürede artırılabilir. Kapitalizme özgü “star” sistemi bu tür etkinlikleri az sayıda kişinin gerçekleştirdiği ve büyük çoğunluğun pasif biçimde izlemekle yetindiği bir gösteri endüstrisine dönüştürmüştür.

Çalışma saatleri azaldığında, çalışanların emek zamanı cinsinden “alım güçleri” zorunlu olarak azalmaz. Çalışma saatleri artan üretkenliğe paralel olarak azaltıldığında, ürünlerin içerdiği “toplumsal ortalama emek zamanı” ve dolayısıyla zaman cinsinden fiyatları düşeceği için, azalan gelirle daha fazla ürüne erişmek olanaklı olacaktır. Genel olarak, sosyalizmle birlikte halkın ihtiyaçları çoğalıp çeşitlenecek,

19 Bkz. Özgür Öztürk, “Piyasa Ekonomisinin Sonuna Doğru”, *İktisat*, no 529, 2015, s. 48. <http://www.devrimcimarksizm.net/sites/default/files/piyasa-ekonomisinin-sonuna-dogru-ozgur-ozturk.pdf>.

bu da tüketim talebini artıracaktır. Bu tüketime rasyonel kanallara yöneltilmesi, örneğin toplu taşımacılığın geliştirilmesi, olanaklı olmaktan da öte, günümüzün gelişmiş kapitalist toplumlarında hâkim olan tüketici kültürü göz önüne alındığında, neredeyse bir zorunluluğa dönüşmüştür.

Çalışma ilişkileri bakımından, günümüz kapitalizminde uç veren bazı yeni biçimler de sosyalist inşa sürecinde daha ileriye taşınabilir. Modern kapitalist dünyada, mühendislik, inşaat, finans, bilişim gibi sektörlerde proje bazlı çalışma yaygındır. Üstelik birçok STK da ulusal veya ulus-üstü kurumlara çeşitli projeler yapmakta, bu projelerde birçok insan istihdam edilmektedir. Mevcut üretim ilişkileri çerçevesinde, proje bazlı çalışma firmaların “ara” dönemlerde çalışanlara ücret ödememek için icat ettikleri bir tuhaftır. Fakat sosyalizmde, proje bazlı çalışma çok daha yaygın bir gelişme olanağı bulabilir. Kapitalizmin “şirket” yahut işletme biçimini korumaya gerek yoktur. Herhangi biri tarafından tasarlanan herhangi bir uygulanabilir proje planlama kurumuna sunulabilir ve toplumsal bir karar alma süreci yoluyla kabul edildiği takdirde, emek gücü dâhil olmak üzere toplumsal kaynakların bir kısmı buna tahsis edilebilir.

Burada olanaklar ancak hayal gücümüzle sınırlıdır. Kapitalist biçimler ve bunlarla bağlantılı israf bir kez geride bırakıldığında, kolektif olarak ne kadar muazzam kaynaklara sahip olduğumuzu fark edeceğiz. Örneğin toplumsal çevreyi değiştirecek inşaat projelerine büyük kaynaklar aktarılabilir. Aileyi ve özel mülkiyeti esas alan mevcut konut tarzı yerine komünal mimari ilkelere göre yeni kampüsler inşa edilebilir. Büyük metropol kentlerde yaşamayı caydırmak üzere, diğer yerleşim yerlerini daha cazip kılacak bir sürü proje geliştirilebilir. Başta güneş enerjisi olmak üzere yenilenebilir enerji kaynakları, hızlı ve yaygın tren hatları, kreşler, huzur evleri, sağlık merkezleri vb. için birçok proje geliştirilebilir. Açık ki projeler sadece binalarla ilgili olmak zorunda değildir. Bir konserin, bir film çekiminin, bir turnuvanın vs. proje olarak sunulması için teşvikler getirilebilir. İşçiler, aynı işi yapmak yerine, farklı projelerde çalışma ve kendilerini geliştirme fırsatları bulabilirler.

Kısacası, kapitalizmin yarattığı mevcut olanaklar temelinde bile, bir toplum 21. yüzyılın sosyalizmi yönünde birçok adım atabilir. Kitlelerin yaratıcı potansiyelinin, sosyalist inşa sürecinin pratik sorunlarına birçok basit çözüm getireceği de açıktır. Fakat son analizde, sosyalist ülkelerin kaderi dünya devriminin ilerlemesi ile belirlenecektir. 20. yüzyılın deneyimlerinin kanıtladığı üzere, enternasyonalist bir politik çizgi olmadığında, kazanımlar sınırlı ve geri çevrilebilir olacaktır.

Sonuçlar

Ekim devrimi dönemiyle karşılaştırıldığında, bugün dünya ve dünya devriminin önündeki görevler açıkça çok farklıdır. Marksizm, komünizmi kapitalist üretimin yarattığı eğilimler temelinde tasavvur eder. Dolayısıyla, günümüzde yeni bir dev-

rimci atılım üzerine düşünür ve bu yönde eylemde bulunurken, geçmişle olan farklılıklar hesaba katılmalıdır.

Son otuz–kırk yılda kapitalist dünya köklü dönüşümler geçirmiştir. Bir yandan, dünyadaki işçi nüfusun oranı kendi içinde ikiye katlanarak hızla artmıştır. Günümüzde proletarya dünya nüfusunun yarıdan çoğunu ve kapitalist ülkelerde ezici çoğunluğu oluşturmaktadır. Dolayısıyla Sovyetler Birliği deneyiminde onca sorunun kaynağını oluşturan işçi–köylü ittifakı, yeni dönemde birçok ülkede muhtemelen çok büyük önem taşımayacaktır. Keza tarımda kolektifleştirme sorununun ölçeği de muhtemelen çok daha küçük olacaktır. Tüm bunlar, 21. yüzyılda sosyalizmin önünün çok daha açık olduğunun işaretleridir.

Fakat diğer taraftan, yeni üretim biçimleri ve işçi sınıfına yönelik neoliberal saldırı da ele alınması gereken yeni sorunlar yaratmıştır. Dünya genelinde, işçi sınıfının ekonomik ve siyasal örgütleri güç kaybetmiştir. Bu koşullar altında, enternasyonalist ve enternasyonal bir önderliğin önemi ve aciliyeti abartılamaz.

“Uygulanabilir” bir sosyalizm ütopyacı bir entelektüel egzersiz değildir. Aksine, yeni üretim biçimleri kapitalist üretim içindeki potansiyeller olarak ortaya çıkar. Bugün sosyalizm/komünizm olanaklıdır. Fakat bir devrim olmaksızın, bu potansiyeller bir gerçeklik kazanamaz.

Emek zamanı hesabına dayanan yeni bir planlama sisteminin ana hatlarını ele almaya çalıştım. Böyle bir sistem diyelim on yıl içinde uygulamaya konulabilir yahut daha iyi bir başka sistem geliştirilebilir. Her şey, dünya ölçeğinde, kitlelerin politik mücadeleleri ile kararlaştırılacaktır. Aslında 21. yüzyılın sosyalizmi için en önemli belirleyici unsur belki de dünya devriminin ilerlemesidir. Ulusal sınırlara tıklandığı takdirde, sosyalist inşa yönünde herhangi bir girişim neredeyse kesinlikle er veya geç başarısız olacaktır. Fakat geçen yüzyılın dersleri ve kapitalizmin insanlığın sorunlarına çözüm sağlayamıyor olması ışığında, daha iyi ve uygulanabilir bir alternatifin mevcut olduğunu düşünmek için her türlü nedene sahibiz. Aslında günümüzde komünizme tüm önceki kuşaklardan daha yakınız.

Kitap Tanıtımı

Grundrisse'den Kapital'e Patikalar

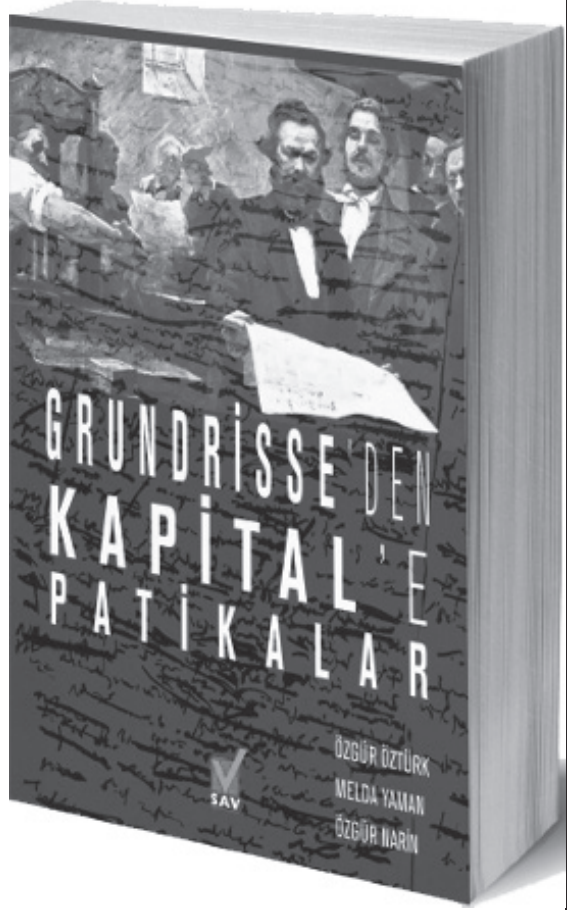
*Grundrisse'den Kapital'e
Patikalar*

Hazırlayanlar:

Özgür Öztürk, Melda Yaman,

Özgür Narin,

Sosyal Araştırmalar Vakfı

Ekim Devrimi'nin üzerinden 100 yıl, Marx'ın başyapıtı Kapital'in ilk yayımlanışının üzerinden 150 yıl geçti.

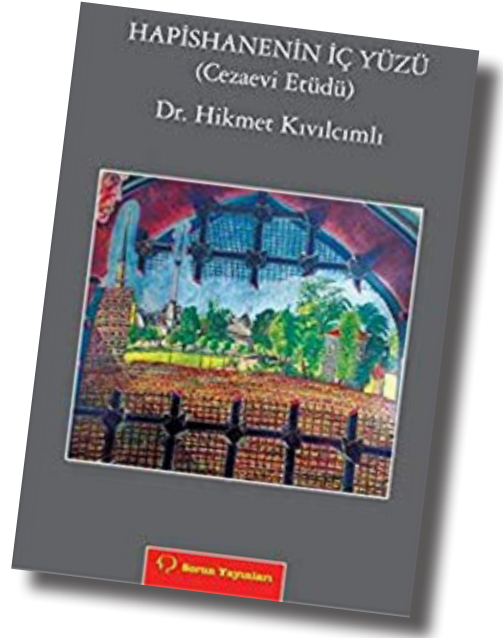
Kapitalizmin bataklığında debelenen insanlık, bu çamurdan kurtulmaya, insanca yaşamaya, eşitlikçi ve özgürlükçü bir topluma özlem duyuyor.

Kapital, 150 yıldır, böyle bir toplum için verilen mücadelelere yol gösteriyor, ışık tutuyor.

Bu kitapta Melda Yaman, Özgür Narin ve Özgür Öztürk, Marx'ın Grundrisse'den Kapital'e uzanan macerasında geçtiği yolların izini sürerek yeni yollar, yeni patikalar açmaya çalışıyorlar. Geçmiş, bugün ve geleceği, Marx'tan hareketle düşünmeyi deniyorlar.

Bir işletme olarak hapishane

Özdeniz Pektaş

Hapishanenin İç Yüzü (Cezaevi Etüdü), Hikmet Kıvılcımlı
Sorun Yayınları, İstanbul, 2016.

Hikmet Kıvılcımlı'nın 1929–1933 yılları arasında hapis yattığı Elazığ Cezaevi'nde kaleme aldığı bu küçük hacimli kitap, dönemin hapishanelerinin canlı bir tasvirini sunuyor. Mahkûmların birbirleriyle ve cezaevi yönetimiyle olan ilişkileri, “istismar”, “iç meydancılık”, “dış meydancılık (kâtiplik)”, “ağalık”, “haraç” ve diğer bir dizi kavram üzerinden ayrıntılı ve deneyime dayalı bir şekilde anlatılıyor. Bu açıdan, kitabın bir hapishane sosyolojisi çalışması olduğunu söyleyebiliriz.

Kıvılcımlı'nın hapishane içindeki ilişkileri incelerken üzerinde durduğu bir husus daha var: mahkûmların çalıştırılması. Bu yazıda, yukarıda sözünü ettiklerimizden ziyade buna odaklanacağız. Bu hususa merkezi bir önem vermemizin birinci sebebi, bu kitabın, bilebildiğimiz kadarıyla, mahkûm emeğinin ülkemizdeki **ilk** Marksist analizi olmasıdır. İkinci sebep ise, Kıvılcımlı'nın analizinin bazı açılardan hala önemini koruyor olmasıdır.

Kıvılcımlı hapishanenin “içinde kurulduğu sosyetenin [toplumun] bir minyatürü” ve “bütün burjuva düzenlerindeki bütün kapitalist müesseseleri gibi bir işletme” olduğunu belirtirken, “işletme” ifadesini mecaz anlamda değil, ticari

faaliyette bulunan bir kurum (iktisadi teşebbüs) olarak kullandığının altını özellikle çizmektedir. Bu işletmeden yalnızca cezaevi idaresi ya da cezaeviyle yakından ya da uzaktan alakalı bürokratlar değil, aynı zamanda “...tefecisinden bankerine ve fabrikatörüne kadar her çeşit orta ve büyük burjuva” da faydalanmaktadır. Kıvılcımlı yine aynı minvalde çağdaş hapishanelerin kapitalist ve mahpus işçinin karşılaştığı bir kurum olduğunu söylemektedir. Fakat bunları söylerken Türkiye’den hiçbir somut örnek vermemektedir. Bildiğimiz kadarıyla, mahkûm emek gücünün piyasa için üretim yapmak amacıyla doğrudan kapitalist sınıf tarafından kullanılması 2000’li yılların ortasından itibaren **kurumsal** bir hal aldı. Bunun öncesinde, 1980’li yıllarda mahkûmların nadiren de olsa hapishane dışında, kapitalist işletmelerde çalıştırıldığını söyleyebiliriz. Bunlar haricinde mahkûmlar her zaman devlet adına çalıştırılıyorlardı. Eğer Kıvılcımlı’nın ifadeleri Türkiye’den bir örneğe ya da örneklere göndermede bulunuyorsa, bunların araştırılması Türkiye emek tarihi araştırmalarına önemli bir katkı olacaktır.

Kıvılcımlı iki çalışma sisteminden söz etmektedir. Bunlardan birincisi “hapishane içinde çalışma”dır. Bu, iki alt başlığa ayrılıyor: a) Atölye usulü çalışma; b)Angaryalar. Kıvılcımlı’ya göre, bu iki çalışma tarzı da “derebeyce vasıflarla yüklüdür”. Atölye usulü çalıştırılan mahkûmlar “jandarmasından müdürüne kadar bütün idarenin kendi [iş] kolundaki ihtiyaçlarını bedava ya da bedavaya yakın şartlarla gidermek mecburiyetindedir.” Mahkûmlar elde ettiği gelirden “haraç” vermek zorundadır. Bunun yanı sıra müdür istediği zaman atölyedeki aletlere el koyabilmektedir. Ancak bu çalışma türünden çıkar elde eden yalnızca cezaevi idaresi değildir:

Bu atölye istismarına mahpuslardan da bir kısmı iştirak edebilir... Boğaz tokluğuna mahpus çalıştırarak yüzde birkaç yüz kazancı idare ile paylaşır. Bu yok pahasına iş kuvveti sayesinde, hapishanede birkaç sene içinde bir çorap makinesiyle başlayıp on çorap makinesi sahibi olan katiller; kendi eliyle mürettepliğe başladığı halde sonradan bütün hapishane atölyelerini her türlü vasaiti yerinde kocaman bir asri matbaaya çeviren İngiliz casusları tanıdım.

Angarya çalışma, hapishanenin tamiri, tesisat işleri, badanası, sıvası vb. işleri içermektedir. Bu çalışma tarzında ya mahpusa söz verilen ücretten çok daha azı ödenir ya da mahpus emeğinin karşılığında hiçbir ücret alamaz. Kıvılcımlı bu çalışma tarzınının toprak-bendle ağa arasındaki ilişkiden farklı olmadığını söyler.

İkincisi ise, hapishane dışında çalıştırmadır. Bunun da “derebeyce vasıflar” içeren bir alt türü mevcuttur. Mahkûmlar, Halkevi inşaatı, cezaevi müdürünün evinin onarılması, hapishane doktorunun bağlarını çapalamak vb. işlerde hiçbir ücret ödenmeden çalıştırılmaktadır. Mahkûmlar bir dizi zor yoluyla bu işleri yapmaya mecbur bırakılmaktadır. Kıvılcımlı cezaevinin elindeki en etkili

tehdidin mahkûmun ziyaretçileriyle görüşmekten mahrum bırakılması olduğunu belirtmektedir. Hapishane dışında çalıştırmanın diğer bir alt türü “Halisü'd-dem [saf kan, kanına başka kan karışmamış] kapitalist istismarı”dır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Kıvılcımlı mahkûm emek gücünün kapitalist sınıf tarafından sömürülmesine Türkiye’den somut bir örnek vermiyor. Ancak, kitabın bu bölümünde, mahkûm emeğine ilişkin üç özellik sayıyor ki, bunlar günümüzde piyasaya üretim yapmak için modern tarihin herhangi bir döneminden daha yoğun bir biçimde kullanılan bu emek biçiminin neden sermaye için tercih edilir olduğunu açıklamaktadır: “Mahpus işçi, harikulade uslu, harikulade ucuz ve harikulade istikrarlı iş eli demektir. Yani herhangi bir kapitalist işletme için ideal işçi!”. Mahpus işçiyi uslu yapan tabi olduğu yasal zordur. “Kelepçesi cebinde, jandarması başucunda” mahkûmlar, dışarıdaki işçilerin sahip olduğu ya da en azından mücadelenin konusu haline getirebileceği haklardan –sendika, grev vb.- en başından itibaren mahrumdur. Mahkûmları istikrarlı yapan ise, emek gücünü emek piyasasında kendi iradesiyle metalaştırma kapasitesinden bütünüyle yatılmış, hareketliliğinin kısıtlanmış ve “kapitalistin istediğinden çok daha fazlasıyla işletmeye zincir-bend bir işçi” olmasıdır. Kıvılcımlı bu emek biçiminin ne kadar ucuz olduğunu ise bir karşılaştırma üzerinden açıklıyor. Zonguldak’taki madenlerde çalıştırılan mahkûmlara 60 kuruş ödenirken, aynı iş için “özgür” bir işçi 110 kuruş almaktadır.¹

Mahkûm emeğinin sermaye açısından “ideal işçi” olduğunu düşünse de Kıvılcımlı bu emek biçiminin –ve genel olarak özgür olmayan emek biçimlerinin- kapitalizmin doğasıyla çelişkili olduğunu ileri sürmektedir:

Modern işçi demek, her şeyden evvel iş kuvvetini serbest pazarda hür bir insan gibi satan insan demektir. Zincir-bend bir işçi kitlesi kurmak, kapitalist şartlar içinde toprak-bendliği yeniden ihya etmeye varabilir. Bu hal, derebeyliğe dönmek olur. Yani kapitalizme has olan maddi terakki ve inkişaf hızı bu yüzden baltalanmış olur.

Kıvılcımlı, en azından burada, özgür emeği kapitalizmin –insanların üretim araçlarından koparılması ve üretim araçlarının sürekli gelişimi gibi- *doğrudan* bir sonucu olarak ele alıyor. Biz bu kanaati paylaşıyoruz. Proletaryanın emekgücünü kendi iradesiyle satma kapasitesine *sınıf* olarak sahip olması, sermayenin bunu kısıtlamaya yönelik ‘yukarıdan sınıf mücadelesi’ne karşı verdiği ‘aşağıdan sınıf mücadelesi’nin bir ürünüdür. Bu anlamda “modern işçi”nin yaratıcısı bir tarafıyla da sınıfının kendisidir. Emek gücünün denetimi sınıf mücadelesine her zaman içkindir

¹ 2019 yılı itibariyle, cezaevi işyurtlarında çalışan mahkûmların günlük ücretleri: Usta 17,75 TL, Kalfa 15,25 TL, Çırak 14,00 TL’dir. Stajyer kategorisinde olanlara sadece iaa bedeli ödenmektedir. Bkz. <https://iydb.adalet.gov.tr/Resimler/BilgiBankasi/123201912826Pmparasal%20s%C4%B1n%C4%B1rlar%202019.pdf>

ve eğer günümüzde bu “modern işçi”den geriye doğru bir gidişten söz ediyor ve özgür olmayan emek biçimlerinin hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkelerde yaygınlaştığına tanıklık ediyorsak, bunun sebebi ‘yukarıdan sınıf mücadelesi’ne aşağıdan aynı şekilde karşılık verilememesidir.² Bu nedenle, özgür olmayan emek biçimlerini, kapitalizmin gelişimini baltayan “derebeyce” bir unsur olarak değil, sermayenin işçi sınıfı üzerindeki denetimini sağlamlaştırmak ve krizlerine çözüm üretmek için tamda Kıvılcımlı’nın yukarıda saydığı özellikleri nedeniyle başvurduğu bir yöntem olarak görmek gerekir.

Kıvılcımlı’nın burada özgür olmayan emeği, piyasada hareketliliğe sahip olmayan (zincir-bend) emek olarak da tanımladığı söylenebilir. Fakat emeğin hareketliliğe sahip olması, onu doğrudan özgür emek yapmaz ya da özgür olmayan emek de piyasada hareketliliğe sahip olabilir. Örneğin, Alex Lichtenstein, 19. yüzyılda ABD’de mahkûmların madenlerde çalıştırılmasının sebebinin “yalnızca sürekliliği değil, aynı zamanda özgür emekten farklı olarak diğer üretim faktörleri olan sermaye, teknoloji ya da idari uzmanlık gibi istenildiği zaman ve şekilde hareket ettirilebilmesi” olduğunu belirtmektedir.³ Başka bir örnek verirse, Doğu Anadolu bölgesi’nden mevsimlik işçi olarak fındık toplamak için Karadeniz bölgesine gelen Kürt işçilerin emek gücü tümüyle, mevsimlik işçilerin akrabalık/aşiret bağları vasıtasıyla ilişki kurduğu “dayıbaşı” denilen tarım aracısının kontrolündedir. Karadeniz’e göç eden bu işçilerin yalnızca iş bulabilmesi değil, aynı zamanda işten çıkabilmeleri ya da bir işten başka bir işe geçebilmeleri yani emeklerini yeniden satabilmeleri de –dil, hiç bilinmeyen bir bölgede bulunma, borçlanma ya da daha sonraki yıllarda iş bulamama korkusu vb. nedenlerin de etkisiyle- tarım aracısının inisiyatifindedir. Bu durumda, göç yani emeğin hareketliliği özgür olmayan emeğin kurucu unsuru olarak ortaya çıkmaktadır.⁴

Kıvılcımlı son olarak mahkûmların çalıştırılma koşullarına ilişkin iki öneride bulunmaktadır: (1) mahkûmlara özgür işçiye ödenene eşit ya da yakın bir ücret verilmelidir ve (2) mahkûmlar yalnızca devlet teşebbüslerinde çalıştırılmalıdır. Kıvılcımlı, Marx ve Engels gibi, mahkûmların çalıştırılmasına karşı çıkmamaktadır, ama mahkûmların sadece devlet için çalıştırılması noktasında onlardan ayrılmaktadır. Marx ve Engels mahkûmların kapitalist sınıf tarafından çalıştırılmasına sosyalistlerin

2 Tom Brass, *Towards a Comparative Political Economy of Unfree Labor: Case Studies and Debates*, Frank Cass, 1999, s. 150.

3 Alex Lichtenstein, *Twice the Work of Free Labor: The Political Economy of Convict Labor in the New South*, Verso Books, 1996, s. 120.

4 Özgür Burçak Gürsoy, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Dışlanma: Türkiye’de Mevsimlik Tarım İşçileri”, *Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları* içinde, ed. Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 2013, s. 56–57. Ayrıca bkz. Sidar Çınar, *Öteki Proletarya: De-proletarizasyon ve Mevsimlik Tarım İşçileri*, NotaBene, 2014.

karşı çıkmaması gerektiğini söylemektedir:

Cezaevlerinde çalışmanın düzenlenmesi: Genel bir işçi programında küçük bir talep. Her ne olursa olsun, rekabet korkusuyla sıradan mahkûmların hayvan muamelesi görmelerine izin verilemeyeceği ve özellikle de ıslah olmalarının biricik aracı olan üretken emekten yoksun bırakılmalarının söz konusu olmadığı açıkça belirtilmeliydi. Sosyalistlerden en azından bu beklenirdi.⁵

Kıvılcımlı'nın kaygısı Marx ve Engels'inkinden farklıdır. Türkiye'de işgücü zaten çok ucuzdur ve bu durum “sınaî ve medeni inkişafa engeldir”. Mahkûmların hâlihazırda çok ucuz olan bu iş gücüne “büsbütün bedava bir rakip olarak çıkarılması, Türkiye'nin terakkisini bir daha ta kökünden baltalamak” olacaktır. Tekil kapitalistler açısından “ideal işçi” olan mahkûmlar, bir bütün olarak kapitalizmin gelişimi önünde bir engel teşkil edecektir. Kıvılcımlı'nın mahkûmların çalıştırılmasına kalkınmacı bir perspektiften baktığı söylenebilir. Piyasa için yapılan üretimin bir kısmının cezaevlerine kaydırılması emek piyasasını daraltacak, ücretlerin yükselmesinin önüne set çekecek ve bu da kalkınmanın motoru olan iç tüketimin zayıf kalmasına neden olacaktır.

Marx ve Engels'in meseleye lümpen proletaryanın sınıf bilincini kazanması açısından yaklaştığı öne sürülebilir. Emek gücünü satarak geçimlerini sağlamak imkânından mahrum kalmış ve bu sebeple hırsızlık, soygun, yağma ve fahişelik gibi işlere yönelmiş olan, “gerici entrikaların paralı askeri olmaya hazır” lümpen proletaryanın cezaevi içerisinde sermayeyle doğrudan muhatap olması, bu insanların işçi sınıfının saflarına çekilmesine olanak sağlayacaktır.

Kıvılcımlı'nın kapitalizm ile mahkûm emeği ve daha genel olarak özgür olmayan emek biçimleri arasında kurduğu ilişkinin hatalı olduğu düşünsek de özellikle mahkûm emeğinin kullanımına ilişkin önerilerinin daha fazla tartışılmayı hak ettiğini düşünüyoruz. Sol bu konuya nasıl yaklaşmalıdır? Mahkûm işçilerle ilgili olarak günümüzde hangi talepler gündeme getirilmelidir? Mahkûm emeği ülkemizde hem devlet hem de sermaye tarafından yoğun bir şekilde kullanılsa⁶ da, takip edebildiğimiz kadarıyla, bu sorular ne sendikaların ne de solun gündeminde ciddi bir yer işgal etmiyor. Bu kitabın bu meseleleri daha fazla gündeme getireceğini ümit ediyoruz.

5 K. Marx ve F. Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, Sol Yayınları, 2002, s. 43.

6 Konuyla ilgili olarak şu eski yazımıza bakılabilir: Özdeniz Pektaş, “Mahkûm Emeği: Emeğin Tutsak Hali”, *Devrimci Marksizm* 21/22, 2015, 93–109. Güncel bilgilere İşyurtları Daire Başkanlığı'nın sitesinden ulaşılabilir: <http://www.iydb.adalet.gov.tr/>.

Kitap Tanıtımı

Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri

*Marksizm ve Sınıflar,
Dünyada ve Türkiye’de sınıflar
ve mücadeleleri*

Hazırlayanlar:

Sungur Savran, Kurtar
Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak,
Yordam Kitap

“Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.” Marx ile Engels’in kaleme aldığı *Komünist Manifesto*’nun bu ünlü cümlesindeki “bugüne kadarki” ibaresi, bazılarınca “postmodern çağ” olarak niteledikleri döneme kadarki anlamına yorumlanmış olacak ki, özellikle 1990’lı yıllardan, yani Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa’da kapitalizmin restorasyonunun hızlandığı aşamadan sonra sınıf politikasının yerini “kimlik politikası”nın aldığı solda yaygın bir görüş haline geldi.

Ama öte yandan, tam da aynı dönemde, burjuvazi neoliberalizm adı altında işçi sınıfına karşı kapitalizmin tarihinde görülen belki de en uzun taarruzu yapıyordu. Durumun tuhaflığı dikkat çekiciydi: Burjuvazi işçi sınıfına saldırıyordu, yani sınıf mücadelesi veriyordu. Aydınlar (sol aydınlar!) ise işçi sınıfına dönmüş, sınıf mücadelesinin önemsiz ya da demode olduğunu telkin ediyorlardı. Bu kitapta yazıları yayınlanmakta olan yazarlar, kendilerini solda yaygın olan bu modadan uzun zamandır ayırmış insanlar. Uzun yıllardır çalışmalarında sınıf kategorisine merkezi bir yer vermiş, gerek dünya çapında, gerekse Türkiye’de toplumun gelişmesini sınıf mücadeleleri temelinde kavramayı kendilerine pusula edinmiş araştırmacılar. Burada, bu konulardaki yazılarını bir araya getiriyorlar.

Yazıların konuları geniş bir yelpazeye yayılıyor. Marksizmde sınıfların teorik statüsü, günümüzde sınıfların ortadan kalkıp kalkmadığı, sınıf mücadelelerinde merkezi bir rol taşıyan sendikalar, Türkiye’de sınıfların yapısı, köylülükten Gezi’ye sınıf mücadeleleri bunların bazıları.

Bütün bu yazıları birbirine bağlayan çizgi ise sınıflı toplumlarda yaşanan adaletsizlik ve yabancılaşma konusunda ortak bir anlayışı paylaşmaları, Türkiye’de ve dünyada sınıf tahakkümüne son vererek sınıfsız bir toplum yaratmanın yüce bir hedef olduğuna inanmaları. (Kapak yazısından)

Kapitalizmin evrenselciliğinden çıkış yolu var mı?

Burak Başaranlar

Avrupa-Merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi

Samir Amin

çev: Mehmet Sert

Yordam Kitap, İstanbul, 2014

Siyasetle yakından veya uzaktan ilgilenen herhangi bir insanın hayatının bir döneminde “Avrupa mucizesine” muhakkak kafa yordüğünü söylemek herhalde iddialı bir ifade olmazdı. Bugün akademik çalışmalardan tutun da çeşitli yayın organlarına kadar pek çok platformda Avrupa-merkezciliğin temel omurgasını oluşturan “Avrupalı gibi olabilmek” hedefi -giderek azalan bir şekilde de olsa- hâlâ dillendirilmektedir. Avrupa-merkezci paradigmaya göre Avrupa yüzyıllardan bu yana ekonomik, sosyal, dini ve kültürel sebeplerden beslenen çeşitli faktörlerden dolayı diğer coğrafyalardan ayrık bir gelişim çizgisi izlemiştir. Bir açıklamaya göre Avrupa’nın üstünlüğü Avrupalıların diğer coğrafyalardaki halklardan dini, ırki veya kültürel

sebeplerden üstün olmasından dolayı kaynaklanıyorken, başka yaygın bir açıklama Avrupa'nın yüzyıllardan bu yana süregelen küresel hegemonyasının sebebini Avrupa tarihinin özgün siyasi ve ekonomik koşullarında aramaktadır. Avrupa-merkezci paradigma Avrupa'nın üstünlüğünün açıklanması noktasında birbirinden farklı ve hatta birbirleriyle çelişen/çatışan sebepler sunsa da bu açıklamaları bir araya getiren ortak düşünce, "diğer" coğrafyaların ve bu coğrafyalarda yaşayan halkların bugün Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine sahip olmaları için Avrupa'yı örnek almaları ve Avrupa'nın gelişim çizgisini taklit etmelerinin bir **gerekliklik** olduğudur. Diğer bir deyişle, Avrupa insanlığa ilerleme için gerekli olan sihirli formülü bulmuştur ve şimdi diğer coğrafyalarda modern zamanların çok gerisinde kalan vahşi, azgelişmiş ve barbar diye damgalanan halkların yapması gereken tek şey Avrupa örneğini takip etmektir. Böylece bir miktar gecikmeyle de olsa bu halklar Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine ulaşacaktır.

Samir Amin yukarıda kaba hatlarıyla çerçevesini çizdiğimiz Avrupa-merkezci paradigmanın sıkı bir eleştirisini yaptığı kitabında, Avrupa-merkezciğin omurgası olarak nitelendirebileceğimiz ve "var olan dünyaların en iyisi olan Batı'yı izleyiniz" şeklinde özetlenebilecek argümana karşı çıkıyor.¹ Avrupa-merkezciğin yalnızca Avrupa ve dünya tarihinin dönüşüm sürecini açıklamaya çalışan bir yaklaşım olarak görülemeyeceğini, bu paradigmanın aynı zamanda kapitalist dünyanın kültürünün ve ideolojisinin temel dayanaklarından biri olduğunu tespit ediyor. Avrupa merkezciğin diğer coğrafyadaki halkları da Avrupa'yı takip etmesi yönündeki teşvikleriyle evrensel düzeyde hegemonya kurmaya çalıştığını belirten Amin, bu kuramın ortaya koyduğu perspektifi güdük bir evrenselciliğin savunusunu yapmakla suçluyor. Avrupa-merkezciğin günümüz dünyasındaki temel işlevinin kapitalist-emperyalist dünya sisteminin muhafaza edilmesi ve yeniden üretilmesi için kullanılan bir meşrulaştırma aracı olduğunu ifade eden Amin, üçüncü dünya halklarının Avrupa-merkezciğin çizdiği sınırların ötesine geçmesi gerektiğini vurguluyor. Son olarak Amin üçüncü dünyanın emperyalist-kapitalist dünyanın boyunduruğundan kurtulmasının o sisteme entegre olarak değil, ancak onunla olan bağlantısını keserek (*déconnexion-delinking*) mümkün olabileceğini iddia ediyor.

Samir Amin kitabının ilk bölümünde Avrupa-merkezciğin en önemli sacayaklarından biri olan Avrupa kültürünün üstün olduğu yönündeki görüşe meydan okuyor. Yaygın olarak bilindiği üzere, Batılı düşünürler bugünkü Batı'nın bugünkü ekonomik ve siyasi üstünlüklerinin köklerinin Antik Yunan'da olduğunu iddia etmektedirler. Bu argümanın iki boyutu vardır: Birincisi, yalıtık bir Antik Yunan tasviriyle Yunan kültürünü başka bir kültüre ihtiyaç duymaksızın, kendi başına olgunlaşmış bir kültürün temsilcisi olarak görme eğilimi. İkincisi bu dönemde diğer coğrafya-

¹ Samir Amin, *Avrupa-Merkezçilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, çev. Mehmet Sert, İstanbul: Yordam Kitap, 2014, s. 12.

lardaki uygarlıkların (örneğin Mısır) Antik Çağ'ın düşünsel dünyasına yaptıkları katkıları yadsımak suretiyle suni bir Batı-Doğu, Yunanistan-Mezopotamya karşıtlığı yaratmak. Amin, kitabının ilerleyen bölümlerinde, dünya tarihinin daha yakın dönemlerinde de Avrupa-merkezciliğin yaslandığı bu keskin (ve yapay) ayrımların geçerli olmadığını savunuyor. Büyük İskender İmparatorluğu'nun Avrupa'dan, Anadolu'yu da kapsayan bir biçimde Kuzey Afrika ve Mezopotamya'ya kadar uzanan büyük bir coğrafyada hüküm sürmesinin bugün bizim "Doğu" ve "Batı" diye ayırttığımız iki bölgenin kültürlerinin ortak bir kültür alanında var olabildiğini belirtiyor. Helenizm'in yarattığı bu ortak alanda astronomi, matematik ve kimya gibi alanlarda ciddi gelişmelerin yaşandığını kaydeden Amin, Arap dünyasının da bu gelişmelerin dışında kalmadığını, ve hatta tam aksine bu sürecin bir parçası olduğunu ifade ediyor.² Takip eden dönemde, Amin tarafından 'haraççı üretim tarzının ideolojileri' olarak tanımlanan Hristiyanlık ve İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla, metafizik ve skolastik³ düşüncenin Doğu ve Batı'da hemen hemen eş zamanlı olarak serilip serpildiğini, ancak buna rağmen bu iki ideolojinin Ortaçağ'ın ilk yüzyıllarında bilimsel gelişmelerin yaşanmasına engel olacak bir forma bürünmediğini savunuyor.

Özellikle İslam coğrafyası söz konusu olduğunda semavi dinlerin ortaya çıkışının tek başına toplumsal gelişim ve dönüşümün önünde duran bir engel olarak görülmemesi gerektiğinin en büyük kanıtı bu dönemde İslam metafiziğine çeşitli şekillerde itiraz etmiş İslam alimlerinin varlığıdır. Bu dönemde yaşamış ünlü Müslüman alimi İbni Rüşt'ün görüşleri Amin'in argümanını destekler niteliktedir. 'Çifte hakikat' kuramının öncülerinden biri olarak kabul edilen İbni Rüşt, akılsal hakikat ile vahiyden gelen hakikatin birbirinden bağımsız olduğunu ve dini hükümlerin farklı dönemlerin farklı koşullarına göre yorumlanabileceğini iddia ettiğinde daha sonraları devlet ve din işlerinin ayrılmasını mümkün kılan bir yola da girmiş oluyordu.⁴ Bu fikirlerin ortaya atıldıkları dönem itibarıyla devrimci bir nitelik taşıdığını söylemek mümkün olsa da, Amin pirüpak bir 'Doğu' portresi çizmekten kaçınıyor ve Rüşt'ün bu fikirlerinden dolayı mahkûm edildiğini ve Arap-İslam toplumunun haraççı toplumun nesnel koşullarıyla sınırlı olduğunu okuyucuya hatırlatıyor.⁵ Bununla beraber, Amin'e göre bu dönemde Arap-İslam kültürü Helenist (ve kısmen de Doğu Hristiyan) kültürlerinin taşıyıcısı konumunda iken, Batı'nın bu kültürü Yunan kültürünün bir parçası olarak keşfetmesinin çok daha geç bir dönemde, 1453'te -yani Konstantinopolis'in Osmanlı tarafından fethi ve Doğu Ro-

2 A.g.e., s. 45.

3 Burada skolastik kavramını, kelimenin orijinal anlamıyla, yani bilimsel bilgiyi inançla bir araya getirmeye çalışan bir Orta çağ felsefesi olarak kullanıyoruz.

4 A.g.e., s. 61.

5 A.g.e., s. 67.

ma'daki bilim insanlarının İtalya'ya gittiği tarih- olduğunu söylüyor. Amin'e göre, "Doğu" ve "Batı" arasındaki ayrışma aslen Rönesans ile birlikte gerçekleşmiş ve İslam coğrafyası Helenizm ve Doğu Hristiyanlığından devraldığı mirası ileri taşımakta başarısız olmuştur. Amin'in Avrupa-merkezci tarih anlatısını eleştirdiği bu bölümde zaman zaman oldukça dağınık bir tartışma yürüttüğünü düşünsek de yazar az gelişmişlikle, dini fanatizmle ve despotizmle özdeşleştirilen 'Doğu' toplumları anlatılarının çok ötesine geçmeyi başarıyor, çoğu zaman akademik dünya ile sınırlı kalan bilgileri günümüz okuyucusuna sunuyor.⁶

Amin'in kitabının ilk bölümünde yürüttüğü tartışmanın faydalı olduğu kuşku götürmese de kitabın geri kalan bölümleri Avrupa-merkezçiliği çok daha Marksist bir yaklaşımla analiz ediyor. Kitap, Avrupa-merkezci ideolojiyi, kapitalist-emperyalist dünya düzeninin tarihsel gelişimini göz önünde bulundurarak analiz ediyor. Bir önceki bölümde Amin'in Doğu ve Batı arasındaki asıl ayrışmanın Rönesans ile birlikte gerçekleştiği yönündeki vurgusu bu bölümde daha somut bir şekilde dillendiriliyor. Amin'e göre, Rönesans dönemi Avrupa'da kapitalist toplumun geliştiği ve buna paralel olarak Avrupa'da dünyanın giderek Avrupa tarafından kontrol edilebileceği düşüncesinin kabul görmeye başlayacağı bir sürecin öncülü haline geliyor.⁷ Bundan önceki süreçte de gerek Batılı gerekse de Doğulu toplumların kendi din ve kültürlerinin birbirlerine kıyasla daha iyi olduğu gibi fikirler kabul görse de, Amin her iki tarafın da birbiri üzerinde bu üstünlüğü kurabilecek güç ve araçlardan yoksun oldukları için bu tip fikirlerin 'Avrupa' veya 'İslam' merkezci olarak tanımlanamayacağını söylüyor. Bu durumdan ötürü de Edward Said gibi Avrupa-merkezçiliği Batı'nın Doğu'ya karşı öteden beri var olagelmış hasmın bir uzantısı olarak düşünen entelektüellerin aksine, Amin Avrupa-merkezçiliği bu düşmanlığın bir ifadesi olarak değil, Rönesans ile beraber değişen küresel güç ilişkilerinin sonucunda Avrupa'da ortaya çıkan bir ideoloji olarak kabul ediyor.⁸

Değişen küresel güç ilişkileri ise elbette Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışı ile alakalı. Avrupa-merkezci görüş kapitalizmi ve kapitalizmin ortaya çıkışını "Avrupa mucizesi"nin en önemli unsurlarından biri olarak görmekte, kapitalizmin diğer coğrafyalarda eş zamanlı olarak ortaya çıkmamasını Avrupa'nın "üstünlüğünün ve ayrıcalığının" bir kanıtı olarak sunmakta. Aslında bu görüş kapitalizmin Avrupa'da ortaya çıktığını vurguladığında doğru bir noktaya parmak basıyor olsa da kapitalizmin tarihini sadece Avrupa'ya özgü bir takım iç dinamiklerle açıklamak

6 Amin'in bu bölümde yürüttüğü tartışmaları değerli bulsak da, Amin'in Avrupa-merkezci anlatıya meydan okuyan ilk düşünür olmadığını belirtmeliyiz. Bkz. Edward Said, *Orientalism*, New York: Pantheon Books, 1978. Daha sonraki yıllarda yayınlanan ve hem Batı-Merkezçilik hem de Şarikiyatçılık ile alakalı tartışmalara ciddi bir katkı sunan başka bir kaynak için bkz. Alexander Lyon Macfie, *Orientalism: A Reader*, New York: NYU Press, 2001.

7 A.g.e., s. 87.

8 A.g.e., s. 90-1.

eğiliminde. Aşağıda göreceğimiz gibi Amin kapitalizmin Avrupa'ya özgü bir takım iç dinamiklerle ortaya çıktığını reddetmemekle beraber, Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışını Avrupalıların dini ve kültürel bir takım sebeplerle (örneğin Avrupa'da Protestan kültürünün kapitalizme 'yatkın' olması, Avrupa'nın köklerinin 'akılcı' Yunan kültürüne dayanırken, Doğu'nun sürekli olarak dini fanatizme yenilmesi ve İslam metafiziğini aşamaması vb.) açıklanmasına karşı çıkıyor. Amin bu tip Avrupa-merkezci açıklamaların yerine, Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışını üretim ilişkilerinde arıyor.

Amin'in kapitalizmin ortaya çıkışını üretim ilişkilerinde arayan ilk (Marksist) düşünür olmadığını belirtelim, dolayısıyla Amin'in bu vurgusu özgün bir yaklaşımı temsil etmiyor. Amin'in yaklaşımını diğer yaklaşımlardan ayıran noktası Avrupa feodalizmini ayrı bir üretim tarzı olarak değil, haraççı üretim biçiminin "ilkel, tamamlanmamış" bir versiyonu olarak görmesi.⁹ Haraççı üretim tarzını artık değere ekonomi dışı yollarla el koyulması, metaların mübadele değerinin değil, kullanım değerinin esas alınması gibi özelliklerle açıklayan Amin, istikrarlı ve hatta durağan bir toplumsal yapının haraççı üretim tarzının doğal bir sonucu olduğunu belirtiyor. Daha da önemlisi, Amin bu özelliklerin sadece Doğulu toplumlarla sınırlı olmadığını, bu dönemdeki bütün toplumların benzer özellikler taşıdığını iddia ediyor. Bununla beraber farklı coğrafyalardaki siyasi yapılar ve onların örgütleniş biçimi kapitalizmin ortaya çıkış biçimini ciddi ölçüde etkiliyor. Örneğin Çin veya Ortadoğu'daki imparatorluklar merkezi siyasi yapıları sayesinde kendilerini var eden toplumsal düzeni muhafaza edebilmek adına kapitalizmin önüne set çekebilmiştir. Avrupa'da ise siyasi otoritenin parçalanmış yapısı ve zayıflığı ise yeni bir dönüşümün önünü açarak kapitalizmin ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır. Amin'e göre, süreç Avrupa'da ana hatlarıyla şu şekilde gerçekleşiyor: Zaman içerisinde feodalizmin de çözülmesiyle iyice özerkleşen köylüler haraç yüklerinin hafiflemesi ile birikim yapabilecek olanaklara sahip oluyorlar. Bu durum uzun vadede köylüler içindeki farklılaşmayı hızlandırırken, öte yandan da şehirlerin gelişmesi ve pazar için üretim yapma gibi eğilimleri hızlandırıyor.¹⁰ Asya ve Ortadoğu'daki gelişmiş haraççı toplumlardaki siyasi formasyonlar ise bu tip bir dönüşümü, yani kapitalizmin ortaya çıkışını ve olgunlaşmasını engelliyor. Bir diğer deyişle, Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışı Amin'in ifadesiyle 'az gelişmiş, ilkel' haraççı düzen sayesinde gerçekleşiyor. Dolayısıyla kapitalizmin Avrupa'da ortaya çıkması ve gelişmesiyle sonuçlanan bu süreç Avrupa'nın dini veya kültürel olarak üstün bir nitelik taşımasından kaynaklanmıyor. Tam aksine, Avrupa'nın zayıf ve çok parçalı siyasi yapısı kapitalizme geçişin önünü açıyor. Amin'e göre haraççı toplum düzeninde 'çevre'yi temsil eden Avrupa'nın, kapitalizmin ortaya çıkışıyla 'merkez' konuma geçmesinin

9 A.g.e., s. 189.

10 A.g.e., s.199.

arka planında işte bu gelişmeler yatıyor.¹¹

Amin'in Avrupa-merkezci kapitalizm anlatısında eleştirdiği ikinci nokta ise kapitalizmin küresel ölçekte kurduğu sömürü ilişkilerini ve kapitalizmin sömürgeci-emperyalist niteliğini görmezden gelmesi. Amin Avrupa-merkezci kuramdaki bu eksikliği(!) şöyle eleştiriyor:

Dünyanın kapitalizmce fethedilişi tarihinin sonraki aşamaları, bu fetih hareketinin, gezegenimizdeki toplumların -yavaş yavaş da olsa- Avrupa örneğine göre türdeşleşmesini asla sağlayamadığını bize gösterecekti. Tam tersine, bu fetih, dünya sisteminin bağrında aşama aşama derinleşen bir kutuplaşma yaratacak, bir yanda gelişmiş merkezlerin, öbür yandaysa, gitgide büyüyen bir geri kalışı kapama gücünden yoksun çevrelerin ortaya çıkmasına yol açacak, “gerçek kapitalizmin bu çelişkisini, kapitalist sistem çerçevesinde aşılması olanaksız bu çelişkiyi, zamanımızın en patlayıcı temel çelişkisi” haline getirecektir.¹²

Avrupa-merkezci kuramın, kapitalist sistemin **aşama aşama derinleşen bir kutuplaşma** yarattığı gerçeğini ısrarla görmemesi basit bir hata değildir. Bu gerçeğin görülmemesi Avrupa-merkezci söylemin omurgasını oluşturan iki tane anlatıyı olanaklı kılmaktadır: Birincisi, Avrupa kapitalist dönüşümü dünyanın diğer bölgelelerinden yalıtık bir şekilde gerçekleştirdiği için, diniyle, gelenekleriyle, kültürüyle, ekonomik yapısıyla diğer tüm toplumlardan --olumlu anlamda-- farklıdır. Bu anlatı Avrupa-dışı toplumların kültürlerini, dinlerini ve toplumsal formasyonlarını önemsiz birer detaya dönüştürür; bu toplumları Avrupa'nın geçirdiği dönüşüme eşlik edememekle itham eder. Bu anlatıya eşlik eden ve onunla yakından ilişkili olan ikinci bir anlatı ise, kapitalist dönüşümü kendi iç dinamikleriyle başaramayan toplumların Avrupa'nın gerçekleştirdiği dönüşümü ancak Avrupa'yı taklit ederek gerçekleştirebileceğini vurgular. Bu dönüşüm gerçekleştirilmezse sonuç az gelişmişlik olacaktır. Avrupa-merkezci yaklaşım az gelişmişliği diğer bölgelerde kapitalizmin yeterince gelişmemiş olması ile açıklarken, Amin bu açıklamayı ters düz ederek dünyanın öteki bölgelerindeki az gelişmişliğe Avrupa kapitalizmin gelişmişliğinin sebep olduğunu savunmaktadır. Diğer bir deyişle, eşitsiz bileşik gelişimin sebebi diğer bölgelerdeki “kapitalizmsizlik” değil, “reel kapitalizm”in işleyiş yasalarıdır.¹³

11 Amin'in kapitalizme geçiş teorisini pek çok açıdan zayıf bulsak da, hem yazının bütünlüğünün bozulmaması için, hem de geçiş tartışmalarının birkaç paragrafta özetlenemeyecek kadar kapsamlı olmasından ötürü bu tartışmaya burada girmeyeceğiz. Ancak bu konuyla alakalı daha kapsamlı (ve daha ikna edici) bir açıklama duymak isteyen meraklı okuyucu Ellen Meiksins Wood'un konu ile alakalı yazmış olduğu kitaba bakabilir. Bkz. Ellen Meiksins Wood, *The Origin of Capitalism: A Longer View*, Londra, New York: Verso, 2002. Kapitalizme geçiş literatürü için 11-73, Wood'un bu tartışmaya olan katkısı için 95-125 arasındaki sayfalarla bakılabilir.

12 A.g.e., s. 92.

13 A.g.e., s. 126-7.

Dikkatli ve literatüre görece hâkim bir okuyucu, Amin'in kitabının bu bölümünde Avrupa-merkezci söyleme yönelttiği eleştirilerin, Soğuk Savaş ikliminde geliştirilen ve sonraki yıllarda çokça eleştirilmiş olsa da hala siyasi tartışmalarda merkezi bir yer tutan 'modernleşme kuramı'na da yönelttiğini kavrayacaktır. Burada dikkatleri Amin'in kitabından dağıtmamak adına, modernleşme kuramının detaylı bir analizini yapamayacağız.¹⁴ Ancak en genel hatlarıyla özetleyecek olursa, modernleşme kuramı Batılı olmayan ve toplumsal yapıları, dini inanışları ve başka türlü türlü siyasi ve ekonomik sebeplerden dolayı "modernleşemediği" düşünülen "geleceksel" toplumların nasıl modernleşmeleri gerektiğine kafa yorar. Modernleşme kuramında kapitalist bir ekonomik sistemin varlığı "modernleşme" için neredeyse bir ön şart olarak aranır; yokluğu ise fakirliğin, az gelişmişliğin ve despotizmin temel sebebi olarak görülür. Bu kuram özellikle Soğuk Savaş yıllarında ABD'nin politikalarını ciddi bir düzeyde etkilemiştir. Bu kuramın ABD'nin politikalarının bir sebebi mi, yoksa bir sonucu mu olduğu tartışmaya açıktır. Yine de bu kuramın ABD'nin gerek üçüncü dünya ülkelerine yaptığı ekonomik yardımların, gerekse de Guatemala'dan İran'a kadar dünyanın dört bir tarafında gerçekleştirilen darbeler ve iç müdahalelerin düşünsel altyapısını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Amin'in (ve bağımlılık okulunun) eleştirisini bu teorik çerçevenin boşa çıkarılması ve bugün "çevre ülkeler" diye bilinen gelişmiş kapitalist-emperyalist ekonomilerin çeperlerinde konumlanan ülkelerin ekonomik olarak kalkınmalarının önünde ciddi engellerin bulunduğunu göstermesi bakımından önemli buluyoruz.

Yazımızın bu noktasında Amin'in Marx'a yönelttiği eleştirilere değinmemiz gerekiyor, zira Amin Marx ve Marksistlerin yukarıdaki açıklamalardan bir nebze de olsa esinlendiğini iddia ediyor. Marx'ın ve Marksizmin (özellikle de Stalinizmin) de Avrupa-merkezci egemen kültüre maruz kaldığını söyleyen Amin bu tespitini Marx'ın iki farklı yol tespitine ve Stalin'in beş aşama kuramına dayandırıyor. Bunların birincisi, yani iki farklı yol savı, Marx'ın Doğulu toplumlarda hâkim olduğunu düşündüğü "Asya Tipi Üretim Tarzı" ile ilişkilidir. Marx'a göre bu üretim tarzının hâkim olduğu toplumlarda siyasi otorite orantısız bir güç sahibi olmakla kalmaz, üretici güçlerin gelişimini de engeller; bu toplumlar genel olarak durağan, ticaretin canlı olmadığı, despotik bir yönetici grup tarafından yönetilen izole toplumlardır. Kapitalizme kendi toplumsal düzenleriyle geçişe uygun olmayan bu toplumlar, ancak kapitalist üretim tarzının kendini dayatması ve bu bölgelerde üretici güçleri geliştirebilmesiyle mümkün olacaktır.¹⁵ Stalin'in 'beş aşama kuramı'na göre ise

14 Modernleşme kuramının detaylı bir analizi için bkz. Zachary Lockman, *Contending Visions of the Middle East: The History and Politics of Orientalism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 133-47.

15 Kevin B. Anderson'un *Marx Sınırlarda* başlıklı kitabı Amin'in Marx'a Asya tipi üretim tarzı ile alakalı olarak yönelttiği eleştirinin çok da isabetli bir eleştiri olmadığını ortaya koyuyor. Bknz.

tarihsel gelişim çizgisi ilkel komünizmden başlayarak kölecilik, feodalite, kapitalizm ve sosyalizm diye devam eder.¹⁶ Amin'e göre her iki yaklaşımdaki ortak ve en büyük kusur, kapitalizmin egemen olduğu coğrafyadan bağımsız olarak üretici güçleri geliştirebileceğini vurgulamaları ve kapitalizmin merkez ve çevre ülkelerdeki işleyişinin çok farklı olabileceğini ihmal etmelerinden ileri gelmektedir. Amin bu görüşünü şöyle destekliyor: "Fiilen var olan kapitalizm, üretici güçlerin dünya ölçeğindeki gelişimine bir engel oluşturmaktadır, çünkü çevresel ülkelere dayattığı birikim tarzı, aradaki farkı kapatma tasarısını dışlamaktadır."¹⁷ Amin tam da bu gerekçeyle merkez ve çevre ülkeler arasındaki gerilimin Avrupa-merkezci görüşün dayattığı gibi, Batılı olmayan çevre toplumların kapitalist-empyrialist sistemle bütünleşmesiyle gerçekleştirilemeyeceğini savunmaktadır. Aksine bu toplumlar için çıkış yolu sistemle bağlantıyı kesmekten (*déconnexion-delinking*) geçmektedir. Yazının geri kalan kısmında Amin'in 'bağlantıyı kesmek' ile neyi kastettiğini ve bu yöntemin sınırlılıklarını tartışacağız.

Dünya kapitalist sisteminin 'merkez' ve 'çevre' ülkeler diye ayrıldığını söyleyen Amin, bugün merkez ülkelerin toplumsal ve ekonomik olarak görece istikrarlı olduğunu, buna karşılık çevre ülkelerin ise kapitalizmin 'en şiddetli çelişkileri' ile karşı karşıya olduğunun tespitini yapmakta.¹⁸ Çevre diye nitelendirilen ülkelerde kapitalizmin bir birikim modeli olarak siyasiler tarafından benimsenebileceğini kabul eden Amin, yine de bu bölgelerdeki halkların 'yönetici sınıfların kabullendiği kompradorlaşma yazgısına' boyun eğmeyeceğine inandığını belirtiyor. Nitekim üçüncü dünyadaki devrimlerin pek çoğunun 'halkçı ulusal devrim' olduğunu iddia eden Amin, bu devrimlerde 'kapitalist, sosyalist, ve devletçi' eğilimlerin birbirleriyle çatışsalar da bir arada bulunduklarını söylüyor.¹⁹ Bu toplumlarda burjuvazinin hâlâ var olduğu gerçeğini yadsımayan Amin, yine de bu toplumların kapitalist toplumlar olarak görülemeyeceğini, bu toplumların anti-kapitalist bir nitelik taşıdığını iddia ediyor. Bu toplumların dünya sistemiyle ilişkilerinin de 'kapitalist sistemle bütünleşme' düzleminde olmayacağını savunan Amin, yine bu toplumların 'kendi iç gelişmelerine uydurabilecekleri bir uluslararası mübadele yoğunlaşması' ile kapitalist sistemle olan bağlantılarını kesebileceklerini savunmakta. Böyle bir durumda ise Amin'e göre artık bu düzen mutlak bir kapitalist düzen olarak adlandırılmaz.²⁰

Samir Amin'in berrak anti-empyrializmini övgüye değer bulmakla beraber, kendisinin 'bağlantıyı kesme' stratejisini ne anlaşılabilir ne de yeterli buluyoruz.

Kevin B. Anderson, *Marx at the Margins: on Nationalism, Ethnicity, and Non-Western Societies*, Chicago, London: The University of Chicago Press, 154-96.

16 A.g.e., s. 138.

17 A.g.e., s. 159.

18 A.g.e., s. 254.

19 A.g.e., s. 256.

20 A.g.e., s. 259-60.

İlk olarak, Amin kitabının son bölümünde bahsettiği ‘ulusal halkçı’ toplumların hangi toplumlar olduğuna dair en ufak bir ipucu vermediği için okuyucu ister istemez Amin’in tasvir ettiği koşulların hangi toplumlarda var olduğunu anlamakta zorlanıyor. Amin’in kitabının ilk kez 1988 yılında basıldığını düşünürsek, Amin’in bahsettiği sosyalist olmayan ama ‘anti-kapitalist’ olmayı da başarabilen ‘halkçı-ulusal’ toplumlardan geriye bu tarihte eser kalmamıştır. Bağımsız Mısır’ın en devrimci lideri olarak nitelendirebileceğimiz Cemal Abdül Nasır dönemi bile komünistler için muazzam bir baskı dönemine tekabül etmektedir. Ardından gelen Enver Sedat dış politikada SSCB’den uzaklaşmış, Batılı emperyalist ülkelerle iyi ilişkiler kurmuştu. Onun ardından gelen Hüsnü Mübarek ise çok iyi bilindiği gibi 2011’deki Arap devrimlerine kadar 30 yıl süren bir diktatörlüğün lideriydi. Ortadoğu’da diğer coğrafyalardaki durum da bu dönemde çok farklı değildir. Bu döneme gelindiğinde gerek Irak gerekse Suriye’deki ‘ulusal halkçı’(!) ve Amin’in söylemediği ama bizim vurgulama ihtiyacı duyduğumuz Arap milliyetçisi rejimlerin kanlı yüzü çoktan ortaya çıkmıştı. Amin’in çevre ülkeler arasında tanımlayacağından emin olduğumuz Türkiye’de ise ‘kapitalist, devletçi ve sosyalist’ eğilimlerin bir arada bulunduğu yıllar –sosyalizm istisnasıyla– 1930’larda kalmış ve 1960’lı yıllarda kısa bir süreliğine ‘devletçi kalkınma modeli’ tekrar gündeme gelse de bu model sonraki yıllarda bir daha geri dönülemeyecek biçimde terk edilmiştir. Yine kitabın basıldığı yıllarda başta SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere yozlaşmış işçi devletlerinin ve sosyalizmin küresel olarak gerilediği gerçeğini de hatırlamak gerekir. Amin kitabının sonraki baskılarında da bu ülkelerde yaşanan kapitalist restorasyonu ve buna sebep olan dinamikleri kapsamlı bir şekilde analiz etmemiştir. Uzun lafın kisası bu tarihlerde ortada ne ‘ulusal halkçı’ rejimler, ne de kapitalist dünya sistemiyle ‘bağlantısını koparan’ ülkeler söz konusuydu.

Önceki paragrafta tekrarladığımız bilgileri Amin’in çok daha kapsamlı bir şekilde bildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Dolayısıyla Amin’in sunduğu çerçevenin anlamsızlığının ve yetersizliğinin Amin’in bilgi eksikliğinden kaynaklandığını öne sürmek anlamsız olur. Amin’in kitabının son bölümünde bırakın bir iki adım ötesini görmeyi, içinde bulunduğu koşulları dahi tahlil etmesini engelleyen temel kusuru üçüncü dünyacı perspektif ve perspektife eşlik eden iki temel düşüncesi idi. Bunların birincisi, Amin’in çevre ülkeler diye nitelendirdiği ülkelerdeki halkların ‘kapitalizmin en sert çelişkileriyle yüzleştikleri’ gerekçesiyle, otomatik olarak bu halklara devrimci bir özellik atfetmesidir. Çevre ülkelerin kapitalist-emperyalist sistemin zayıf halkaları oldukları doğrudur. Bu ülkelerin mevcut küresel düzeyde bulundukları dezavantajlı konumdan ötürü çok farklı biçimlere bürünebilecek siyasi ve ekonomik çalkantılar yaşamaya daha meyilli oldukları açıktır. Bununla beraber Amin bu argümanı çok uç bir noktaya taşıdığından, bu bölgedeki rejimlerin de ideolojik, toplumsal ve kültürel hegemonya devşirebilen yapılar

olduğunu, bunun yokluğunda devlet baskısının devreye girdiğini ve yükselmekte olan alternatif siyasi akımları bastırmakta başarılı olabileceği gerçeğini ihmal ediyor. Bunu söylerken çevre ülkelerde devrimin olanaksız veya merkez ve çevre ülkelerdeki devrimci potansiyelin aynı seviyede olduğunu söylemek istemiyoruz. 2008'deki finansal çöküş ve dünya kapitalist sisteminin içine girdiği bunalım çevre diye adlandırabileceğimiz pek çok ülkede halk ayaklanmalarına sebep olmuştur. Bununla beraber burada asıl olarak vurgulamak istediğimiz nokta, çevre ülkelerinin de kitleleri gerek kendi baskı ve hegemonik araçlarıyla, gerekse de dışarıdan aldıkları maddi ve askeri destekle iktidarı ellerinde tutmalarına yardımcı olacak mekanizmalara sahip oldukları gerçeğidir. Diğer bütün değişkenleri denklem dışı bıraktığımızda (örneğin etnik-dini çatışmanın varlığı veya yokluğu, devletin baskı aygıtlarının ne kadar 'etkili' bir şekilde çalıştırıldığı, ülke ekonomisinin genel karakteri vs.) bir ülkede toplumsal hareketlere devrimci bir nitelik kazandıran en önemli unsur devrimci örgütlerin, sendikaların ve emekçilerin örgütlenme kabiliyetine sahip olup olmadığıdır. Dolayısıyla devrimci potansiyeli belirleyen tek faktör o ülkenin dünya kapitalist-emperyalist sistemi içerisinde nerede durduğu, yani Amin'in tabiriyle o ülkenin merkez veya çevre ülke olması değildir. Tam da bu sebepten dolayı Amin'in yaklaşımı bugün en güçlü kapitalist-emperyalist ülkelerde dahi (örneğin ABD'de Bernie Sanders, İngiltere'de Jeremy Corbyn gibi) Marksist olmasalar da 'sol damarı güçlü' liderlerin nasıl yükselebildiklerini, Fransa gibi bir ülkede 'sarı yelekli' liberal Macron'u neden haftalarca sokaklarda protesto ettiklerini açıklama yetisinden yoksundur.

Merkez kapitalist ülkelerde de solun yükselme potansiyeline sahip olduğu yönündeki vurgumuz bizi Amin'in üçüncü dünyacılığına eşlik eden ikinci düşünceye getiriyor. Amin'e göre Batı'nın kapitalist-emperyalist düzendeki merkez konumu buradaki emekçilerin devrimci niteliklerini kaybetmelerine sebep olmuştur. Amin'in cümleleriyle:

Gramsci, öte yandan, kapitalist merkezlerdeki işçi sınıfının devrimci olduğuna inanıyor ve bu varsayım doğrultusunda, sosyalist devrimin organik aydınının (öncü parti) nasıl doğabileceği üzerine düşünüyordu. Gramsci'nin varsayımının yanlış olduğu ve **kapitalist merkezlerdeki işçi sınıfının da sistemin koyduğu temel kuralları kabul ettiği düşünülürse**, buradan, çalışan sınıfların kendi sosyalist organik aydınlarını yaratabilecek durumda olmadıkları sonucu ortaya çıkar. **Bu sınıflar, mücadelelerini örgütleyecek kadroları elbette yaratırlar, ama bunlar sınıfsız toplum seçeneğini göz önünde bulundurmaktan vazgeçmiş kadrolardır.**²¹

Amin bugün yaşasaydı, kendisine post-Marksist yakıştırmaları yapılmasını asla

21 Alıntındaki vurgu bana ait. A.g.e., s. 262.

kabul etmeyeceğini düşünüyoruz. Bununla beraber, yukarıda alıntıladığımız cümleler Amin'in argümanlarının post-Marksizmle çok önemli bir noktada kesiştiğini gösteriyor. Amin Batılı ülkeleri kapitalist-emperyalist sistemin kaymağını yemekle suçluyor, işçi sınıfının da burada kendi payına düştüğünü aldığını ima ederek, bu sınıfın mevcut düzende devrimci potansiyellerini kaybettiklerini düşünüyordu. Öte yandan Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe gibi post-Marksist düşünürler, yeni toplumsal hareketlerin solun sınıf odaklı siyasi stratejisinin çok ötesine taşıdığını vurguluyordu.²² Bu düşünürler belki açık açık işçi sınıfının önemsiz bir sınıf haline geldiğini söylemiyorlardı ancak analizlerinde bu sınıfa toplumsal dönüşüme öncülük etme rolünü atfetmedikleri de açıktı. Post-Marksistlerin ve Amin'in analizleri arasında muazzam farklar bulunsa da, iki yaklaşım da özellikle Batı'daki işçi sınıfının rolünü yadsıyordu. Amin'in analizlerinde Batı'daki işçi sınıfı özellikle umutsuz vaka olarak görülse de, üçüncü dünyadaki işçi sınıfına da özel bir anlam atfedilmiyor. Kitapta üçüncü dünyadaki işçi sınıfı ile alakalı özel bir tartışma bulunmasa da, Amin'in özellikle son bölümde işçi sınıfının rolünü yadsımasından ötürü şu çıkarımı yapıyoruz: Amin kapitalizmin, üçüncü dünyada Batı'daki gelişmişlik düzeyine ulaşamamasından dolayı, buradaki işçilerin hem nitelik hem de nicelik olarak devrimci dönüşümü gerçekleştirecek potansiyelden yoksun olduklarını ve kapitalizmin çevreden başlayarak aşılabileceğini düşünmektedir.

Son dönemde dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler Amin'in (ve post-Marksistlerin) merkez toplumlara ilişkin ortaya koyduğu bu perspektifin doğru olmadığını kanıtlar nitelikte. *Devrimci Marksizm*'in son sayısının giriş yazısında yapılan analize kulak verelim:

Yoksulluğun gittikçe arttığı, zenginlerin onlarca yıldır göz göre göre sürekli kayırdığı, eşitsizliklerin Ekim devriminden, yani bir yüzyıldan beri görülmeyen bir düzeye ulaştığı koşullarda, sadece azgelişmiş (ya da Birleşmiş Milletler istatistiklerinin kibar diliyle 'gelişmekte olan'), emperyalizme bağımlı ülkelerde değil, emperyalist ülkelerin kendisinde de halk, isyana, günü geldiğinde devrime isteklidir, için için ona hazırlanmaktadır.²³

Sungur Savran'ın *Devrimci Marksizm*'in aynı sayısında yayınlanan yazısında benzer bir noktaya parmak bastığını görüyoruz:

30 yıl krizi ve on yıldır sürmekte olan Üçüncü Büyük Depresyon boyunca izlenen neoliberal ve küreselci politikaların bir de ikinci bir sonucu vardır. Bütün

22 Post-Marksist literatürden beslenen bir kaynak için bkz. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, London, New York: Verso, 2001.

23 "Bu Sayı", *Devrimci Marksizm*, no:38, İlkbahar 2019, s.6.

dünya çapında, ama kriz öncesi dönemle karşılaştırıldığında en belirgin olarak emperyalist, yani “zengin” ülkelerde ağır bir yoksullaşma ve buna eşlik eden bir gelişme olarak eşitsizliğin görülmemiş düzeylere çıkması.²⁴

Alıntıyı yaptığımız kısmı takip eden sayfalarda ise Savran neoliberalizm ve onun ideolojisi olan küreselcilikten en çok zarar gören kesimin gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfının olduğu tespitini yaparak, solun işçi sınıfını ön-faşist hareketlere terk ettiğini vurguluyordu. Öte yandan ABD gibi, İngiltere gibi, Arjantin gibi işçi sınıfının taleplerini dillendiren siyasi hareket ve liderlerin varlığında ise kitlelerin yüzünü bu hareket ve liderlere çevirme eğiliminde olduğu da aşıkardı. Günümüz kapitalizmi Batı’daki gelişmiş ülkelerde dahi büyük bir krizin içinde olsa da bu krizin bu ülkelerle sınırlı olmadığını da belirtmek gerekir.²⁵ Öyleyse buradaki temel problem Amin’in dediği gibi merkez ülkelerdeki işçilerin ve emekçilerin devrimci potansiyelini kaybetmesi değil, solun işçi sınıfı ve sınıf siyaseti ile bağlantısını koparmasındadır.

Yazımızın sonuna gelirken Amin’in Avrupa-merkezci kuram ve söylem üzerine yaptığı analizleri tekrardan kısaca değerlendirecek olursak, kendisinin Avrupa-merkezci tarih görüşünü aşmak yönünde çok önemli adımlar attığını söyleyebiliriz. Amin Avrupa-merkezci söylemin içeriğini, Avrupa’nın haraççı toplumların var olduğu bir dönemde sistemin ‘çevresinde’ yer alan bir kıta iken, kapitalizmin ortaya çıkışıyla nasıl ‘merkez’ konumuna geldiğini tahlil ediyor. Amin, Avrupa’nın çevreden merkeze transferinin dini ve kültürel üstünlük veya Avrupa’nın antik Yunan mirasının taşıyıcısı olması gibi sebeplerden dolayı gerçekleşmediğini, Avrupa’nın diğer coğrafyalara kıyasla ‘ilkel ve tamamlanmamış’ haraççı sisteminin kapitalizme geçişin önünü açtığını belirtiyor. Kapitalizmin ortaya çıkışının aslen Avrupa ile sınırlı bölgesel gelişme olmasına rağmen, Avrupa-merkezçiliğin kapitalizmin küresel düzeyde uygulanabilir olduğunu iddia eden ‘güdük evrenselciliğini’ de teşhir eden Amin, kapitalizmin Batı’ya kazandırırken, Amin’in çevre ülke olarak tanımladığı ülkelere kaybettirdiğini bunun da merkez ve çevre arasındaki kutuplaşmayı derinleştirdiğini ifade ediyor.

Amin’in Avrupa-merkezci ideolojiyi kapitalist-emperyalist dünya sistemini analiz ederek eleştirmesini değerli bulsak da, çevre ülkelerin kapitalist-emperyalist

24 Sungur Savran, “Barbarlığın dönüşü: 21. Yüzyılda faşizm (2) Ön-faşizmin yükselişi”, *Devrimci Marksizm*, no: 38, İlkbahar 2019, s. 31.

25 Kapitalizmin krizinin etkileri Batı’daki gelişmiş ülkelerde dahi görölse de, bu krizin merkez ülkeler ile sınırlı kaldığını düşünmek için hiçbir sebep yoktur. 2018 yılında İran, Irak, Cezayir, Ürdün, Romanya, Ermenistan gibi pek çok ülkede halk iktidarları protesto için sokağa çıkmıştır. Sungur Savran, “2018: Dünya devriminin üçüncü dalgasının yeniden yükseliş yılı”, *Gerçek Gazetesi*, 29 Ocak 2019, <https://gercekgazetesi.net/uluslararası/2018-dunya-devriminin-ucuncu-dalgasinin-yeniden-yukselis-yili>

sistemdeki dezavantajlı konumlarından dolayı otomatikman devrimci bir niteliğe büründüğü konusundaki imasına katılmıyoruz. Bu ülkelerde ‘ulusal halkçı’ rejimlerin bu geçiş için uygun zemini oluşturduğu yönündeki fikrine ise hiç katılmıyoruz. Bugün dünya kapitalist sisteminde yaşanan kutuplaşma çevre ve merkez ülkeler arasındaki gerilimi de içinde barındırmakla beraber yaşanmakta olan kutuplaşma bu ülkeler arasındaki gerilimlerden ibaret değildir. Bu gerilimleri analiz ederken neoliberal dönemi ve bunun gelişmiş ülkelerde yarattığı sonuçları dikkatli bir şekilde izlemek gerektiğini düşünüyoruz. Neoliberal çağ merkez ülkelerin çevre ülkelerin ucuz iş gücünden, ucuz ham maddelerinden faydalanmak ve başka bir dizi ekonomik ve finansal olanaklardan yararlanma imkanı vermiştir. Ancak öte yandan bu politikalar merkez ülkelerdeki yatırımların azalmasına, özellikle sanayi sektörünün emek gücünün daha ucuz olduğu ülkelere taşınmasına ve buna bağlı olarak işsizlik, gelir dağılımındaki dengesizliğin artması gibi bir dizi ekonomik problemi beraberinde getirmiştir.²⁶ Herhangi bir engel olmaksızın uluslararası alanda rahatça hareket edebilen sermaye ve sermaye sahipleri servetlerini her geçen gün arttırabilirken, gelişmiş ülkelerdeki emekçiler ise ekonomik duraklamanın bedelini ödemektedir. Dolayısıyla, bugün dünya kapitalist sisteminin tek ve en önemli gerilimi Amin’in iddia ettiği gibi merkez ve çevre ülkeler arasındaki gerilim değildir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Amin özellikle neoliberal dönemde daha da ivme kazanan zenginler ile yoksullar, kapitalistler ile işçiler arasındaki kutuplaşmayı ihmal etmekte ve bu tespit onu sınıf siyasetinin çok uzağına düşürmektedir. Bu kutuplaşmanın nihai çözümü ise ‘ulusalci halkçı’ devletleri savunmak değil, enternasyonalizme daha fazla sahip çıkmaktır.²⁷

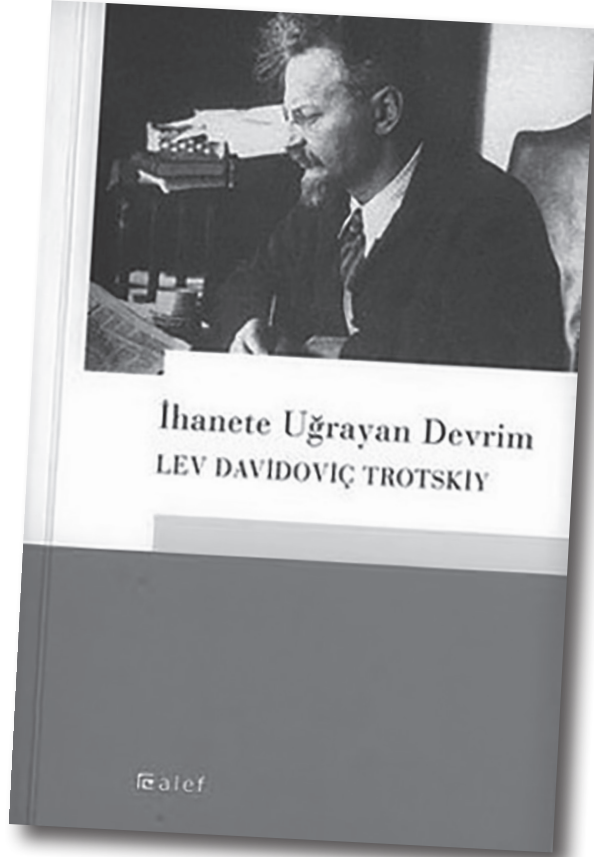
26 ABD’de buna benzer bir sürecin yaşandığını daha önce yazdığım bir yazıda vurgulamıştım. Burak Başaranlar, “Trump’ın Meksika duvarı: Devlet, küreselleşme, neoliberalizm”, *Gerçek Gazetesi*, 1 Şubat 2017, <https://gercekgazetesi.net/uluslararasi/trumpin-meksika-duvari-devlet-kuresellesme-ve-neoliberalizm>

27 Samir Amin günah çıkarırmışçasına hayatının son bölümünde enternasyonalist bir örgütün kurulması için girişimlerde bulunmuştur. Sungur Savran, “Samir Amin: Bir Maoist’in trajedisi”, *Gerçek Gazetesi*, 20 Ağustos 2018, <https://gercekgazetesi.net/teori-tarih/samir-amin-bir-maoistin-trajedisi>

Kitap Tanıtımı

İhanete Uğrayan Devrim

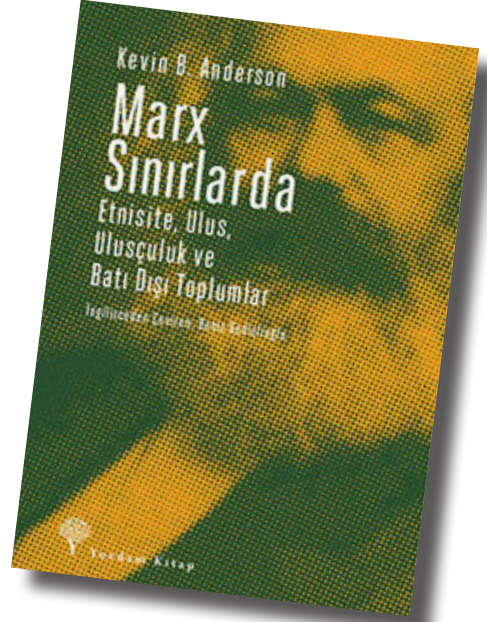
*İhanete
Uğrayan Devrim*
Lev Davidoviç
Trotskiy,
Alef Yayınevi

1917 Ekim Devrimi gerek yapılışı gerek ortaya çıkarmış olduğu düzenin yıkılışıyla XX. yüzyılın en önemli olayıdır. Elinizdeki kitabın yazarı Lev Davidoviç Trotskiy ise bu devrimin V. İ. Lenin'den sonra ikinci büyük önderidir. Ekim Devrimi'ni anlamadan XX. yüzyılı anlamak nasıl mümkün değilse, Trotskiy'i, özellikle onun kitap boyutundaki son yapıtı olması dolayısıyla bir "siyasi vasiyet" nitelemesini hak eden İhanete Uğrayan Devrim'i okumadan, Ekim Devrimi'ni, hele onun kapitalizm ile sosyalizm arasında "iki arada bir derede" kalışını, nihayet iktidara getirmiş olduğu sınıfın ayrıcalıklı bir kastının öncülüğünde kapitalizme geri döndürülüşünü anlamak da mümkün değildir.

Marx Avrupa merkezci miydi?

Ömer Mollaer

Marx Sınırlarda: Etnisite, Ulus, Ulusçuluk ve Batı Dışı Toplamlar

Kevin B. Anderson

Çev. Deniz Gedizlioğlu,

Yordam Kitap, İstanbul, 2018

Postkolonyal literatür, Edward Said'in klasikleşmiş eseri *Oryantalizm*'den bu yana Karl Marx hakkındaki nihaî hükmünü vermiş görünüyor. Buna göre, Marx'ın insanlığın kurtuluşuna karşı duyduğu devrimci coşku, Batı'nın kültürel ve coğrafi sınırlarına gelindiğinde yerini Avrupalı aydınların Doğulu "öteki" karşısındaki kibrine bırakıyordu. Bu büyük devrimci, söz konusu Batı dışı toplumlar olduğunda tipik bir 19. yüzyıl modernistine dönüşüveriyordu: sömürgeciliğin "barbar" toplumlar karşısındaki "uygarlaştırıcı" yönünü vurgulayarak, onu bu toplumların ilerlemesi bakımından gerekli bir kötülük olarak görüyordu. Dahası, Marx ve Engels 1848'de yayınladıkları *Komünist Manifesto*'da burjuvazinin yarattığı toplumsal dönüşümün sadece Batı Avrupa feodalitesine karşı değil, diğer kapitalist olmayan üretim tarzları karşısındaki dönüştürücü rolüne övgü düzmemişler miydi? Buradan hareketle postkolonyal literatür, sıklıkla postyapısalcı literatürden de destek alarak, doğrusal bir tarih anlayışının Avrupa merkezci ve hatta zaman zaman etnosentrik

önyargılarla eklemlenerek bir sosyal teori olarak Marksizmin açıklayıcılık gücünü modernizmin dar ideolojik kalıpları içine hapsedtiğini öne sürer.

Türkiyeli okuyucunun daha önce çevrilen *Lenin, Hegel ve Batı Marksizmi* kitabıyla tanıdığı Kevin B. Anderson, bu yaygın anlatıya karşı Marx'ın *New York Daily Tribune* gazetesinde yayınlanan yazılarından, Batı dışı toplumlar, kapitalizm-öncesi Avrupa tarihi ve toplumsal cinsiyet meseleleri üzerine bazıları daha önce hiç yayınlanmamış notlarının da yer aldığı 1879-82 defterlerinden, Uluslararası İşçi Birliği (Birinci Enternasyonal) önderi olarak 1860'lardaki somut politik mücadelesinden yararlanarak kaleme aldığı titiz çalışmasında alternatif bir Marx portresi çiziyor. Bu portrede Marx'ın Hindistan, Endonezya, Çin, Cezayir gibi Batı dışı toplumları kapitalizm ve sömürgecilik ile ilişkisi içinde kavrayışını ele alıyor. Bunun yanı sıra, Anderson, Marx'ın özellikle Polonya ve İrlanda bağlamında ulusal kurtuluş hareketleri konusundaki düşüncelerini, Enternasyonal yöneticisi olarak devrimci faaliyeti ile ilişkisini kurarak inceliyor. Ayrıca Amerika'nın Güney eyaletlerindeki Siyahi kölelerin ve Britanya'daki İrlandalı işçilerin emeğini ele alışı üzerinden Marx'ın ırk ve etnisite meselelerini sınıf ile nasıl ilişkilendirdiği üzerine bir analiz geliştiriyor.

Bu hem zamansal hem de mekansal olarak oldukça geniş kapsamlı meseleyi ele alırken, Anderson temel tezini kitabın başlarında açık bir biçimde ortaya koyuyor. Buna göre, Marx'ın erken dönem çalışmaları postkolonyal literatürün tezlerini doğrular biçimde, zaman zaman Avrupa merkezci ve örtük biçimde olsa da doğrusal bir tarih görüşüyle zedelenmişti. Bununla birlikte, Batı dışı toplumlar üzerine düşünceleri zaman içinde çok doğrultulu (multilinear) ve sömürgecilik karşıtı bir yöne doğru evrilmiştir. Dolayısıyla postkolonyal literatürün eleştirileri bütünüyle dayanaksız değildir, ancak Marx'ın düşüncesindeki değişimi göz önünde bulundurmadıkları için tek yönlü ve eksiktir.

Özellikle *New York Tribune* gazetesinde yazdığı ilk makalelere, ama örtük biçimde *Komünist Manifesto*'ya da sirayet eden doğrusal tarih anlayışına göre, burjuvazi dünyayı kendi suretinde yeniden yaratırken yalnızca Batı Avrupa'nın feodal geleneklerini ortadan kaldırmakla kalmayacak, Batı dışı toplumlara da kendi kaderini dayatarak tarihsel farklılıkları ilerici biçimde yok edecekti. Dolayısıyla, bu teleolojik bakış, söz konusu farklılığı teorik olarak önemsizleştirmekle kalmıyor, sermayenin kültürel farklılıkları homojenleştirerek ortadan kaldırma yönündeki eğilimine bir bakıma örtük biçimde de olsa ilerici bir anlam da yüklüyordu. Anderson, "tasvir gücünün bugün bile bir dengi olmayan" *Manifesto*'nun, "toplumsal gelişmeye ilişkin sorunlu bir doğrusal kavrayışı da alttan alta" (s.358) benimsediğini teslim ediyor. Edebî tarafını ve en açık biçimde "başka bir ulusu ezen ulusun özgür olamayacağını" bir merkezi ilke olarak işçi sınıfı siyasetinin önüne koymasının gösterdiği karşı eğilimleri de bağrında taşıyor oluşunu bir kenara bı-

rakırsak, *Manifesto*'nun hem açıklayıcı gücünün hem de zaafının aynı kaynaktan ortaya çıktığı iddia edilebilir: sermayenin evrenselleştirici dinamiğinin merkeziliği. Düşüncesinin gelişiminde erken bir aşamadan itibaren Marx'ın bilimsel açıdan değişmeyen tutkusu “sermaye muamması”nı çözmek olmuştur. Bir erken dönem eseri olan *Manifesto*'da ise bu tutku sermayenin evrenselleştirici dinamiğinin tek taraflı olarak vurgulanması olarak kendisini gösteriyordu. Bu tek taraflılık ise en yakıcı biçimde kapitalist olmayan Batı dışı toplumsal formasyonların çözülmesi meselesinde bir sorun olarak ortaya çıkacaktır.

Gerçekten de Marx, 1853 yılında ilk defa Batı dışı toplumlar üzerine yazmaya başladığında, sömürgeciliği ahlâken eleştirse de toplumsal yapıları durağanlıkla malûl olan bu toplumların ilerlemesi için Britanya sömürgeciliğine ilerici bir rol atfedecektir. Bununla birlikte, Anderson'a göre, Marx 1853'te *Tribune* için yazdığı kötü şöhretli makalelerin sonuncusunda “burjuva uygarlığına içkin barbarlık”tan söz ederken oryantalist söylemi bir bakıma tersyüz ederek Avrupa merkezci perspektiften uzaklaşmakta olduğunun ilk işaretini verir (s.61). 1857-58 yıllarında, II. Afyon Savaşları sürerken, Hindistan'da patlak veren ayaklanmaya ilişkin İngiliz emperyalizmini topa tutan yazıları, “Marx'ın bütün yazdıkları içinde Batı dışı bir toplumun ele alındığı en uzun tartışmayı teşkil etmesine karşın”, 1853'te İngiliz emperyalizmine koşullu destek veren yazıları kadar ilgi çekmemiştir (s.82). Oysa bu yazılar, Marx'ın düşüncesindeki değişimi ortaya koymak bakımından son derece önemlidir. Çin'deki Tayping İsyanı ve Hindistan'daki Sepoy Ayaklanması üzerine bu dönemde yazdıkları, Marx'ın açıkça sömürgecilik karşıtı bir tutum benimsediğini ortaya koyuyor. Öyle ki, 1858 yılı başlarında Engels'e yazdığı bir mektupta Marx “Hindistan artık en büyük müttefikimizdir” diyecektir. Dahası, yazar, İrfan Habib'e referansla, Marx'ın Hindistan'ın ulusal bağımsızlığını savunan muhtemelen ilk önemli Avrupalı entelektüel olduğunu söyler (s.359). Dolayısıyla, Marx için Hindistan meselesi postkolonyal literatürün yaygın iddialarının aksine 1853'teki gazete yazılarıyla bitmiş olmaktan uzaktır. *Tribune* gazetesinin Avrupa başmuhabiri olarak Hindistan'daki sömürgecilik karşıtı mücadeleleri takip etmiş ve bir enternasyonalist olarak yalnızca kapitalist üretim tarzıyla sömürgecilik arasındaki soyut içsel bağlantıyı değil, tekil sömürge toplumlar üzerine düşüncelerini de Avrupa merkezçiliğin sınırlarını aşacak biçimde geliştirmeye devam etmiştir.

Marx'ın ulusal sorun meselesinde düşüncelerini nasıl geliştirdiği konusunda çarpıcı bir diğer örnek İrlanda ve Polonya ulusal hareketleri bağlamında görülebilir. Marx'ın, siyasî yaşamının erken dönemlerinden itibaren bu ulusal hareketleri desteklediği bilinir. 1847 yılında Çartistlerin kurduğu bir uluslararası örgütte yaptığı konuşmada ulusal soruna bakışı, *Manifesto*'daki görüşleri yansıtır biçimdedir: “Polonya'nın Polonya'da değil, İngiltere'de kurtarılması gerekmektedir” (s. 109). Bu görüş, genç Marx'ın ulusal sorunu kavrayışının özeti gibidir. Kapitalizmin me-

zar kazıcıları sermaye ilişkilerinin en gelişkin olduğu yerde, yani İngiltere’de, yalnız kendilerini değil, ezilen ulusları da özgürleştirecektir. Bu bakış açısı, postkolonyal literatürde sıklıkla vurgulandığı gibi, tarihsel özne rolünü büyük ölçüde sermaye ilişkilerinin gelişkin olduğu Batı Avrupa’ya tanırken, Batı dışı toplumları böylesi bir rolden mahrum bırakır. Ulusal sorunun teslim etmekle birlikte ikincileştiren bu yaklaşıma karşı, 1864 yılında Engels’e yazdığı bir mektupta Marx şöyle diyecektir: “Bu iki mesele, Polonya ayaklanmasının bastırılması ile Kafkasya’nın ilhakı, bana kalırsa, 1815’ten bu yana Avrupa’da gerçekleşmiş en önemli iki olay.” (s.120) Marx’ın siyaseti sınıf meselesi ve ekonomiye indirgediği yönündeki eleştirilere alışık okuyucular için, diyor Anderson, bu sözler şaşırtıcı gelebilir. 1870’lere gelindiğinde, Marx artık Polonya’nın kurtuluşunu proleter devrimin bir sonucu olarak görmek yerine, koşulu olarak görmeye başlamıştır. Marx, benzer bir bakış açısını 1869 yılında Engels’e yazdığı bir mektupta şu çarpıcı sözlerle ifade ediyor:

Uzun süre, İrlanda’daki rejimi devirmenin İngiliz işçi sınıfının yükselişiyle mümkün olacağına inanmıştım. *New York Tribune*’de de daima bu görüşü savundum. Fakat daha diplere inen bir çalışma yapmak beni bunun tersine ikna etti. İngiliz işçi sınıfı İrlanda’dan kurtulmadan hiçbir şey başaramaz. Kaldıracın dayandığı yer İrlanda olmalı. Tam da bu sebepten, İrlanda meselesi genel toplumsal hareket açısından çok büyük önem taşıyor. (s.230) (Vurgular benim)

Bu pasaj aslında kitabın temel iddiasının Marx’ın kendi sözleriyle dile getirilişi gibidir. Marx’ın ulusal sorun üzerine görüşleri doktriner bir ekonomizme ya da cansız bir şematizme indirgenemeyecek kadar dinamiktir. Bir enternasyonalist olarak daima işçi sınıfına müttefikler arayan Marx, somut siyaset karşısında görüşlerini sürekli geliştirmiş, bir taraftan politik iktisadın eleştirisi üzerine çalışmalarını yürütürken, diğer taraftan Enternasyonal yöneticisi olarak işçi sınıfının uluslararası siyasetini devrimci bir rotaya sokmak üzere mücadele vermiştir. Bu noktada, Anderson’un, Marx’ın “hiçbir zaman, ulusların kendi kaderini tayin etme hakkını, belirli bir hareketin özgürleşmeye ve kurtuluşa dair esasları olup olmamasından ayrı, soyut bir ilkeye” (s.239) dönüştürmediği konusundaki vurgusu önemli. Dahası, Anderson, Marx’ın zaman zaman İrlanda ulusal hareketinin milliyetçi bir dar kafalılığa meyletmesinden şikâyet ettiğini gösteriyor. İrlanda’da çıkan çeşitli gazetelerin İrlanda meselesinde kendilerini destekleyen Enternasyonal’e yer vermemesinden yakınarak bunun arkasındaki zihniyet üzerine şöyle yazıyor: “İrlanda meselesi dış dünyayı dışarıda bırakarak tamamen ayrı bir şey olarak ele alınmalı ve İngiliz işçilerin İrlandalılara *yakınlık* duyduğu *gizlenmeli*!” (s. 221, vurgu aslında).

Anderson, bu noktaya kadar argümanını büyük ölçüde gazete yazılarına, kişisel yazışmalara ve siyasî metinlere dayandırmıştı. Beşinci Bölüm’de ise, izini bu geniş sahada sürdüğü ırk, ulus ve etnisiteye ilişkin fikirlerin *Grundrisse* ve *Kapi-*

*tal'*deki yansımalarını araştırır. Buradaki temel iddiası, söz konusu fikirlerin “onun büyük entelektüel tasarısı içinde tâlî bir hat olarak kolaylıkla görmezden” gelinea meyeceğidir (s.243). Marx, *Grundrisse*'de bir taraftan politik iktisat eleştirisinin temellerini atmakta iken, diğer taraftan Batı dışı toplumlar üzerine yaptığı okumalar onu Avrupa'nın tarihsel gelişiminden türetilen aşamacı tarih görüşünün biçimci evrenselleştirilmesinden uzaklaştırmaya başlamıştır. Dahası burada, zamansal ve mekânsal olarak birbirinden ayrılan üretim tarzlarının karşılaştırmaları çok doğrultulu, teleolojik olmayan maddeci bir tarih yorumuna teorik zemin hazırlaması bakımından oldukça önemlidir. Marx, özellikle Hindistan bağlamında kapitalizm öncesi kolektivist üretim tarzlarının despotik olabileceği gibi demokratik de olabileceği görüşünü geliştirmiştir. Bu görüş *Kapital*'in birinci cildinde de bir bakıma karşılığını bulmuştur. Anderson'un sözleriyle: “Hint köylerinin sistemi bir yönüyle aşırı muhafazakâr ve kısıtlayıcıken, diğer yönüyle kapitalizm altında işçilerin kaybettiği bir tür özgürlük sunmaktadır: işlerini gerçekleştirirken sahip oldukları özerklik.” (s. 287). Ayrıca yazar, *Kapital*'in farklı edisyonlarının (özellikle Marx'ın denetiminden geçmiş Fransızca baskısının) titiz bir incelemesi üzerinden Batı dışı toplumlar üzerine geliştirdiği fikirlerin Marx'ın yapıtına nasıl nüfuz ettiğini gösteriyor.

Kitabın en özgün katkısını, bir kısmı 1972 yılında Lawrence Krader tarafından yayınlanmış, bir kısmıysa daha önce hiçbir dilde yayınlanmamış Marx'ın *Etnoloji Defterleri*'ni ele alan kitabın son bölümü oluşturuyor. Anderson, 1879-1882 yılları arasında Marx'ın çoğu antropolog olan çeşitli yazarların Batı dışı toplumlar ve kapitalizm öncesi üretim tarzları hakkında çalışmalarını inceleyerek oluşturduğu bu alıntı defterlerinin elyazmalarına MEGA kısaltmasıyla bilinen Marx ve Engels'in toplu eserlerinin yayınlanması projesine katılımı sayesinde erişmiştir. Her ne kadar bu notların bütünlükten ve tamamlanmışlıktan uzak olduğu anlaşılıyorsa da, Marx'tan daha önce hiç yayınlanmamış pasajlar içeriyor olması başlı başına heyecan verici. Krader'in zikredilen çalışması L. H. Morgan, H.S. Maine, J. B. Phear ve J. Lubbock'un antropolojik çalışmaları üzerine tutulmuş notlardan oluşuyordu. Anderson'un bu kitapta incelediği alıntı defterleri ise, bunlara ek olarak, Rus antropolog Maksim Kovalevski'den Britanya'nın sömürge memuru Robert Sewell'e; Karl Bücher, Ludwig Lange gibi Alman tarihçilerin çalışmalarından, Marx'ın fiziksel antropoloji ve fosilbilim üzerine tuttuğu notlara kadar geniş bir saha üzerinde Marx'ın sıklıkla ardından kendi yorumunu eklediği alıntılardan oluşturuyor. Anderson, Krader'in yayınladıklarıyla birlikte bu notların tamamının 800 sayfayı aştığını söylüyor (s. 303).

Bu bölüm Marx'ın Batı dışı ve kapitalizm öncesi toplumlar hakkında ilgisinin ne kadar geniş ölçekli olduğunu göstermesinin yanı sıra, Anderson'un kitap boyunca öne sürdüğü iddiaya, yani Marx'ın düşüncesinin giderek çok doğrultulu bir

tarih yorumuna evrildiği, teleolojiyi dışladığı ve sömürgecilik karşısındaki öfkesi- nin giderek daha fazla bilendiği iddiasına güçlü bir destek sağlıyor. Artık kapitalist olmayan “öteki” yalnızca edilgen biçimde kapitalistleşmeyi, bunun itici gücü ola- rak da ahlâksız olduğu kadar tarihsel ilerleme açısından zorunlu olan sömürgeci müdahaleyi bekleyen arkaik bir tarihsel dekor değildir. Giderek Batı dışı dünya Marx’ın düşüncesinde daha dinamik, canlı ve özellikle kapitalizme karşı direndiği yerlerde tarihsel bir özne olarak ortaya çıkmıştır. 1870’lere gelindiğinde, kapitalist özel mülkiyete dayalı ilişkilerin sömürge topraklarında zor yoluyla yerleştirilmesi konusundaki düşünceleri 1853’te Hindistan bağlamında geliştirdiği düşüncelerden açıkça farklıdır.

Bunun yanı sıra, Anderson, burada, Marx külliyyatında Batı Avrupa tarihi dışın- da merkezi bir üretim tarzı olarak kullanılmayan feodalite kategorisini Hindistan bağlamında kullanan Kovalevski’ye karşı Marx’ın itirazını gösteriyor. Anderson, bu itirazın “kimi zaman Ortodoks Marksizm olarak desteklenen, kapitalizm öncesi sınıflı toplumların topyekûn ‘feodal’ olduğu görüşüne Marx’ın sert bir şekilde karşı çıktığını net olarak” (322) gösterdiğini iddia ediyor. Marx’ın Batı Avrupa tarihi- ne ilişkin olguların meşru olmayan biçimde evrenselleştirilmesine yönelik itirazı, Rus popülisti Vera Zasulic’e yazdığı ünlü mektubunda daha da açıktır. Rusya’daki kırsal komünlerin sosyalist bir yöne doğru gelişmelerinin mümkün olup olmadığını soran Zasulic’in mektubuna, Marx, *Kapital*’in Fransızca basımında ilk birikim tartışmasının bu biçimiyle Batı Avrupa’ya özgü olduğunu belirten kısmı alıntıla- dıktan sonra şöyle diyerek yanıt verir: “Dolayısıyla bu seyir çizgisinin tarihsel ka- çınılmazlığı [*fatalite*] açıkça Batı Avrupa ülkeleriyle sınırlandırılmıştır.” (s. 324). Anderson’a göre, *Kapital*, Rusya’nın geleceği konusunda “agnostik”tir. Bununla birlikte, Anderson, Marx’ın Rusya için önerisinin “bir otarşi değil, kapitalist moder- nitenin en üstün başarılarından faydalananacak şekilde, kadim ve modern biçimlerin bir bileşimi olduğunu” (s. 349) özellikle vurguluyor. Rusya’nın üretim biçimine özgüllüğünü veren yalnızca iç dinamikleri değil, aynı zamanda “kapitalist üretimin çağdaşı olması”dır. Anderson, çok doğru biçimde, Rusya’da kırsal komüne dayalı bir toplumsal gelişmenin imkânı üzerinden bağımsız bir Rus sosyalizmi savunusu çıkarılmaması gerektiğini vurguluyor: “Marx, böyle bir yeni sistemin ancak Batılı işçi sınıflarını da içeren daha geniş bir toplumsal dönüşüm bağlamı içinde yüksele- bileceği görüşündeydi.”

Anderson kitap boyunca olgun Marx’ın ırk, ulus, etnisite üzerine fikirlerinin genel tarih görüşüyle birlikte nasıl geliştiğini, örtük biçimde de olsa aşamacı ve doğrusal unsurlar içeren bir yaklaşımdan nasıl çok doğrultulu ve teleolojik olma- yan bir kavrayışa doğru evrildiğini bize anlatıyor. Buna karşın, bir Hegelci Marxist olarak, çalışmasında savunduğu tezin Althusserci “epistemolojik kopuş” görüşüyle örtüşmediğinin altını çizerek şöyle yazıyor: “Marx’ın temel kavramlarının –diya-

lektik anlayışı, yabancılaşma ve fetişizm teorisi, sermayeyi ve emek sömürsünü kavrayışı- 1840’lardan 1880’lere verdiği eserlerin bütünü içinde oldukça tutarlılık gösterdiğini düşünüyorum.” (s. 382). Bu perspektif, Marx’ın düşünsel gelişimini izlemek üzere verimli bir bakış açısı sağlıyor. Bu bakımdan, kitap postkolonyal eleştirilere bir yanıt olmanın ötesinde, Marx’ın alternatif bir entelektüel biyografisi olarak da okunabilir.

Kitap Tanıtımı

Emekçileri İzlemek

Emekçileri İzlemek
Mustafa Kemal Coşkun
Evrensel Basım Yayın

Türkiye işçi sınıfı sinemada nasıl temsil edilmektedir?

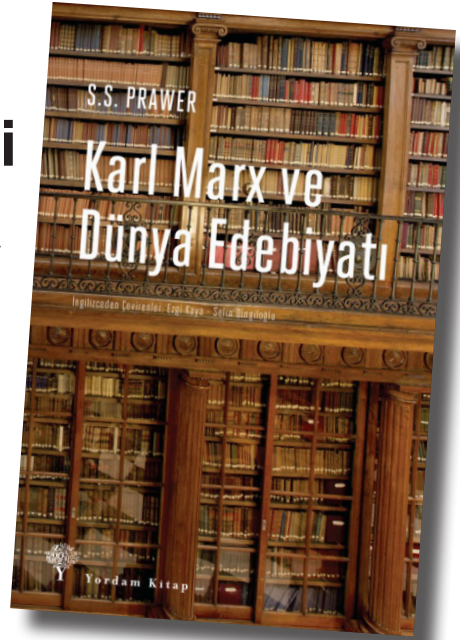
Sınıf bilinci, sınıf kültürü, sınıf mücadelesi ve örgütlenme açısından nasıl sunulmaktadır?

İşçiler gündelik hayatta nasıl tasvir edilmektedir?

Tüm bu sorulara yanıt arayan Mustafa Kemal Coşkun'un hazırladığı *Emekçileri İzlemek* kitabı Türkiye sinemasına damga vurmuş dokuz filmi anlatan makalelerden oluşuyor.

Karl Marx'ın edebi dünyası ve dünya edebiyatının çalışmalarındaki yansımaları

Emre Bayır

Karl Marx ve Dünya Edebiyatı

S. S. Praver

Çeviri: Ezgi Kaya – Selin Dingiloğlu

Yordam Kitap, İstanbul, 2019

Yordam Kitap 2019 yılının başında Karl Marx'ın edebi dünyasını ve edebiyatla ilişkisini merak edenler için çok değerli bir iş ortaya koyarak S. S. Praver'in *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı* kitabını Türkçeye çevirerek yayımladı.

Marx'ın kendi külliyatını ve Marx'ın edebiyatla ilişkisini konu alan literatürün derinlemesine incelenmesiyle yazılan bu değerli kitabın, yazarın ifade ettiği gibi ne Marksizm üzerine bir kitap ne de bir Marksist edebiyat kuramı inşa etmeyi

amaçlıyor.¹ S. S. Prawer bu eserinde Marx'ın kendi edebi zevkini, hayatının çeşitli dönemlerinde edebiyata dair yaklaşımlarını, edebiyatla doğrudan ilişkili olmayan yazılarındaki edebi dünyasının yansımalarını ve pek çok roman, şiir, ve oyunu buralarda nasıl ve hangi amaçla kullandığını sergilemeye çalışıyor.

Karl Marx ve Dünya Edebiyatı Marx'ın tekil eserlerindeki edebi eserlere dair atıflarını dizin halinde toplayan veya Shakespeare, Dante, Goethe gibi ünlü yazar ve şairlerle birebir ilişkisini sıralayan bir makaleler topluluğu değil. Kitap, Marx'ın gençlik dönemlerindeki edebiyata yaklaşımından ve edebi girişimlerinden başlamak üzere, edebiyatın siyasi mücadelesi ile şekillenen tüm yaşamındaki praxis ve ideolojisiindeki yansımalarını, edebiyatçılarla kurduğu ilişkileri, teorik yazınında edebi eserleri kullanım tarzını ve amaçlarını bir bütün olarak sergiliyor.

Kitap kurtluğu ve edebiyat beğenisi

Marx onu tanıyan herkesin neredeyse istisnasız söylediği gibi gerçek bir kitap kurduydı. Daha çocukluk zamanlarından itibaren klasik antik dönem edebiyatına yakın ilgi duymuştu. Cervantes, Shakespeare, Goethe, Dante gibi büyük yazar ve şairlerin muhtemelen tüm eserlerini okumuştur. Bunun dışında eğlence olsun diye kendi döneminin romanlarını okuyordu.

Prawer kitabında Marx'ın edebi mükemmellik listesinde Homer, Eshilos, Ovid, Lukretius, Shakespeare, Cervantes, Goethe, Heine, Dante, Diderot, Cobbett, Balzac ve Dickens'in yer aldığına işaret ediyor.² Aslında Prawer'ın kitabında yer verdiği bir anket de Marx'ın edebiyat beğenisine ışık tutar. 1865 yılında kızlarının bir oyun olarak aile üyeleri ve Engels'in de aralarında bulunduğu misafirlerin yanı sıra babalarına da doldurttuğu bu ankette Marx, “En sevdiğiniz uğraş” sorusuna “Kitap kurtluğu” cevabını verirken en sevdiği şairlerin Shakespeare, Eshilos ve Goethe, en sevdiği yazarın ise Diderot olduğunu söyler.³

Shakespeare için ayrı bir paragraf açmak, bu büyük oyun yazarı ve şairin Marx'ın hayatındaki yerini anlatabilmek için son derece gerekli. Shakespeare'in eserlerine yabancı olmayan okuyucular Marx'ın Shakespeare'i bir imgeler, metaforlar, alıntılar hazinesi olarak kullandığına çok kez şahit olmuştur. Marx Shakespeare'i oyunlarını ezbere bilecek kadar seviyordu. Marx ailesinin evinde Shakespeare kültürü salgını vardı. Shakespeare'in ünlü eseri *Kuru Gürültü*'nün karakterlerinden birinin adına ithafen “Dogberry Kulübü” adında Shakespeare okuma topluluğu kurmuşlardı. Kızı Eleanor bu konu hakkında şöyle söyler: “Shakespeare'e gelince, evimizin

1 S.S. Prawer, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, çeviri: Ezgi Kaya ve Selin Dingiloğlu, İstanbul: Yordam Kitap, 2019, s. 11.

2 a.g.e, s. 350.

3 a.g.e, s. 341.

İncil’i gibiydi, elimizden ve dilimizden pek düşmezdi.”⁴

Marx’ın estetik anlayışı gerçekçidir. Fakat bu gerçekçilik hayattan alınan işlenmemiş parçaların edebiyat şeklinde sunulduğu değildir. Prawer’ın kaleminden aynı şekilde aktaralım:

Sevdiği oyunlar ve romanlar genellikle “hayata sadıktır”, yani karakterler bireyselliklerini, hatta tuhaflıklarını ortaya koyarlar, ancak yine de kendi türlerinin ve durumlarının tipik örneklerini oluştururlar. Karakterler yazarların kendi inançlarının borazanı olmamalıdır; gerçek toplumlarda onlar gibi olan karakterlerin sergilediklerine benzer bir zihinsel işleve ve toplumsal eyleme dayanan bir iç mantık ve tutarlılık sergilemelidir.⁵

Edebiyata yaklaşımı ve sanatta gelişme

Sanatın gelişiminin kökleri toplumsal iktisadi gelişmeye sıkı sıkıya bağlıdır. Sanata maddi üretim araçları ve toplumsal maddi ilişkiler bağlamında yaklaşılması gerekir. Marx bunu birçok farklı eserinde derinlemesine açıklar. Prawer referans göstermediği bir paragrafta Marx’ın bir yazısında sanatın tarihi diye bir şeyin olabileceğini reddettiğini aktarıyor fakat bununla kastettiği şeyin, üretildiği ülke ve dönemin toplumsal ve ekonomik tarihini dışarıda bırakan bir sanat tarihinin olmayacağı olduğunu ekliyor.⁶ Marx’ın *Grundrisse*’de mitoloji ve sanat hakkında bu bağlamda söylediği akılda kalıcı şu parçayı okumakta fayda var:

Örneğin... Yunan sanatının ... zamanımızla ilişkisini ele alalım. Yunan mitolojisinin yalnızca Yunan sanatının cephaneliği olmakla kalmayıp o sanatı besleyen toprak görevini de yerine getirdiği bilinir. Yunan imgelemine esinleyen ve böylelikle Yunan sanatının temelini oluşturan doğayı ve ilişkileri görüş tarzı, *selfactors*⁷ ile, demiryolları ile, lokomotiflerle ve elektrikle işleyen telgrafla bağdaşır mı? Bir *Vulkanus*, Roberts ve ortakları [dönemin ünlü *selfactors* üreticisi -EB] yanında nedir ki; Jüpiter paratonerin, Hermes⁸ *Crédit mobilier*’nin yanında nedir ki? Her mitoloji, doğa güçleri üzerinde hayal alanında ve hayal aracılığıyla egemenlik kurar ve o güçlere biçim verir: Onun için doğa güçleri gerçekten egemenlik altına alınınca, mitoloji de ortadan kaybolur.⁹

4 a.g.e, s. 337 ve 345.

5 a.g.e, s. 357.

6 a.g.e, s. 354.

7 Otomatik iplik eğirme makineleri

8 Vulkanus Roma mitolojisinde ateş ve maden tanrısı; Jüpiter Roma mitolojisinde yıldırım tanrısı; Hermes Yunan mitolojisinde hırsızların ve tüccarların tanrısı. Marx’ın bir bankayla hırsızlar tanrısını karşılaştırırken müthiş bir zevk aldığını tahmin edebiliriz

9 Karl Marx, *Grundrisse*, Birinci Cilt, çeviri: Arif Gelen, Sol Yayınları, 2013, s. 45.

Marx'ın burada anlatmak istediği çok açık; kapitalist üretim tarzı antik dönem edebiyatına hayat veren mitolojik dünyayı metal çarkların arasında paramparça etmişti. Fakat bu durum antik çağ edebiyatını hiçbir şekilde küçültmez. Marx *Grundrisse*'de aynı bölümde şunları da yazar:

Bir adam çocuksuluğa düşmeden çocukluğa dönemez. Ama o, çocuğun saflığından hoşlanmaz mı ve daha yüksek bir düzeyde onun gerçeğini yeniden-üretme özlemi duymaz mı? ... İnsanlığın tarihsel çocukluğu, bir daha asla dönülmeyecek olan insanlığın o en güzel açılma dönemi, niçin bizi sonsuzluğa kadar büyülemekte devam etmesin? ... Onların sanatının bizi büyülemesi, o sanatın içinde büyüdüğü toplumun ilkel niteliği ile çelişki oluşturmaz. Bu büyüleme, tersine, bunun sonucudur ve o sanatın doğmuş olduğu ve ancak doğabileceği, yeteri kadar olgunlaşmamış toplumsal koşulların hiçbir zaman geri gelemeyeceği gerçeğine bağlı bir büyülemedir.¹⁰

Kapitalizmde sanat ve sanatçı, komünizmde sanat tasavvuru

Kapitalist üretim tarzının gelişimiyle birlikte her şey birer metaya dönüşme eğilimindedir, buna sanat eseri de dahil. Praver, *Komünist Manifesto*'dan alıntılanmış kısa pasajlarla kitabında bu gerçeğe yer vermiştir. *Manifesto*'da rahibi de şairide bilim adamını da kendi ücretli işçisi yapan bir burjuvazi vardır. Şiir de doğal olarak modern dünyada bir metadır ve bu dünyanın ekonomik yasalarına tabidir. Üstelik yine *Manifesto* her çağın hâkim fikirlerinin her zaman hâkim sınıfların fikirlerini yansıttığını ilan etmiştir.¹¹

Marx Avrupa Romantizmine her zaman mesafeliydi. Ona göre Avrupa Romantizminin siyasi doğası güzel sözlerden ibaret bir bulut altında maddi çıkarları, bencilliği ve sınıf mücadelesinin bütün sıradan ve gaddar eşlikçilerini gizliyordu. Romantiklerin sözlerinin işlevi insanları hareketsizliğe sevk etmek; baskı ve sömürüyle mücadele edebilecek olanların boyun eğmesini sağlamaktı.¹² Burjuvazi şiiri piyasaya sunmuş şairleri de ücretli üreticilere çevirmişti. Romantikler başlarına birer hale taktıklarını düşünürken boyunlarında burjuvazinin tasmaşının olduğunu göremiyorlardı.

Tüm bunların yanında Marx'ın, sanat eserlerinin kapitalist üretim ilişkileri altında sadece ama sadece sıradan birer metaya dönüştüğünü düşündüğünü söylemek ise hiç doğru olmaz. Gerçek bir edebiyatçının egemen ideolojiye üstün gelebildiğini en iyi Marx'ın kendisi biliyordu. Egemen ideolojiye üstün gelen bir yazar kendisi için görece bir yabancılaşmamış emek alanı bulabilir, kendini önemli ölçüde tam bir insan olarak ifade edebilir. Ayrıca bir sanat eseri tüketim sırasında tam anlamıyla

¹⁰ a.g.e, s.46.

¹¹ Praver, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, s. 132-133.

¹² a.g.e, s. 152.

var olurken, tüketildikten sonra da var olmaya devam eder, bu nesneden bin yıllar sonra dahi keyif alınmaya devam edilebilir.¹³ Marx *Grundrisse*'de “hâlâ yarı-sanatsal, yarı kendi başına bir amaçtır” dediği zanaatçıların ve lonca üyelerinin emeği karşısında kapitalist ile işçi arasındaki ilişkide “emeğin bütün sanat karakterini yitirşi ölçüsünde” mekanikleştiğini, soyutlaştığını, biçimsel bir etkinlik haline geldiğini öne sürer.¹⁴ Buradan yola çıkarak denebilir ki amacını kendinde barındıran eserler vermeye çalışan bir sanatçı sanatsal olanı ortaya çıkarmayı başarabilir.

Peki, Marx'a göre komünist topluma doğru yol alırken sanatın durumu, komünizmde sanatın yeri ne olacaktır? Prawer pekala bu soruları da kitabında cevaplamaya çalışıyor. Prawer, Marx ve Engels'in bazı eserleri başkaları tarafından notaya geçirilen Mozart'ı ve pek çok ayrıntısının icrasını öğrencilerine bırakan Raphael'i örnek gösterdiğini aktarıyor. “Bu onlara, sadece daha çok değil, aynı zamanda *daha iyi* edebiyat eserlerinin üretiminde ‘örgütlenmenin’ oynayabileceği role dair umut” vermektedir.¹⁵ Prawer'ın yaptığı alıntıda Marx sanatın tekil ve eşsiz bireylerde yoğunlaşmasının kitlelerde bu yeteneğin bastırılması sayesinde, işbölümünün bir sonucu olduğunu ileri sürer. Komünist toplum sanatçıyı hem işbölümünden kaynaklı yerel ve ulusal sınırlılıktan hem de sadece bir ressam veya bir heykeltıraş olmasını zorunlu kılan etiketlerden özgürleştirecektir. “Komünist bir toplumda ressamlar olmayacaktır; olsa olsa –başka şeylerin yanı sıra– resim de yapan insanlar olacaktır.”¹⁶

Bu bölümü bitirmeden tekrar kapitalizmde sanatçının durumuna dönelim. Prawer çok yerinde bir şekilde Marx'ın sanatçıların nasıl lümpen proletaryanın bir parçası haline gelebildiğine dair yazdıklarına da eserinde yer vermiş. *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*'nde yazar bozuntuları ve bohemler bu dağınık, oradan oraya savrulan yığının bir parçası olarak resmedilmişti. Prawer Marx için şöyle diyor: “Marx bohem bir entelektüel değildi –hem yazılarında hem de kişisel yaşamında bohem tavırlara ve davranışlara, Viktorya döneminin orta sınıfının daha muhafazakâr temsilcilerinin sergilediği kadar mutlak bir hoşnutsuzlukla bakmaktaydı.”¹⁷ Kuşkusuz Prawer son derece haklı. Fakat eksik bıraktığı noktayı yine biz tamamlayalım: Marx bohem tavırlara karşı son derece hoşnutsuzdu çünkü bohemlik Marx'ın karakteriyle kesin bir zıtlık teşkil ediyordu. Marx bir dava adamıydı ve sapına kadar devrimciydi. Devrimci saflardan bohemiği ve bohemiğe duyulabilecek en küçük özentiliği uzak tutmak da sanırız ki Marx için fazlasıyla önemli bir politik meseleydi.

13 a.g.e, s. 352.

14 Karl Marx, *Grundrisse*, s. 200. ve 370.

15 Prawer, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, s. 108.

16 a.g.e, s. 108.

17 a.g.e, s. 169.

Marx'ın siyasi mücadelesinde edebiyatçıların yeri

Marx yetenekli edebiyatçıların politik bir mücadelede önemli bir rol oynayabileceğine yürekten inanıyordu. Bu sanatçıların derin gözlem güçleri, okuyucuların zihninde kalan imgeler yaratma becerileri, eleştiri yapmaktan imtina etmeyişleri ve hatta zeki, hırçın, saygısız ifadeleri politik fikirlerin kitlelerde geniş çapta yayılmasına hizmet edebilirdi. Nitekim Marx tüm siyasi hayatı boyunca Heine, Herwegh, Weerth, Freiligrath gibi zamanının önemli şairleriyle dönem dönem dostane ve politik ilişkiler kurmuştu.

Marx'ın böyle ilişkiler kurduğu şairlerden en önemlisi kuşkusuz Heine'ydı. Heine Marx'ın edebi zevkine uygun işler çıkartıyor ve Marx birçok politik yazısında Heine'nin imgelerinden, metaforlarından yararlanıyordu. Heine'nin Marx'ın yazınındaki etkisi ve onunla kurduğu ilişkiler o kadar önemli ki Praver de kitabının birçok bölümünde Heine'nin adını sık sık zikrediyor. Marx hem edebi zevkine hitap ettiğinden olsa gerek hem de –bizim fikrimizce özellikle– politik ilişkilerinin pamuk ipliğine bağlı oluşu ve bu ilişkiye son derece önem veriş sebebiyle Heine'ye toz kondurmuyor, siyasi kaprislerine dahi her türlü bahaneyi buluyordu.

1844 yılında Marx Paris'te Arnold Ruge ile birlikte *Alman-Fransız Yıllıkları* isimli dergiyi çıkarmak için çalışmalara başladığında Heine ile yakın ilişkiler kurmuştu. Bu dönemde Marx Heine'nin hicivli şiirlerinin son okumasını yapıyor ve birbirlerine dost ziyaretleri yapıyorlardı. Kurdukları dostane ilişkiler Heine'nin sanatına yansıyor ve hicivli ve siyasi şiirlerinde hiç olmadığı kadar radikalleşiyordu. *Alman-Fransız Yıllıkları* yayın hayatına yalnızca bir sayı devam edebilse de Marx Paris'ten ayrılırken Heine'ye karşı onu da bavuluna koyup götürmek istediğini söyleyecek kadar sıcak duygular beslemişti.¹⁸ Fakat kurdukları politik ilişki uzun soluklu olmadı. Birkaç yıl içinde Heine eski radikal çizgisinden uzaklaşmış ve dine geri dönmüştü. Buna rağmen Marx, onun edebi büyüklüğünü hiçbir zaman yadsınamıştır.

Marx 1842 yılında *Rheinische Zeitung* gazetesinin yazı işleri sorumlusu olduğunda Herwegh'i gazete için yazmaya ikna etmişti. Herwegh bir müttefik olarak Marx'ın değer verdiği fakat sonraki gelişimiyle bir hayal kırıklığına dönüşen bir isim olmuştu. Weerth yine aynı şekilde gençliğinde Marx tarafından “Alman proletaryasının ilk ve önemli şairi” şeklinde selamlanırken sonraki yıllarda Marx'tan adım adım uzaklaşmıştı.¹⁹ Freiligrath da 1848'de Marx'ın *Neue Rheinische Zeitung*'da teklif ettiği editöryal görevleri kabul etmiş ve Komünist Birlik'e katılmıştı. Fakat çok geçmeden siyasi mücadelesinin kendisini bir kafese hapsedtiğini dile getirmiş, davadan tamamıyla çekilmişti ve hatta Marx'ın gözünde “dönek” haline gelmişti.

¹⁸ a.g.e, s. 69.

¹⁹ a.g.e, s. 140.

Prawer kitabının birçok bölümünde Marx'ın sözünü ettiğimiz bu şairlerle kurduğu ilişkileri ve sanatlarına yön vermeye çalışmasını bol bol anlatıyor. Bizce burada eksik bıraktığı tek nokta Marx'ın her şeyden önce bir devrimci oluşunun vurgulanmayışıdır. Çünkü, eminiz ki Marx tüm bu şairleri davanın içerisine çekmenin ve bilimsel sosyalizmi Avrupa proletaryasının bir anlamda yüreğine işleyecek eserlerin doğmasını sağlamanın devrimci mücadele açısından son derece ciddi bir mesele olduğunu düşünüyordu.

Yazılarında büyük yazarların yeri

Marx'ın gözünde Shakespeare'in değerinden yukarıda bahsetmiştik. Prawer kitabının birçok bölümünde Marx'ın yazılarında onun yarattığı karakterlere nasıl yer verdiğini gösteriyor. Kitapta da görülebileceği üzere Marx'ın belki de en verimli şekilde kullandığı Shakespeare karakteri *Venedik Taciri*'nden Shylock'tur. Sermaye ve hukuk ile ilişkili birçok yazısında onu kullanmıştır. Bunlar içinde en etkili olanlardan birisi kuşkusuz *Kapital*'in ilk cildinde sermayenin kendisinin Shylock görünümüne bürünmesi ve onun ağzından konuşmasıdır.²⁰ Çocuk işçilik üzerine olan bölümde kapitalistlerin çocukları gözü kara bir şekilde yemek arası bile vermeden çalıştırma hakları olduğunu düşünmeleri hakkında Shylock'un şu sözlerine yer verir:

Evet, onun kalbi,
Senette böyle yazılı.²¹

Shakespeare'in *Atinalı Timon*'u da Marx'ın parayı anlatırken kullandığı eserlerden biridir. Prawer'e göre paranın temel işlevini bir Elizabeth dönemi tiyatro yazarının modern bir Alman filozofundan daha iyi anlatabildiğini göstermek için Marx, Timon'u paranın eğriyi doğru, alçağı yüce, yaşlıyı genç, korkağı cesur yaptığını anlatması için çağırır.²²

Marx'ın yine Shakespeare'in *Hamlet*'inden ödünç aldığı ve belki de komünist mücadelenin zihninde 150 yılı aşkın süredir en fazla yer edinmiş bir imge vardır ki Prawer pek önemsemeden geçmiştir. Marx'ın *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*'nde devrimci güçler için kullandığı ihtiyar köstebek imgesi²³ komünist yazında sık sık kullanılmış, görsellerinde yer almıştır.

Diğer yazar ve şairlerden devam edecek olursak, karikatürleştirirken Charles

²⁰ a.g.e, s. 289.

²¹ Karl Marx, *Kapital*, Birinci Cilt, çeviri: Mehmet Selik – Nail Satlıgan, İstanbul:Yordam Kitap, 2016, s. 280.

²² Prawer, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, s. 112.

²³ Karl Marx, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, çeviri: Sevim Belli, Sol Yayınları, 2012, s. 120.

Dickens'a, arketipler yaratırken Goethe'ye, kendisini nitelerken de Horace'a başvurur.²⁴ Politik yazılarında sık sık Heine'nin ateşli ve hicivli mısralarından alıntılar yapar. Modası geçmiş ve miadı dolmuş bir davayı cesurca savunan insanlar için Cervantes'in *Don Kişot*'unu kullanmadan edemez.²⁵ Viktorya döneminin fabrikalarını Dante'nin cehennem tasvirleriyle karşılaştırır.²⁶ Paranın meta karakterini açıklarken Sofokles'in *Antigone*'una başvurur.²⁷ Homeros'un *İlyada Destanı*'nın kahramanları Marx'ın dünyasına sık sık misafir olur. Bu büyük isimlerin yanında daha nice yazar ve şair Marx'ın yazılarında yer almıştır. Bu kadar farklı dönemin ve ulusun edebiyatçılarına bu kadar çok başvurmasını Marx'ın kendini beğenmiş bir entelektüellikle edebi birikimini göstermeye çalıştığı şeklinde yorumlamak doğru olmayacaktır. Marx'ın bu büyük edebiyatçıların geniş imgeler, metaforlar dünyasını okuyucularına anlatmak istediğini en iyi şekilde anlatmak için kullandığına inancımız tam.

Marksistler için Marx'a dair

S. S. Praver *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı* ismini verdiği bu derinlikli ve hacimli çalışmasında Marx'ın eserlerine hakimiyetini sergilemiştir. Praver'in kendi katkılarıyla da birlikte Marx'ın edebiyat beğenisi, edebiyata yaklaşımı, edebiyat ve politika ilişkisi üzerine fikirleri, yazılarında edebiyatçılara nasıl yer verdiği, yazılarının edebi karakteri ve daha birçok konu hakkında doyurucu bilgiler elde etmek mümkün. Marx'ın birçok kitabından yapılmış alıntılarla kitabın bir seçme yazılar özelliği gösterdiği bile söylenebilir; kitabın tamamını okuyan birisi, her ne kadar edebiyat üzerine bir kitap olsa da, Marx ve hukuk, felsefe, siyaset siyasal iktisat hakkındaki bilgilerini tazeleyecektir. Sonuç olarak *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı* tüm Marksistlerin kütüphanelerinde bulundurmaları gereken bir kitap. Aynı zamanda edebiyata da yakından ilgisi olanlar için ise kesinlikle keyifli ve ilgi çekici bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

24 Praver, *Karl Marx ve Dünya Edebiyatı*, s. 185.

25 a.g.e, s. 215.

26 a.g.e, s. 298.

27 a.g.e, s. 291.

100. yıldönümünde Milli Mücadele: 12 tez

Sungur Savran

Bu yıl 19 Mayıs ile birlikte Türkiye burjuvazisinin Milli Mücadele'nin 100. yılı anmaları başladı. Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve benzeri vesilelerle kutlamalar devam ediyor. 29 Ekim 2023'e kadar da devam edecek elbette. Bu anmalar, cumhuriyetin anlam ve önemini işçi sınıfının, bütün halkın ve elbette genç kuşakların gündemine yerleştiriyor. Dört yıl sürecek bir dönem boyunca bu meseleler tartışılacak.

Sosyalist solun bu konularda kafası inanılmayacak derecede karışık. Milli Mücadele, emperyalizm, soykırım, cumhuriyet, devrim, burjuva devrimi, bu kavramların çoğu herhangi bir somut içerik taşımadan kullanılıyor. Bu kafa karışıklığının temelinde solun Marksizmi neredeyse bütünüyle terk etmiş olması yatıyor. Kimi “aydınlanma”, “laiklik”, “modernleşme” gibi burjuva kavramlarına mutlak değerler atfedip tam bir Kemalizm güzellemesini solculuk zannediyor. Kimi ise ulusal baskıya karşı durmayı tarihin tek önemli kategorisi haline getiriyor ve ne emperyalizme karşı mücadeleyi tanıyor, ne cumhuriyetin saltanat rejimi karşısında görelî tarihi önemini, ne inançlar arası kardeşliği geliştirdiği, yani bir inancın diğerini ezmesine karşı bir barikat oluşturduğu ölçüde (ölçüde diyoruz, cumhuriyeti inşa eden kadrolar mükemmel bir laik sistem kurdu demiyoruz!) değerli olan laikliği.

Solun bir bölümü Milli Mücadele'nin yıldönümlerini değerlendirmenin karşısına, onlara sırtını çevirip, Türkiye tarihinin ister o döneminden olsun, ister başka bir döneminden, soykırım, pogrom, ulusal baskı türü olayları anlatmayı çıkarma

yolunda bir karara varmış. Böylece, milliyetçiliğe karşı çıkmış oluyor. Örneğin, Atatürk'ün 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkmasının 100. yıldönümü mü geldi? Modern Türkiye tarihi tartışmalarında çok merkezi rol oynayan, en azından sembolik önemi üzerine tartışılmaya geçecek bu olay karşısında bu solun söyleyeceği hiçbir şey yok. Açıklamaya bile zahmet duymadan o dönemde derhal "Pontus soykırımı"nı dolaşıma sokuyorlar. (Bu meseleye aşağıda döneceğiz.) Erzurum Kongresi'nin 100. yıldönümü mü geldi? Kongre 23 Temmuz 1919'da yapıldığı, 23 Temmuz aynı zamanda İkinci Meşrutiyet'in yıldönümü olduğu için "İttihatçı zihniyeti"ne saldırı-maya başlıyorlar. 4 Eylül Sivas Kongresi'nin toplanmasının 100. yıldönümü mü, hemen 6-7 Eylül üzerine yoğun bir tartışma başlatılıyor. 9 Eylül İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılışının (bu sefer 100. değil de 97.) yıldönümü mü? Hemen İzmir yangınına ilişkin bir tartışma açılıyor.

Dikkat edilsin: Türkiye tarihi için önemi tartışılmaz olan bu olaylar (bizim için 19 Mayıs'ın sadece sembolik ve ideolojik anlamı vardır, ama ötekiler gerçekten çok önemli olaylardır) üzerine hiçbir şey söylenmiyor. Bunlar üzerine solun söyleyece-ği bir şey yok demek ki! Başka bir şekilde söylenirse, Türkiye solunun cumhuriyet tarihi ile ilgili sözü yok demek ki! Yine başka bir şekilde söyleyelim: Milliyetçilikle mücadele gayet anlaşılır bir şey. ***Bu olaylar milliyetçi olmayan bir perspektifle ele alınamaz mı peki?*** Anlaşılan Türkiye solu için bu sorunun cevabı hayır!

Biz bunun solun geldiği yere ilişkin vahim bir işaret olduğunu düşünüyoruz. Bazı sol akımlar, Kemalizmin tezlerini sadece dillerine dikkat ederek yumuşatılmış bir şekilde tekrarlarlarken, bu sözünü ettiğimiz zihniyet de (onlar bu sözcüğü çok se-ver, biz de onlar için kullanalım) solun bu konuda hiçbir şey söyleyemeyeceğini ile-ri sürmüş oluyor. Biri Kemalizmin soluk kopyası, ötekinin zaten söylemek istediği bir şey yok. Sol, eskiden beri Türkiye tarihini yorumlamak için, doğru ya da yanlış, ***çok önemli*** çalışmalar yaptı. Ama ***bugün, Milli Mücadele'nin başlamasının 100. yıldönümünde***, kendi ülkesinin tarihi konusunda dilsiz! Bu, tekrarlıyoruz, vahim bir şeydir.

Milli Mücadele'ye nasıl bakmalı, Marksist bir açıdan adım adım anlatmaya ça-lışacağız. Mümkün olduğunca yalın yazmaya çalışacağız. Bir yöntem öneriyoruz: Herkes, sanki 30 Ekim 1918'de, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen ertesinde olduğunu varsayarak düşünmeye çalışsın. Ve "ben ne yapardım?" diye sorsun. Somut bir tarihi durumu, bütün somutluklardan koparılmış ilkeler ışığında yargılamak, kendi korunaklı dünyalarında aylarca yıllarca geveze bir tutumla tartı-şacak tuzu kuru aydınlar için güzel bir faaliyet olabilir. Ama halk kitleleri ve onların yaşam koşullarının geliştirilebilmesi için çalışma sorumluluğuna sahip siyasi güçler açısından genel ilkeler temelinde yargılama gereklidir, ama yeterli değildir.

Karmakarışık hâle getirilmiş meselelerin yalın bir biçimde anlaşılabilmesi için görüşlerimizi soru-cevap biçiminde ifade edeceğiz. Tabii çok sayıda meseleyi ele

alacağımız için ve bu yazı **işin esası** anlaşılabilsin diye yazıldığından dolayı her soruya kısa cevaplar vermeye çalışacağız. Dolayısıyla, bazı şeylerin delilleri burada yer almayacak. Bu konudaki fikirlerimizi, argümanlarımızı ve delillerimizi, okur, *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri* başlıklı kitabımızın ilgili bölümlerini inceleyerek öğrenebilir. Bu konuyu bu 100. yıl döneminde devam ettirme niyetimizi de belirtmiş olalım.

1 Milli Mücadele herhangi bir ilericilik taşır mı?

Elbette. Bu meseleyi anlaşılır kılmak için önce işin uluslararası boyutunu ele alalım. Osmanlı açısından Birinci Dünya Savaşı’nı sona erdiren Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), Osmanlı topraklarının emperyalistlerce yağmalanmasının ilk adımını oluşturuyordu. Arap topraklarını bir kenara bırakıyoruz. Türklerin, öteki Müslüman halklarla birlikte ya da tek başlarına çoğunluğu oluşturduğu topraklar üzerinde duracağız. Bu, kabaca bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını kapsıyor. (Müslüman halkların çoğunluğu oluşturduğu topraklar dediğimiz için, Kürt halkının yaşadığı topraklar da bu genel kategorinin içine giriyor. Dolayısıyla Kürt sorununu şimdilik erteliyoruz, bu konuya sonra geleceğiz.) Türk ve öteki Müslüman halklar çoğunluk olduklarına göre, bu topraklarda bağımsızca kendi kaderlerini çizmeleri bütünüyle haklarıydı. Oysa Mondros Mütarekesi, herhangi bir kriz bölgesinin İtilaf devletlerince işgal edilebileceğini söylüyordu.

Nitekim bu üst üste yaşandı. Mütarekenin imzalanmasının hemen ardından (13 Kasım 1918) başkent İstanbul (işgal kelimesi telaffuz edilmeden) işgal edildi. Bir buçuk yıl sonra, 16 Mart 1920 günü bu sefer kelime telaffuz edilerek sadece Britanya tarafından bir kez daha işgal edilecekti. Britanya daha Mütareke’nin imzalanmasından birkaç gün sonra (petrol yüzünden önemli olduğu için) Musul’u da işgal etmişti. Fransa hızla Kilikya’yı (Adana, Maraş, Antep vb.), İtalya Antalya’yı (daha sonra Konya’ya ve Aydın’a doğru da ilerleyecektir), 15 Mayıs 1919’da Yunanistan İzmir ve Ege’nin bir bölümünü işgal ediyordu. **Başkenti işgal altında olan** bir ülkeden söz ediyoruz. Türkler ve diğer Müslüman halklar için Orta Anadolu’da küçük bir coğrafya dışında bir yer kalmıyordu. Oysa işgal edilen bütün bu yörelerde Türklerin ve öteki Müslümanların nüfus bakımından çoğunluk olduğunu kimse sorgulamıyor.

O zaman durum açık değil midir? Burjuva ve küçük burjuva yurtseverleri için emperyalizmin adım adım işgal ettiği bir ülkede silaha sarılarak vatanını savunmaktan daha doğal bir şey olabilir mi? Komünistler açısından önderliğini yapacakları ulusun (ufkumuzu şimdilik Türk ulusu ile sınırlayalım) emperyalist işgalden kurtarılması en yakıcı görev değil midir? Milli Mücadele bu açıdan **nesnel** özellikleriyle açıkça **anti-emperyalist** bir karakter taşımaktadır.

2 Emperyalizmi bir an bir kenara koyarsak, Anadolu (ve Doğu Rumeli) topraklarında Türk ve öteki Müslüman halkların Ermenilere ve Yunanistan destesindeki Rumlara karşı verdiği mücadelede kim haklıydı?

Solun anlamakta en büyük zorluk çektiği meselelerden biri budur. Çünkü birçok solcu, Türkleri ve (Ermeniler söz konusu olduğunda Kürtleri) savaş sırasında uygulanan ve soykırım boyutlarına ulaşan mezalim dolayısıyla **haklı olarak** mahkûm etmiş olduğu için, Cihan Harbi bittiğinde de (hatta ebediyen!), somut durumun somut tahlilini yapmaksızın, Türklerin haksız olduğunu ileri sürmeyi ilerililik saymaktadır. Oysa Cihan Harbi'nin sonuçları durumu köklü olarak değiştirmiştir. Hem Rumlar, hem de Ermeniler, Anadolu toprakları üzerinde emperyalizmin uzantısı durumuna düşmüşlerdir. Anadolu Rumlarının örgütlü kesimleri, hem Anadolu'nun Batısında, hem Pontus'ta, Yunanistan'ın beşinci kolu rolünü oynamaya başlamışlardır.

Ermenilere gelince, onların 1915-1916 soykırımı dolayısıyla kazandığı tarihi haklılık, Cihan Harbi'nin sonlarında ve ertesinde iki nedenle ortadan kalkmıştır.

Birincisi, onlar da Anadolu topraklarında emperyalizmin aracı haline gelmiştir. Kilikya'da bu durum çıplaktır. Ermeni halkının bazı önemli örgütleri, maalesef, bu bölgede Fransız emperyalizmine Türkiye topraklarını işgal için mazeret sağlamış ve Türklere karşı savaşında fiilen, yani onun yanında savaşarak emperyalizmin yarıdakısı durumuna düşmüştür. İkincisi, Ermenileri temsil eden en güçlü örgüt haline gelmiş olan Taşnaksutyun 1918 Bakû Komünü'nün yenilgisi ertesinde Bolşevizm düşmanı ve emperyalizm dostu bir güç haline gelerek kendini tarihi bakımdan bölgenin ve dünyanın öteki uluslarının ezilmesi karşılığında Ermeni halkının bir şeyler elde etmesine adanmış bir gerici güç haline getirmiştir. Lenin, Trotskiy ve arkadaşlarının neden Ermeni halkının yaşadığı onca badireden sonra Türklere karşı onları savunmadığını Türkiye'nin solcuları bu yüzden anlayamıyor ve eleştiriyorlar. Yani sadece Türkiyeli Marksistlere değil (aşağıda göreceğimiz gibi) bütün dünyanın Marksistlerine düşman oluyorlar! (Demek ki, her yerde Kemalizmin etkisini aramakla hallolmuyor işler. Lenin de mi Kemalistti?)

Rumlara geri gelmek gerekiyor. Onların örgütlü kesimleri Yunan işgal güçlerine yardım ettikleri halde, Yunanistan ise emperyalist bir ülke olmadığı halde, biz neden onlara emperyalizmin uzantısı haline geldiler diyoruz? Çünkü Yunanistan'ın İzmir ve Ege'yi işgali, Türkiye'yi minicik bir kalıntı devlet haline getirmeyi hedefleyen İngiliz başbakanı Lloyd George'un **doğrudan emriyle** gerçekleşmiştir. Kim isterse kanıtlarız, talep etmeniz yeterlidir. Yunan-Türk savaşı, tartışmasız biçimde emperyalizmin **vekâlet savaşıdır**.

Solun sadece liberalleşen ve kimlik politikasına yazılan kesimleri değil, komü-

nistlik iddiasını sürdüren bazı kesimleri de son dönemde koroya katıldı. İddia şu: Milli Mücadele emperyalizme karşı tek kurşun atmamıştır. Nasıl oluyor da anti-emperyalist oluyor? Yukarıda anlattık: Yunan işgal gücü Anadolu’da emperyalizmin maşası sıfatıyla bulunuyordu. Emperyalizmin maşasına karşı verilen savaş emperyalizme karşı da verilmiş demektir. 1980’li yıllarda Irak-İran savaşında emperyalizm Irak’ı İran devrimine karşı destekliyordu. İran, Irak’la savaşırken aynı zamanda emperyalizme karşı mücadele etmiş oluyordu. Yarın Suud-Mısır ittifakı İran’a karşı savaşa girse, ABD ve İsrail Müslüman halkları yabancılaştırmamak için kenarda dursa, siz iki gerici güç savaşıyor diye tarafsız mı kalacaksınız? Yapmaz da değilsiniz hani, ama komünistler açısından yapılması gereken o değildir.

Ama mesele bundan ibaret değildir. Büyük Millet Meclisi hükümetinin ordusu İngilizlere kurşun da atmıştır. Atmasa da sorun değildir. İstanbul’u işgalden kurtaran kim olmuştur? Kilikya’yı işgalden kurtaran kim olmuştur? Bu sorulara cevap aramak bile yeter. Kurşun atmadan kurtardıysa ne âlâ. Ama çok sınırlı vesilelerle de olsa atmıştır. “Atmamıştır” diyen talep ederse onun da kanıtını göstermeye hazırız.

3 Milli Mücadele sırasında tarihi Pontus topraklarında, yani Doğu Karadeniz’de bir soykırım yaşanmadı mı?

Biz, Devrimci İşçi Partisi olarak, 19 Mayıs’ın 100. yılı kutlamalarını, bu tarihin Milli Mücadele açısından önemli bir tarih olmadığını, Milli Mücadele’nin bundan çok önce 1918 sonundan itibaren Anadolu’da ve Doğu Rumeli’de başlamış olduğunu, 19 Mayıs vurgusunun Mustafa Kemal’i fetişleştirmek olduğunu yazarak karşıladık (<https://www.gercekgazetesi.net/teori-tarih/19-mayis-degil-23-nisan-23-temmuz-29-ekim>). Solun yaygın kesimleri ise 19 Mayıs ve izleyen günlerde, “Pontus soykırımı” iddiası ile bir karşı atağa geçtiler. Sitelerde ve sosyal medyada bu konuda çeşitli yazılar yayınlandı. Söylenmek istenen açıktır: “Mustafa Kemal Samsun’a çıktı diye sevenler, onun yönetiminde işlenen soykırımı görmezden geliyorlar.” Bu, Mustafa Kemal meselesinden bağımsız olarak yanlış bir yaklaşımdır. Türkiye işçi sınıfı ve emekçilerine 19 Mayıs’ın gerçek anlamı böyle anlatılmaz! Bir kere, **“Pontus soykırımı” kanıtlanmış bir olgu değildir. Bugünkü verilere göre büyük ölçüde yalandır.** Olan şudur: Marmara ve Ege Rumlarının örgütlü kesimleri arasında görülen eğilimlere benzer biçimde, Pontus yöresi Rumları da Elen milliyetçiliğinin cazibesine kapılarak Yunanistan’ın o dönemde zaten gündeminde olan Pontus’u yeniden canlandırma hayalini beslemeye başlamışlardır. Rum çeteleri ile Türk çeteleri arasında çok ağır sonuçları olan çatışmalar yaşanmıştır.

”Pontus soykırımı” iddiası, başka her şey bir yana, çok önemli bir konu olan Ermeni soykırımı gerçeğini savunanların iddialarını zayıflatacak bir nitelik taşımaktadır. Somut durumun somut tahlilini yapmayı unutmuş Türkiye solu bu olaylar

ile Ermeni soykırımı arasındaki *temel* farklılığı unutupor: *İlkinde devlet iktidarı bütünüyle Türklerin elindeydi*. Enver ve Talat bütün devlet teşkilatını, en başta Teşkilat-ı Mahsusa'yı Ermenileri Anadolu'dan silmek için kullanmıştır. Oysa Mondros Mütarekesi ertesinde, Anadolu'nun her yerinde durum karmakarışıktır ve Osmanlı devlet iktidarı fiili bir güç olarak neredeyse yoktur. *Mondros sonrasında iktidar öncelikle işgalci emperyalist güçlerdedir*. Örneğin Karadeniz'de en çok sözü geçen İngiliz generali Milne'dir. Osmanlı devletinin İngiliz işgal güçlerinin talebi üzerine Anadolu'ya yolladığı Mustafa Kemal'in geri çağırılması talebini başlatan o olmuştur. Dolayısıyla, Mustafa Kemal'e askerlikten istifaya mal olan süreci de o tetiklemiş olmaktadır. İşgal gücünün dışında ise iktidar yerel güçler arasında paylaşılmış durumdadır. Epeyce ileri bir aşamaya kadar Milli Mücadele kentlere hâkim değildir. Esas mücadele ise kırlarda Rum ve Türk çeteleri arasında yaşanmaktadır. Bunun kanıtı, Türk tarafının neredeyse bütün cinayetlerinde Topal Osman'ın adının ön planda olmasıdır. Bu kişi bir çete reisidir! Milli Mücadele önderlerinin, özel olarak da Mustafa Kemal'in sorumluluğu, ki bu ağır bir sorumluluktur, bir aşamadan sonra bu faaliyetinde Topal Osman'a destek vermiş olmasıdır.

Bu temel fark, Pontus havalisinde ve genel olarak Anadolu'da yaşanan olayların soykırım değil, Yunan-Türk savaşına eşlik eden *vahşi bir köylü savaşı* olarak nitelenmesini gerektirir. Türk eşrafının Rumların topraklarına göz koyduğu ve daha önceki Ermeni kırımından elde ettikleri toprak ve mülkü korumak için mücadele ettikleri doğrudur. Ama aynı şey Rumların "ileri gelenleri" için de geçerlidir. Pontus'ta yaşananların en ince ayrıntıları henüz aydınlanmamıştır. Ermeni soykırımına karşı olarak bu konuda yeterli araştırmalar henüz yapılmamıştır. Biz, aksine kanıtlar ortaya çıkana kadar soykırım iddiasının gerçeğe aykırı olduğunu söylemenin tek doğru yaklaşım olduğu kanısındayız. Ama karşı taraf henüz yeterli delil yokken "Pontus soykırımı" iddiasını Milli Mücadele'nin karşısına koyuyor.

Onlara soralım: Nüfusu son derece karışık olan, Türklerin, Rumların, Lazların, Ermenilerin (bugün Hemşinlilerin), Gürcülerin vb. bir arada yaşadığı, Müslümanların nüfusunun Rumlardan yüksek olduğu bu topraklarda bir Pontus devleti kurma girişimi ulusal sorunun çözümü açısından makul bir şey midir? 1461 yılında ortadan kalkmış olan Elenik Pontus devletini yeniden yaratmak ya da Doğu Karadeniz bölgesini Yunanistan topraklarına katmak, azınlık konumunda olan Rumlar için bir ulusal hak mıydı? Bunun modern çağ tarihinde sayısız defalar görülmüş olduğu gibi, emperyalist bir devletin (Britanya) bir manipölasyonu olduğu açık değil midir? Şayet bu sorulara verilecek cevap, Pontus devletinin bir hak olduğu ise bunu duyalım. Trabzon ve havalisi Rumlara ait olmalıydı densin ve bu gerekçelendirilsin. Şayet böyle değilse, Milli Mücadele'nin yukarıdan beri anlattığımız mantığı Pontus-Trabzon bölgesi için de geçerlidir. O zaman Milli Mücadele burada da desteklenmelidir. Rumlar emperyalizmin müttefiki olarak gerici bir rol oynamaktadır.

4 Bütün bunlar göz önüne alındığında, Sevr Antlaşması gerici mi idi, ilerici mi? Sevr'in Ermeniler ve Kürtler açısından kendi kaderlerini tayin hakkını güvence altına almış olduğu doğru değil midir?

Sevr, gerici bir emperyalist dayatmadır. Amacı (1) o günün yarı-sömürge Osmanlı'sını Anadolu'nun dar bir köşesinde bir yarım-devlet haline getirmek, (2) Arap halkının yaşadığı çeşitli coğrafyaları (Mezopotamya, Arapların “Şam” diye andığı Büyük Suriye, Filistin, Arap yarımadası) sömürgeleştirmek ve (3) Sovyetleri kuşatarak yıkmaktır. Milli Mücadele'yi gerici bulan solcular, bu mücadelenin kanlı bir iç savaştan (1918 ortası-1920 sonu) geçmekte olan genç Sovyet devletinin, güney kanadının (yani güney Kafkaslar ile Anadolu'nun) Britanya'nın vekillerine (Ermenistan, Yunanistan, Menşevik Gürcistan vb.) verilmesi halinde çok daha zorlu koşullarla karşı karşıya kalacağını hiç düşünmüyorlar. Diyeceklerdir ki ezilmiş ulusların kendi kaderini tayin hakkı söz konusu iken savaş mülahazaları göz önüne alınır mı? Biz de diyeceğiz ki proletaryanın Avrupa'nın doğusundan Bering Boğazı'na kadar uzanan devasa bir coğrafyada kurulmakta olan, tarihteki ilk büyük ölçekli devletinin ayakta kalması bir sorun olarak neden hiç aklınıza gelmiyor?

Sevr Osmanlı ile yapılan bir antlaşma olduğuna göre, aynı zamanda Arap coğrafyasının Osmanlı'dan kopartılarak Sykes-Picot anlaşması temelinde emperyalizmin hâkimiyeti altında sömürgeleştirilmesinin bir belgesidir. Neden Ermeni ve Kürt halklarının kendi kaderini tayini meselesini önemseyenler Arap halklarının aynı hakkına en ufak bir önem atfetmiyor?

Bunlar Sevr'in gerici karakterine ilişkin çok anlamlı işaretler ama biz şimdi Sevr'in Anadolu (ve Mezopotamya) halkları arasındaki anlaşmazlıkları nasıl çözdüğüne geliyoruz. Önce daha kolay anlaşılabilceği için emperyalizm faktörünü askıya alarak, yani aslında bir vekâlet savaşı olan Yunan-Türk savaşının yalnızca bir yanda Yunanlar ve Rumlar ile öte yanda Türkler arasında bir savaş olarak ele alındığı durumda bile soruyoruz: Bir ulusun dört yüzyıldır yaşadığı topraklardan koparılması, o toprakların tarihi olarak kendilerine ait olduğunu iddia eden bir ulusun oralarda egemenlik kurması, gerek Ege, gerek İstanbul ve Doğu Rumeli, gerekse Pontus açısından nasıl bir hak oluyor? Tam tersine, bu durum biraz Siyonistlerin tarihten gelen “hak” iddiasına dayanarak, tam da Britanya emperyalizmine yaslanarak Filistinlilerin topraklarını gasbetmesine fazlasıyla benzemiyor mu?

Ermeni sorunu elbette daha hassas. Çok kısa süre önce bir soykırım kurbanı olmuş olan bir halka, her türlü olanak zorlanarak fazladan haklar verilmesi için elden gelen her şey yapılmalı idi kuşkusuz. Ama bu, Trabzon'dan Diyarbakır'a uzanan ve Doğu Ermenistan ile birleşen bir Büyük Ermenistan ölçeğine ulaşınca bölgenin geleceği açısından nasıl büyük patlamalar hazırladığı açık değil mi? Doğu

Anadolu, büyük bölümü ile Ermenilerin tarihi yurdunun bir parçası olmuştur, Batı Ermenistan'dır doğru. Ama (1) bu yurdun bir bölümü aynı zamanda Kürtlerin de yurdu, (2) Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı andan Sevr'e kadar geçen 850 yıl içinde bölgenin nüfus yapısı değişmiştir, çoğunluk Türklere (ve bazı yerlerde Kürtlere, bazı yerlerde de Türklere ve Kürtlere) geçmiştir, (3) Trabzon gibi kıyı bölgelerinde Rum ve Laz nüfus da önemlidir. Trabzon'dan Diyarbakır'a uzanan bütün bu yöre tam anlamıyla bir mozaiktir. Halklar iç içe yaşamaktadır. Bu bölgenin ve neredeyse Anadolu'nun tamamının sorunları, Türkiye Komünist Fırkası'nın (TKF) 1920 programında öngörüldüğü gibi ancak bir federasyon yönetimiyle çözülebilirdi. Buna karşılık, Büyük Ermenistan'ın çözüm olduğunu söylemek zordur. Kaldı ki, bu hem Rumların Pontus devleti düşüyle, hem de Kürtlerin kendi devletlerine kavuşma umuduyla çelişiyordu. Kürtlerin çok büyük bölümünün Milli Mücadele'nin yanında yer alması bir "kandırılma"nın ya da dini dayanışmanın ürünüdür sananlar bütünüyle yanılıyor. Onlar, bugün Kürt hareketi içinden birçoklarının yücelttiği Sevr'den kaçmak için Milli Mücadele'nin yanında yer almıştır. (İşaret edelim ki, emperyalizmin programı Sevr ile TKF'nin programı birbirinin karşıtıdır ama neredeyse aynı anda gün yüzünü görmüştür: Sevr 10 Ağustos 1920 tarihini taşır, TKF programı ise 10 Eylül 1920.)

5 Anadolu ve Mezopotamya'nın diğer halklarına (Ermeniler, Rumlar, Kürtler) verilen hakları bir kenara koyarsak Sevr Türkler ve Anadolu'nun Kürtler dışındaki öteki Müslüman halkları (Çerkesler, Boşnaklar, Arnavutlar vd.) için ne öngörüyordu?

Yukarıda özet olarak söyledik: Toprak bakımından Anadolu'nun ekonomik bakımından en geri, dış dünya ile ilişki kurması en güç, dolayısıyla ekonomik olarak gelişmesi son derecede zor bir bölgesinde minik bir devlet kurma olanağından başka bir şey vermiyordu. Başkent İstanbul Türklerde (elbette o dönemde Osmanlı devletinde) kalacaktı ama boğazlar üzerinde kurulması öngörülen uluslararası kontrol bu şehir üzerindeki egemenlik hakkını nominal, yani içerikten yoksun, sadece sözde mevcut bir egemenlik haline getiriyordu. Sevr tarihi bir esaret zinciri olan kapitülasyonları sürdürüyor, böylece Osmanlı'nın geri kalmışlığının koşullarını pekiştiriyordu.

Ama en önemlisi askeri alandaydı. Bu alandaki koşulların genellikle üzerinde durulmaması inanılır gibi değildir. Türklerin devletine hava kuvvetleri kurmak yasaklanıyordu. Deniz kuvvetleri son derecede kısıtlı ve emperyalist kontrol altında olacaktı. Zorunlu askerlik kaldırılıyordu. Ordunun insan gücü 50.700 sayısı ile sınırlandırılıyordu. *Bu, emperyalizmin ve Siyonizmin Filistin çözümünün (Filistin Yönetimi) tarihi örneğidir!* Böyle bir askeri gücün sadece iç güvenlikle, yani sınıf

mücadelelerinin bastırılmasıyla meşgul olabileceği açıktır. Tepeden tırnağa silahlanmış bir ulus devletler dünyasında, emperyalizmin militarizmi göz önüne alındığında Anadolu Türklerini savunmasız bırakan böyle bir antlaşmaya bazı Türkiye solcularının “ilerici” olarak yaklaşmaları gerçekten akıl alır gibi değildir.

Ermeni soykırımı ve muhayyel “Pontus soykırımı” bazı solcuların zihninde böyle bir cezayı anlamlı kılıyor olabilir. Tarih boyunca işlenmiş soykırımlar Türklerin işledikleri ile sınırlı değildir. Emperyalistlerin başkalarının topraklarında (Güneybatı Afrika, Kongo, Cezayir, Ruanda, saymakla bitmez) işlediği soykırımları, şimdiki amaçlarımız açısından bir kenara koyalım. Kendi yaşadığı topraklarda ağır soykırım suçu işlemiş başka ulusları (Amerika ve Kanada, Latin Amerika’nın birçok ülkesi, muhtemelen İkinci Dünya Savaşı esnasında Japonya, en yakın, belirgin, sistematik ve soğukkanlı uygulama açısından Nazi Almanyası) böyle yarı-devlet statüsüne düşüren uygulamalar duyan var mı? (Almanya ve Japonya’ya askeri kısıtlamalar getirildiği doğru olmakla birlikte, geçici bir süre dışında böyle bir statü öngörülmemiştir.)

Böyle bir yaklaşım savunulamaz. Soykırım suçlusu olarak bütün bir halkı, ulusu vb. işaret etmek ırkçılıktır çünkü. Sıradan halk için bu doğru değildir. Sayısız Türk ve Kürt Ermenilere destek olmaya çalışmış, bu uğurda risk almıştır. Devlet görevlileri için de doğru değildir: Hükümetin talimatını uygulamadığı için görevden dahi alınmış olan birçok vali, mutasarrıf vb. vardır. Politik önderlik için bile geçerli değildir: İttihat ve Terakki’nin tarihi önderi Ahmet Rıza soykırım sırasında hem de meclis kürsüsünden kendi partisinin bu uygulamasına karşı çıkmıştır. Yarım-devlet uygulamasıyla Türk halkının savunmasız bırakılması, bu suçsuz, hatta zor koşullarda erdem timsali olmuş insanları da cezalandırmaktır.

Bizim açık seçik ifade edeceğimiz yargımız şudur: *Sevr gericiliktir. Sevr’in doğru alternatifi Türkiye Komünist Fırkası’nın programıdır.*

6 Şimdiye kadar hep uluslararası boyutlardan söz ettik. Milli Mücadele Türkiye’nin iç siyasi yapısı ve sosyo-ekonomik ilişkileri açısından ne anlam ifade eder?

Milli Mücadele bir burjuva devrimidir. Türkiye topraklarında modern çağda yaşanan ikinci büyük devrimdir. İlk devrim 23 Temmuz 1908’de zafere ulaşmış, 27 Nisan 1909’da Abdülhamid istibdadına, padişahı tahttan indirerek kesin noktayı koymuştur. Ama saltanata son verememiş olduğu için tamamlanmış bir burjuva devrimi değildir. Bunun ceremesini, son padişah Vahdettin’in, aynen Abdülhamid gibi, meclisi Mondros mütarekesinden bir buçuk ay sonra, Aralık 1918’de kapatması ile çekmiştir. Milli Mücadele ise yeni koşullarda bir ikinci devrimle ilk burjuva devriminin tarihi hedeflerine ulaşmasını sağlamış, emperyalizmin vekâlet savaşla-

rına karşı yaptığı mücadele içerisinde bir burjuva cumhuriyeti kurmuştur.

Dış yağmaya karşı verilen savaşın aynı zamanda bir devrim ile sonuçlanmış olması ne rastlantıdır, ne de bu hareketin önderliğini ele geçiren Mustafa Kemal'in fırsattan yararlanmasının ürünü. Emperyalizme karşı bağımsız bir devlet haline gelme mücadelesinin, kapitalizm öncesi Osmanlı devleti tarafından verilememesi dolayısıyla bu tarihi görevi (aşağıda göreceğimiz gibi daha ileri bir çözüm, yani bir sürekli devrim gerçekleşmediği takdirde) ancak bir burjuva cumhuriyetinin yerine getirebileceği nesnel gerçeğinin somutlaşmış ifadesidir.

Emperyalizme karşı bağımsızlık ile burjuva cumhuriyeti arasındaki bu içsel bağı en iyi gösteren Milli Mücadele kavramındaki "Milli" sıfatının aslında iki ayrı ama birbirine bağlı anlam taşımasıdır. İlk akla gelen anlam emperyalizme karşı ulusal toprakları korumadır elbette. Ama "milli" teriminin ikinci bir anlamı daha vardır: Türklerin ve öteki Müslüman halkların yakıcı sorunlarının padişah tarafından değil ancak halkın, "millet" in kendisi tarafından çözülebileceği anlamı. Bu, ta 1908-1909'dan gelen bir anlamdır. 1918-1923 döneminde de ifadesini, önce Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin çözümü "millet" te gören doğrultusunda, sonra da Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da kurulmasında ve "hâkimiyet-i milliye" kavramının merkezi bir öneme kavuşmasında bulmuştur.

1923'te cumhuriyetin ilan edilmesiyle zaferini taçlandıran bu burjuva rejiminin çok sayıda kendine özgü niteliğini *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* başlıklı kitabımızda ayrıntılı olarak ele aldığımız için burada en önemli birkaç özelliğe, açıklamaya girişmeden değineceğiz. Bu özelliklerden en önemlisi, 1918-1923 arasında yaşanan devrimin, bir üst sınıf devrimi olması, emekçi sınıfları (emekçi köylülüğü, zanaatkarları, yeni gelişmekte olan işçi sınıfını, kırsal ve kentin yoksullarını) devrim uğrunda seferber etmemesidir. Bu bakımdan burjuvazinin tarihteki büyük devrimlerinden (İngiliz, Amerikan, Fransız vb.) ayrılır: Bir "halk devrimi" değildir. Bu yönde bir gelişmenin kısa süren bir dinamiği 1920'de bir sürekli devrim dinamiği ile birlikte ortaya çıkmış, ama 1921 başından itibaren bastırılmıştır.

İkincisi, aynı madalyonun öteki yüzü olarak, bu devrim, bir burjuva devlet düzeni ve kapitalist bir ekonomi özlemini taşıyan sınıf ve katmanların yanı sıra kapitalizm öncesi toprak sahiplerine, Kürt aşiret reislerine, Ermeni ve Rum mallarına el koyarak zenginleşmiş ama kapitalizmle ilgisi olmayan sınıflara, kapitalizm öncesi toplumun üstyapı kurumlarının temsilcilerine (şeyhlere, hocalara) yaslanmak zorunda kalmıştır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra bunların bazılarını hızla sırt dönmesine dönmüştür, ama özellikle kırsal toplumu modernleştirmek ve hızlı bir kapitalist gelişmeye zemin hazırlamak bakımından bütünüyle başarısız kalmıştır.

Üçüncüsü, bütün bunlardan dolayı, bu devrim klasik burjuva devrimlerinden farklı olarak bir "burjuva demokratik devrim" olarak anılamaz. Nitekim, kuruluş döneminde hızla bir tek parti diktatörlüğüne dönüşmüş, başta Kürt halkının temsil-

cileri ve komünistler olmak üzere, geçmişte kendi saflarında yer almış kadrolar da dâhil olmak üzere Kemalist diktatörlük dışında kalan bütün siyasi akımları sert bir şekilde bastırmıştır.

7 Mustafa Kemal’in başlattığı ve lideri olduğu bir harekete nasıl devrimci denebilir? Ayrıca Milli Mücadele’ye “anti-emperyalist” diyorsunuz. Mustafa Kemal ve Kemalizm, Mısır’da Nâsır gibi, Kongo’da Lumumba gibi, Endonezya’da Sukarno gibi, Küba’da José Martí, Nikaragua’da Sandino gibi anti-emperyalist olarak görülebilir mi?

Bu tür düşünüş, birbirinden ayrılması gereken iki olguyu otomatik olarak özdeşleştirmek anlamını taşır. Milli Mücadele, bütün bir halkın, Anadolu (ve Doğu Rumeli) Müslüman halkının emperyalist işgal karşısındaki mücadelesinin siyasi ve askeri ifadesidir. Mustafa Kemal ise bu mücadelenin önderliğinde en önemli şahsiyet olmakla birlikte diyelim Ekim devriminde Lenin ya da Küba devriminde Castro gibi tartışılmaz bir önder değildir. Bir kere, Milli Mücadele Mustafa Kemal’in bu işe soyunmasından altı ay önce, yerel Müdafaa-i Hukuk, Muhafazai Hukuk ve Reddi İlhak cemiyetlerince başlatılmıştı. Mustafa Kemal kervana daha sonra katıldı. Dolayısıyla Milli Mücadele’nin nesnel olarak anti-emperyalist bir karakter taşıyıp taşımadığı sorusuna, Mustafa Kemal’den bağımsız olarak bakmak gerekir. Muhataplarımız ilk yerel örgütlenmelere, kongre iktidarlarına nasıl bakıyorlar? Şayet onların örgütlenmesi anti-emperyalist bir karakter taşıyorsa, Mustafa Kemal bunların başına geçti diye bu karakter değişmez. Ayrıca bu davaya katıldıktan sonra da Mustafa Kemal tek başına hareketin lideri olmamıştır. Bu, ancak bir dizi gelişme sonrasında 1922 yılında tamamlanmış bir süreçtir. Milli Mücadele’nin başından itibaren birçok güç önemli roller oynamıştır: (1) Mustafa Kemal ve çevresi; (2) Enver Paşa ve eski İttihatçılar; (3) Kuvayı Seyyare komutanı Çerkes Ethem; (4) Anadolu burjuvazisinin daha gerici ve bağınaz bölgesel kanatları (Trabzon, Erzurum vb.); (5) Kürt aşiret reisleri ve dini önderleri; (6) komünistler ve çeşitli solcular. Bunların arasında önderlik bakımından bazılarının belirli koşullar gerçekleşseydi Mustafa Kemal’in yerini alabileceği rahatlıkla söylenebilir. Öyleyse Milli Mücadele’yi Mustafa Kemal’e indirgemek için hiçbir neden yoktur. Dolayısıyla, Milli Mücadele’nin **nesnel** açıdan anti-emperyalist ihtiyaçlara cevap vermesi ile Mustafa Kemal’in anti-emperyalist olup olmaması arasında da hiçbir ilişki yoktur. Somut olarak yukarıda sayılan önderlik adaylarından hangisinin anti-emperyalist denebilecek saikleri olduğu sorulduğunda elbette komünistlerin kesin olarak tutumları buydu (ama onlar önderlik konumuna hiçbir zaman yaklaşamamışlardır). Onların dışında, Yunan tarafına sığınmadan önceki dönemde Çerkes Ethem’in belirli koşulların yerine gelmesi

halinde anti-emperyalist denebilecek bir tutum takınması akla uzak gelmemektedir. Mustafa Kemal katıyen anti-emperyalist olarak nitelenemez. Milli Mücadele döneminde İngilizleri Sovyet Rusya'ya, İtalyanları ve Fransızları da İngilizlere karşı oynamıştır. Bu, anti-emperyalist bir önder için de bütünüyle olanak dışı bir tutum olmayabilir. Ama cumhuriyet kurulduktan sonra izlediği çizgi, Mustafa Kemal'in Türkiye'yi bütünüyle emperyalist dünyanın bir uzantısı haline getirme yönünde belirlenmişti. Bu meseleyi burada daha derinleştirmemiz için bir neden yok.

8 Kurulduktan çok kısa süre sonra Kürtlere sırtını dönen, onları ezen, hatta Kürt halkının varlığını bütünüyle inkâr ederek onu asimilasyona tâbi tutmaya çalışan bir cumhuriyet nasıl bir burjuva devrimi olarak anılabilir?

Başta Kürt hareketinin aydınları olmak üzere, Türkiye solunun belirli kesimlerinin on yıllardır sordukları bu soru, ne tarihin genel gidişatını, ne de burjuva devrimlerini anlayamamanın bir ürünüdür. Her şeyden önce, tarihin ne kadar çelişkilerle örülmüş olduğunu, birçok ileri atılımın kendi içinde gericilikler içerebileceğini genel planda unutmak anlamına gelir. İkincisi, daha somut olarak, bu soruyu soranlar anlaşılan burjuva devrimlerinin herkes için çok iyi sonuçları olan tarihi olaylar olduğunu varsayıyorlar ki, soruyu sorabiliyorlar. Bir tarihi kategori olarak burjuva devrimlerinin görevleri arasında ezilen uluslara ait ulusal hakların tanınması diye bir şey yoktur. Gerçekte doğru olan tam tersidir: Burjuva devrimleri bir ulusal sorunu (devrimin yönetici ulusunun ulusal sorununu) çözerken başka ulusal sorunlar yaratırlar! Kuzey Amerika yerlileri, Amerikan devriminden (1776) sonra, onun kurduğu burjuva devletin himayesi altında, beyaz Amerikalı yerleşimcilerin çıkarı doğrultusunda soykırıma uğratılmıştır! Bu devrimin ana metni olan Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, tarihte ilk kez “Bütün insanlar eşit doğar” ibaresiyle başlar, ama devrim önderlerinin bir bölümünün yüzlerce kölesi vardır, kölelik ülkenin Güney eyaletlerinde ancak bir yüz yıl sonra, bir iç savaş sayesinde ilga edilecektir! Büyük Fransız Devrimi gerçekleştiğinde Fransa’da sadece üç milyon insan Fransızca konuşuyordu. Devrimin aşırı derecede merkezîyetçi bir devlet kurması ve Fransız milliyetçiliğini bayrağı haline getirmesi sonucunda, Brötonca, Oksitanca, Bask dili ve diğerleri bugün neredeyse yok olup gitmiş, bu halklar hemen hemen bütünüyle Fransızlaştırılmış, asimile edilmişlerdir. Cezayir devrimi Fransız sömürgeciyi kovduktan sonra Arap ve İslam kültürünü öne çıkartmaya çalıştığı için, nüfusun dörtte birini oluşturan Berberiler, ulusal hakları bakımından sömürge dönemini arar hale gelmiştir. Örnekler çoğaltılabilir. Çıkarılacak ders, bir ülkede ulusal hakların ortadan kaldırılmasının burjuva devrimine aykırı olmadığıdır. Hatta burjuva-öncesi dönemde var olan çokuluslu imparatorlukların yerine ulus devletler kurulması do-

layısıyla, *burjuva devrimleri, işin mantığı gereği, ezilen uluslar üzerindeki ulusal baskının artmasını getirir*. Bunun unutulabilmesi şaşırtıcıdır!

9 Milli Mücadele'nin 1917'deki Ekim devriminin ürünü olan Sovyet Rusya ile ilişkisi ilericiliğinin bir tür işareti değil midir?

Elbette. Sovyet Rusya'nın (SSCB ancak Aralık 1922'de kurulacağı için bütün bir dönem boyunca Milli Mücadele'nin muhatabı olan devlet oydu) Türkiye'nin Milli Mücadelesi'ne verdiği desteğin ne kadar önemli olduğunu teslim etmeyen pek az odak vardır. Gerek para, silah, mühimmat yardımı, gerek Kafkasya'daki işbirliği, gerek diplomatik ve siyasi desteğiyle Lenin ve Trotskiy'in önderliğindeki Sovyet Rusya Milli Mücadele'nin zafere ulaşmasında çok büyük bir rol oynamıştır. Bugün Milli Mücadele'nin nesnel olarak anti-emperyalist bir karakter taşıdığını yadsıyanlar, yukarıda yeri geldiğinde geçerken işaret ettiğimiz gibi, tersini söyleyen muhataplarına “Kemalist” yaftası yapıştırmakta acele ediyorlar. Ama Lenin, Trotskiy ve Sovyet Rusya yönetiminin bugün bizim savunduğumuz görüşleri savunmuş olduğunu kolayca unutuyorlar. Elbette Lenin'i her konuda desteklemek zorunda değiller. (Zaten çoğunun Lenin'i artık *herhangi bir konuda* desteklediğini, yaptıklarını doğru bulduğunu sanmıyoruz.) Ama Sovyet Rusya'nın Milli Mücadele'ye anti-emperyalist bir karakter atfettiği, dolayısıyla desteklenmeye değer bulunduğu Sovyet liderlerinin birçok demecinden, Bolşevik Partisi'nin birçok karar metninden vb. açıkça görülebilecek bir şeydir. Bu, onların söylediğini otomatikman doğru kılmıyor ama bir şey kesindir: Lenin, Trotskiy ve öteki Sovyet yöneticilerinin “Kemalist” olduğunun düşünülmesi, kelimenin en has anlamında absürt olur. O zaman demek ki, herhangi bir Kemalist akıl yürütme olmaksızın Marksistler Milli Mücadele hakkında bizim söylediklerimizi söyleyebilirler. Sadece Sovyet Rusya yöneticileri değil, Komünist Enternasyonal (Komintern) de kararlarında ve pratik çalışmalarında Milli Mücadele'yi anti-emperyalist olarak nitelemiş ve desteklemiştir. Yani bu yazının başından bu yana eleştirdiğimiz bakış açısını savunanlar arasında en azından kendini hâlâ sosyalist veya komünist olarak görenlerin kendi kendilerine sormaları gerekir: O dönemin komünistleri mi yanıliyordu, ben mi yanıliyorum? Bu hesaplaşma yapılmaksızın bugünün Marksistlerine “Kemalist” yaftası vurmaya çalışmak, Marksizmin enternasyonalist karakterini görmezlikten gelmektir. Sadece Sovyet Rusya yöneticileri değil, aynı zamanda Komintern de dedik. Sadece Komintern de değil, Yunanistan Komünist Partisi de! Bu parti kendi ulusu haksız bir savaşa girdiğinde komünistler için en doğru politika olan kendi ülkesinin yenilgisini savunma çizgisinin, yani Leninist “devrimci bozgunculuk” politikasının en soylu, en kahramanca örneklerinden birini vermiş, Anadolu'ya gönderilen komünist askerler savaş faaliyetine sabotaj yoluyla engel olmaya çalışmış ve Yunan divanı

harbi tarafından cezalandırılmışlardır! Şimdi muhataplarımıza soruyoruz: Sovyet Rusya önderleri yanıldı, Komintern yanıldı, Yunan komünistleri yanıldı. Öyle mi? Başka şekilde soralım: Anadolu'daki Yunan savaşı haklı bir savaş mıydı?

10 Milli Mücadele'nin saltanatı yıkarak bir cumhuriyet kurmasının bir burjuva devrimi olarak nitelenmesi doğru mudur? Cumhuriyet bir devrim olarak Türkiye'de neyi değiştirmiştir? Osmanlı ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir süreklilik yok mudur?

Osmanlı devleti, Avrupa'nın doğusunda yer alan üç çokuluslu pre-kapitalist imparatorluktan biriydi. Elbette, Batı Avrupa'da ve giderek Orta Avrupa'da 19. yüzyıl boyunca kapitalizmin hızla gelişmesinin basıncı altında bu imparatorlukların her üçü de, en başta Avusturya-Macaristan, ardından Çarlık Rusyası, en geriden de Osmanlı devleti, adım adım kapitalizmin biçimlerini ithal etmeye başlamışlardı. Dönem zaten Engels'in deyişiyle *tepeden devrimler* çağıydı. Kapitalistleşmede geç kalmış bütün devletler, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Bismarck Almanyası'ndan Meiji Japonyası'na kadar eski pre-kapitalist devletin çabalarıyla, erken kapitalistleşmiş ülkelerle rekabet baskısı altında, bazen yaşanmamış, bazen de yaşanmış ama zafere ulaşamamış bir burjuva devriminin görevlerini yerine getirmeye çalışıyorlardı. Bu yüzden Osmanlı'nın da ordusundan banka sistemine, özel mülkiyet hukukundan meşrutiyet düzenine kadar birçok alanda kapitalizmin ve burjuva toplumunun gereklerini yerine getirmeye çalıştığı doğrudur. Ama bunları sistematik hale getiren, burjuva hukukunun evrensel ve soyut eşitliğini hukuk sisteminin temeli haline getiren, özel mülkiyeti kesinkes garanti altına alan, en sonunda da Büyük Depresyon'un yarattığı koşullarda Sovyetler Birliği'nin de etkisi ve desteğiyle planlama temelinde devlet işletmeleri kurarak bu topraklarda sanayi kapitalizmi çağını açan cumhuriyet olmuştur. Süreklilikten söz edenler gerçeklere gözlerini kapatıyorlar. Marksistler açısından bu ne tek başına sevinilecek ne de tek başına yerinilecek bir şeydir. İnsanın insanı sömürmesinde yeni ve daha da vahşi bir dönemin açılışıdır. Ama aynı zamanda üretimi toplumsallaştırarak ve proletaryayı toplumun ana direği haline getirerek sosyalizmi ve sonunda sınıfsız toplumu yakınlaştıran da odur. Marksistler kapitalizmin kapitalizm-öncesi toplumun yerini almasına dünya çapında nasıl bakıyorlarsa Türkiye'de de öyle bakarlar. Ama her halükârda bu gelişmeyi yadsımazlar. Bu anlamda, daha uzun vadeli bakıldığında, Türkiye 1918-1923 arasında bir politik devrim yaşadktan sonra, 1920'li ve 1930'lu yıllarda da bir sosyal devrim yaşamıştır. Bunları *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* başlığını taşıyan kitabımızda ayrıntılı olarak anlatmış bulunuyoruz.

11 Marksistler burjuva devrimini gerçekleştiren önderlik olarak Kemalizmi desteklemeli miydi?

Hayır! Her şeyden önce Marksistler açısından Milli Mücadele'ye yaklaşım ile Kemalizm'e yaklaşımı birbirinden ayırmak gerekir. Marksistlerin Milli Mücadele'yi desteklemesi bu hareketin nesnel olarak anti-emperyalist karakteri dolayısıyla zaten gereklidir. Nitekim Türkiye'nin o dönemki komünistleri de (sadece 1920'de Bakû'de kurulan Türkiye Komünist Fırkası değil, Anadolu ve İstanbul'daki komünistler de) Milli Mücadele'yi desteklemiş ve burjuvazinin ve Kemalist önderliğin baskılarına rağmen içinde yer almak için mücadele etmişlerdir. Bunun da ötesinde komünistlerin emperyalizmin projesini boşa çıkarmanın yanı sıra sosyal sorunun (yani sınıfsal sorunun) da çözümünü için mücadele etmesi ve burjuvazinin emperyalizmle anlaşması sonucu yarı yolda durması ihtimaline karşı Milli Mücadele'nin başarısını güvence altına alması için, olanaklı olsa mücadelenin önderliğini ele geçirmeye çalışması da gerekirdi. 1920 yılının ikinci yarısında komünistler, daha katışık bir yapıya sahip başka sol akımlarla birlikte, Ekim devriminin ve Sovyet Rusya'nın prestijinin de katkısıyla epeyce güçlenmişlerdir, ama önderliği ele geçirmeleri mümkün olmamıştır. 1920 sonu ve 1921 başında Mustafa Kemal solu geriletmek üzere çok ciddi bir taarruz başlatmış ve büyük ölçüde başarıya ulaşmıştır. Bu taarruz içinde, Mustafa Suphi başkanlığında Bakû'den Anadolu'ya geçen Türkiye Komünist Fırkası heyetindekilerin 28-29 Ocak 1921'de Trabzon açıklarında Karadeniz'de öldürülmeleri en vahim gelişmedir. Ancak bu katliamın gerçek azmettiricisinin kim olduğu hâlâ çözülememiş bir sır olarak duruyor. Genç kuşak Marksistlerin Türk, Rus, Azerbaycan ve başka ülke arşivlerini didik didik ederek gerçeği ortaya çıkarmaları büyük önem taşıyor. Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Mustafa Kemal öldürttüyse Kemalizm ile komünizm arasına kan girmiş demektir. Mesele bu kadar yalındır. Ama azmettirici burjuvazinin bir başka gücü veya emperyalizmin ajanları vb. ise bile, Kemalizmin önce 1921 başında, sonra daha kesin biçimde 1922'den itibaren komünist hareketi bastırdığı açıktır. Bütün ikiye bölünmüşlüğüne rağmen anti-komünist olan Kemalizmin bir burjuva önderlik olarak desteklenmesi gerekmez. Burada uluslararası komünist hareket ile Türkiye komünistlerinin görevleri arasında bir farklılık vardır. Uluslararası hareketin, özellikle Sovyet Rusya'nın, Milli Mücadele'yi desteklemek amacıyla en önde gelen ve gücü 1921 başından itibaren adım adım perçinlenen Kemalist önderliğe de eleştirel ve koşullu bir destek vermesi zorunluydu. Komintern'in görevi ara bir yerde kalıyordu: Emperyalizme karşı Kemalist önderliği, Kemalist önderliğe ve burjuvaziye karşı Türkiye komünizmini desteklemek, sadece desteklemek değil örgütlemek ve yönlendirmek. Sovyet Rusya'nın ve Komintern'in Kemalizme destek zorunluluğu, Komintern'in 2. Kongresi'nde alınan ulusal soruna ilişkin (elbette Rus partisini de bağlayan) kararda yer alan, "ulusal devrimci" hareketlerin emperyalizme karşı desteklenmesi ilke-

sinin bir gereğiydi. Türkiye komünistlerinin görevi ise bir yandan Milli Mücadele davasını desteklerken bir yandan da kendi bağımsız politikalarını geliştirmek, işçi ve köylünün çıkarlarını ileri taşımak ve işçi sınıfının iktidarının yolunu adım adım döşemektir. Bu görev de, aynı kararda yer alan, komünistlerin emperyalizme karşı mücadele görevinden kaçınmasının dev bir hata olacağı, ama komünist partinin bağımsızlığının her durumda korunması ve partinin emperyalizme karşı mücadelesinin yanı sıra işçi ve köylülerin sınıf çıkarları temelinde mücadeleyi de sürdürmesi ilkelerinin mantıksal bir sonucuydu. Cumhuriyet kurulduktan, hele hele 1925'te siyasi baskı Kemalizmin dışındaki bütün güçlerin üzerine çullandıktan sonra ise, komünistlerin Kemalizme karşı kesinlikle büyük ve tutarlı bir mücadele başlatması gerekiyordu. Türkiye'nin tarihi komünist hareketi, Stalinizmin başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de burjuvaziyle iyi geçinme politikası dolayısıyla Kemalizme muhalefet görevini yerine getirememiştir. Nâzım Hikmet'in önderliğindeki Muhafız TKP bu konuda istisnai bir parantezdir. Onun dışında Türkiye'nin Marksist hareketinin burjuva devletin Kemalist ideolojisine cepheden karşı çıkışı 1971 hareketini bekleyecektir. Bugün Kemalizm'e açıkça muhalefet eden, ama emperyalizmle mücadeleyi temel görevlerinden biri kabul eden devrimci Marksizm, 1971 hareketinin mirasını Marksist bir zeminde sürdürmektedir.

12 Türkler 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Ermeni, Rum ve Süryanileri, cumhuriyetin kuruluşundan sonra da Kürtleri ağır baskılarla ezmişken sizin Türkiye'de herhangi bir ilerici gelişmeden söz etmeniz milliyetçi bir saikin ürünü değil midir?

Değildir. Türk, doğası gereği kötü değildir. Bütün Türklerin kötü olduğu ise ka-
tiyen söylenemez. Soykırım, pogrom, katliam, cinayet hemen hemen bütün burju-
va ulus devletlerinin tarihinde vardır. İster Kuzey, ister Güney, Amerika kıtasın-
daki bütün devletler 16.-19. yüzyıllara yayılan soykırımların üzerinde oturuyor.
Avrupa'nın birçok ulusunun tarihi (en başta Almanya biri Namibya'da, biri Yahu-
diler üzerine iki kez, ama aynı zamanda Cezayir'de Fransa, Hindistan'da Britan-
ya, Kongo'da Belçika vb. vb.) soykırımlarla, kitle kırımlarıyla, pogromlarla, etnik
arındırma operasyonlarıyla doludur. Bir imparatorluk geleneğinin mirasçısı Türkler
de kendi ulus devletlerini kurarken bu tür zulme çeşitli defalar başvurmuştur. Er-
meni soykırımı çok belirgin bir gerçektir. Anadolu'nun diğer Hristiyan halklarına
zulmedildiği doğrudur. Onların mülklerine el konulduğu, Türk burjuvazisinin ilk
sermaye birikiminin kısmen bununla elde edildiği doğrudur. Emperyalizme kar-
şı Türklerin birlikte mücadele ettiği Kürtlerin, cumhuriyet kurulu kurulmaz ağır
baskı altına alındığı doğrudur. Ama bu, Türkler "Türk" olduğu, "barbar" olduğu,
"Orta Asya steplerinden gelen vahşi boyların geleneğini sürdürdüğü", "Attila'nın

ya da Timurlenk'in torunları olduğu" için olmamıştır. 20. yüzyılın ilk çeyreği, Türk burjuvazisinin ekonomik ve politik olarak tarih sahnesine çıkışı dönemi olduğu için olmuştur. Başka yerde söyledik, tekrarlamaktan bıkmayacağız. Marx, *Kapital*'de, ilk (ya da ilkel) birikimi açıklarken, "sermaye" der, dünyaya "tepeden tırnağa kana ve pisliğe bulaşmış olarak gelir". Soykırımlar, kitle kırımları, pogromlar, Türk burjuvazisinin "kanı ve pisliği"dir! Türkiye solu, Türk milliyetçiliğinden kaçarken, tersinden bir milliyetçi teorinin tuzağına yuvarlanmıştır! Tarihe, bu sefer de Türk milliyetçiliğini yerden yere vururken başka milliyetçiliklerin gözünden bakmaya son verelim. Tarih milletlerin mücadelesi değildir. Bugüne kadar bütün yazılı tarih, sınıf mücadelelerinin tarihi olmuştur!

Devrimci Marksizm

Hindistan'da ayaklanan Sepoyların [İngiliz sömürgeciliğinin Hint askerleri] uyguladığı mezalim, gerçekten de kelimelerle tarif edilemez derecede iğrenç, insanı dehşete düşürüyor, yalnızca isyanlarda, milliyet ya da ırk savaşlarında, en fazla da din savaşlarında beklenebilecek türden. Yani tek kelimeyle, saygıdeğer İngiltere'nin geçmişte, Vendée'nin "mavililer"e karşı, İspanyol gerillalarının Allahsız Fransızlara karşı, Sırpların Alman ve Macar komşularına karşı, Hırvatların Viyanalı asilere karşı, Cavaignac'ın Garde Mobile'i-nin ya da Bonapart'ın Desambristlerinin proleter Fransa'nın oğullarına ve kızlarına karşı uyguladığında alkışladığı türden.

Sepoyların davranışı ne kadar yüz kızartıcı olursa olsun, bu, yalnızca, İngiltere'nin kendisinin Hindistan'daki davranışının yoğunlaşmış bir yansımasıdır. Sadece İngiltere'nin Şark İmparatorluğu'nun kuruluşu çağında da değil, uzun süren bir hâkimiyetin son on yılında bile. İnsan bu hâkimiyeti betimlemek istese, işkencenin maliye politikasının organik bir kurumu olduğunu söylemesi yeterlidir. İnsanlık tarihinde öç alma diye bir şey vardır: tarihi öcün kuralı, bunun aletine biçim verenin, rencide edilmiş olanlar değil, rencide etmiş olanın kendisi olduğudur.

Fransız monarşisine vurulan ilk darbe köylülerden değil soylulardan gelmişti. Hindistan'ın isyanı İngilizler tarafından işkenceye maruz bırakılan, namusu çiğnenen, çıplak soyulan Reaya'dan başlamadı; İngilizlerin giydirdiği, beslediği, başını okşadığı, semirttiği, şımarttığı Sepoy'lardan başladı. Sepoy mezalimine benzer durumlar bulmak için bazı Londra gazetelerinin söylediği gibi Ortaçağ'a bakmamıza, hatta çağdaş İngiliz tarihinden çok uzaklaşmamıza dahi gerek yok. Gereken tek şey birinci Çin savaşını, yani deyim yerindeyse, daha düne ait olayları incelemektir. İngiliz askerleri, sırf eğlence olsun diye tiksindirici şeyler yaptı o savaşta. Ne duygularına kutsallık kazandıracak bir dini yobazlık vardı ortada; ne zorba bir fâtilh ulusa karşı duyulan aşırı bir nefret; ne de kahraman bir düşmanın azimli direnişinin yaratacağı kıskırtma. Kadınlara tecavüz edilmesi, çocukların kılıçtan geçirilmesi, köylerin alev alev yakılması, en ufak bir gerekçesi olmaksızın spor olsun diye yapılan kötülüklerdi. Bunu kayda geçiren de Mandarinler değildir, İngiliz su-baylarının kendisidir.

Karl Marx "Hindistan'da ayaklanma", 1857

Fiyatı: 25 TL (KDV dahil)